

ANTONIO CAIAZZA
NATA E TË MUNDURVE
ROMAN

BOTIMET TOENA

ANTONIO CAIAZZA

NATA E TË MUNDURVE

ROMAN

Përktheu nga italishtja: Diana Çuli

BOTIMET TOENA

Titulli në origjinal: La notte dei vinti
Botoi në origjinal: Nutrimenti, 2014

“Quest’opera è stata tradotta con il contributo del Centro per il libro e la lettura del Ministero della Cultura italiano.”

“Përkthimi i kësaj vepre është realizuar me kontributin e Qendrës për librin dhe leximin të Ministrisë së Kulturës italiane.”

Botuese: Irena Toçi

Redaktor letrar: Eris Rusi
Korrektore letrare: Sonila Kryeziu
Përkujdesja grafike dhe kopertina: Gea Qëndro

ISBN: 9789928960085

© 2024 NUTRIMENTI srl
© 2025 BOTIMET TOENA

Të gjitha të drejtat janë të rezervuara. Nuk lejohet shumëfishimi me asnjë lloj mjeti apo forme, as me fotokopje, pa lejen me shkrim të mbajtësit të copyright-it.

BOTIMET TOENA
Rr. “M. Gjollësja”, nr. 71, Tiranë 1023
ose K. Postare 1420
Tel.: +355 67 70 70 884
botimet.toena@gmail.com
toena.porosionline@gmail.com
<https://toena.al>

*Vitorios dhe Margaritës,
Babait dhe nënës*

*E shkuara nuk ka vdekur; madje nuk është as e
shkuar.*

Krista Vulf (Christa Wolf)

HYRJE

Kushedi sa e madhe duhet të dukej Shqipëria në kohën e këtij rrëfimi, kur shqiptarët udhëtonin në këmbë, me biçikleta ose mbi karrocërinë e ndonjë kamioni dhe kur shumica e tyre nuk e kishin parë kurrë Tiranën, tepër e largët, si një mirazh. Ishte fat i madh të shkoje atje, qoftë edhe për t'u shtruar në spitalin qendror, ku të dërgonte mjeku i fshatit. Por, ndonëse shqiptarët nuk shkonin dot në Tiranë, ajo, Tirana, vinte tek ata, në një mënyrë ose në një tjetër. Në vitin 1975, në Shqipëri e kudo, gjithçka ishte kaq e palëvizshme dhe ajo botë dukej sikur do të mbetej e tillë, e përjetshme.

Dhe sa e largët ishte për ne, asokohe, Shqipëria. E panjohur, e kyçur në misterin e saj. E harruar, e anashkaluar. Asgjë tjetër, veç male në largësi, në anën tjetër të detit.

Në atë Shqipëri, në atë lloj brime të zezë, ndodhte historia që po rrëfejmë sot, dyzet vjet më vonë. Përtej dhe këndej detit ka ndryshuar gjithçka dhe, ky rrëfim, tani që distancat janë shkurtuar, është sadopak edhe historia jonë.

Ishte fundi i vitit 1975, kur në një fshat të vogël e të humbur u organizua një festë dhe rreth tridhjetë anëtarë të një kooperative bujqësore u dekoruan e u nderuan me çmime. Por, ishte një simulim. Ajo ceremoni i shërbeu Sigurimit të Shtetit për të zhvendosur vëmendjen e banorëve nga një operacion, që do të kryhej po atë natë.

Ishte akti i fundit i një "spastrimi", si quhej asokohe eliminimi i rivalëve dhe lufta për pushtet në partitë komuniste të Lindjes. Edhe për atë shqiptare (Partia e Punës, sipas emërimit zyrtar) ishte e njëjta gjë. Një vit më parë kishte ndodhur një tjetër, një vit më pas do të ndodhte përsëri. "Spastrimi" i kësaj historisë sonë goditi dhe i preu kryet ushtrisë. E gjithë klasa drejtuese u akuzua për tradhti dhe për grusht shteti. Në fund të 1975-s u pushkatuan komisar politik i ushtrisë (drejtues e mbrojtës ideologjik i

aparatit ushtarak), kreu i Shtabit të Përgjithshëm dhe ministri i Mbrojtjes, të tre gjeneralë.

Ngjarja që do të tregojmë këtu lidhet me figurën e këtij të fundit. Ajo është ndërtuar dhe bazuar në procesverbalet e inkuizicionit politik që ushtronin organet e Partisë, të dokumenteve të çmuara e të ruajtura në Arkivin Kombëtar të Tiranës e të pasqyruara këtu besnikërisht, ndonëse me pjesë të shkëputura, dëshmi mizore të halucinacioneve që mund të godasin pushtetin. Jo vetëm atë komunist dhe jo vetëm në atë periudhë.

1

Shqipëri, lugina e lumit Shushicë, 21 gusht, 2010. E shtunë.

Taksia e verdhë e Qemalit, që shkëlqen e tëra, ngre pas pluhurin e rrugës së paasfaltuar dhe përshkon luginën e ngushtë e të gjatë. Nga njëra anë e saj gurë të stërmëdhenj, të rrokullisur nga mali dhe nga ana tjetër shkëmbinj të thepisur.

Qemali rri ulur në sediljen e pasme. Ka ngarë makinën nga Tirana deri në hyrje të luginës. Por, disa kilometra pasi kalojmë Vlorën, përpara se të hyjmë në pjesën më të vështirë të udhëtimit tonë, ia lë timonin Çetit, të birit. Djaloshi flet një italishte të kuptueshme.

- Përse po shkojmë në Vranisht ? - pyet befas Çeti, në njërën nga kthesat e shumta.

Përtypem pak.

- Për një varr, - përgjigjem dhe kthehem e vështroj.

Ai më shikon, unë buzëqesh, por i flas me seriozitet.

- Për një varr në Vranisht? - i thotë pastaj të atit, në shqip, duke e parë ngultas nëpërmjet pasqyrës që ka përballë.

Herë pas here lugina zgjerohet, ndehet me fusha me mullarë të rumbullt kashte dhe me lëndina të gjelbra, të ndara në mes nga lumi i shkumëzuar me guralecë të bardhë. Përtej, përvijohen majat dhe faqet e çrregullta të maleve tepër të larta, mbuluar me pyje ose tërësisht të zhveshura.

Në ndenjësen e pasme, Qemali, që i ka mbushur gjashtëdhjetë e tre dhe e ka jetuar atë kohë tashmë të varrosur, vështron nga dritarja. Taksia kalon përmes fshatit Kotë, në të djathtë e në të majtë të rrugës shihen ndërtesa të ulëta, të kaltëryera, të kooperativës bujqësore të dikurshme. Duhet të kenë qenë stallat. Pak më tej, në dy ndërtesa po të ulëta, ngjyrë të verdhë të zbërdhulur, janë apartamentet e fshatarëve, ish-kooperativistë, ndërtime krejt të njëjlojta me ato të qyteteve, përfshirë dhe kryeqytetin, të ndërtuara për kooperativistët dhe punonjësit e tjerë. Sot, përpara hyrjeve të kabanoneve të vjetra të stallave dhe të vathëve të bagëtisë shihen gra me funde të gjata dhe me shami mbi flokë, që shesin bluza si njolla ngjyrash, radhë-radhë buzë rrugës, në kuti të mëdha kartoni.

Qemali vështron përjashta, por, pa e kuptuar, mendja i fluturon diku tjetër. I kujtohet rinia. Ishte minator. Sapo kishte kryer dy vjet ushtri. Si të gjithë, thujse si të gjithë në Tiranë, kishte vetëm një biçikletë. Dhe me atë shëtiste gruan dhe shkonte në punë në tunelet e qymyrit, nja dhjetë kilometra lart qytetit, natën dhe ditën, sipas turneve të caktuara nga shokët e drejtorisë. Patentën e mori shumë vjet më vonë, kur miniera u plaçkit e u braktis, kur biçikleta, tanimë e vjetër dhe e ndryshkur nuk i hynte më në punë, kur shokët që gërmonin bashkë me të nën tokë, fqinjët e shtëpisë, shokët e vjetër të shkollës, ushtarët e skuadrës së tij të kohës së ushtrisë, miqtë të kafeneja, një pjesë e mirë e të panjohurve që haste mëngjeseve u shpërndanë nëpër botë dhe kur rrugët u pushtuan nga mijëra makina. Kryesisht “Mercedesë”. Si taksia e tij e verdhë, që ia sollën nga Gjermania pesëmbëdhjetë vjet më parë.

Por, ajo taksia dukej fringo e re, as edhe një gërvishtje, e shndritshme, e pastër, erëmirë me *Arbre Magique*, varur te pasqyrëza. “Ku i solla deri këtu...”, mendova, duke vështruar rrugën e prishur, ndërkohë që hekurat gërvijnë nga kthesat dhe marmita fshiket herë pas here pas gurëve. Njerëzit të klubet e fshatrave na ngulin sytë me habi, me gotën ngritur pezull, tek çajmë mes pluhurit.

- Oh... po, po, - thotë Qemali, duke tundur kokën sa majtas e djathtas. - Edhe ne në minierë e morëm vesh. Tridhjetë e pesë vjet më parë. Edhe ata, shokët minatorë, një ditë u mbledhën në sallën e drejtorisë dhe atje, para të gjithëve, sekretari i organizatës bazë na lexoi njoftimin e Komitetit Qendror.

Në një heshtje varri, flegelat e Qemalit thithën erën e vdekjes, thuajse ajo duhmë e neveritshme hyri së bashku me mizat nga dritaret e mëdha, të lëna hapur për shkak të vapës së gushtit. Ishte djersë dhe frikë. Ishte era e tmerrit, që dilte nga poret e trupave të mbledhur në atë sallë. Pasi e dëgjuan, duartrokitën. Duartrokitje ritmike, duartrokisnin e ngriheshin të gjithë njëherazi, pastaj zërat e kryetarëve të ekipeve, që hidhnin parullën “Parti-Enver, Parti-Enver...” dhe përsëri vrunduj duartrokitjesh, në fillim të çrregullta e më pas, ngadalë, të disiplinuar, përsëri të drejtura si një sërë rrjedhash e përrënsh drejt një lumi të vetëm, në një rrahje të vetme duarsh, që jehonte në sallë dhe përjashta dritareve dhe përhapej në sheshin e zbrazët të mbuluar me pluhur.

Ishte një ditë e përvëlur, nuk luante gjethja. Ajri i ngrirë, i palëvizshëm, si flamujt e kuq të varur kokëposhtë, të palosur në mijëra pala. Përmes dritareve dalloheshin dhe atë ditë ngjanin të trishtuar, flamuj të kuq majë kullës së transportuesit përmbi grykën e pusit, përmbi zyrtat e vogla të drejtorisë dhe të fjetoreve, përpara mensës. Ndërkohë ata bërtisnin me të madhe: “Lavdi Partisë, lavdi Partisë...”, përpara shokut sekretar, të gjithë me grushtin tek tëmthi, të gjithë nën vështimin e Enverit dhe të Mehmetit nga fotografitë. Vetëm fryma e zërave të tyre të ngjirur, vetëm pëllëmbët e duarve të tyre të dërmuara lëviznin në ajër. Në atë kohë Qemali nuk i kishte mbushur ende të tridhjetat.

Imazhet e atij të riu me thonjtë e nxirë nga qymyri, vegimet e flamujve të kuq dhe gërvimat e biçikletës i zhduken nga sytë dhe përpara dritares së taksisë risheh fytyrën e tij të rrudhur e të djegur nga dielli e, nga ana tjetër,

NATA E TË MUNDURVE

shitëset e bluzave me ngjyra te pragjet e stallave të vjetra.

- Gjeneralët puçistë..., - thotë, pa ia ndarë sytë peizazhit, teksa “Mercedesi” vazhdon rrugën.

2

Tiranë, 19 qershor, 1974. E mërkurë.

Ministri dëgjoi të shoqen të kthehej dhe të shtynte jorganin nga shpina. Me dritën e paktë që depërtonte nga grilat ndjeu se u ul mbi shtrat, duke kërkuar pantoflat me këmbë. Kur ajo lëvizi, dysheku u ngrit paksa.

- Sonte nuk ke mbyllur sy, - i tha, tek hapi pak dritaren. Në dhomë hyri një flad ajri i freskët. Pastaj tërhoqi rripin e perdes dhe nga tri të çara vertikale kaloi drita, i preku profilin, përshkoi një tufë flokësh dhe ra mbi komonë prej mogani ngjyrëkafe. Ajo u kthye dhe e vështroi.

- Çfarë ke? Si është puna?

Ministri kaloi dorën mbi flokë, mbylli sytë fort dhe pastaj i hapi. U gëlltit, uli kryet, ndërsa dorën e mbante pas qafës, si të ngrirë. Lëvizi kokën majtas e djathtas dhe ndjeu se nuk po e mbanin më nervat. E shoqja, përballë dritës, përpara dritares, nuk ia ndante sytë.

- Mendimet e përhershme, të njëjtat probleme...

- Nuk je njësoj, ka ditë që të shoh shumë të shqetësuar. Çfarë po ndodh?

Ministri u kthye në ije dhe u ngrit, duke u mbështetur mbi bërryl. Nxori krahun tjetër nga poshtë jorganit me çarçafin me dantella të bardha dhe e ngriti lart përgjysmë, drejt së shoqes. Ajo iu afrua. Ngriti pak rrobëdhomën prej leshi të butë bojë qielli, vendosi njërin gju mbi shtrat dhe u përkul mbi të shoqin, duke u mbështetur te krahua i tij. Ia futi fytyrën në gropën e qafës, i ndjeu djersën dhe i erdhi ndër mend ngrohtësia mikpritëse, e sigurt e agimeve të një jete të tërë.

- Vetëm një herë të kam parë kështu, - tha, ngriti kokën dhe e vështroi drejt në sy. -Kur i bënë gjyqin Tukut të shkretë. Po tani, kush e ka radhën? Një tjetër mik i yti, apo jo?

Nuk priti përgjigje. Anash qepallave gjysmë të mbyllura të ministrit rrodhën dy pika të rënda loti. Shtrëngoi krahun më fort rreth saj. Gruaja afroi faqen tek ajo e burrit dhe e puthi. Dhe në atë çast vuri re mbi komodinë kopertinën e lëkurtë të një libri, që i ngjau menjëherë i afërt e i largët, “Udhëtimet e Guliverit”. Në përgjumjen e shqetësuar të asaj nate e kishte dëgjuar të ngrihej e të dilte nga dhoma, por donte të besonte se ai shkoi në bibliotekën e studios ta kërkonte për fëmijët atë libër të vjetër.

- Bëj gati makinën. Do të zbres për pesë minuta.

Porta e vogël e vilës u hap dhe pas saj doli koka e ministrit dhe dora e tij e hapur, për të treguar numrin pesë. Shoferi vuri re jakën e bardhë të këmishës, nyjën ende të çlirët të kravatës së zezë dhe nuk i shpëtuan nga vëmendja flokët e shpupuritur dhe fytyra e lodhur, e plakur papritmas. Rediani ndezi motorin, e la makinën në afolio dhe doli të hapte derën e hekurt në fund të rruginës. Sapo të dyja kanatet u hapën tej e tej, u ndez motori edhe i një veture tjetër: u shqua xhami dhe pjesa e saj e përparme e hirtë te qoshja përballë rrugës, dy blloqe më tutje.

“Zili” i zi i ministrit doli nga shtegu, mori majtas dhe, në kryqëzim, u kthye përsëri majtas. Rrugët e “Qytetit të ndaluar” hijezoheshin nga gjethnaja vidhash dhe lisash. Rreth pesëdhjetë metra më tej, ndoshta më pak, makina doli në rrugën e madhe buzë lumit të Lanës. Prej andej, ja dhe Tirana: biçikleta, karroca, autobusë me rimorkio, të bardhë e të kuq, njerëz që ecin më këmbë. Makina ngjyrë gri e Sigurimit e parakaloi qoshen pas së cilës kishte qëndruar fshehur, u kthye djathtas dhe përshkoi të njëjtin itinerar. Qëndronte në largësi, por Rediani nuk e shqiste nga sytë, duke e vëzhguar te pasqyrëza.

- Ku do të shkojmë? - pyeti, kur ishin në kryqëzim, duke kthyer kokën pas, mes sediljeve.

- Në Dajt, - u përgjigj ministri.

- Te hoteli? - pyeti i habitur Rediani.

- Në mal, - saktësoi tjetri, duke vështruar në bosh.

- Shoku Ministër, nëse shkojmë te zona speciale, më mirë të marrim fuoristradën, - ngulmoi Rediani, që ngurronte të vazhdonte rrugën.

-Jo, do të shkojmë te *Belvedere*-ja.

Shoferi futi marshin e parë dhe makina mori djathtas ngadalë.

Ministri e përdorte rrallë makinën. Rediani më tepër e ndiqte më këmbë, në një distancë të respektueshme. I shërbente si shofer vetëm kur shkonte të inspektonte reparte, baza ushtarake, baza në ndërtim e sipër, kur merrte pjesë në manovra e kur nganjëherë dilte jashtë Tirane. Por, në ministri, në Kryeministri, në Komitet Qendror ose në sallën e hotel “Dajtit” shoku ministër shkonte gjithnjë më këmbë, edhe kur qyteti shndërrohej në baltë e llucë ose mbulohej nga një çarçaf i butë e i ngrirë dëbore. Ministri, i gjatë e i bëshëm, kështu ruante formën dhe ishte i vetmi zakon i mbetur nga jeta ushtarake. Në dimër Rediani mbërthehej në kapotën e tij ushtarake dhe i rrinte pas, duke u ngrohur me një cigare te buzët. I kishte zili kolegët e tij, që i shpinin ngado shefat e tyre të ulur këndshëm tek timoni, pa u lagur, pa rrezikuar të ftoheshin. Për fat, rruga ishte e shkurtër, disa kilometra së shumti, por në stinën e ftohtë të gjithë të tjerët nuk hiqnin dorë nga ngrohtësia e makinës së Shtetit. Ishte po ajo rrugë gjithnjë, në fakt, e njëjta për të gjithë. Makinat e shefave të Partisë dhe të ministrave dilnin nga zona private e pushtetit, ku banonin dhe niseshin drejt ndërtesave të pushtetit publik, zyrave të Partisë, dikastereve, Presidiumit, Këshillit të Ministrave, shkonin lart e poshtë gjithnjë nëpërmjet të njëjtit itinerar, disa kilometra dhe, për ndokënd, vetëm pak qindra metra.

Me ardhjen e pranverës shumë makina qëndronin në garazh ose në oborrin e vilave. Të parat ato të drejtuesve më të rinj e me shëndet më të mirë. Të shkoje në zyrë më këmbë i bënte të ndiheshin komunistë më të vërtetë. Dhe kështu, në trotuarin e gjerë të bulevardit “Dëshmorët e Kombit” shoku anëtar i Byrosë Politike ose shoku ministër, ecte drejt përpara me buzën në gaz, i sigurt, me kokën lart, dikush me elegancë, dikush tjetër me mburrje. Në njërën dorë një çantë pune prej lëkure të zezë mbushur me dokumente, disa hapa pas truproja. Rrallëherë shoku drejtues ecte me dikë pranë. E rrethonte një hapësirë boshe, si një fluskë e padukshme dhe e papërshekueshme. Pothuajse e papërshekueshme. Të vetmit vërtet të aftë ta shponin fluskën e pushtetit ishin të vjetërit, kryesisht ish-partizanët, që ndiheshin autorët dhe pronarët e kësaj Shqipërie, ndonëse kurrkush nuk i merrte parasysh. Kur njihnin një shok drejtues, edhe pse ndodhej në anën tjetër të rrugës, e kapërcenin atë, buzëqeshnin me të madhe me gojën me dhëmbë të rënë dhe ecnin drejt tij me grushtin në anë të ballit dhe krahun e nderur, për t’i shtrënguar dorën të fuqishmit. “Si je, shoku Ramiz?”, “Si je, shoku Mehmet?” “Oh, shumë mirë, shok, faleminderit!”, përgjigjej tjetri dhe vazhdonte drejt rrugën për në zyrë. Ndërsa të rinjtë nuk e kishin këtë shkujdesje. Nuk kishin arsye. Atë pushtet e kishin gjetur aty: nuk kishin luftuar për ta vendosur, nuk merrnin pjesë në asnjë lloj mënyre për ta mbajtur. Ai ishte dhe kaq qe e gjitha. Për ta, ata ishin të pushtetshmit. Për ta, ata komandonin. Ndihehin të ndruajtur dhe ndërronin rrugë kur i shihnin të kalonin. Ulnin kokën pa fjalë, duke vështuar tërthorazi, e vazhdonin në punë të tyre.

Ministri i Mbrojtjes Popullore, pra, ishte më ngulmuesi për të ecur më këmbë. Dhe, kur të vinte dita e gjyqit, edhe për këtë do ta akuzonin. “Qëndron pak me shokët e partisë. Je gjithnjë rrugëve, shëtitjeve. Do të dukesh, të biesh në sy. Je populist dhe demagog, aspak një komunist”, do t’i ulërinin në fytyrë.

Vetura mori majtas dhe hyri në bulevard, mes një turme njerëzish me biçikleta. Ata që i ngisnin, sapo dëgjonin

zhurmën e motorit të afrohej, kthenin pak kokën dhe pastaj e shmangnin menjëherë biçikletën në njërën anë, që t'i hapnin rrugë makinës. Në atë qytet pa makina nuk ishte nevoja t'i bije burisë.

Dielli nuk ishte ngritur ende mirë në lindje dhe hidhte një dritë të ngrohtë mbi qytet. Rrezet hynin paprerë mes ndërtesave dhe drurëve anës rrugës. Pastaj, sytë e ministrit u përmbytën nga një dritë e fortë kur hynë në sheshin “Skënderbej”. Një ekip punonjësish të ministrive dhe të Komitetit Ekzekutiv, rreshtuar në pesë radhë përpara një instruktori, me këmbët hapur dhe krahët nderë, po bënë gjimnastikë, duke kthyer trupin ngadalë, në mënyrën orientale. Makina kaloi anash Pallatit të Kulturës dhe u fut në Rrugën e Dibrës, në drejtim të malit të Dajtit. Asfalti sa vinte e bëhej më i ngushtë, derisa u ndërpre dhe makina eci përmbi gurë të bardhë. Qindra gra, me funde të zeza, të gjera e të gjata deri në fund të këmbëve po zbrisnin në qytet me kanistra kashte mbi krye, plot me perime për në pazar, një treg i vogël privat, ndaj të cilit pushteti komunist e mbyllte një sy. Punëtorë e punonjës shkonin e vinin me biçikleta ose më këmbë dhe, dikush që do t'i vëzhgonte do të vinte re se sa përshëndetje, sa shtrëngime duash, sa tundje koke, sa ftesa për të pirë diku një kafe shkëmbenin me njëri-tjetrin. Në kohën e kësaj historisë sonë, kryeqyteti i Shqipërisë banohej nga pak më shumë se njëqind mijë njerëz dhe ishte një qytet, ku të gjithë njiheshin ose kishin lidhje me njëri-tjetrin, në një rrjet të pambarimtë dhe të ndërthurur marrëdhëniesh.

Sytë e ministrit vështrojnë gjithçka dhe asgjë, ndërkohë që makina vazhdonte rrugën me tundje e shkundje, duke ngritur pas re pluhuri. Kaloi përpara fabrikës së Porcelanit dhe përshkoi lagjen “Varri i Bamit”, gjithë ndërtesa të ngritura rishtazi, në të cilat askush nuk dëshironte të banonte, sepse, siç thuhej, ndillte keq dhe natën endeshin lugetërit shpirtligj, që nuk gjenin prehje. Pikërisht aty, komunizmi prej disa kohësh e kishte prishur varrezën për të ndërtuar banesa për punëtorët e fabrikave të reja. Asaj fushe

të shenjtë i kishte mbetur vetëm emri dhe rrëfenjat e vjetra, që akoma i shkaktinin shumë telashe zyrës komunale të shpërndarjes. “Te “Varri i Bamit”? Te “Varri i Bamit”, shok, atje dashke të na dërgosh?” “Pse, çfarë nuk të pëlqyeka ty nga shtëpitë e ndërtuara nga Partia?”, pyeste atëherë, i acaruar dhe i ndërkryer, punonjësi i asaj zyre. “Jo, jo, asgjë, eh, e ku kemi pasur shtëpi në një pallat, më përpara? Ne vijmë nga fshati... Por, e kuptoni dhe vetë, shok, thonë se aty poshtë ka kocka...” Shpesh, nëpunësi i zyrës përgjigjej, herë të tjera nuk e merrte mundimin. “Injorantë... ja se kë na sjellin në Tiranë”, mendonte dhe mbushte formularin e dorëzimit të apartamentit, e kalonte poshtë xhamit të sportelit: ““*Varri i Bamit*”, *pallati nr...*” dhe u tregonte numrin e pallatit, në një lagje ende me rrugë të pashtuara e të paemra.

Ministri i dinte mirë këto histori. Ai ishte tiranasi i vetëm në Byronë Politike. Të tjerët kishin ardhur në qytet në krye të formacioneve partizane dhe aty kishin qëndruar, kishin hequr uniformat, kishin dorëzuar armët dhe ishin shndërruar në klasën e re drejtuese. Disa prej tyre shkelën për herë të parë në qytet pikërisht në atë ditë fund-nëntori të vitit 1944, kur, pasi dëbuan gjermanët, marshuan fitimtarë gjatë gjithë bulevardit.

Ministri ia njihte shpirtin atij qyteti, mallin, këngët, vallet, aromat, i njihte mbiemrat e mijëra familjeve deri në shumë breza të mëparshëm, lidhjet farefisnore dhe martesore, shtëpitë e mëdha e mbiemrat brez pas brezi. Ai e kuptonte humorin e Tiranës, e parandiente gëzimin e trishtimin, dinte ta kuptonte kur ishte e shkujdesur, shpërfillëse ose e zymtë, pikaste dëshirën për festime apo akullnajën e frikës. Ishte në simbiozë me të. Ndjenjat e qytetit ishin njëherazi dhe të tijat. I këndej të bënte piknik në lëndinat rreth qytetit çdo Një Maj, nuk e humbiste kurrë atë festë me dhjetëra mijëra tiranas, për asgjë në botë, edhe sikur vetë Enveri ta ftonte në vilën e tij. Dhe, kur grumbujt e njerëzve e dallonin, ai nuk priste, por ngrihej e hidhej në valle duke qeshur, të

gjithë në rreth, me Redianin dhe shumë të tjerë të njohur, të gjithë me gotën e vogël të rakisë në dorë. Në pushimin e parë të orkestrës, të gjithë do t'i uleshin pranë për t'i thënë se një xhaxha, një vëlla, një vjehërr, një kushëri i tretë ose një koleg e njihnin ose njihnin një dajën e tij, ose se kishin shërbyer në ushtri, kur ai ishte aty drejtues. Ministri e dinte se Tirana ishte e uritur, kur kamioni i qumështit nuk mbërrinte, kur furnizimi me mish mungonte prej një periudhe të gjatë. Shtëpia e tij ishte në cep të “Qytetit të ndaluar”. Dera e madhe e hyrjes dilte në rrugën e fundit të brendshme në lagjen e nomenklaturës; por më pas, një deriçkë shërbimi hapej ndaj një tjetër qyteti, ndaj atij të të gjithëve. Aty Rediani e dinte se duhet ta priste në mbrëmje, pas darke, për shëtitjen e fundit të ditës, përgjatë Lanës.

Historitë e besëtytnive të “Varrit të Bamit” ministri i kishte marrë me mend që ditën kur, në mbledhjen e Këshillit, ministri i Ndërtimit paraqiti planin urbanistik të kryeqytetit. E shpalosi hartën e madhe mbi tryezë dhe kolegët u ngritën ta këqyrnin. Një vijë e hequr me laps të kuq ngrihej, përthyhej, shkonte drejt një qosheje e më pas bashkohej me zonën e qytetit ekzistues, duke përvijuar lagjet e reja dhe zgjerimin e madh në verilindje të tij. Ministrat u entuziazmuan. “Më në fund, një kryeqytet i vërtetë”, menduan. Ministri qeshi me vete, duke përfytyruar lodhjen e pafundme për të zhvendosur qindra familje nga fshatrat përreth në atë kuadrat të kuq. Zërat mbi eshtrat e varrosura poshtë rrugëve dhe pallateve do të përhapeshin menjëherë, gojë më gojë mes të porsaardhurve dhe do t'i tmerronin. Burrat do të heshtnin, duke mbytur në tym të paprerë duhani atë vendosje të mallkuar dhe në ndeshje të pambarimta shahu. Por, kush mund t'i ndalte ankimet e grave të tyre? *Të vdekurit nuk lëndohen... dhe nuk ka paqe për atë që nuk i lë në prehje kockat...* Duhet t'u shpjegosh se këto janë besëtytni... se materializmi na mëson... *Por ato, në kasollet e tyre, në shitore, në sheshpushimet e shkallëve, përpara dyerve të mëdha, gjithnjë do të flasin për të njëjtën*

gjë. Mjafton t'i shohësh për së largu për t'i kuptuar, mjafton të vësh duart e tyre të shqetësuara që tregojnë dheun atje tej, madje nëndheun...

Dhe ndodhi pikërisht kështu. Por, Tirana u mësua shpejt edhe me këtë, nuk kaloi shumë kohë e nuk ua vuri më veshin qarjeve të atyre grave analfabete, që zbrisnin në qytet të shisnin perime të mbjella e të rritura në lehet e “Varrit të Bamit”.

Ja ku janë, gjithnjë veshur me të zeza, gjithnjë njëzet vjet më të vjetra sesa mosha e tyre e vërtetë, por të forta, madje të paepura, prashitëse dheu të papunuar kurrë, ja ku qëndrojnë nga ana tjetër e dritares së vogël, me kokën e palëvizshme nën kanistrën e baraspeshuar, me një krah mbështetur në ije dhe me vështtrimin ngulur përpara drejt Pazarit të Ri.

“Zili” doli nga ajo lagje, kaloi murin e lartë të pasmë të Kinostudios, por ai nuk e vuri re, ashtu si nuk vuri re as se si filluan të marrin maloren drejt majës së malit. Mendja i fluturonte tjetërkund. Një ditë më parë, në hapjen e sesionit të Kuvendit Popullor iu vërtetua frika së cilës i druhej: shokët e Byrosë Politike, edhe ata më në zë të Komitetit Qendror e trajtuan si të marrë fund, asnjëri prej drejtuesve nuk iu afrua, përkundrazi, iu shmangën. Vetëm pak deputetë, që ishin nga fshatrat, e përshëndetën si përherë, me ngrohtësi e respekt. Por, në divanin e vogël të sallorit të ngushtë dhe në tavolinat e barit, gjatë pushimeve, ai mbeti vetëm: deputetët e panjohur të zonave më të largëta nuk u ulën me të nga përkujdesja; ata më të shquarit nuk iu afruan, sepse e dinin më së miri ose pjesërisht se çfarë do të ndodhte; udhëheqësit më të lartë tanimë e quanin një të huaj. Ishte vetëm. Për këtë u bind që atë ditë.

Askush nuk ka shpëtuar dot. Askush nuk ia ka dalë dot mbanë. As nuk janë përpjekur. As Tuku, as Temja, askush tjetër... askush. Por, përse? Shpesh njeriu nuk arrin ta

përfytyrojë përse e sheh të pamundur dhe atëherë nuk luan as gishtin... gjëja bëhet e pamundur, sepse ai nuk lëviz, vetëm për këtë. Madje bëhet e pamundur, sepse nuk e mendon, por, ndoshta, po ta mendonte ose, nëse përpiquej, do të zbulonte se është e mundur. Se mund të bëhej.

Nëse nuk bëj asgjë, nëse pres, do ta paguajnë edhe ata... do ta pësojnë edhe vajzat e vogla.

Si kështu? E kush? Ne të dy, me katër fëmijë, me një dhëndër, një nuse e dy mbesa. Edhe Rediani, edhe ai, me gruan dhe fëmijën e vogël... menjëherë. Më duhen të paktën dy furgonë dhe nuk kam një shofer të besuar. Edhe një pilot. Nëse mund ta gjej. Nëse më vjen pas akoma. Mjafton ta shoh në sy për të kuptuar se do pranojë ose jo. Por, trembëdhjetë veta jemi shumë. Por, kush, atëherë? Si t'ia bëj ta zgjedh? Dhe me siguri, jemi nën kontroll, që tani.

Dreq! Jam ministri i Mbrojtjes, jam akoma ministri i Mbrojtjes dhe nuk mundem t'i shpëtoj me një avion, të paktën vetëm ata?

Të paktën ata, nga zjarri që po na përpin. T'i shpëtoj nga shkatërrimi.

Sepse kështu do të përfundojë. Ashtu si ka përfunduar gjithmonë. Në fillim do të më kërkojnë të pranoj gabimet, pastaj të punoj me ndërgjegjen time, për të kuptuar përse i kam bërë dhe për të pastruar vetveten. Dhe, kur të pranoj se kam gabuar, do të më përjashtojnë.

Apo do të më nxjerrin në pension? Po sikur Enveri të vendosë të më lërë në pension? Ai e di si ka lindur kjo historia e mallkuar e tezave, se ai vetë më shtyu t'i bëja. Edhe të gjithë shokët e dinë këtë. Ai e njeh dëshirën time për të dalë në pension, se nuk ia kam kërkuar vetëm një herë... Në pension dhe në kuft, në Tepelenë, në Pukë, në Përmet... në Çermenikë, në Miçan, ku të dojë ai, ka plot vende ku të më varrosë të gjallë e të më harrojnë përgjithmonë. Për çfarë i duhem i vdekur?

Dhe pastaj, për këtë histori sa më pak të flitet, aq më mirë është... Jemi të vegjël, por për një ministër të Mbrojtjes të pushkatuar do të flasë e gjithë bota, edhe pse është shqiptar.

Pas disa muajsh lajmi do t'i kapërcejë kufijtë. E si mund t'i shpëtojë Beogradit pa e marrë vesh! Për Shqipërinë do të jetë një dëm. Enveri e di. Do të bënte figurë të keqe. Kur pushkatohet një ministër, do të thotë se ka qenë i rrezikshëm për të, pra se regjimi nuk është kompakt, paska të çara, kërcënime të brendshme. Kur ministri i pushkatuar është ministër i Mbrojtjes, jashtë shtetit do të fillojnë të flasin për përpjekje për ta rrëzuar, fraksione, luftëra të brendshme, ndarje, rivalitete. Partia e ndarë. Si tym në sy, për Enverin. Do të numërojmë ditët e fundit në një fshat të humbur, të shënuar vetëm në hartat ushtarake, ku askush nuk e di ku bie dhe ata që na njohin nuk do të na gjejnë kurrë e, në fakt, askush nuk do të na kërkojë. Fëmijët... ata do të hiqen nga puna, nuk do të bëjnë më karrierë, por nuk do të përndiqen, nuk do të kenë as miq, as armiq. Do të harrohen, edhe ata, dhe kështu do të jetë më mirë. Në djall universiteti, diplomat, studimet jashtë. Punëtorë të thjeshtë, gjithë jetën. Udhërrëfyes, rojë fabrike, portierë shkolle, nuk ka rëndësi.

...por, po më vrau? Djemtë do të përfundojnë në minierë, në punë të detyruar. Dhe ajo, e vetme, ose me ndonjërin prej tyre, në një fshat... baltë... të ftohtë... këpucë të vjetra, këpucë burrash, të miat, të rrëmbyera në ngut e sipër dhe të hedhura në thes përpara se të futen në furgon, të mbathura në këmbë çdo ditë, këpucë më të mëdha sesa numri i saj, tre centimetra boshllëk pas thembrave.

Çfarë i vjen më mbarë atij? Ka dhjetë vjet që nuk ka pushkatuar më njeri. I fundit ishte Temja... në vitin 196... pra trembëdhjetë vjet. Ishte djalë i ri, por më i miri që kishim. "Shoku Enver, i propozoj Këshillit të Mbrojtjes emrin e shokut oficer Teme Sejko për gradën e admiralit dhe të komandantit të flotës sonë ushtarake..." Dhe kështu e dënova me vdekje. E admiroja, e dija se ai kishte qenë nderi i Akademisë në Volgograd dhe pastaj mjaft më me brezin e ish-partizanëve dhe me karrierat e tyre për merita antifashiste. I vumë të komandonin njësinë e "Mig"-ëve dhe të brigadave të raketave, sepse kishin drejtuar brigadat partizane në luginat e tyre. Po, në fillim i dërguam në disa

shkolla lufte në Hungari ose në Bashkimin Sovjetik, por disa prej tyre edhe mezi dinin shkrim e këndim. E vërtetë se ata ishin djemtë më heroikë të popullit, më besnikët. Enveri i donte. Dhe të tjerë, në thelb, nuk kishte. Ndërsa Temja ishte krenaria jonë. Kur erdhi momenti ia hapa rrugën... dhe kur erdhi momenti tjetër nuk luajta as gishtin për ta shpëtuar. Çfarë mund të bëja? Enveri nuk kishte më besim tek ai. E kishin njoftuar për miqësinë e tij me komandantin sovjetik në Pasha Liman, për apartamentet njëri sipër tjetrit, për takimet e grave të tyre, për kafetë që pinin... Sigurimi ia kishte përgatitur planin. E transferuan në ministri, në një zyrë mbi katin tim. Dhe, ditën kur e arrestuan, më thanë ta thërrisja. Ia vunë prangat para syve të mi. Temja ishte tridhjetë e nëntë vjeç. Shpresa, e shoqja, asokohe ishte tridhjetë e dy. Takoheshim së bashku, kur Temja u kthye nga Rusia. Fëmijët, Raimondi dhe Sokoli ishin... trembëdhjetë dhe njëmbëdhjetë vjeç, më duket. Sytë e tij tek të mitë, përsipër të mive, në mbledhjen e Komitetit Qendror, gjatë procesit. Të mitë, ulur poshtë, mbi fletët, mbi shkarravinat e zeza, që bëja me stilograf. "Votojmë për përjashtimin e shokut Teme Sejko nga Komiteti Qendror dhe nga Partia. Kush është pro?" Lashë stilografin dhe ngrita dorën. Dhe kur ngrita edhe sytë, i gjeta të tijtë gjithnjë mbi të mitë. Por, tanimë të vdekur.

Ka trembëdhjetë vjet që nuk pushkaton më njeri. Partia do të terrorizohet përsëri, ai do t'ua bëjë të qartë të gjithëve se kush komandon këtu dhe kush është më i fortë. Reagimet e jashtme... do të jenë minimale, praktikisht asnjë. Po do të ngjallen iluzionet në ambasadat këtu në Tiranë, në Ministrinë e Jashtme, diplomatët do të përpilojnë dy-tri faqe raport e gjithçka do të marrë fund. Dy-tri ditë e më pas heshtje. Beogradi do të zhurmojë nja një javë, por pastaj edhe atje do të pushojnë. Në vendet e tjera do të flitet për një regjim gjakatar, të tmerrshëm, për të do të thonë se është një diktator mizor, i gatshëm të zhdukë të gjithë bashkëpunëtorët e tij më të afërt, të gjithë ish-drejtuessit e Luftës Çlirimtare

do të shkohen në plumb me akuza absurde, megjithëse ata kanë treguar përherë besnikëri e bindje. Do ta përcaktojnë të pamëshirshëm, të egër. Dhe çfarë të reje ka këtu? Këtë gjë për të, jashtë, ka vite që e thonë. Pasoja më e gjatë do të jetë në Parti: mornica të ftohta do t'u kalojnë të gjithëve nëpër trup, një frikë e pastër; dyshimi në çdo veprim: e bëra mirë apo keq? Gjithnjë dilema të përjetshme se si mund të interpretohet çdo vendim, sado i parëndësishëm qoftë. Paraliza. Gjithçka duhet të kalojë nëpërmjet tij. Ku do të ndërtohen lagjet e reja, në cilin drejtim duhet të zgjerohet Tirana apo Korça, ku të shpohet për të gjetur naftë, ku të mbillen agrumet apo mollët e në cilën faqe kodre, ta shtrojmë me asfalt apo ta lëmë të pashtuar shtegun e mushkave, po kooperativën e... e Divjakës ta orientojmë drejt rritjes së pulave apo janë më mirë patat? Gjithçka duhet të kalojë përmes tryezës së tij të punës. Dhe ai, i mbushur me veten, triumfator, thotë: "Po pse, unë do të merrem me të gjitha? Po ju, çfarë bëni?" Dhe ata do të tmerrohen si të bien në një pus të zi. Cili vendim do të ishte aq i parëndësishëm, sa të mos i raportojë atij? Dhe kur duhet më mirë ta lënë atë të vendosë diçka, t'i kërkojnë një këshillë... një mësim tuajin tejet të çmuar, shoku Enver. Kur? Ku ndodhet ai kufti? "Por, përse nuk erdhe tek unë ose te shokët e Byrosë Politike? Përse nuk i ke treguar dyshimet e tua? Mes shokëve kështu veprohet, mes komunistëve të vërtetë..." Ai do t'i mbajë fort në grushtin e tij. Si na ka pasur gjithmonë, nëse është fjala për këtë. Dhe, në qoftë se më pushkaton, do t'ua kujtojë edhe një herë. Në dukje asgjë nuk do të ndryshojë. Do të ketë të njëjtin respekt, të njëjtin nënshtrim. Të njëjtin adhurim. Në Parti, përveç frikës, asgjë nuk do të ndryshojë. Por, në kokën e tij, po. Një ekzekutim është dëshmi e pushtetit, të krijon siguri. Ka parë intrigat, konspiracionet, përpjekjet për puçe, ngritje kryet, tradhtitë, lojërat e dyfishta dhe të trefishta, kthimin e fletës, hakmarrjet, atentatet, vrasësit e paguar, ka parë zilitë të bashkohen dhe të organizohen, pra Shqipërinë e viteve njëzet dhe atë të Mbretit Zog, Shqipërinë

e rreckosur, pa dinjitet e pa respekt, Shqipërinë e spiunëve dhe të keqbërësve, të ministrave rrogëtarë të italianëve, të jugosllavëve, grekëve, francezëve, austriakëve, që ishin mjeshtër të ekuilibrave dhe të dinakërive, të aftë të luanin në shumë tavolina dhe t'iu shërbenin shumë ambasadave. Një herë në javë shkonin nëpër legata, uleshin në tryezë me konsujt dhe nën pjatën e vogël të çokollatave gjenin zarfin. Brenda tij, lireta, shilinga, dinarë ose franga dhe bursa studimi jashtë shtetit për bijtë. Ambasadori në një ambasadë, sekretari, këshilltari në një tjetër ose në dy të tjera. Shqipëria e sëmurë, e shitur, e ngrënë nga minjtë. Ai e di se e gjithë kjo mund të rikthehet. Derisa ka ndodhur, mund të ndodhë përsëri. Ai e njeh kompleksin tonë të inferioritetit ndaj të huajve. Nuk është vetëm mikpritje, është admirim, shpesh i tepruar, për të huajt. Ndoshta është vetëm vetëdijshmëri për kufizimet tona, e mundësive tona, të cilat kurrë nuk kanë qenë të shumta. Por, kur ua kemi hapur dyert, ata edhe na kanë blerë. Dhe ne u jemi shitur. Jemi ndarë dhe jemi shitur. Për ato zarfet nën pjatëzë, për një rrotullim valse në legatë, për një udhëtim jashtë shtetit, për një bursë stud...

Ministri u luhat, shpina iu shkëput nga shpinorja e ndenjës ku ishte mbështetur. U përkul përpara. Makina kishte ndaluar. Dhe mes sediljeve të parme u shfaq treçereku i fytyrës së Redianit. Përtej xhameve të dritareve dukej qielli i kaltër përmbi majat e Dajtit dhe pyllit të pamatë, maja të panumërta, gryka, lugina dhe përrenj prej aty e deri në Burgas, në Detin e Zi.

- Shoku Ministër...

- Ndalo përpara kafenesë.

Makina lëvizi përsëri dhe parkoi ngadalë përpara hyrjes së lokalit, një ndërtesë me tulla të kuqe, me derë të rëndë prej druri.

- T'ju pres këtu?

- Po.

Mbi sheshin e vogël binte drita e fortë e diellit. Kur ministri shtyu derën iu duk sikur hyri në errësirë. Në të djathtë, një banak i gjatë, në fund të të cilit ishte makina e kafesë ekspres dhe në faqen e murit një raft me tri radhë katesh me pesë shishe gjithsej, dy me raki, dy me verë të kuqe dhe një me verë të bardhë. Në të djathtë të sallës disa tryeza të vogla.

Vështroi përreth, nuk kishte njeri. Përpara tij drita e kaltër e tarracës. Eci në atë drejtim, te një tryezë prej hekuri të rrahur pranë parmakut të hekurt. E la kapelën mbi tryezë dhe u mbështet tek ai parmak të kundronte pamjen.

Poshtë shtrihej qyteti i tij, në një fushë të gjelbër, vende-vende anës me liqene artificiale. Drejt veriut dukej njolla e asfaltuar e aeroportit. Në largësi ndehej deti. Dhe, nga ana tjetër e atij deti...

...tetëdhjetë kilometra, njësoj sa këtu e deri në Vlorë. Por, si të arrijmë deri atje? Vështronte horizontin me sytë e rrudhur, duke kafshuar buzën e poshtme. Qëndroi ashtu një copë herë, i ngulur përpara parmakut, me vështrimin drejt diçkaje të padukshme. Duke menduar se si. Duke risjellë ndër mend gjithë sa kishte menduar paprerë gjatë gjithë asaj nate, duke rikthyer në mendje po ato dyshime, duke përllogaritur po ato mundësi dhe duke mbetur gjithnjë pa përgjigje. Një det përpara. Por, një gjë e kishte të sigurt dhe mendimet i niseshin përsëri nga ajo pikë.

...Nuk do të shpëtojmë. Asnjë autokritikë, asnjë pranim faji nuk do të më shpëtojë mua dhe familjen. Fadilin dhe Todin i kanë degdisur në punë të detyruar, gratë në internim, fëmijët në burg. Dhe ata ishin njëri ministër i Kulturës e tjetri drejtor i Radiotelevizionit. Ministri i Mbrojtjes... ministri i Mbrojtjes nuk mund të trajtohet në të njëjtën mënyrë. Çfarë mesazhi do t'u jepte të tjerëve? Se të gabosh në mbrojtjen e vendit është si të gabosh në përzgjedhjen e këngëve në një festival? Të vendosësh ku t'i caktosh repartet dhe armatimet e rënda qenka e njëjta gjë me rishikimin e akordeve muzikore? Do të më ekzekutojë.

Duhet ta bëjë. Si mund të veprojë ndryshe? Shqipërinë e ka shndërruar në fortesë, në kazermë, çdo civil është një ushtarak... një popull i tërë nën armë... i stërvitim edhe fëmijët si të qëllojnë me armë, jemi të rrethuar nga armiqtë. Atje, në fund është NATO-ja, nga pas është Jugosllavia, blloku sovjetik... kinezët, shpejt do të përfundojmë e do t'i dëbojmë edhe ata... inxhinierët tanë më të mirë punojnë në industrinë e armëve, investojmë në ushtri njëzet e tre për qind të buxhetit, bëjmë përpjekje të çmendura për të blerë jashtë shtetit teknologji ushtarake, marrim teknikët më të mirë për ta kopjuar dhe për ta riprodhuar... dhe pastaj i shpëton jetën ministrit të Mbrojtjes pasi e ka akuzuar për paaftësi? Por, ai do të shkojë edhe më tej, do të më akuzojë për tradhti, e sigurt... Si ndodhi me Temen, ka për të thënë se kam qenë në shërbim të NATOS-s, të kinezëve, të rusëve, të Titos, edhe të të gjithëve së bashku, do të thotë se kisha në mendje një puç... Tani Petriti më akuzon, mendon të shpëtojë në këtë mënyrë, duke ma hedhur mua të gjithë fajin. Ndoshta mendon të bëhet ministër në vendin tim... i gjori... Ne do të paguajmë të tre, unë, Petriti edhe Hitoja. Dhe, meqenëse kemi ushtrinë në dorë, jo një festival këngësh, ai do të na zhdukë të treve... Asnjeri prej nesh nuk e ka vënë kurrë në rrezik Shqipërinë, as nuk është shitur apo të ketë menduar ta përmbysë atë vetë, ai e di mirë, por ka nevojë ta bëjë këtë proces për t'i mbajtur nën fre njerëzit tani që nuk do të ketë më ndihma nga jashtë dhe askush nuk do të ngarkojë më anijet me grurë për të na i dërguar, kur të mbjellat tona nuk do të mjaftojnë... Thotë se do të hamë bar dhe do të ndodhë pikërisht kështu, por për këtë i duhet të tregojë dhëmbët, duhet t'u kujtojë të gjithëve se nuk bëhet shaka me të, që askurrkujt mos t'i shkojë në mendje ta vërë në diskutim.

Për herë të parë, qëkur kemi vendosur pushtetin popullor, jemi vetëm. Vetëm, kundër të gjithë botës. Dhe nuk jemi as RDGJ-ja, as Rumania... Edhe Çaushesku ka një bazë më solide për t'ia dalë mbanë, për të rezistuar

pa as edhe një aleat, ka industri, ka universitete, ka lëndë të para, ka tridhjetë milionë rumunë... Ndërsa ne? Ne do të hamë bar! Po, pikërisht kështu do të ndodhë, Ramizi, Kadriu, Hysniu e dinë... Mehmeti e di... Mehmeti... Atij, më së shumti Enveri dëshiron t'i kujtojë se kush komandon, se sa e tmerrshme mund të jetë t'ia dredhësh... Tani Mehmeti po përgatit letrat të më nxjerrë jashtë loje, i jep shpresa Petritit se do të më zërë vendin e kështu të ma ngrejë kundër... Por, Mehmeti duhet të ketë mendjen e të mos e ngrejë shumë kokën, ndryshe të shtënat e tjera të plumbave mund të jenë për të. Ka nisur të shkruajë dhe libra e të udhëtojë i vetëm nëpër Shqipëri, të takojë popullin... në vend të qëndrojë një hap pas Enverit. Është shumë i sigurt, i duket vetja gjykatës si Enveri, në një nivel me të. Dhe nuk e kupton se Enveri, duke më vënë mua pas murit, i dërgon një mesazh edhe atij... Hysniu është i plakur dhe i sëmurë, kështu, udhëheqësi i ardhshëm, kur të vijë ai moment, kur Enveri të ikë nga kjo botë, do të jetë ai, Mehmeti. Ai është i pari që e di. Hysniu hyn e del në Klinikën Speciale, Enveri në tetor pësoi infarkt... dhe ai tani fryn gjoksin dhe bredh krenar lart e poshtë. Ka vënë dhe t'i kompozojnë këngë në emrin e tij. Por, Enveri, duke më pushkatuar, i dërgon lajmin të rrijë urtë, aty ku i takon, të ulë kokën, të vihet në resht e të ketë durim. Me plumbin tim po i tërheq veshin atij dhe po u tregon dhëmbët dhe të gjithë të tjerëve, si përherë. Dhe, nëse nuk e kupton, tjetri ka për të qenë ai vetë... Dhe Mehmeti, me aq sa e njoh... nuk do ta kuptojë...

U shkëput nga parmaku, uli kokën dhe u shkoi dorën flokëve. U kthye dhe u ul tek tryeza. Kërkoj me sy kamerierin dhe, brenda, në gjysmëhije, shqoi Redianin. I bëri shenjë me dorë t'i vinte pranë. Erdhi edhe kamerieri.

- Çfarë dëshironi?

- Një kafe ekspres, shok. Faleminderit, - u përgjigj shoferi.

- Një kafe ekspres dhe një ujë.

Kamerieri u largua me të shpejtë dhe në tryezë ra heshtja. Ministri vështroi përsëri horizontin, ndërsa Rediani

e vëzhgonte pa rënë në sy. I vuri re qeskat e fryra poshtë syve. Ballin me tri rrudha të thella si brazda. Ndjeu heshtjen, tepër e pazakontë. Kur e kishte parë kaq të ngrysur? Sa shumë kishte ndryshuar këtë muajin e fundit, qëkurse kishte filluar të pikaste në pasqyrëzën e vogël atë “Ladën” ngjyrë gri, që nuk u shqitej! Rediani e kuptonte se tanimë po shëtiste me makinë një njeri të vdekur. E dinte si shkonin këto punë. Shofer ishte, por në varësi të Ministrisë së Brendshme dhe njihte shumë njerëz. Dhe, në heshtjet e gjata, mes një udhëtimit e një tjetri, atje, në dhomën e shoferëve, ku pinin cigare e luanin me letra, kishte dëgjuar shumë histori të tilla. Edhe ministri e kuptonte fare mirë se ishte i marrë fund dhe, duke e njohur mirë, e dinte se në heshtjen e tij kishte vetëm shqetësim për familjen. Ministri i tij tashmë gjendej në fije të perit, i shkelur me këmbë, gjë që e kishte nuhatur prej javësh, por, atë ditë, në kafenenë në faqen e malit të Dajtit, tek priste te banaku shefin e përkulur mbi parmak, nuk pati më asnjë dyshim.

Iu afrua një burrë. I pëshpëriti diçka në vesh, kërkoi raki dhe, ndërkohë që kamerieri u largua për të marrë shishen te rafti, u kthye nga Rediani dhe e pyeti, pa e vështruar:

- Ku do ta shpiesh tani?

Dhe shoferi, i shtangur, me gjakun që i ngriu në damarë, tundi vetëm kokën dhe belbëzoi:

- Nuk ma ka thënë akoma.

Tjetri nxori nga xhepi një copë letër e një laps dhe i vendosi mbi banak. Dhe, gjithnjë pa e vështruar, shtoi:

- Ma shkruaj këtu se ku do ta çosh.

Pastaj doli nga kafeneja.

Dhe Rediani, kur ministri e piu dhe gllënjkën e fundit të ujit tonik, e pyeti, jo vetëm për të thyer heshtjen:

- Ku do të shkojmë tani, shoku Ministër?

- Në Rinas, - iu përgjigj ai.

- Po niseni gjëkund, shoku Ministër?

Ministri u gëlltit dhe ndoshta u zbeh nga ajo pyetje. Ngriti sytë dhe e vështroi i trembur Redianin, thuajse tjetri ia kishte lexuar mendimet dhe turbullimet. Për fat të mirë, nuk u përgjigj menjëherë, ndryshe do të kishte bërbelitur vetëm fjalë pa kuptim.

- Do bëj një inspektim te repartet e fluturimit, një vizitë... vetëm një vizitë.

U ngrit dhe iu afrua banakut, i ndjekur pas nga Rediani, la aty një bankënotë dhe banakieri, që e njohu, e përshëndeti me qëndrim gatitu, me grushtin tek tëmthi. Ai shkoi drejt makinës, shoferi e parakaloi për t'i hapur derën, pastaj, ndërsa po e mbyllte, i tha:

- Shoku Ministër, pesë minuta, sa të shkoj në banjë e nisemi.

Rediani u fut vërtet në banjë, por, kur mbaroi, përpara se të dilte nga salla e kafenesë u afrua te banaku dhe shkroi atë që duhej mbi copën e letrës ende aty. Iu duk vetja tradhtar. Por, mendoi edhe se këto ishin gjëra që nuk kishin lidhje me të. Urdhri ishte urdhër. Edhe ai ishte punonjës i Ministrisë së Brendshme, si ata të “Ladës” ngjyrë gri. Dhe kishte grua e fëmijë.

Doli nga salla, nxitoi drejt makinës e ndezi dhe u nisën. E mori gjerë kthesën te sheshi dhe u fut në rrugën nga erdhën, po tani në zbritje. Në ato pak pjesë të drejta, mes një kthese e një tjetre, Rediani kontrollonte rrugën pas përmes pasqyrës, por makina e Sigurimit nuk dukej më.

U desh gjysmë ore të ktheheshin në Tiranë, të përshkonin edhe një herë sheshin “Skënderbej”, të hynin djathtas në rrugën e spitalit dhe në fund, përpara stacionit, të ktheheshin majtas. Makina kaloi përpara Arkivit Kombëtar, Institutit Fullc dhe doli përsëri jashtë qytetit. Ishte rruga për në Durrës, por, pas doganës së vjetër, në kryqëzimin për në Vlorë, mori djathtas, drejt aeroportit.

Ajo rrugë kishte mbetur e njëjtë, e ngushtë, e asfaltuar që në kohën e italianëve. Në vitin 1959, disa muaj përpara ardhjes së Hrushovit, në Byronë Politike u diskutua nëse

mund të zgjerohej, “sepse lidh kryeqytetin me një aeroport ndërkombëtar, në fund të fundit”, kishte guxuar e folur para mendjes një shok. Asgjë nuk u bë. Enveri i dëgjonte opinionet e ndryshme me ballin mbështetur te gishtat e dorës së djathtë dhe rrallë ngrinte shikimin nga tavolina. Dhe, në hamendjen se çfarë mendimi apo opinionin kishte ai vetë, shokët njëri pas tjetrit nisnin të shpreheshin njëkohësisht kundër e pro. Andej nga fundi, diskutimet, gjithnjë e më ngurruese përballë fytyrës së ngërthyer të Enverit dhe syve të tij të ulur, u kufizuan vetëm në përshkrimin e problematikave dhe anëve pozitive të asaj vepre. Dhe, pastaj diskutimet u shuan.

Kështu, rruga mbeti ajo e para dhe “Zilit” të Ministrit atë ditë iu desh të ndalej e të vendoste shenjat ndaluese, që të kalonin dy kamionë ushtarakë. Ministri pothuajse nuk i vuri re. Pas retinës së syve të tij lëvrinin imazhe që nuk shihte, shkrepeshin *flash*-e dritash e hijesh, të qarta e të errëta, ngjyra pa kuptim: e bardha e vijave të gëlqeres, me të cilën lyhej trangu i plepave, e gjelbra e livadheve, kafja e errët e fushave të mbjella, bojëqielli i murit të ndërmarrjes, e kafja e çelët e shtyllës elektrike, njollat shumëngjyrëshe të shpinave të grave të kërrusura tek prashisinin tokën... Nën mbulesën e errët të njërit prej dy kamionëve po ikte një pjesë e fatit të tij të mundshëm: njëra prej dy rrugëve po mbyllej, njeri dyshim i tij po zgjidhej vetvetiu.

...edhe sikur të mos më vrasë... kush më siguron se do të më nxjerrë në pension dhe se pjesën e mbetur të jetës do ta kaloj me time shoqe? Fshati i harruar, ku do të kaloj ditët e fundit, në mjerim, por në paqe, mund të jetë vetëm një mirazh. Tuku nuk pati mundësinë të jetonte ditët me Mitën e tij. As me fëmijët, që ishin katër dhe të vegjël, kur e arrestuan. Çdo muaj i shkruante një letër Mitës dhe çdo muaj merrte një prej saj. Mita u kishte rrëfyer fëmijëve se babai ishte larg me shërbim dhe do të kthehej shpejt. Kush më ka treguar për këto letra? Nuk më kujtohet më. Ai pyeste për fëmijët, më shumë për Bujanën, për më të voglën...

asokohe do të ketë qenë katër a pesë vjeçe. Mita punonte edhe jashtë orarit, për t'i shpënë ushqim dhe mbulesa në burg. Në fund Tuku u sëmur dhe vdiq në qeli, në Kaninë. I shkreti Tuk... Të gjithë e dinin se ishim shumë miq...

Makina ngadalësoi ecjen dhe pastaj ndaloj.

Ministri pa t'u afrohej figura e ylbertë e një ushtari.

Rediani uli xhamin e dritares, zgjati kokën dhe tha:

- Shoku Ministër i Mbrojtjes.

Roja u afrua edhe pak, hodhi një sy brenda dhe mori menjëherë qëndrim gatitu me grushtin rrëzë ballit. Pastaj rendi të ngrinte trarin. Dhe makina hyri. Kaloj pas ndërtesës së fluturimeve civile, ku parakaloj kullën e vogël të kontrollit dhe mbërriti te një ndërtesë tjetër, e ulët, e fshehur mes pemëve. Një ushtar ulur te shkallaret e kazermës u ngrit, mori pushkën e mbështetur pas murit dhe e hodhi në sup. Ministri hapi derën sapo vetura ndaloj dhe zbriti përpara Redianit. Ngjiti shkallët i ndjekur me sy nga ushtari.

Ky i fundit, i hutuar, pa ditur si të vepronte, shikoi pyetës shoferin.

- Ministri, - iu përgjigj Rediani. Dhe ushtari u ngurtësua i tëri.

Ministri përshkoi korridorin e shkurtër dhe hyri në dhomën e parë të vogël, në të majtë. Aty ishin tri tavolina, me karriget lënë në mënyrë të çrregullt pranë. Mbi njëren prej tyre, mbështetur pas murit, ishte një telefon, në një tjetër një tufë letrash dhe në të tretën një fushë shahu me gurët lënë në gjysmë të lojës. Bishta cigaresh nëpër tavllat. Ministri doli dhe hyri te dhoma ngjitur, te zyra e komandantit. Bosh. E zbrazët edhe salla e madhe në fund, me raftet personale dhe ndonjë kaskë fluturimi, lënë aty.

- Ku janë pilotët? - e pyeti ai ushtarin.

- Janë larguar, - u përgjigj tjetri.

- Ata të skuadriljes gjuajtëse?

- Po, - u përgjigj i ndrojtur ushtari.

- Po ata të transportit?

- Edhe ata, shoku Ministër.

- Po komandanti?

- Të gjithë. U larguan gjysmë ore më parë, me kamionët. Me uniformë e pa uniformë, por të gjithë u larguan.

- E kuptova. - U kthye, përshkoi përsëri korridorin dhe doli në oborr. Ndaloj aty për një çast, pastaj eci përgjatë rruginës perimetrike, së cilës i binte hija e aheve dhe ndahej nga rruga përjashta me një rrjetë. Pesëqind metra më tej ishte hangari më i madh i aeroportit. Ata më të vegjlit, të gjelbër e në formë koni, gjysmë nën tokë, ata të gjuajtësve, ishin të shpërndarë në fushën përpara pistës. Dera e kapanonit të madh ishte e hapur përgjysmë. Ministri kapërceu pragun dhe qëndroi të shihte. Ja ku ishin, të shndritshëm, me pengesa druri përpara dhe pas secilës rrotë. I pari kishte mbërritur në një ditë pranvere të vitit 1957. Nga Tirana erdhën ta prisnin gjeneralët dhe ndonjë ministër. Ishte edhe ai, me uniformë dhe me çizme. Edhe atë ditë, qielli ishte në ngjyrë të kaltër të thellë. Dhe, në një moment diçka vezulloi në mes të tij dhe një zhurmë e shurdhër sa vinte e dëgjohej më shumë. Aeroplani kreu një rrotullim të gjerë, pastaj u largua drejt veriut, u rrotullua përsëri dhe filloi të ulej, paralel me asfaltin. Ngriti një re pluhuri dhe parakaloi me shpejtësi përpara delegacionit që po e priste. Mbërriti në fund të pistës, u harkua djathtas, u përkul dhe u kthye mbrapsht, shumë ngadalë, me motorët zhurmues, derisa u ndal përpara ndërtesës së aeroportit. Kur rrotat ndaluan dhe, edhe helika e fundit pushoi së rrotulluari, kushedi pse, shqiptarët duartrokitën me hare. Në thjeshtësinë e tij ai ishte vetëm një aeroplan, si mund ta përfytyronte edhe një fëmijë, i përkryer për të qenë lodër dhe vërtet, ky IL-14-a ngjante si prej kallaji. “Më në fund, për të shkuar në Moskë nuk do të kemi më nevojë që rusët të na dërgojnë avionët e tyre nga Bullgaria”, mendoi ministri dhe kështu menduan të gjithë e ndoshta prandaj dhe duartrokitën.

Në hangar ndodheshin tre avionë “Iljushin”, krejt njësoj me njëri-tjetrin. Dhe një heshtje e madhe. Edhe mekanikët, elektrikistët, punëtorët manovalë i kishin larguar. Edhe Bardhylin.

Bardhyli kishte marrë patentën në Kinë, në shkollën e fluturimeve ajrore në Guilin dhe kur në vitin 1973 nga Pekini erdhi Antonovi për të marrë delegacionin e Ministrisë së Mbrojtjes e për ta çuar në Lindje, në kabinë, pas pilotëve kinezë, ishte edhe ai. Vizita zgjati një muaj dhe Bardhyli bënte pjesë në grupin përfaqësues shqiptar, që shkonte për vizitë në njësitë ushtarake, bazat ajrore dhe fabrikat e armëve. Ishte edhe Partizani i plotë, skuadra e futbollit e ushtrisë. Këtu ministri pati rastin dhe e njohu Bardhylin. U bënë miq, edhe pse piloti ishte rreth tridhjetë vjet më i ri. Gjatë rrugës shumë të gjatë të kthimit kinezët ia besuan atij komandën si pilot i dytë dhe ministri, krenar, shkoi në kabinë ta shikonte. Në Tiranë vazhduan të takoheshin shpesh.

Me Bardhylin mund të fliste dhe ndoshta ai do të pranonte ta merrte përsipër çmendurinë e tij. Ishte djalë i vetëm dhe nuk kishte as grua, as fëmijë. Vetëm dy prindër, shumë të moshuar, në Berat. Komanda e kishte caktuar në transport. Një herë kishte ardhur ta shihte ministrin, thjesht sepse ndodhej në ndërtesë për një praktikë dhe kaloi ta takonte.

- “Iljushinët” janë avionë të mrekullueshëm, sigurisht, nuk janë më të rinj, por me kolegët kinezë do të mundim t’i mirëmbajmë. Ata ngrihen, zbresin dhe rrotullohen në një shami, shoku Ministër, - i tha, - por ne i ngremë, i zbresim dhe i rrotullojmë vërtet shumë pak. Kemi nëntë dhe nuk dimë çfarë të bëjmë me ta, si t’i përdorim. Kjo është e vërteta. Mëkat, - dhe qeshi me të madhe. - I shikoj si rrinë aty pa lëvizur dhe më vjen keq. - Ministri e vështroi, piloti e vështroi gjithashtu dhe, pa hapur gojë, ata i thanë gjithëcka njëri-tjetrit. Ministri hapi krahët dhe u lëshua në një karrige, pas skrivanisë. Nxori një shishe të vogël rakie dhe dy gota nga një sirtar dhe ndërruan bisedë.

Do ta kishte marrë Bardhylin për krah, do të largoheshin pak nga pista dhe ai do t’i fliste, ndoshta me pëshpërimë, me gjysma fjalësh e frazash, duke u ndalur e duke e vështuar, me shpresë se do të kuptonte pa pasur nevojë që

ai t'ia thoshte të gjitha. Me shpresë se do ta kuptonte që ministri nuk komandonte më dhe i kishte ditët e numëruara, se po ia shtrëngonin çarkun çdo çast e më tepër. Si do t'ia kishte thënë? Me një frymë, menjëherë, pa u menduar? Apo nuk do të dilte nevoja, se ai do ta kuptonte vetë? Por, në një moment do t'i duhej t'i thoshte: "Kam menduar të..." A duhet t'ia thoshte atë fjalë, apo edhe jo? Atë herën që ishin parë sy më sy ishin kuptuar e ndoshta, edhe këtu në aeroport, piloti do të dinte përsëri të lexonte sytë e ministrit. Po të mundej, do të shihte në ta fjalën "arratisje".

Por, Bardhylit nuk do t'i duhej të lexonte asgjë dhe ministri nuk kishte pse lodhej t'ia linte të kuptonte. Të gjithë repartin e fluturimeve ajrore e kishin larguar prej aty.

Ministri u kthye, doli nga hangari dhe eci me ngut drejt makinës. Rediani nxitoi e u ul te vendi i tij, e vështroi përmes pasqyrës e ai shqiptoi vetëm një fjalë:

- Në shtëpi.

Gjysmë ore më pas "Zili" qëndroi përpara vilës. Rediani zbriti të hapte derën e hekurt dhe ta fuste makinën në oborr, por edhe ministri doli nga makina dhe e ndaloi.

- Shpjere makinën në garazhin e ministrisë dhe lëre atje. Edhe ti, nga nesër nuk ka nevojë të vish më këtu. - Pa e vështruar, e mbylli vetë derën e makinës, përshkoi rruginën dhe hyri në shtëpi.

3

Trageti “Greqia” drejt Durrësit, 14 gusht 2010. E shtunë mbrëma.

Anija doli nga Porto Vekio i Triestes në orar. Është gjashtë e mbrëmjes. Mbi det rëndojnë retë, në qytet fryn era e ftohtë dhe e thatë e verilindjes dhe mbi urë bien pika shiu e hidhen dallgët. Jemi në mes të gushtit, por bën ftohtë. Perëndimi i diellit ka një dritë të çuditshme, të filtruar nga re të largëta dhe nga shira të padukshme tej në det. Gjiri është një pellg i madh i gjelbër dhe i rrudhur: në fund një vijë e kaltër dhe horizonti një vijë e zezë. Këto ngjyra ngjallin pasiguri, e dobësojnë sigurinë për t’u nisur, për të shkuar diku, të lënë vetëm, pa mbështetje, pa qartësi, të zbrazin përbrenda. Është vetëm parmaku, ku mund të mbahemi, me kornizën prej druri dhe që lëkundet nga dridhjet e motorit.

Anija ecën drejt horizontit. E kuqja verbuese duhet të jetë burgosur pas atyre avujve të errët. Do të mjaftonte një gradë më shumë për ta çliruar. Një nisje e tillë nuk të lehtëson, nuk ndjell gjë të mirë. Ndiej ankthin që lind kur je në vendin e gabuar, por nuk e di as se cili mund të jetë ai i duhuri. Njësoj sikur ky udhëtim të jetë një gabim. Nuk jam i qetë. Përse po e bëj? A ka kuptim? Ndërkohë që vrundujt e erës më ngjeshin xhupin pas trupit, më duket sikur do të jem varrmihës i një race të zhdukur. Do të kthehem përsëri në atë arkiv dhe do të kërkoj edhe një herë të shoh proces-verbalet e gjyqeve dhe të ekzekutimeve, të betejave të kota për t’u mbijetuar akuzave absurde, në një lojë makabre ku viktima

e di që do të vdesë, xhelatët, ish-miqtë e tij, e kanë dënuar tashmë, por i kërkojnë të mbrohet, të paktën të shpjegojë përse... *“sepse ka shumë rëndësi të kuptojmë gabimet tona dhe t’i tregojmë Partisë se vërtet duam të ndryshojmë”*, dhe ai ua plotëson dëshirën, mbrohet, i pranon fajet, kërkon falje dhe këtë e bën për të luajtur rolin, *“ishte një mendjelehtësi nga ana ime, u tregova i përciptë, u mashtrova nga disa prirje mikroborgjeze që kishin qëndruar si mbeturina në personalitetin tim dhe do t’i korrigjoj, do të punoj me veten”*, por ai e di se do të vdesë.

Përsëri këtë po kërkoj. Po përpiqem të kuptoj përse burra të fortë, të një brezi të hekur, luhateshin si lavjerrës në pritje të plumbit kokës pa kundërshtuar kurrë dhe, për të njëjtin plumb, të shihnin shokët në sy e të thoshin: “Por, kjo nuk është luftë klasash. Kjo është vrasje.”

“Përse mendova ta shpërndaja ushtrinë në male? Përse, Enver? Nuk e di përse e përpunova këtë strategji të re mbrojtjeje? Nuk e di përse dhjetëra ushtarakë kanë punuar ditë e natë për të shkruar tezat tona të reja të mbrojtjes? Oh, sigurisht që ti e di! Sepse ishe ti, tre vjet më parë që na the të riktheheshim te lufta partizane. Mua më dukej idiotësi e tmerrshme t’u kërkonim kinezëve avionë luftarakë supersonikë, raketahedhëse, qindra tanke dhe pastaj t’i riktheheshim luftës partizane. Por, ti kështu doje, sepse kështu kishin vepruar edhe shokët vietnamezë dhe atje dërgove Vaskë Gjinyin, për të studiuar metodat e tyre të luftës. Dhe ne hartuam tezat e reja. Ndërrova mendje, Enver? T’i hedhim në kosh, të ndezim një zjarr të madh në oborrin e Ministrisë së Mbrojtjes Popullore. T’i zhdukim, t’i harrojmë. Letër ishte, lojëra ushtarësh. Por, mos e quaj luftë klasash këtë. Klasat i kemi luftuar së bashku, tridhjetë vjet më parë. Unë dhe ti, Enver, ti dhe Mehmeti, ti dhe Hysniu, ti dhe Ramizi, Abdyli, Adili, të gjithë këtu brenda i përkasim së njëjtës klasë. Madje, së njëjtës racë. Kush prej jush ka dalë ndonjëherë nga shtëpia nga dera e pasme? E? Po ta kishit bërë, sot do ta dinit se ne jemi një racë e ndryshme nga ajo e shqiptarëve të tjerë.”

Por, Ministri i Mbrojtjes Popullore nuk shqiptoi kurrë asnjë nga këto fjalë. Pamja e tij e fundit është një fotografi, në të cilën vështrohet gjykatësit e Gjykatës së Lartë, teksa i japin vendimin. Është nëntor i vitit 1975, ka veshur një pallto të trashë, trupin paksa të përkulur, i dobët dhe me duart përpara, të bashkuara. I dëgjon me vëmendje dhe me shumë seriozitet.

Tiranë, 18 gusht 2010. E mërkurë.

Kam takim me Shkrimtarin në krye të *Bllokut*, ish-“Qyteti i ndaluar” i Tiranës, zona e vjetër e pushtetit me vila dhe ndërtesa të ulëta, ku kanë banuar drejtuesit komunistë. Përpara tyre atje banonin hierarkë dhe industrialistë italianë dhe, më përpara tyre anëtarët e oborrit të vogël të Mbretit Zog. Vilat e hijshme stil vitet njëzet janë zhdukur pothuajse, në vend të tyre janë ndërtuar pallate të larta me xham e beton, hijerënda, në të cilat banojnë ata që kanë para, për të mundur të banojnë aty: biznesmenë, drejtorë gazetash, botues, mjekë dhe dentistë të klinikave më të mira private, udhëheqës politikë, njerëz me peshë me një fjalë. Në rrugë, përpara kafeneve shik baresin bijtë e kësaj shoqërie, sypishë, pak si prindërit e tyre, veshur elegantë. I vështroj, vërej vajzat, magjepsëse, të hajthme, sensuale, lejlekë mbi taka të larta: kushedi cila është arsyeja përse këtu shoh gratë më të bukura të Evropës.

Nga ato vila të pakta mbetur ende në këmbë, disa i përkasin ende shtetit, të tjera janë kthyer në bare, përgjithësisht të zbukuruar me shije, të gjithë gjithnjë mbushur plot, në cilëndo orë të ditës, por më tepër të natës.

- Ku do të takohemi? - më pyeti Shkrimtari në telefon. U mendova një grimë, ulur në dhomën time të marrë me qira, duke vështuar rrjetën e dendur të telave elektrikë, që

kapërthehej çuditshëm përpara dritares. Nga rruga vinte era e tymit të qofteve të skuqura dhe të byrekut, që nuk pushon nga mëngjesi deri në mbrëmje.

- Shihemi në *Bllok*? - propozova unë.

- Mirë... Po ku? Se *Blloku* është i madh...

Jemi në verën e vitit 2010, *Blloku* nuk quhet më kështu, rrugët kanë emrat e komunave të toponomastikës të një qyteti normal evropian të mijëvjeçarit të tretë, demokracia pas disa muajsh mbush njëzet vjet, Shqipëria është në NATO dhe shqiptarët gjenden në të gjithë botën, me një fjalë i ngjan Italisë së vitit 1965. Në Italinë e 1965-s do të dukej tepër e çuditshme të lije takim në Romë “përpara vilës së Çianos”.

Megjithatë, ndërkohë që nga ana tjetër e dritares gërvima e telave ndërpret erën e qofteve të viçit, që piquen pa ndërprerje përmbi skarë, i thashë natyrshëm Shkrimtarit të takoheshim “përballë shtëpisë së Mehmet Shehut”. Mehmet Shehu kishte qenë Kryeministër dhe numri dy i regjimit komunist për më shumë se tridhjetë vjet. Në fund, shefi i tij e hoqi qafe dhe atë. Pak a shumë siç i ndodhi Çianos.

- Mirë, nuk banoj larg prej aty, - m'u përgjigj ai dhe as atij nuk iu duk i çuditshëm apo i pavend ky pikëtakim.

I mbështetur rëndë mbi bastun, ecën lart e poshtë në trotuar, pranë murit të ulët rrethues të lulishtes së madhe të banesës së Shehut. Nga ana tjetër e rrugës është pallati sovjetik i Komitetit Qendror, dikur. Vila sot është rezidencë e shtetit, që përdoret për të pritur delegacionet e huaja, ndërsa në pallatin e stilit moskovit, në varësi të Parlamentit ndodhen zyrat e deputetëve. Shkrimtari vështron përreth, duke thithur tymin e cigares.

- Rediani?

- Antonio?

Shtrëngojmë duart dhe shkojmë e zëmë vend tek tryezat e një bari, të vendosura përgjatë gjysmës së trotuarit. Nga ana tjetër është vila e Enver Hoxhës, e ndarë një pjesë

si rezidencë e shtetit, një pjesë bar dhe pjesa e tretë është shkollë private gjuhësh të huaja. Rediani ulet mirë e mirë në karrige, përkulet të lërë bastunin në tokë dhe ndez një cigare tjetër. Fytyrën e ka të hequr, sytë të rrudhur nga tymi i duhanit.

Është shtatëdhjetë e shtatë vjeç. Kur, disa kohë më parë i kërkonte një gazetari shqiptar e mik imi një kontakt për të rindërtuar historinë e “tezave të zeza”, ai, njohës i saj si edhe i të gjitha luftërave të brendshme në partinë komuniste të vendit të tij, nuk u mendua gjatë.

- Shkrimtarin, - më tha, nga ana tjetër e telefonit.

- Por, unë nuk po kërkoj një intelektual, ose një analist... dua të flas me dikë, që ka qenë pranë ministrit të atëhershëm, që e ka njohur nga pikëpamja njerëzore, që të dijë të më rrëfejë ngjarje; më intereson të rindërtoj periudhën e tij të fundit si ministër, kur e ka kuptuar se do ta akuzonin e do ta gjykonin.

- Mik i dashur, Shkrimtari është personi i duhur, - m'u përgjigj Apostoli nga Tirana dhe qeshi me të madhe. - Të gjithë e quajnë Shkrimtari.... kur unë e kërkoja dhe e gjeta, disa vjet më parë për një artikull, kështu ma përcaktuan dhe, sa më shumë e njihja, aq më tepër mendoja se kjo nofkë i shkonte, deri te hyrja e shkallëve të pallatit të tij. “Në cilin kat banon Redian. P.?” pyeta një grua. “Kush, Shkrimtari?”, më tha ajo...

- Dhe kush është ky Rediani?

- Redian P. ishte shoferi i ministrit të Mbrojtjes, truproja, hija e tij. Ai është një i shpëtuar nga mrekullia. Në atë kohë, kur spastrimi zhdukte ndonjë drejtues, pas tij dënoheshin edhe familjarë e bashkëpunëtorë, sekretarë e shoferë. Enveri nuk i besonte më askujt nga rrethi i tij. Ky duhet të ketë pasur ndonjë mbrojtje. Më ka folur për një mik në Ministrinë e Brendshme...

- Përse e quajnë Shkrimtari?

- Sepse po shkruan një vepër të veçantë, të paktën për në Shqipëri... - dhe Apostoli ia plasi gazit përsëri. - Një

enciklopedi... të *Formula Uno*-s. I kam shkuar në shtëpi, ngado ka revista dhe libra rreth këtyre makinave. Kishte qenë gjithnjë i pasionuar pas tyre, por andej nga fundi i komunizmit filloi të shkruante, më tregoi mijëra faqe të daktilografuara me makinë shkrimi. Kur erdhën emigrantët nga jashtë i sollën materiale dhe filloi edhe t'i përkthente me fjalorë nga anglishtja, gjermanishtja, nga italishtja, si të mundej dhe shkruan paprerë. Më foli edhe për një projekt të tijin për një itinerar të *Formula Uno*-s në Shqipëri. Dhe e di pse? Duhet të ketë hequr shumë asokohe dhe kjo i shërben për të mos u fundosur në ato histori të vjetra, për të mos e kthyer kokën mbrapsht gjithnjë në ato vite, në ato fantazma.

Pra, nuk do të jetë shumë e lehtë ta nxis të më tregojë për ministrin e tij.

Pas shkarkimit të ministrit, Redian P. vazhdoi të punonte shofer me drejtorë të departamenteve dhe të reparteve të Ministrisë së Brendshme. Pasagjerët e makinës së tij ishin ndërruar, kishte ndryshuar dhe ai. Nuk deshi më të lidhej me asnjërin prej tyre, i merrte dhe i shpinte në destinacion, asgjë më tepër; kur zyrtari donte patjetër ta qeraste me një kafe, ai mezi pranonte dhe qëndronte gjithnjë i mënjanuar.

- Një dhuratë krejt e vogël nga Italia, - i them dhe i jap një pako. Ai e hap dhe vëren titujt.

- Ah, edhe ti e ditke se jam i dhënë pas *Formula Uno*-s... Shumë faleminderit... - Shqyrton datat, shfleton në fillim numrin e *Reale Automobile Club d'Italia* të vitit 1933, me një reportazh për *Gran Premio di Monza*, pastaj vëllimin *Storia delle corse automobilistiche* të vitit 1978.

- Nuk ishte nevoja, vërtet... Edhe pse më vjen shumë mirë për këtë dhuratë, sepse po shoh që nuk e kam keq dhe koleksionin tim: të dyja këto i kam... Eh, po nuk kishe si ta dije... pastaj, janë më të mbajtura mirë se ato të miat, - thotë për të më ngushëlluar. E mbyll revistën dhe i bie shkurt: - Pse më ke kërkuar?

- Po bëj një studim mbi ministrin shqiptar të Mbrojtjes, të cilin e ekzekutuan në mesin e viteve shtatëdhjetë.

- Ai ishte gjeneral, duhet të flasësh me ndonjë ushtarak të asaj periudhe. Jo me mua.

- Redian... ti ke qenë shoferi i tij për më shumë se njëzet vjet...

- Çfarë ke ndër mend të shkruash për të?

- Akoma nuk e di... ndoshta një tregim...

Rediani vazhdon të mbajë kokën ulur dhe të më vështrojë vjedhurazi, me qepallat gjysmë të mbyllura pas tymit të cigares, që e shtrëngon fort në buzë. I vendos një mbi një revistën dhe librin, vret mendjen, duke u përpjekur ta vërë sa më në qendër librin mbi revistën me kopertinë bardhezi.

- Nuk më pëlqen të tregoj. Nuk më pëlqen as të kujtoj. Nuk më pëlqejnë as gazetarët. Më kërkojnë, herë pas here... ndonjëri prej tyre të ka folur për mua, ë? Duan gjithnjë t'ua tregoj këtë histori.

Flet me zë të ulët, sikur ka frikë mos e dëgjojnë. Pothuajse sikur nuk dëshiron ta shohin në një tavolinë me mua.

- Dua të kuptoj si ishte jeta e një njeriu me pushtet dhe si përfundonte, kur binte në fatkeqësi, kur bëhej armik i popullit. Ministri ka qenë një figurë e rëndësishme e regjimit shqiptar. I ka parë të gjitha pamjet e atij pushteti: vilën, makinën e punës, udhëtimet jashtë shtetit dhe pastaj kufirin. Dua të di si ndryshoi, kur e kuptoi se i kishte ardhur fundi. Dhe dua të të pyes nëse e kujton herën e fundit, kur e ke parë. Ja, kaq.

Më dëgjon me kokën kthyer mënjanë, duke vështruar herë tavllën e herë për tokë dhe duke ndezur njëren cigare pas tjetrës. Kafshon buzën, vë kokën në pëllëmbën e dorës, me shikimin ngulur mbi asfaltin e kryqëzimit dhe me mendimet që e mbytin përbrenda. Unë rri në heshtje. Pres. Një shtëllungë tymi hyn në thellësi të mushkërive. Qëndron aty, pezull, e bllokuar për një kohë të pacaktuar, një përjetësi e pastaj del. Del.

- Mua më futën në polici në vitin 1949, punoja në oficinën e ministrisë dhe, meqë më pëlqenin makinat e inçisja mirë, me shumë siguri, më caktuan në repartin e shoferëve. Nisa punën me ministrin në 1953-shin a në 1954-ën. Isha rreth njëzet vjeç. Shpesh më qëllonte të shoqëroja edhe ndonjë të familjes së tij, djemtë, që asokohe ishin të vegjël.

4

Fillim qershori 1955

Tori e njohu nga larg dhe ndjeu ta pushtonte ankthi. Fuoristrada po ngjiste të përpjetën, mes gurëve, gropave të hapura nga shirat, tufave të rritura të barit. Rediani bënte shumë dredhje për të mos përfunduar në gropat më të thella. Në ndenjësen pranë, Tori mbante mbi gjunjë almanakun sportiv, që ia kishte sjellë i ati disa ditë më parë nga Polonia. Ishte me germa cirilike, por atij i interesonin fotografitë e futbollistëve dhe ato të aksioneve të tyre më të paharrueshme, driblimet, golat me kokë, penalltitë, portierët që e kapnin në fluturim e sipër dhe e çiknin topin me dorezat e mëdha. Gati instinktivisht e futi almanakun poshtë ndenjësës, si për ta mbrojtur.

Njeriu atje tej po ecte në drejtim të kundërt të shtegut, me këmbët rrasur në këpucë të larta ecjeje në mal dhe me një bastun në dorë, me të cilin godiste zhavorrin. Edhe Rediani e njohu nga larg dhe, tek po i afrohej, ngadalësoi makinën, ndali pranë faqes së malit dhe e bllokoi “Xhipin”, për ta prituri të kalonte. Rruga ishte e ngushtë dhe me pluhur. Por, tjetri nuk u duk se e vlerësoi atë vëmendje. Përkundrazi. Ishte disa metra larg tyre, kur e theu bastunin, duke goditur me forcë trungun e një peme.

U avit te dritarja e makinës me fytyrën të kuqe gjak dhe filloi të thërriste.

- Pse ndalove, ë? Pse?

- Që ju të kalonit, shoku Mehmet, rruga është shumë e ngushtë.

- Ngaqë jam Kryeministri?

Rediani ndërkohë e kishte ulur xhamin. E vështroi pa ditur si t'i përgjigjej.

- Për këtë arsye ndalove, ashtu? Do ta bëje për një bari?

- Qëndroi një çast pa lëvizur, me kokën te dritarja. - Racë qeni, - shau, duke përdorur një shprehje të vjetër turke, teksa drejtoi trupin dhe mori përsëri rrugën.

Tori ishte trembur gjer në palcë. Gjithnjë tmerrohej kur haste Mehmetin në rrugë në *Bllok*, kur ishte i detyruar t'i kalonte pranë ose kur e shihte të afrohej nga larg, kur befas dilte nga shtëpia ose kur ai shfaqej nga dera e Komitetit Qendror dhe ia behte përballë. Nxhitonte hapin, ulte kokën dhe ngrinte dorën e vogël me grushtin e mbledhur, për ta përshëndetur, siç shihte të vepronin ushtarët e *Bllokut*. Kishte dëgjuar të thuhej se ishte njeri nervoz, i ashpër, madje tepër i ashpër, nuk duhej kurrë ta nevikosje, "Kur nxehet, shoku Mehmet bëhet si kafshë". Kështu, kur e mendonte, i vinin ndër mend tigra, luanë, gorilla, krokodilë, të gjitha kafshët e egra që i ngjethnin mishin, e linin gojëhapur, si atëherë në sallën e madhe të klubit sovjetik, ku kishin parë "Tarzanin e xhunglës". Por, nuk kishte shpëtim, dy herë në ditë, të paktën, i duhej të kalonte midis shtëpisë së Mehmetit dhe Komitetit Qendror, njëra përballë tjetrit, në mëngjes kur shkonte në shkollë dhe në mesditë kur kthehej. Kështu, më e pakta, dy herë në ditë i kujtoheshin bishat e egra dhe Mehmeti, duke u lutur me vete të mos e takonte.

Në të vërtetë nuk e kishte parë kurrë të nxehej, përpara kësaj here në shtegun e ngushtë që i ngjitej Dajtit, por as e kishte parë ndonjëherë të qeshte apo të buzëqeshte. Dhe disa herë gjërat të paralajmërojnë vetë. Pastaj, fëmijët e ndiejnë më përpara e më mirë se të rriturit.

Tori u kthye dhe shikoi ballin e Redianit të mbuluar me djersë. Futí marshin e parë, fuoristrada u shkund në mënyrë të çrregullt dhe motori u shua. Redianit nuk i kishte ndodhur kurrë më parë. Dhe dora me të cilën po rrotullonte çelësin për ta rindezur "Xhipin" po i dridhej.

Në pllajë shoferi e ndaloj makinën në një hije, nën gjethet e pemëve dhe nxori topin nga bagazhi.

Rediani dukej i tronditur dhe i shqetësuar. U largua nga njëzet metra dhe gjuajti goditjen e parë, por aq dobët sa Tori shkoi dhe e gjuajti pa pasur nevojë të rendte për të ndaluar topin. E ktheu mbrapsht, por Rediani e hodhi tej mbi bar. Vrapoi ta merrte dhe, kur po e vendoste në tokë, Tori i doli përpara.

- Nuk ke qejf, apo jo? As unë, - tha fëmija, duke marrë topin dhe duke e futur nën krah.

Rediani vetëm tundi kokën.

- Kthehemi. Pimë një limonadë te rruga jonë dhe më ço në shtëpi.

Shoferi mbeti një çast i shtangur, duke e vështruar, pastaj pohoi me kokë dhe të dy u futën në fuoristradë.

Atë mbrëmje, përpara se i ati të hapte librin, Tori deshi t'i tregonte për ndodhinë e mëngjesit, ndërsa Senela rrinte ulur në dysheme dhe tundte kukullën.

- Babi, babi, e di se çfarë na ndodhi sot në mëngjes?

- Çfarë ju ndodhi?

- Babi, një gjë shumë e frikshme. Shumë, me të vërtetë. Nuk po bëj shaka, - tha Tori dhe u ngrit në këmbë në shtrat e tundi duart fort. - Takuam Mehmetin, eh, domethënë shokun Mehmet.

Ministri qeshi me të madhe.

- E pastaj? Shoku Mehmet nuk të kafshon.

- Por, ai ulërin, babi... Bërtet me sa ka fuqi, - e kundërshtoi Tori.

- Babi, dëgjo, - ndërhyri Senela, për të tërhequr dhe ajo vëmendjen.

- Jam unë që po tregoj i pari. Uf, flitet me radhë, apo jo! - tha i vëllai, i zemëruar.

- Sigurisht, me radhë. Tani do flasë Tori, sepse filloi ai i pari dhe pastaj e ke ti radhën, Senela.

- Po, sepse Ferideja sot më vuri të bëja brumin dhe unë...

- Mjaft, Senela, mjaft.

Babai rrahu duart mbi këmbë dhe Senela iu hodh në krahë e iu ul në gjunjë e urtësuar.

- Po pse bërtiti shoku Mehmet? Bëre ndonjë gabim? - pyeti Torin më me seriozitet, me një gjysmë buzëqeshje mbetur në fytyrë nga e qeshura e pak sekondave më parë.

- Asgjë, babi. Po të them asgjë prej gjëje, - u përgjigj Tori, i prerë, i krekosur, me një pamje në fytyrë, që kërkonte ta besonin dhe preu ajrin me dorë, për të nënvizuar fjalën "asgjë". - Dhe as Rediani nuk bëri asgjë të keqe, të betohem. Por, Mehmeti... shoku Mehmet, i bërtiti atij, sepse Rediani ndaloj makinën, që ta linte të kalonte dhe ai nuk donte që të ndalonte dhe i ulëriu që ndaloj, sepse ishte ai vetë dhe se nuk duhet ta bënte më kurrë... Por, a e di, babi, se nuk e kuptova këtë gjë? Ma shpjegon? Rediani iu soll shumë mirë. Pse shoku Mehmet u mërzit, që Rediani u soll shumë mirë? Dhe pastaj e quajti racë qeni.

- Eh, sepse shoku Mehmet dëshiron që ta trajtojnë si të gjithë njerëzit e tjerë. Dhe kjo është një gjë e drejtë, ta dish. Njerëzit janë të gjithë të barabartë...

- Po atëherë, pse e quajti racë qeni?

- Nuk e di. Nesër, kur ta takoj në zyrë, do ta pyes. - Dhe zgjati dorën drejt tavolinës, për të marrë librin.

- Tani më takon mua, babi. Ferideja më tha se, kur e bëj unë brumin, ai vjen më i butë. Shkuam të blinim miellin dhe unë e ndihmova ta mbante, sepse ajo është e moshuar dhe lodhet menjëherë. Ecën pak e ndalon, ecën pak e ndalon.

- E gjora Feride, është e moshuar dhe e trishtuar, - ndërhyri Tori.

- Pse është e trishtuar Ferideja? - pyeti babai.

- Për Tukun, - u përgjigj fëmija dhe u pendua menjëherë që e tha.

- Për Tukun?

Tori kafshoi gjuhën dhe uli kokën.

- Nuk e di kush është, por Ferideja qan për të.

Shumë e shumë vjet më vonë Tori do ta kuptonte mirë peshën e fjalëve që u kishte thënë në fshehtësi Ferideja. Do

ta kujtonte ndjesinë që provoi si fëmijë, kur e përfytyronte Tukun të fshehur në bodrum nga gruaja e moshuar ose në pyll, nën gjethet e dendura të një lisi, për ta mbrojtur nga kërcënimet e një lugati. “Tuku ishte njeri i mrekullueshëm, por, mos i thoni gjë asnjëri!”, “Tuku nuk mund të ketë bërë asgjë të keqe, ishte aq i mirë...”, thoshte Ferideja. Kur u rrit, Tori do të zbulonte se shërbyesja e fëmijërisë së tij, përpara se të vinte në shtëpinë e tyre kishte shërbyer në vilën e Tuk Jakovës. Dhe do të mësonte se ai personazh misterioz nuk ishte gëlltitur nga lisi e as nga ndonjë magji. Por, nga akuza për tradhti. Ajo plaka, gjë që do ta kuptonte shumë më vonë, kishte qenë njeriu i parë që ai kishte dëgjuar të fliste keq kundër sistemit komunist shqiptar.

- Por, e kisha unë radhën... - u hodh Senela. - Dhe nuk është e vërtetë që është e mërzhitur, ajo më rrëfen shumë përralla të bukura, kur bëjmë brumin bashkë, po edhe më vonë, kur rrimë ulur përpara furrës dhe shohim të piqet. Të të sjell një copë? Do ta provosh, babi? - e pyeti vajza e vogël, duke e vështruar nga poshtë.

- Më vonë, kur ju të bini në shtrat, do të ha darkë me mamin dhe do t’i themi Feridesë të ma sjellë bukën që ke bërë ti. Dhe nesër në mëngjes, kur të zgjohemi, do të të them sa shumë më ka pëlqyer. Ta lexojmë librin, tani?

- Po, po, lexoje, - thirri më në fund Tori, i cili u shtri përmbys mbi shtrat, duke shtyrë me këmbë nënkresën dhe duke e parë babanë në sy, me fytyrën në dy pëllëmbët e duarve të mbështetura mbi bërryl.

- Pra, mbrëmë treguam se si Guliveri i shoi flakët që po shkatërronin pallatin e mbretit... në ç’mënyrë?

- Duke bërë çifin mbi to! - u përgjigj Senela.

- Edhe unë e dija, - u ankua Tori.

-...ky fakt, edhe pse e shpëtoi mbretërinë e Liliputëve, u quajt nga perandoresha si një fyerje e madhe ndaj nderit të saj. Dhe vërtet, ajo shkoi e ndenji në qoshen më të largët të pallatit, ku, sipas saj, duke qenë cepi më i largët nga zjarri, nuk ishte prekur nga çifci.

“...dhe mua më pëshpëritën në vesh, - tregon Guliveri, - se ajo u betua përpara njerëzve të saj të afërm se do të hakmerrej.”

Kështu, prej asaj kohe, gjërat për të filluan të mos shkonin mirë. Një natë, një person i rëndësishëm erdhi dhe e takoi në fshehtësi të madhe, pra pa u pikasur nga askush. Dhe i tha se Oborri po thurte plane për ta futur në burg ose edhe për ta varurë.

“Duhet ta dini, - i tha ky person i rëndësishëm, - se kohët e fundit janë thirrur në sekret të madh disa mbledhje të Këshillit për të diskutuar rreth jush: dhe dy ditë më parë Madhëria e Saj ka marrë vendimin përfundimtar...”

- Çfarë vendimi, babi? - pyeti Tori.

- Akoma nuk e di. Ta lexojmë. “Ju e dini se Skyresh Bolgolami, admiral i madh, ka qenë armiku juaj për vdekje, që ditën e parë. Nuk e di çfarë arsyeje ka pasur që në fillim, por, pa dyshim urrejtja e tij është rritur nga fitorja e madhe ndaj Blefuskut, e cila i ka hedhur hije lavdisë së tij si admiral. Pra, ky zotëri, në bashkëpunim me Flimnapin, ruajtësin e madh të thesarit, me gjeneralin Limtok, me shambelanin Lalkon dhe me gjykatësin e lartë, Balmufin, kanë përgatitur akuzat kundër jush për tradhti dhe për krime të tjera të rënda...” Në këtë pikë Guliveri e kuptoi se ishte në rrezik të madh dhe se duhet të vendoste çfarë të bënte, - tha ministri, duke trashur zërin.

- Ai duhet të ikë prej andej sa më parë, babi, po deshi të shpëtojë. Në qoftë se e akuzojnë pa të drejtë, mendoj se do bëjë mirë të arratiset në Blefusk.

Ministri e vështroi i menduar, pak i turbulluar. Mendoj për repartet e tij të dërguara në kufi, pikërisht për të kapur ata që kërkonin të arratiseshin; kishte zgjedhur ushtarët më të vendosur e komandantët më të mirë për këtë shërbim. “A është e drejtë të arratisesh?”, befas pyeti veten ai, që ishte dhe ushtarak. Por, arsyetimi i fëmijës i vërtitej në kokë.

- Nuk është e drejtë të arratisesh nga vendi yt, - u përgjigj.

- Babi, çfarë po thua? Liliputi nuk është vendi i Guliverit.

- Ah, e vërtetë... atëherë. Këshilltari i Oborrit, që shkoi te Guliveri, pasi mbaroi së numëruari akuzat e përgatitura nga ministrat e mbretit kundër tij dhe dënimin përkatës, i tha: *“Po ia lë urtësisë suaj vendimin për masat që duhen marrë dhe, për të shmangur dyshimet po largohem menjëherë po me atë fshehtësi me të cilën erdha.”* Zotëria e Tij u largua në çast dhe unë mbeta vetëm, me kokën plot dyshime e turbullira...”

- Çfarë do të thotë “turbullira”?

- Do të thotë pasiguri, do të thotë se ishte i turbullt në mendje. Pra, në këtë pikë Guliveri nuk dinte çfarë vendimi të merrte.

- E lehtë fare: ose të shkatërrojë Liliputin, se ai është shumë më i fortë, është gjigand. Ose të arratiset.

- Po... atëherë. *“Sipas një ligji të caktuar nga princi dhe ministrat e tij, pasi Gjykata shpall dekretin për ndonjë ekzekutim mizor për të kënaqur zemërimin e mbretit ose ligësinë e të përkrahurit të tij, perandori mbante gjithnjë një fjalim në Këshill për të nxjerrë në pah zemërgjerësinë dhe ndjeshmërinë e tij të madhe, cilësi që të gjithë ia njihnin dhe ia çmonin. Fjalimi bëhej i ditur menjëherë për publikun në të gjithë mbretërinë dhe asgjë nuk e tmerronte më tepër popullsinë se kjo lëvdatë e mëshirës së Madhërisë së Tij, sepse kishin vërejtur që sa më të mëdha e më këmbëngulëse të ishin këto mburrje, aq më çnjerëzor ishte ndëshkimi dhe aq më i pafajshëm ishte ai që e vuante. Një moment mendova ta përballja gjyqin, sepse, ndonëse nuk mund t'i mohoja faktet e kundërshtueshme në shumë nga akuzat, gjithsesi shpresoja se donin të më jepnin disa lehtësime. Por, gjatë jetës kisha qenë dëshmitar i shumë gjyqeve të shtetit, ku kisha parë të përfundonin ashtu si donin gjykatësit dhe nuk isha i bindur të merrja një vendim kaq të rrezikshëm përballë një situatë kaq kritike dhe përballë armiqsh kaq të fuqishëm...”*

- Pse ndalove, babi?

Ai kishte ndaluar së lexuari, sepse po rilexonte me mendje dy paragrafët e fundit. Pastaj e ktheu librin. Xhonatan Suift (1667-1745)

- Sepse është vonë. Për sonte e lëmë këtu. E vazhdojmë nesër.

- Për mua, ai ikën, - tha Tori.

- Natën e mirë, gjumë të ëmbël! - I puthi fëmijët, u ndreqi çarçafët dhe doli, duke mbyllur derën ngadalë.

1667-1745

5

Tiranë, 20 qershor 1974. E enjte.

Disa vjet pas emërimit të të shoqit si ministër, në fillim të viteve pesëdhjetë, i caktuan të banonin në atë zonë. Shokët udhëheqës i takonte në rrugë çdo ditë dhe kjo i mjaftonte. Kishte vënë re se, kur në Parti ndihej ndonjë kundërshti shokët zyrtoheshin, ecnin të përkulur, disa haptazi të trishtuar, me fytyrën e nderë, si të përfytyronin duele; disa shfaqeshin të dobësuar, të lodhur, të dëshpëruar, ndërsa të tjerë bëheshin dyshues, ruanin krahët, madje edhe guximtarë. Edhe ajo u shmangej syve të tyre. Ata vështrojnë përdhe, të brengosur, ose të gatshëm për betejë, ecnin drejt shtëpive të tyre ose drejt zyrave pa e ngritur as kokën, rrugën e dinin përmendësh, fundja. Mehmeti bënte pjesë në ata që shtrëngonin dhëmbët e studionin planet e betejës. Bashkëshorti i saj, përkundrazi, ulte kokën.

Për herë të parë e kishte vënë re këtë metamorfozë të tyre disa muaj përpara goditjes së Tuk Jakovës. Nuk i dha shumë rëndësi. Pastaj, përsëri, disa vjet më vonë, kur futën në burg Liri Belishovën. Në këtë rast të dytë e lidhi për herë të parë ndryshimin në sjelljet e tyre ndaj një konflikti të brendshëm të grupit udhëheqës. “Lufta e klasave” kundër Lirisë, *pasionares* së Partisë shqiptare u futi të gjithëve dridhmat. Vuri re heshtjen e hidhëruar të të shoqit dhe kuptoi se edhe shokët e tjerë që takonte rastësisht nëpër rrugët e *Bllokut* ose që i shihte të hynin në makinat e zeza, lëviznin si automatë të përhumbur. Kjo gjendje u rikthye edhe plot herë të tjera, deri një vit më parë, kur në telashe ranë Todi dhe Fadili.

I vetmi që ruante në dukje një farë ekuilibri ishte Hysni Kapoja, më i paqmi midis shokëve drejtues. Rasti e solli të banonin pranë e pranë, në zonën e kryetarëve të Partisë. Kështu, i ndodhte shpesh të takonte Viton, gruan e Hysniut dhe të shkëmbente me të dy fjalë në rrugë e në ndonjë vizitë në vilat e tyre. Të dyja familjet kishin qenë edhe me pushime së bashku në Soçi, në Krime, për disa vjet resht.

Vitoja ishte nga gratë më elegante të *Bllokut*, por edhe të Shqipërisë. Dhe sigurisht, nuk ishte thjesht çështje veshjeje. Ajo i mbante në mënyrë të veçantë edhe veshjet më të thjeshta. Vitoja interpretonte një rol, ishte kryetare e Bashkimit të Grave të Shqipërisë, kishte për detyrë të tërhiqte pas vetes në emancipimin e gruas mijëra fshatare, punëtore, punonjëse dhe studente. Dhe i besonte verbërisht këtij roli. Ndoshta do të bëhej Gruaja e Parë e vendit, kushedi. Në fund, gjithçka, thuajse si në ditën e gjykimit universal, do të varej nga Enveri. Vetëm ai, atë ditë, do të vendoste kujt t'ia linte pushtetin, Mehmet egërsirës apo Hysniut, hijes së tij. Dhe atëherë, nëse vendimi do t'i binte të shoqit, kjo punë në sektorin e grave, më i prapambeturi në Shqipërinë e Re, do të përbënte një biografi për shoqen e jetës dhe të punës së udhëheqësit të ri. Kjo perspektivë e rigjallëronte, i jepte forcë të re, e nxiste të projektonte nisma të reja dhe të udhëtonte nëpër Shqipëri paprerë. Vitoja u prishte punë, me këto gratë. Më së pari, i prishte punë Mehmetit, të cilit i duhej të miratonte projektet e saj dhe t'ia financonte. Dhe, Mehmeti, edhe ai, rrallëherë mund të thoshte jo. Kjo aftësi e shkathtësi e saj e bënte të besueshme dhe të admiruar. Në sytë e gruas së ministrit dhe jo vetëm të saj, ajo dukej e drejtpërdrejtë, e shpejtë, e singertë.

Për shkak të kësaj aftësie atë natë vendosi të shkonte e të takonte Viton të nesërmen, për të kuptuar se mbi kë do të hidhte Enveri rrufetë e tij kësaj radhe.

Po, mbi kë?

Kush mund të ishte? E përjashtoi menjëherë Mehmetin dhe Hysniun, nuk ndali as edhe një grimë mbi këto mundësi.

Pra, kush po e dëshpëronte aq shumë burrin e saj? Vetëm një herë e kishte parë kaq të mërzitur. Kur akuzuan Tukun, që e kishte mik. Vuajti, sepse e pa të zhdukej pa mundur të bënte asgjë. Gruaja e ministrit e kishte kuptuar me kohë se për shumicën kjo ishte arsyeja kryesore e vuajtjes, pamundësia për të mbrojtur shokun pa rrezikuar vetë jetën e tyre. Madje, secili ishte i detyruar të dëshmonte kundër tij. Enveri dhe dymbëdhjetë shokët e tjerë të Byrosë Politike kishin të gjithë të njëjtin stil dhe të njëjtën metodë kur hetonin, por, kur më pas procesi kalonte përpara njëqind anëtarëve të Komitetit Qendror, grave dhe burrave të të gjitha kategorive, të të gjitha qarqeve të vendit, të çdo niveli arsimor, shpërthente gara e shëmtuar për të goditur viktimën me gurë. Drejtuesit e Partisë, të cilët e kishin akuzuar ata vetë shokun e tyre, merrnin pjesë në veprën përfundimtare nga ana e kooperativistëve të paditur, të kryetarëve gjysmë analfabetë të fshatrave, të drejtuesve ambiciozë e të zyrtarë lokalë, që vërsuleshin si skifterë mbi prenë dhe e sflitnin pa mëshirë, e godisnin, të etur të bënin figurë të mirë në sytë e shokut Enver, të cilin e brohorisnin, po edhe i trembeshin. Ideja se mund të gjendeshin në këtë shfaqje bishash të egra, të lira e të shfrenuara përreth një viktime të pafuqishme e të vetmuar, e trondiste shumicën e grupit udhëheqës, i shqetësonte më të ndjeshmit, i bezdiste më të ndërlikuarit.

Me kohë, me përvojën e fituar duke marrë pjesë e duke i ndihmuar këto gjyqe, edhe më emocionalëve u trashej lëkura. Në fund të fundit ishin njerëz me pushtet. Dhe secili prej tyre e dinte se çdo koleg do ta ruante si thesar të fshehtë çdo hap të gabuar të dikujt tjetër, një shkarje goje, një frazë që shpëton pa u menduar: do ta kyçte në mendje, do ta arkivonte në kujtesë, për ta përdorur si armë sulmi apo mbrojtjeje, sipas rrethanave. Dhe kështu, edhe në Shtëpinë e Partisë, edhe në mbrëmjet në të cilat Enveri nuk vinte dhe përreth tryezave të lojës ose të bilardove ku takoheshin nga dy e nga tre, të gjithë ishin syhapët, të vëmendshëm, për të mos humbur asnjë fjalë nga ato të të tjerëve dhe për të mos shqiptuar asnjë fjalë të vetme, që nuk do të tingëllonte mirë.

Në këtë situatë ishte shumë e vështirë lindja e miqësive të vërteta dhe ajo e dinte mirë këtë. Megjithatë, atë mbrëmje pyeti veten se për cilin prej tyre i shoqi mund të ndiente dhimbje. I kaloi në mendje të gjithë me radhë dhe të gjithë i përjashtoi. Por, ai dukej i hidhëruar njësoj si atëherë për Tukun dhe kurrë nuk e kishte parë të vuante ashtu, as për Lirinë, as për Temen dhe, një vit më parë, as për Todin e Fadilin. Në qoftë se kjo kishte ndodhur, sepse Tuku ishte miku i tij më i ngushtë, do të thoshte se tani po i vinte radha një tjetër mikut të tij të vihej nën akuzë. Por, kush? Ai prej vitesh nuk rrinte më me askënd në veçanti. Prej shumë kohësh mbante vetëm marrëdhënie të mira me të gjithë, me dikë më shumë e me dikë më pak, sipas interesave dhe natyrës së tyre, por asgjë përtej kësaj. Në mbrëmje, prej vitesh tashmë, më mirë parapëlqente të shëtiste dy hapa me Redianin, pas darke, në trotuarin përjashta *Bllokut*, sepse ia kishte këshilluar mjeku dhe sepse ministrit të Mbrojtjes nuk i shkonte ai bark aq i madh.

Por, nëse vuajtja për Tukun lidhej dhe me mungesën e eksperiencës, meqë kishte qenë gjyqi i parë ku kishte marrë pjesë, gjë që kuptohet, e tronditi gjeneralin e sapoemëruar ministër dhe, nëse gjyqet e mëtejshme arriti t'i përballonte me më shumë forcë, pikërisht sepse ishte i përgatitur... përse tani kishte rënë në dëshpërim aq të thellë?

U ul befaz në shtrat. Ishte mbushur në djersë. Vuri njërën dorë mbi supin e të shoqit, të kuptonte nëse po flinte. Ai nuk lëvizti. Ngadalë, ajo shtyu tej çarçafin, kërkoi pantoflat me këmbë dhe doli nga dhoma pa bërë zhurmë.

Në kuzhinë, me gotën e ujit në dorë, përpara dritares anësore të vilës së tyre filloi të mendonte përsëri për gjithçka. Shtyu perden dhe po në atë çast vuri re mungesën e “Zilit” të ministrisë. Pamja e kalldrëmit iu duk e pazakontë: zakonisht Rediani e linte aty, gati për punët e nesërme. Sigurisht, herë pas here, makina kishte nevojë për mirëmbajtje ose për ndonjë riparim dhe shoferi e shpinte në oficinë. Me siguri,

edhe sonte kështu shpjegohej mungesa e saj. Megjithatë, u turbullua dhe pati një parandjenjë të keqe.

I hoqi sytë nga zhavorri i bardhë, i ndriçuar nga llambat e rrugës dhe u kthye me kurriz nga dritarja. “Sa budallaqe jam...”, tha me vete. “Përse ta kenë marrë inat? Ai nuk i bën kurrë keq njeriu. Dhe nuk i intereson karriera. Nuk ka më asnjë ambicie... Është i lodhur. I ka ardhur në majë të hundës. Kërkon të japë dorëheqjen. ...Në qoftë se e duan vendin e tij, mjafton ta nxjerrin në pension, e ai do të jetë shumë i lumtur...” Piu një gllënjë ujë, e shpëlau gotën dhe e vendosi te kulluesja e enëve. Pastaj u kthye në shtrat.

Të nesërmen, pasi u bë gati, shkoi te studioja e të shoqit vetëm një çast, sa për ta parë të përkulur mbi shkrimore, me syzet në majë të hundës dhe i tha:

- Po shkoj te magazinat. - Mbylli derën dhe doli.

Ministri nuk pati kohë as të ngrinte kokën dhe nuk ia pa flokët e krehur së shoqes, e cila kishte kohë që nuk i krihte ashtu, as nuk vuri re se kishte nxjerrë nga rafti një kostum ngjyrë arre, tanimë të harruar dhe këpucët me lustër.

Përmes vetratës së verandës e pa tek vinte nëpër rruginën e brendshme të *Bllokut* dhe i doli përpara, duke bërë sikur ndodhej rastësisht aty. Dinte shumë mirë të mos e shfaqte gjendjen shpirtërore e shoqja e ministrit. Po edhe Vitoja, po aq mirë.

- Vito! Si je? Më vjen mirë që u takuam. Se kemi shumë kohë... Si është Hysniu? Po fëmijët? - Fjalët e zakonshme të mirësjelljes. - Po puna si shkon?

Vitoja ishte e sjellshme, buzëqeshëse. U tregua jashtëzakonisht normale. Por, nuk e ftoi të hynte në shtëpi për një kafe ose për një ëmbëlsirë të lehtë. Dhe kjo ishte e vetmja gjë jo e zakonshme nga sa mund të parashikohej.

Edhe Vitoja bëri pyetjet e zakonshme dhe, kur e pyeti si ishte i shoqi, ajo nuk e humbi rastin.

E luajti mirë pjesën. Sikur nuk kishte kaluar enkas andej dhe u përgjigj krejt natyrshëm:

- Oh, Vito e dashur, nuk është mirë, në këtë moment. Por, ndoshta e ke vënë re dhe ti...

- Jo, se ka ca kohë që nuk e kam parë. Kam qenë disa herë jashtë shtetit, në vendet e Lindjes, këtë periudhë, kam qëndruar shumë pak në Tiranë... Pse, çfarë ka?

- E shoh të shqetësuar, të mërzhitur... Ti e di si është ai zakonisht, apo jo? I gëzuar, gjithnjë me shokë. Tani o flet pak, o nuk e hap gojën fare. Ndoshta ti mund të dish se çfarë po ndodh...

- Oh... ti e di dhe vetë, ne merremi me fusha shumë të ndryshme, ai në atë ushtarake, unë në fushën e grave... E çfarë të të them? Nuk e di... I shqetësuar... Nuk mund ta di se për çfarë, por e kuptoj se sektori i tij është shumë delikat.

- Atë nuk e tremb puna. Ka ndonjë ngërç, dihet, por ai nuk zmbapreset nëse i duhet të punojë më shumë apo të zgjidhë ndonjë çështje në zyrë... Ndërsa kësaj radhe... nuk e di... - E vështroi drejt në sy: - Tek ty kam besim, Vito. Mos po ndodh gjë në Parti?

Vitoja uli sytë poshtë. Kafshoi buzën. I ndryshoi shprehja e fytyrës. Syrit të gruas së ministrit nuk i shpëtuan këto ndryshime.

- Burri yt është ministër i Mbrojtjes. Mund të ketë shqetësime, edhe të rënda, për shumë arsye. Mund të ketë informacione të rezervuara, që i dinë vetëm bashkëpunëtorët më të afërt të Enverit. Po pse mendon se mund të jetë duke ndodhur diçka në Parti?

- Vetëm një herë, shumë vjet më parë, e kam parë në këtë gjendje. Atëherë pyeta Gogon, me të cilin kishte shumë miqësi. Dhe Gogojë më tha të mos shqetësohesha, se po punonte më tepër dhe ishte pak i lodhur... Më qetësoi. Pastaj mësova për Tukun, që e kishin përjashtuar nga Byroja Politike dhe për gjithçka tjetër rreth tij. Të pyes, sepse tani ai është njësoj si atëherë... Ndoshta shoku Hysni të ka thënë ndonjë gjë...

- Hysniu nuk më vë në dijeni të çështjeve që lidhen me Byronë Politike, - u ngurtësua Vitoja. Po pastaj buzëqeshi

përsëri. - Rri e qetë. Nuk ka asgjë për burrin tënd. Ndoshta vuan për ndonjë mik... Do t'i kalojë, ke për të parë.

Gruaja e ministrit e mori përgjigjen që donte. Dhe e kuptoi fare mirë. Në Parti kishte një problem të ri, por ai nuk lidhej me të shoqin. Oh, Zot! Edhe kjo do të kalonte. U çlirua.

- Oh, faleminderit, Vito! Pa dyshim kështu është, si thua ti. Po pushimet nga do t'i kaloni?

- Eh, e di ti si është Hysniu... Po nuk e tërhoqa unë me zor ta ndërpresë pak punën, ai do të punonte gjithë vitin, dymbëdhjetë muaj... Do të shkojmë në Durrës, në fund të korrikut. Pastaj në Pogradec. ...sepse i duhet të diskutojë disa çështje me shokun Enver përpara shtatorit. Të më falësh, se jam me ngut. Kam një mbledhje në komitetin e Partisë pas dy orësh dhe shpresoj të më dalë koha sa të ha një kafshatë... - Ia mori duart në të sajat, i buzëqeshi përsëri me kokën e përkulur dhe, pasi e përqafoi, hapi derën e vogël të oborrit dhe ngjiti shkallaret deri te dera e madhe e hyrjes.

Ajo qëndroi disa çaste me sytë ngulur te porta e mbyllur. Përsëri, diçka e turbullonte, por nuk e kuptoi menjëherë se çfarë. Eci përgjatë trotuarit, drejt magazinës së *Bllokut*. Do të merrte dy shishe qumësht dhe një bukë. Nuk i vinte tjetër gjë në mendje, edhe sepse, në vend të mendonte se çfarë mungonte në shtëpi, kërkonte brenda vetes arsyet e këtij ankthi të ri.

“Nuk ka asgjë për burrin tënd.” E gjithë biseda me Viton kishte përfunduar te kjo frazë e vetme. “Nuk ka asgjë për burrin tënd”, pra, përsëri po ndodhte diçka, por ai nuk kishte lidhje. U mundua të kujtonte atë ndjesinë e lehtësimit që pati kur e dëgjoi dhe deshi ta ripërjetonte, për ta ruajtur. Por, nuk mundi. Çfarë nuk shkonte mirë? Ajo frazë ia kishte gëzuar aq fort zemrën, sa e kishte pyetur me çiltërsi për programet e tyre të pushimeve për atë verë. Ndoshta kishte dashur që Vitoja t'i fliste më shumë, ta qetësonte edhe më, ndoshta kishte dëshiruar t'i tregonte se për kë po ndodhte ajo diçkaja. Kishte dashur të merrte vesh prej saj se për

kë po vuante aq shumë i shoqi. Por, Vitoja, po t'i tregonte më shumë, do të shkelte rregullin. Do të nxirrte të shoqin, Hysniun, në një dritë jo shumë të pranueshme: nga kush do t'i dinte ato informata Vitoja, përveçse prej tij, i cili, në shtëpi, në fshehtësi, i rrëfente gruas çështje të rezervuara, madje të rrezikshme. Jo, Vitoja nuk mund t'i thoshte më shumë: këto gjëra nuk ishin thashetheme grash. As Vitoja nuk ishte grua që merrej me fjalë. Dhe, as ajo vetë. U përpoq të gjente përsëri atë qetësinë e shkaktuar nga fraza e vetme e rëndësishme e Vitos. Dhe u përpoq të dëbonte mendimet e këqija: “Po ne, ku do të shkojmë me pushime sivjet?”, pyeti veten. Mendimet i erdhën me shpejtësi. “Djemtë do të shkojnë ku të duan ata.” Por, për të shoqin nuk duhej deti. Ai kishte nevojë për qetësi. As liqeni: në Pogradec do të ishin dhe Enveri me Hysniun, pra punë... “Ai ka nevojë të çlodhet, të flejë, të boshatisë mendjen. Pllaja e Thethit, në Veri: edhe një dhomë në një kazermë do të jetë fare mirë.” Mendimet brodhën të shpejta dhe në fund mbizotëruan: “Përse Vitoja nuk më pyeti ku do të shkonim me pushime?” Dhe e kuptoi menjëherë përse i lindi ai ankth.

6

Tiranë, 2 korrik 1974. E martë.

Xhami i orës u ndriçua, akrepat lëvizën dhe formuan numrin katër. Kishte vënë zilen elektronike të zgjimit, që ishte në një kuti bojë portokalli me qoshe të rrumbullta, mbi një karrige pranë shtratit. Ishte dhuratë e kushëririt, Kryeministrit, që ia kishte kërkuar ambasadës së Parisit t'ia dërgonte. Idrizi u kthye, zgjati dorën dhe shtypi butonin prej plastike për ta shuar. Pastaj u ngrit dhe ul buzë krevatit portativ. Veshi këmbishën dhe e mbërtheu me shkathësinë e përhershme, u vështua një çast në një pasqyrë të vogël dhe doli nga zyra. Dhjetë minuta më vonë, biçikleta e tij ishte tashmë në *Bllok*.

Natën e mëparshme kamioni i ushtrisë bëri kalimin e tij të përhershëm për të marrë ushtarët që mbaronin shërbimin e rojës por, ndryshe nga herët e tjera, nga karrocERIA nuk zbritën më rojat e turnit 23-06. Pak më vonë, dy kamionçina të Ministrisë së Brendshme përshkuan të njëjtin itinerar dhe prej tyre zbritën disa persona veshur civilë të Sigurimit të Shtetit. Kadriu, ministri i Brendshëm, kishte lënë porosi që atë natë të përforcohej mbikëqyrja dhe të mbaheshin sytë hapur, veçanërisht përreth shtëpisë së ministrit.

Kështu, Idrizi shkoi për kontroll. Në heshtjen e thellë, vringëllima e rrotave dhe e zinxhirit të biçikletës së tij ishin të vetmet zhurma. Dukej sikur e gjithë Tirana ishte në gjendje të ngurtë, e bllokuar, e pafuqishme të lëshonte tinguj, pezull në ajër, në pritje të diçkaje. Sikur i gjithë qyteti ishte fshehur diku, pa dashur të përgjonte, të mësonte apo

të merrte më frymë. Po agonte. Nën atë dritë të kaltërremë, Idrizi i erdhi rrotull sheshit katror. Kontrollloi nëse rojat ishin në vendet e tyre, vëzhgoi lulishtet e vilave dhe grilat e verandave të vilave. Asnjë rreze drite nuk dilte prej tyre. Të gjithë flinin. Enveri, kushëriri Mehmet, Hysniu, Ramizi, Adili... Në afërsi të çdo vile qëndronin dy deri në katër policë. Katër ata të vilës së ministrit dhe shtatë të tjerë, që gjendeshin në rrezen e perimetrit të asaj njësie të zonës. Këtu Idrizi ngadalësoi dhe pastaj vuri njërën këmbë për tokë, për të ndaluar. Zgjati dorën e majtë, të cilën shefi i rojave ia shtrëngoi me të dyja duart.

- Gjithçka në rregull? - pyeti, duke bërë shenjë me kokë nga shtëpia e ministrit të Mbrojtjes.

- Gjithçka në rregull, - u përgjigj tjetri.

- Ndonjë lëvizje?

- Asnjë.

Idrizi lëshoi timonin dhe kërkoi paketën e cigareve në xhepin e këmishës, ia dha policit, i cili mori një prej aty. Idrizi i tundi dorën për t'i thënë nxirr dhe të tjera. Shefi i rojave tërhoqi tre dhe, duke i mbajtur në pëllëmbë, vështroi sipërorin për të kuptuar nëse kaq ishte mjaftueshëm. Atëherë Idrizi mori njërën, e vuri në buzë dhe e ndezi.

- Mbaj sytë hapur, - i tha, pastaj shkeli pedalin dhe u largua.

Ministri pa të afrohej njeriu në biçikletë, vështroi dhe rojën përpara vilës të nxirrte dhe ai çakmakun dhe të pinte dhe ai cigare; këqyri rrugën majtas e djathtas. Ishte e shkretë, përveç atij njeriu te dera e hekurt e kopshtit dhe një polici tjetër, i cili çdo dyzet sekonda hynte në fushëpamjen e të çarës së grilës tek bënte ecejake pesëdhjetë metra më tutje, me fytyrën ulur poshtë. I hodhi një shikim pjesës së pasme të vilës së Enverit. Edhe atje, atë natë, ushtari që rrinte te kopshti ishte zhdukur. Ngadalë, shtrëngoi rripin e perdes me gishtin tregues dhe me të madhin e tërhoqi pak, duke e lëshuar poshtë, shumë ngadalë, duke e ngushtuar sa më shumë atë të çarë nga hynte drita.

Në errësirë shkoi te poltrona dhe u zhyt në të. Kërkoj me dorë butonin dhe nga abazhuri u derdh një dritë e verdheme, e dobët.

- Pse nuk shtrihesh pak? - e pyeti e shoqja.

Me një tundje koke ai i la të kuptonte se ishte mirë aty.

- Çfarë do të ndodhë?

Prej një jave e mbante të ndryrë këtë pyetje, qëkurse, më në fund, kishte kuptuar gjithçka. I shoqi nuk shkonte më në ministri, rrinte në shtëpi gjithë ditën pa lëvizur, në verandë ose në studion e tij, ku shkruante faqe të panumërta, deri natën vonë. Rediani dhe makina ishin zhdukur. Dhe përpara shtëpisë ishin shfaqur dy-tre persona, pa dyshim të Sigurimit të Shtetit. Në fund, një korrier nga Komiteti Qendror kishte sjellë letrën thirrëse të Byrosë Politike. Ministri nuk e sqaroi, vetëm u mundua ta qetësonte me një shpjegim të shpejtë:

- Mehmetit nuk i ka pëlqyer një riorganizim i mbrojtjes dhe po më nxjerr probleme...

Por, ajo kishte ngulur këmbë. Nuk merrej shumë me politikë, si bënë gratë e Enverit, të Mehmetit dhe të Hysniut, por disa gjëra i kuptonte, e dinte si funksiononin. Dhe ishte treguar budallaqe, një mijë herë budallaqe, që nuk e kishte kuptuar më përpara se çfarë po ndodhte.

- Çfarë problemesh? - e pyeti, duke i qëndruar përpara, drejt në këmbë, me vështrimin e ngulët e të rëndë. - Çfarë problemesh? Çfarë do të na bëjnë? Duhet të ma thuash. Jam gruaja jote, kemi fëmijë. Duhet ta di!

Ai u gëlltit, mblodhi forcat, si të përgatitej të shqiptonte një frazë shumë të gjatë:

- Do të më bëjnë gjyq, - tha. Gruaja lëshoi një ulërimë dhe mbuloi fytyrën me duar.

- Si Todit? - thirri, e lemerisur. - Si Fadilit?

Zëri i doli i çjerrë, nga tronditja. I shoqi u afrua ta përqafonte dhe ta qetësonte, por ajo e shtyu.

- Më tha të rrija e qetë... Se nuk ka asgjë për burrin tënd...

- Kush?

-Vitoja, ajo.... Aaaa! - munda vetëm të thërriste.

- Ke shkuar tek ajo?

- Sigurisht! Mendon se jeton vetëm, ti? Se jam e verbër? Apo budallaqe? Ke një muaj që je kështu. Prandaj shkova te Vitoja, ta pyesja se çfarë po ndodhte...

- Çfarë i the?

- Çfarë i thashë? E pyeta çfarë po të ndodhte, nëse ajo dinte diçka. Jam jot shoqe, kam të drejtë ta di, - dhe përplasi këmbën për tokë. - I thashë se nuk të kisha parë kështu prej kohësh që s'mbahen mend, qëkur zhdukën Tukum. "Nuk ka asgjë për burrin tënd", - më tha ajo e mallkuar.

- Kështu i the? Për Tukum...?

Ajo nuk e dëgjoi më. Shkoi e u ul tek tavolina e kuzhinës, me duart futur ndër flokë. Dridhej, me sytë mbyllur, me buzët shtrënguar, asnjë lot nuk i lagte fytyrën. Ishte e zemëruar dhe e tmerruar. Qindra pamje i kaluan në mendje në pak sekonda, Fadili dhe Todi, gratë e tyre, fëmijët, festat së bashku, shtëpitë e tyre të zbrazura, vetëm një vit më parë. Dhe më herët, pesëmbëdhjetë vjet më parë, Tuku, e shoqja Mita dhe fëmijët, fytyrat e Vjosës, Agimit, Besnikut dhe Bujanës, më të voglës. I shoqi mezi e kishte marrë veten nga humbja e Tukum, kur dy vjet më vonë i ndodhi Temes dhe të shoqes, Shpresës e fëmijëve të tyre, Rajmondit e Sokolit. Të gjithë të zhdukur, të vdekur ose të varrosur në baltë. Të humbur. Të asgjësuar. Anëtarë të Komitetit Qendror dhe gratë e tyre. Gjeneralë e fëmijë. "Të gjithë!", thirri befas, me zë të lartë. Dhe goditi me forcë me dorë mbi tryezë, duke hedhur përtpjetë vazën prej porcelani. E tërbuar, e verbuar, brofi në këmbë duke rrëzuar dhe karrigen dhe vrapoi për në sallën si e çmendur. Shkoi drejt divanit, ku ai po rrinte kokulur, me fytyrën fshehur në duar. Pa e zgjatur, u ngjit mbi divan me pantofla e me të gjithë forcën e shkuli kornizën nga gozhda. Ministri ngriti kryet tamam në kohë për të parë fotografinë të shkatërrohej përtokë dhe ciflat të vërviteshin deri te dera. Të dy shtangën, duke vështuar ngultas fytyrën buzëqeshëse të Enverit poshtë xhamit të thyer, në dysHEME,

ndërsa këmbët dhe duart e së shoqes, në këmbë mbi divan, ende dridheshin. Kur u qetësuan disi, hodhën shikimin nga dritarja e gjatë e verandës. Perdet ishin të mbyllura, por, për një çast ata kapën shkëlqimin e dritës mes dy cepave të harkuar, vetëm tri-katër centimetra hapësirë, nga dukeshin pemët e oborrit të Enverit. Vështruan përreth, ndonëse ishin vetëm në shtëpi dhe u ulën menjëherë të mblidhnin xhamet dhe copat e kornizës. Ai nxitoi të merrte fotografinë dhe e vari përsëri te gozhda, duke shpuar pak në qendër pjesën e sipërme të kartonit.

- Procedura do të jetë ajo e përhershme. Do të më bombardojnë me pyetje për dy ditë në Byronë Politike. Pastaj, gjithçka nga fillimi, përpara Komitetit Qendror dhe në fund... në fund me siguri do të më shkarkojnë si ministër. Dhe kjo është më e pakta.

Ajo uli sytë mbi duart e mbledhura në prehër.

- Çfarë shkrove në autokritikë?

- E çfarë të shkruaja? - u përgjigj ai me zë të ulët, por me ton pak të ngritur dhe shtyu kokën pas. - Që kam gabuar, se ata kanë të drejtë, se do të reflektoj, do të mendohem, se elementet mikroborgjeze të karakterit tim më nxitën t'i shmangesha... dhe se nuk doja të vija në rrezik Partinë, socializmin në Shqipëri, ushtrinë... ja, gjëra të tilla.

Ngriti sytë dhe e vështroi të shoqen.

- E kotë të mbrohesh, të rezistosh. Kanë vendosur për gjithçka. Unë nuk e di se çfarë fati do të kem, por ata, Enveri, Mehmeti dhe Hysniu e dinë tanimë. Dhe, meqë i njoh dhe e di si arsyetojnë... është e kotë të mbrohem. Jam i bindur se kam bërë gjënë më të mirë. Ishin ata vetë dhe Enveri i pari, që më shtynë të zhvilloja ato teza dhe t'ia përshtatja situatës sonë. Për mua nuk kishte asgjë të keqe të parashikonim shpërndarjen vende-vende të ushtrisë, për t'iu shmangur bombardimeve nga ajri, ndërsa një vijë e parë fronti të përpiquej të pengonte armikun. Është e vetmja mënyrë për të shpëtuar mbrojtjen tonë, nëse na sulmojnë. Një ushtri e vogël... e çfarë mund të bëjë përballë

ushtrisë popullore jugosllave apo përballë një zbarkimi të NATO-s? Të përpiqet t'i ngadalësojë: ndërkohë që vija e parë sakrifikohet, pjesa tjetër e forcave të armatosura pozicionohet në zona të mbrojtura, në male, në lugina, për t'i sulmuar befasisht dhe, në një kohë më të gjatë, për t'ua bërë të pamundur marrjen nën kontroll të vendit. Parulla ime: "T'i shndërrojmë fushat në male", të ndërtojmë fortifikime, bunkerë në fusha, ishte lidhja midis strategjisë së mbrojtjes së përparuar dhe asaj të fshehjes në male. Enverit kjo frazë i pëlqeu dhe më dha kurajë. Do të thoshte të ngrinin gracka pas vijës së parë; kur ajo do të dorëzohej, armiku do të haste në të tjera mbrojtje, në të tjera pengesa për të kapërcyer, pengesa me teknologji të lartë, beton nga më i miri në botë, i llojit më të qëndrueshëm, i fortë si shkëmb. Enveri e kuptoi domethënien e parullës sime, një herë edhe e përdori në një fjalim... Do të thoshte të bashkonim në një strategji të vetme mbrojtjen aktive, teknikën konstruktive, më moderne dhe malet e luftës partizane.

Goditi kofshën me dorën që po lëvizte në ajër dhe ngriti sytë, duke e vështruar të shoqen, sikur po bisedonte me një strateg.

- Kjo teori imja nuk ishte mosbesim ndaj ushtrisë. Avionët tanë kurrë nuk do të arrijnë as të ngrihen, në rast sulmi. Ky është realiteti. Tjetër gjë është se çfarë themi nëpër fjalime e në parada se si jemi... dhe tjetër është ajo, që duhet të jemi të vetëdijshëm, nëse jemi njerëz të përgjegjshëm. Me atë sipërfaqe territoriale që kemi, me një ultësirë rreth njëzet kilometra të thellë, apo tridhjetë e shumta, armiku mund të futet deri në gjysmën e vendit që me goditjen e parë. Dhe, në qoftë se i nxjerrim përpara të gjithë ushtrinë, në një ditë... në dy, në tri e shumta, do ta asgjësojnë tërësisht. Por, nëse e fenojmë me vijën e parë, e pengojmë me fortifikimet dhe pastaj shfrytëzojmë mbrojtjet natyrore, vargmalet, pyjet, nëse i shndërrojmë forcat tona në të pakapshme dhe të padukshme, mund të kemi shpresë të rezistojmë. Nuk i kam kundërshtuar tezat e miratuara

nga Këshilli i Mbrojtjes, por ato, siç e thotë dhe vetë fjala, ishin teza. Pra, duhet të provoheshin në praktikë dhe të integroheshin, të përshtateshin, të përmirësoheshin. E këtë bëra. Vetë Enveri më autorizoi t'i përmirësoja. Kam...

- Dhe e gjithë kjo nuk vlen për t'u mbrojtur në Byronë Politike?

I shoqi kaloi dorën në flokë, deri te qafa.

- Sipas tyre, unë doja ta fshihja ushtrinë, ta vija në tërheqje, në vend ta hidhja në betejë, doja t'ia lija vendin armikut.

- Por, çfarë argumentesh kanë për të të dëmtuar dhe akuzuar për këtë?

- Nuk munden të pranojnë ekzistencën e një armiku të aftë për të na asgjësuar... Kjo ide imja duhet të mbetet e fshehtë, për të duhet të kishim dijeni vetëm ne drejtuesit dhe komandantët e ushtrisë. Tërheqja dhe shpërndarja e forcave nuk duhet të ishin pjesë e strategjisë sonë zyrtare. Nuk do t'ua mësonim kadetëve të akademisë. Pa dyshim, do të stërvitnim njerëz për një mundësi të tillë, do të organizonim stërvitje, studime, por në shkollat ushtarake nuk do të përmendej kurrë. Dhe do ta përdornim vetëm në rast nevojë, si mundësi e fundit e shpëtimit përpara një sulmi të madh forcash sipërore ndaj tonave. Një zgjidhje të skajshme duhet ta kemi gjithnjë. Të gjithë e kanë dhe nuk vijnë të na e tregojnë. Kur nazistët sulmuan Bashkimin Sovjetik, Stalini i çmontoi të gjitha fabrikat dhe i dërgoi përtej Uraleve, në mbrojtje dhe atje riorganizoi ushtrinë. Pa dyshim, kjo nuk ishte e shkruar askund në tekstet e tyre të strategjisë ushtarake. Por, nuk ishte një lëvizje e sajuar aty për aty, nuk e shpik brenda një nate. Ishte zgjidhja e tyre ekstreme. Dhe ajo i shpëtoi. Në Itali thuhet se ekziston një lloj ushtrie klandestine, e panjohur, pa uniforma, e stërvitur dhe e gatshme të ribashkohet, nëse vendi pushtohet. Ne jo. Ne duhet të luftojmë në breg të detit deri tek ushtari i fundit, për të mos shkelur këmba e armikut në Shqipëri. Kjo i shkon propagandës, për të treguar dhëmbët, për ta bërë popullin

luftarak, por ne drejtuesit, po të jemi të përgjegjshëm dhe nëse jemi pak të vetëdijshtë se çfarë është Shqipëria dhe cilët janë armiq të tanë të mundshëm, ne, të paktën ne, nuk duhet të bëjmë propagandë, duhet të përgatisim plane emergjente për t'i realizuar nëse gjërat do të shkojnë vërtet keq. Por jo, ushtria jonë, ushtria e Shqipërisë socialiste nuk kthen shpinën, nuk ia dhuron tokën e saj armikut. Ushtria popullore nuk ka frikë nga asnjë armik... E vërteta është se... - Këtu e ndërpreu fjalën, shtrëngoi buzët dhe vështroi në drejtim tjetër, pa folur më.

- Si është e vërteta?

- Këto teza, në vitin 1971, i ka menduar dhe i ka shkruar Mehmeti. Janë punë e tij. Kinezët na siguronin... kështu dukej asokohe... të gjithë avionët që donim, tanket, artilerinë, raketat, ne kërkonim e ata na i dërgonin... Dhe Mehmeti hartoi një plan mbrojtjeje të përshtatshëm për një fuqi përmasash mesatare, si të kishim popullsinë, forcat dhe territorin e Francës apo të Spanjës. Por, në Shqipëri ne jemi ata që jemi, e shumta ia dalim të kemi dy baza ajrore. Dy, - dhe zgjati dy gishta mes tij dhe së shoqes. - Një "Mig" yni, largësinë nga kufiri me Greqinë, nga Konispoli deri në Shkodër e bën për tetë minuta. Dhe nga Vlora deri në Korçë për më pak se tri. Në stërvitje, për të kryer një orë fluturim pilotët duhen të shkojnë lart e poshtë rreth shtatë herë. Për fat të mirë, janë ujërat ndërkombëtare. E njëjta gjë vlen për avionët gjuajtës armiq. Fluturojnë mbi Adriatik pa rënë në sy, pastaj papritmas kthehen dhe vijnë drejt nesh. Në një minutë a dy janë përsipër bazave tona. Në fakt, ne nuk kemi as kohën e mundshme për t'i parë në radar e të japim alarmin, sepse, ndërkohë ata lëshojnë bombat mbi pistat e Rinasit e të Qytetit Stalin. Dhe, po të na vijnë nga pas shpine, nga malet, nga Jugosllavia, e njëjta gjë është. Kjo është e vërteta. Vitin që shkoi, në Pekin, kur nxora listën e gjuajtësve që kërkonim, Çu En Lai filloi të qeshte dhe tha:

- E çfarë do të bëni me ta?

Në brendësi të vetes së tyre Enveri dhe Mehmeti nuk mund të mos e dinë se cilat janë mundësitë tona të vërteta të

mbrojtjes. Por, nuk e shprehin. Enveri, sepse nuk i zë besë askujt prej nesh dhe sepse druhet të mbjellë shkrajim dhe pesimizëm mes drejtuesve, po të bëjë një arsyetim të tillë. Na konsideron të papjekur. Mehmeti nuk e thotë, sepse nuk e thotë Enveri. Hysniu nuk e...

- Po ti, përse e the? Ç'të shkrepni në kokë, ty?

Ai ngriti sytë dhe ndeshi në sytë e zemëruar të së shoqes, që e vështronin me ngulmim. Mori frymë thellë.

- Enveri më la të kuptoja se i quante ato teza një material teorik, mbi të cilin mund të punoja për përshtatje, modifikime... Duhet ta vija në provë me realitetin konkret të situatës sonë dhe të bëja ndryshimet e nevojshme, përmirësime...

- Përmirësime. Mirëpo, ti more vrull dhe fillove të thoshe atë që askush prej tyre nuk e kishte thënë kurrë.

- Por, bazuar në të gjitha fjalimet e Enverit mbi luftën partizane, mbi aktualitetin e Luftës Nacionalçlirimtare, mbi gueriljet në Vietnam, kurrë nuk kam menduar se jam jashtë vijës së Partisë. Përkundrazi, isha i sigurt se e kisha miratimin e tij. Enveri ishte aq i interesuar për metodat e gueriljes sa na tha të dërgonim një ushtarak në Vietnamin e Veriut, në xhungël, për të studiuar sistemet e luftimit të vietkongëve.

- Po atëherë, përse...?

- Problemi nuk është vija e Partisë dhe nuk është Enveri, - e ndërpreu ai. - Problemi im janë Mehmeti dhe Petriti. Ata, - dhe preu ajrin me dorë, si me drapër. - Është problem personal. Ideologjia dhe gjithçka tjetër nuk kanë fare lidhje, janë blloqe për të ngritur në këmbë këtë gjyq kundër meje.

- Po përse Mehmeti të ketë kaq mëri ndaj teje? Nuk i ka ardhur kurrë ndonjë e keqe prej nesh, gjithnjë i kemi treguar respekt të thellë, atij dhe Fiqretit. Kemi kaluar pushime bashkë, në Durrës... Fiqreti... Ishim vajza të vogla në Berat... Përse të të vihet kundër Mehmeti? Çfarë i ke bërë ti? Çfarë i kemi bërë?

- Nuk e di. Por, që nga tetori, kur Enveri pësoi infarkt, Mehmeti ka ndryshuar. Është nervoz, madje... është edhe më shumë se kaq. Është i padurueshëm. Çdo gjë e bezdis, çdo gjë, edhe një shaka, nëse dy shokë qeshin, nëse në Këshill dy ose tre ministra flasin me njëri-tjetrin. Ulërin, shfryn, na qorton sikur të jemi në shkollë. Gjithnjë arrogant ka qenë, por është përkeqësuar. Sillet kështu me të gjithë, nuk përjashton asnjë, me centralistët, me rojat, shoferët, me ne ministrat, pa asnjë dallim. Por, ndaj meje shpreh përbuzje. Më parë, kur ishim më të rinj, kishim një marrëdhënie të qetë. Por më pas, dalëngadalë, u largua. E kam vënë re me kohë se i shkaktoja bezdi. Kur ndodheshim të gjithë së bashku në Selinë e Partisë ose në ndonjë mbledhje dhe unë flisja, ose bëja shakara e shkaktoja të qeshura, ai nxihej në fytyrë. Të gjithë qeshnin, ndërsa ai shikonte për tokë ose gotën, me fytyrën e nderë, me një buzëqeshje false të ngrirë në buzë. A e di kur bëhej dhe më keq? Kur Enveri ia plaste gazit. Disa herë e bëja dhe me kast, për ta vënë në provë. Enverit i pëlqejnë disa proverba dhe mënyra të foluri të këtushme, të Tiranës, të zonës së Dajtit dhe kështu, kur krijohej atmosfera i tërhiqja vëmendjen dhe thosha ndonjë proverb të lezetshëm. Enveri nganjëherë donte ta përsëritja dhe e mbante shënim. Nuk e merr dot me mend si ngrysej në fytyrë Mehmeti! Filloi të bënte sikur nuk më vinte re në takimet, nuk më afrohej kurrë ai vetë, përpiqej të më shmangej. Dhe në gostitë? Mua më pëlqen të bëj humor, të gjithë e dinë dhe shokët më ngacmonin të rrëfeja ndonjë barcaletë, ndonjë histori të këndshme dhe në fund vinin të gjithë rrotull meje dhe gjithnjë ma jepnin mua fjalën të thosha diçka për atë që ishte shkaku i festës e ta vija pak në lojë, sa për ta ndezur darkën. Për të kjo ishte vuajtje. Aq më tepër se shihte të qeshnin dhe shoqet. Më në fund, në shkurt, në urimin për ditëlindjen time nuk erdhi. I shkova në zyrë ta ftoja të pinte një gotë me ne, por m'u përgjigj se nuk kishte kohë për të humbur. "Jam shumë i zënë me punë, shumë." Qëndrova një çast aty dhe e vështrova, pastaj ika dhe mbylla derën pas vetes. Nuk më tha as "urime".

Në krye nuk e kuptoja. Mendoja se e tillë ishte natyra e tij, gjithnjë i ashpër, nervoz, i keq, dyshimtar për çdokënd, për të gjithë ne pa dallim. Por, jo. Nuk ishte vetëm kjo. Brenda tij i ishte ngjallur diçka e veçantë ndaj meje. Zilia për natyrën time të hareshme.

Më pas unë përpunova strategjinë e tërheqjes së forcave. Kjo ishte e tepërt. Dhe duhet të ketë vendosur me vete se kishte ardhur momenti të ma tregonte vendin. Ndoshta priste të bëja unë hapin e gabuar. Ia doli mbanë të më vinte të gjithë shokët kundër. Bindi Enverin dhe Hysniun se pas shpinës së Partisë po organizoja një punë të rrezikshme. Dhe ndërkohë, ndoshta edhe më parë, kishte filluar të më izolonte në ministri, duke ushqyer urrejtjen e Petritit. Debatet mes meje dhe Petritit kanë qenë të panumërta. Një njeri vërtet i padurueshëm për arrogancën që ka. Një i kompleksuar. Gjente të meta ngado, çdo gjë mund të bëhej më mirë, kritikonte gjithçka dhe nuk i mjaftonte vetëm për punën e vartësve të tij. Po në këtë mënyrë kritikonte edhe vendimet e mia. Ma bënte pas kurrizit, por nuk ngurronte të më godiste edhe haptazi, në mbledhjet me ushtarakët, me mua aty të pranishëm. Mendjemadh. Pa kurrfarë respekti. Dhe përse guxonte dhe sillej kështu? - tha dhe i buzëqeshi së shoqes, duke hapur krahët. - Sepse e dinte që ishte i paprekshëm. Mund të hiqte këdo oficer, nga Shtabi i Përgjithshëm në Tiranë deri te posta e rojës më të fundit në kufirin me Jugosllavinë, mund të shkarkonte e të ndëshkonte këdo, por atij unë nuk i thosha dot asgjë, as ta qortoja sadopak. Dhe unë jam ministri, kam gradën e gjeneralit, jam më i vjetër në shërbim e në moshë, jam anëtar i Byrosë Politike prej vitit 1948, ndërsa ai ka vetëm tre vjet. Jam zëvendëskryetar i Këshillit të Ministrave. Asgjë. Sepse, pas Petritit qëndron Mehmeti. Ja kështu. Dhe ai mburrej me të madhe që ishte mik i Mehmetit. Nuk harronte kurrë t'ua bënte të gjithëve të ditur se kishte qenë për darkë te Mehmeti, se kishte takuar Mehmetin dhe nëse aty isha e dëgjoja dhe unë, shtonte se kishte diskutuar me të çështje të ndryshme ushtarake, për

këtë apo atë projekt mbrojtjeje. Petriti synon postin tim. E kam të qartë. Tani, këtë e dinë të gjithë në ministri. Duhet t'ia ketë premtuar vetë Mehmeti, prej kohësh. Por, Petriti nuk e njeh mirë Mehmetin. Dhe Mehmeti nuk e njeh Enverin...

- Mjaft! - e ndërpreu e shoqja. - Po ne? Si do të na vejë filli? Çfarë do të të bëjnë ty, djemve, mua? Ë? Unë e di mirë se si shkon kjo punë. Do të na shkatërrohet jeta. Do të na dëbojnë nga Tirana. Si mendon, do të na lënë të gjithëve bashkë apo do të na shpërndajnë andej këndeje? Do të na futin në burg, në një kamp pune? Çfarë do të ndodhë?

- Po, jeta nuk do të jetë më e njëjta. Do të na heqin të gjithëve prej këtu. Por, nuk e di se çfarë kanë vërtet ndër mend. - U përkul drejt saj dhe e vështroi thellë në sy. - Këtë jetë që kemi ta harrojmë. Universitetet, specializimet jashtë për fëmijët, vendet e punës, të gjitha. Për jetën tënde dhe të tyre mos ki frikë. - Zgjati krahun dhe deshi t'i kapte dorën. Por, mundi ta prekte vetëm fare pak.

- Po ty, çfarë do të të ndodhë? - pyeti gruaja. Tmerri e bënte të dukej vazhdimisht e zemëruar. Një vrundull ndjenjash të papërmbajtshme dhe të panjohura e përshkonin dhe e tronditnin, sa nuk kuptonte më thelbin e fjalëve dhe tonin me të cilin i shqiptonte, shqetësimin dhe vështrimin.

- Nuk e di. Mua mund të më ndodhë gjithçka, - u përgjigj i shoqi dhe uli zërin. - Mund të më nxjerrin në pension dhe të më internojnë bashkë me ju. Ose mund të më mbajnë në Tiranë, për të vazhduar gjyqin. Jam ministër i Mbrojtjes. Nuk kam organizuar festival kënge, prandaj për mua dënimi nuk mund të jetë si ai i Todit dhe i Fadilit. Do të më akuzojnë për disfatizëm, për mosbesim ndaj ushtrisë. Ndoshta... për tradhti, - dhe ngriti sytë e zhbiroi përsëri sytë e saj. - Një akuzë të rëndë, për dikë që ka detyrën time.

Heshti, i zhytur në kujtime e reflektime. Fjalë dhe qëndrime, heshtje dhe shenja miqësie, shkelje syri e ngërdheshje, prani dhe mungesë e shokëve të tij bashkëpunëtorë. Për herë të parë iu duk se kishin një

logjikë, një arsye. Sikur gjithçka e padukshme, që e kishte rrethuar deri tani në ministri, në Byronë Politike, në Komitetin Qendror, në tribunën e paradave ose në Këshillin e Ministrave, sikur çdo gjë e mbetur e pazbërthyeshme për vite, më në fund ishte deshifruar dhe po shpallte një fund të qartë.

E shoqja e kuptoi se çfarë deshi të thoshte. Hoqi sytë prej tij. Në çast e përfytyroi veten të vetme, në ndonjë fshat të panjohur, fundja të gjithë njësoj ishin, me shtëpitë e pasuvatuara e me rrugën përpara plot pellgje. Ndjeu se mund t'i bënte ballë. Duhet t'i bënte ballë, sepse të gjithë kishin ende nevojë për të. "Sikur të paktën të na lënë të gjithëve bashkë."

Përmes të çarave të vogla të grilave gjysmë të ngritura, shqoi dritën e ditës, që tani ishte mjaft e qartë. Ndoshta ora kishte vajtur gjashtë. Takimi në Byronë Politike ishte më dhjetë. Sikur të mundte ta bindte të pushonte një orë...

U ngrit e i shkoi pranë. Ai dukej i përhumur dhe ajo u përkul mbi të e i fërkoi faqen dhe, pa e kuptuar u gjend e shtrënguar në krahët e tij. Ai e tërhoqi pas vetes dhe i futi kokën në prehër. Gjithnjë merrte forcë prej saj dhe ajo prej tij, po ashtu. Përqaftimet e tyre të forta, të gjata, të fshehta, u kishin ushqyer jetën dhe dashurinë. Kështu ndodhi dhe atë mëngjes.

Më nëntë, një orë përpara, ministri doli dhe përshkoi ato pak qindra metra që e ndanin nga shtëpia e deri te Komiteti Qendror. Edhe policët u habitën, kur e panë të dilte. Ecte me hapin e tij të zakonshëm e me lëkundje dhe me çantën e lëkurës nën krah. Dukej si një mëngjes i ngjashëm me shumë të tjerë, sikur të mos mungonin ushtarët dhe të mos ishin shtuar policët e veshur civilë. I ndiente vështirimet e tyre mbi vete. Mbështetur pas murit të ulët pak më tej gardhit të vilës, njohu shefin e drejtorisë së operacioneve speciale të Ministrisë së Brendshme. Edhe prania e tij mund ta bënte

atë ditë të dukej e ngjashme me të tjerat. Idrizi vërtitej gjithnjë në *Bllok* dhe kur shihte të shfaqeshin udhëheqësit e Partisë këqyrte përreth për shkak të deformimit profesional të një jete të kaluar me dyshime dhe pastaj vinte grushtin e majtë anash ballit. Ndryshe nga herët e tjera, atë mëngjes, Idrizi nuk u shkëput nga muri, nuk shikoi majtas e djathtas, por ia nguli sytë ministrit. Ministri ngriti të tijtë dhe Idrizi, ndonëse dinte gjithçka, për inerci të respektit e gati-gati me hutim ngriti ngurrues krahun, e ndali, e lëvizi përsëri lart, derisa grushti iu zhduk në xhep, pa e arritur tëmthin.

Ministri ktheu sytë dhe shikoi asfaltin. Ishte gjithë pluhur. Atë natë nuk kishin lënë as autobotin të kalonte. Mendoj për herë të fundit për autokritikën dhe për herë të fundit vrau mendjen nëse ai ishte vendimi i duhur.

Kam vetëm një mundësi të shpëtoj familjen. Duhet të pranoj gjithçka, duhet të njoh gabimet, shmangien nga vija, rrezikun për atdheun dhe Partinë. Jam treguar sipërfaqësor, arrogant, mendjemadh, mikroborgjez, arrivist. Gjithçka. Duhet të marr përsipër çdo faj, të pranoj se kam gabuar. Kam nevojë të riedukohem. Do të punoj me veten. Do të zhduk prirjet mikroborgjeze dhe liberale që më kanë hedhur rrënjë në kokë. Nuk e kisha kuptuar të keqen që po i bëja Shqipërisë socialiste. Nuk duhet t'i nxe.

Zbriti trotuarin, përshkoi rrugën e u hodh djathtas. Nga pas ndjeu se në njëfarë largësie po e ndiqnin pesë a gjashtë veta.

Mendoj edhe një kundërprovë të fundit. *Do të mbrohem në çdo goditje, duke këmbëngulur se kam bërë gjënë e duhur, forca kundërshtare në betejë, njerëz, fuqi zjarri, përparim teknologjik; forcat tona, njerëz, fuqi zjarri, viti i fabrikimit të tankeve dhe të avionëve luftarakë, gjendja në magazinë e pjesëve të këmbimit, shtrirje territoriale. Ndodh përplasje mes meje dhe Mehmetit. Luftë. I bëj qëndresë. Dhe patjetër që e dërmoj. Gjendja është e qartë dhe banale. Nuk ka nevojë për analiza ose studime të thella strategjike. Ai nxjerr tezat, tekstet sovjetike të strategjisë, mbrojtjen e çdo*

centimetri toke shqiptare. Shifra dhe periudha kohore me reagim të menjëhershëm, i dëshmoj se e tija është thjesht propagandë dhe në rast sulmi do të jetë e vetmja mënyrë për të shpëtuar ushtrinë dhe për të ruajtur një shpresë për Shqipërinë: t'u ngjitemi maleve. Çfarë bën Enveri? Kë do të zgjedhë? Ka vetëm një mundësi: ose mua, ose Mehmetin. A e lejon dot humbjen e Mehmetit? E pamundur. E pamundur! Dënimi im është i sigurt. Nuk ka rrugëdalje. Sigurisht, do ta thosha timen deri në fund, mund të them gjithë sa mendoj, i humbur se i humbur jam. Por, kështu do t'i tërboj e do të bëhen si kafshë të etura për gjak. Siç ndodh dhe me qentë e egër: po i pe në sy çmenden fare dhe të hidhen në fyt. Furia e tyre nuk do të qetësohet vetëm me mua. Zemërimi i verbër do të shpërthejë ndaj të gjithë familjes.

Kur arriti në fund të rrugës u hodh përsëri majtas dhe përshkoi metrat e fundit.

Po të isha i vetëm në këtë botë, do të mbrohesha me nder deri në fund. Por, më duhet të ul kokën. Duhet t'i zbus. Duhet të pranoj të gjitha akuzat dhe t'ua ftoj zemërimin. Nuk duhet t'i vështroj në sy.

Qielli ishte i kthjellët, dielli tashmë i ngrohtë hidhte dritë të fortë përmbi drurët e parkut. Ministri mbushi mushkëritë me ajër dhe thithi aromën e jaseminëve dhe të blirëve. Llogariti me mendje sa ditë kishte qëndruar i mbyllur në shtëpi; gjashtëmbëdhjetë. Por, akoma nuk i kishte humbur të gjitha, prej këtij çasti detyra e tij ishte të shpëtonte çfarë kishte më të çmuar. U kthye në të majtë, ngjiti shkallët e ndërtesës dhe shtyu fort derën e rëndë.

7

Tiranë, 2 korrik 1974

Sokoli, portieri i moshuar i Komitetit Qendror pati frikë ta ngrinte grushtin, kur pa të vinte ministri. E bëri gjestin me të shpejtë, me sytë përtokë dhe pastaj vështroi rreth e qark e në hyrjen e madhe të ndërtesës, ende e zbrazët. Edhe ai i kishte dëgjuar fjalët për të. Më parë u përhapën mes punonjësve të katit të dytë, pastaj zbritën në zyrat e katit të parë dhe, kur mbërriti në veshët e punëtorëve të nivelit të fundit, njëri prej tyre, edhe ai nga më të vjetërit e atij pallati, ia kishte rrëfyer portierit në shenjë respekti. Kjo kishte ndodhur dy javë më parë ose aty afër. Shërbyesi hyri te kabina e Sokolit, e mbylli derën pas vetes dhe, pasi u sigurua se askush nuk po zbriste nga shkallët, u ul dhe iu avit fare pranë mikut të vjetër, duke u tërhequr pak mbrapa, për t'i folur mu në vesh, por dhe duke shikuar me vëmendje se kush mund të shfaqej nga ana tjetër e xhamit.

Sokoli shqeu sytë dhe mbylli buzët si rreth. Nuk foli asnjë fjalë, u kthye dhe e vështroi në sy kolegun, i cili i pohoi gjithçka duke tundur kokën sa majtas djathtas. Nuk e pyeti përse, as se cilat ishin akuzat. Për të gjithë ata, këto ishin hollësi të panevojshme. Nuk i mbetej gjë tjetër veç të shtrëngonte vetullat, i menduar. Dhe përshkoi me mendje njëzet e gjashtë vitet e kaluara në atë ndërtesë, për të rrëmuar në çdo bisedë të shkurtër, qoftë edhe pak më të çlirët se përshëndetjet zyrtare me ministrin. Nuk gjeti shumë, të gjitha iu dukën të parëndësishme, kështu pati një ndjesi lehtësimi. Por, lajmi i ardhur nga kati i parë e

tronditi. Kishte parë dhe gjyqe të tjera, madje ato të 1948-s, vit në të cilin kishte filluar punë në pallat, e që ishin më të tmerrshmit. Por, kurrë nuk kishte përfytyruar se aty do të përfundonte edhe ministri.

Atë ditë priti të shkonte ora dy e pasdites dhe sapo në katet e sipërme nisën të dëgjoheshin hapat e zhurmshëm të dhjetëra punonjësve, përzier me zërat e tyre, të qeshurat e përshëndetjet, me përplasjet dhe hapje-mbylljet e dymve, doli nga portineria dhe qëndroi në këmbë buzë shkallëve. Kundroi fytyrat e tyre dhe nuk vërejti asgjë ndryshe nga ditët e tjera. Më të hareshmit hidhnin romuze e qeshnin si përherë. Ata më të heshturit, si gjithnjë, i kaluan përpara me ngut, pa e përshëndetur.

- Oh, shoqja Shpresa, si jeni? Si është burri juaj? Po babai? Ka kohë që nuk e kam parë. Mirë? Miiirë. - Sokoli e kapi me kujdes përkrahu daktilografisten e zyrës së procesverbaleve dhe, ngadalë, e hoqi mënjanë në një qoshe të sallonit.

- Oh, sa respekt kam për babanë tuaj, çfarë njeriu i mrekullueshëm! I zgjuar, i përkryer! - vazhdoi me ton solemn. Pastaj, pasi vështroi përreth, papritmas uli zërin dhe, me ton të rëndë, i pëshpëriti: - Mora vesh se... - Ajo u ngurtësua. - Shoku Ministër? - vazhdoi ai.

Ajo, pas kurrizit të plakut, pa e ndryshuar buzëqeshjen e sjellshme të fytyrës, tundi lehtë kokën. Pastaj u largua pak, i mori dorën Sokolit dhe ia shtrëngoi mes të sajave. I moshuari i buzëqeshi përsëri dhe foli me zë të lartë:

- Thojini babait tuaj të nderuar të kalojë ndonjëherë nga unë, kështu shkëmbejmë dy fjalë. Këtu është fresk, ndihesh mirë.

Asnjë sistem nuk është plotësisht i papërshtueshëm. Asgjë nuk është e vultur në mënyrë të përsosur. Dhe zërat, me pëshpëritje, pikonin nga ai pallat i madh i Komitetit Qendror përmes dy rubinetesh, të cilat ishte e pamundur të mbylleshin hermetikisht: shoferët dhe daktilografistët.

Por, ndërsa të parët vetëm e nuhasnin, nëpërmjet copërave të bisedave me zë të ulët, që i dëgjonin në makinat e tyre ose për shkak të udhëtimeve dhe orareve të çuditshme, të dy ata kishin dijeni të plotë për sa po ndodhte. Krerët e Partisë së Punës bënë mbledhje të rralla dhe takime edhe më të rralla. Telefonata edhe më pak. Por, shkruanin. Mesazhe, reflektime, kërkesa, shënime, propozime, direktiva, shkëmbime opinionesh përfundonin në fletë të shkruara me dorë, herë me stilograf e herë me laps. Dhe çdo fletë përfundonte më parë se një daktilografiste për t'u shtypur në makinë shkrimi dhe për t'iu dërguar më pas një drejtuesi tjetër, një organi të Shtetit ose të Partisë, por edhe administratës së arkivit. Të gjithë anëtarët e Byrosë Politike shkruanin shumë dhe, më tepër nga të gjithë Enver Hoxha, që e kishte gati grafomani dhe letrat e të cilit përbënin dy të tretat e të gjithë punës së daktilografistëve të Komitetit Qendror. Të gjithë drejtuesit e tjerë të lartë shkruanin shumë edhe sepse Hoxha kërkonte të informohej pikë për pikë për gjithçka, prandaj për çdo mbledhje ose takim që organizohej në mungesë të tij përpilohej një promemorie për të; përpara çdo vendimi duhet t'i kërkonin mendim ose miratim dhe, në të njëjtën kohë e njoftonin për ngjarje jo të zakonshme, për dyshime, fjalë që thuheshin, për të ruajtur atë dhe Partinë nga kërcënime të mundshme. Në të vërtetë, ata mbronin veten nga akuzat për heshtje dhe mungesë vigjilence revolucionare. Të shkruaje gjithçka për ta informuar për gjithçka do të thoshte të laje duart nga gjithçka, duke ia shkarkuar atij të gjithë përgjegjësinë.

Kjo ushtri punonjësish, pra, shtypte në makinë shkrimi mijëra fletë të shkruara me dorë, shpesh duke zbërthyer me mundim shkrimin e pasigurt të disa drejtuesve më të vjetër ose të atyre më nervozë e impulsivë, shpesh duke u ndrequr sintaksën dhe drejtshkrimin atyre më pak të arsimuarve, por në karrierë, sepse kishin qenë partizanë ose për besnikërinë e pathyeshme ndaj shokut Enver. Ata zinin pjesën më të madhe të katit të parë, dhoma të mëdha

me radhë shkrimoresh dhe zyra më të vogla, sipas detyrës dhe rangut. Por, gjendeshin në të gjithë ndërtesën, edhe në katin e dytë, në afërsi të dhomave të drejtuesve e pastaj në të tretin, ku punonin të ngarkuarit për daktilografime më të rezervuara. Ditë të tëra kalonin me tiktakun monoton të dhjetëra e dhjetëra makinave të shkrimit Oliveti, Antares, Orga, Kontinental, Remington, qindra çekiçë të veckël të atyre makinave godisnin, po aq doreza shtyheshin anash paprerë, zilka që njoftonin arritjen në fund të fletës, rule që rrotulloheshin me shpejtësi, kur hiqeshin fletët, letra karboni të shukura përfundonin në koshat pranë shkrimoreve.

Kështu kalonte koha, e papërfillshme, pa asgjë me rëndësi për të shënuar; komunikime të zakonshme e pa peshë mes drejtuesve, pjesë propagande të stërnjohur, letra të ish-partizanëve dhe të komunistëve të thjeshtë nga çdo qosh i Shqipërisë drejtuar Sekretarit të Parë të Komitetit Qendror ose kryeministrit, u merrnin muaj, stinë, vite. Deri ditën, kur në duart e një daktilografisti o daktilografisteje të çfarëdoshme binte diçka e jashtëzakonshme dhe e tmerrshme. Atëherë punonjësi ndalte në vend, shihte rreth e rrotull, duke kërkuar shikimin e rastësishëm të ndonjë kolegu a kolegeje dhe me shenja të lehta të kokës e të syve i linte të kuptonte se po shtypte një gjë të rëndësishme. Kështu fillonte mes shkrimoreve një shkëmbim shikimesh dhe shenjash, që dalëngadalë zgjeroheshin nga njëra tryezë tek tjetra në vijë horizontale. Dhe, pas disa orësh, dhjetëra sy, edhe ata më të largët, herë pas here ngriheshin nga makinat e tyre të shkrimit për t'iu ngulur daktilografistit që po kopjonte dokumentin e frikshëm.

Për shokun Enver, nga shoku Mehmet, ishte kreu i fletës.

Shoku Enver,

Së bashku me shokun Hysni, sot, e enjte, 13 qershor 1974, takova shokun Begir. Na tha se nuk ishte dakord me

përmbajtjen e tri materialeve të para, të përgatitura nga zyra e tij e Ministrisë së Mbrojtjes dhe se duhet të konsiderohej i vlefshëm vetëm versioni i katërt.

Shoku Enver, duke analizuar dokumentet, ne, nga ana jonë, e dimë se shoku Beqir është autori i vërtetë i të gjitha materialeve dhe mendojmë se ka përgjegjësi të rënda. Mendojmë edhe se nuk është e vërtetë se debatet midis tij dhe shokut Petrit janë çështje të karaktereve mes tyre ose probleme të vogla organizative, siç na tha Beqiri. Grindjet e tyre për çështje parimore lidhur me vendosjen taktike dhe strategjike, me modelet operative të ushtrisë sonë, me metodat e luftës popullore e kështu me radhë...

Disa ditë më vonë, një tjetër daktilografist shtangu në vend dhe gati iu mor fryma.

Për shokun Enver, nga shoku Hysni Kapo.

Shoku Enver,

Unë dhe shoku Mehmet po ju përgatisim materialin për mbledhjen e Byrosë Politike. Dhe, duke shqyrtuar materialin e përgatitur nga Ministria e Mbrojtjes Popullore, shpërndarë ushtarakëve të lartë me rastin e konferencës së Durrësit të shtunën, datë 15 dhe të dielën, datë 16 qershor 1974, e konsiderojmë me përmbajtje opinionesh dhe konceptesh në kundërshtim të plotë me tezat e Këshillit të Mbrojtjes, mbi të cilat bazohet përgatitja dhe strategjia e ushtrisë. Këto koncepte, të kundërta me ato të drejta janë si më poshtë...

Vijonte një skemë. Vija të hequra pak shtrembëz me laps e ndanin fletën në tri pjesë, njëra pranë tjetrës. Në krye të secilës një fjalë si titull.

Mbi drejtkëndëshin e parë shkruhej: *Çfarë thonë tezat e përgatitura nga Ministria e Mbrojtjes*. Anash: *Çfarë thonë tezat e Këshillit të Mbrojtjes*. Dhe në të tretin: *Ndryshimi*

mes të parave dhe të dytave. Daktilografisti hoqi fletën nga ruli, e vuri mbi shkrimore dhe nën shikimet vjedharake të kolegëve, me një vizore dhe një laps u përpoq të riprodhonte skicën e sjellë nga Hysni Kapoja, pesëdhjetenëntëvjeçari, numri tre i regjimit. Ose numri dy, sipas disa opinioneve. Në atë pallat, si në të gjithë Shqipërinë, kishte nga ata që quanin Kryeministrin Mehmet Shehu si pasues dhe të tjerë që mendonin se do t'i takonte Hysni Kapos, sekretar i Komitetit Qendror dhe hije besnike e Enverit. Vetë drejtuesit e Partisë ishin të pasigurt në këtë pikë. Sigurisht, ata të dy ishin drejtpërdrejt më të interesuarit. Dhe, në atë epokë edhe Enver Hoxha akoma nuk kishte vendosur se kujt do t'ia kalonte pushtetin pas vdekjes së tij.

Më pas punonjësi e futi me kujdes fletën në rul dhe i shtypi në makinë të tre titujt. Pastaj, duke e vendosur fletën në mënyrë të tillë që ta qendërzonte për të tre titujt me radhë në të tre drejtkëndëshat poshtë titullit të parë, shkroi: “Objektivi i mbrojtjes: të ruajmë forcat tona nga sulmi armik, ta lodhim armikun dhe në fund të hidhemi në sulm.”

Nën titullin e dytë shkroi: “Objektivi i mbrojtjes: të ndalim menjëherë armikun sapo shkel në tokën kombëtare ose përpara zbarkimit.” Pastaj, në drejtkëndëshin e tretë rikopjoi një frazë që tingëllonte si vendim: “Tezat e ministrisë vënë në dyshim mbrojtjen aktive dhe i lejojnë armikut të depërtojë në thellësi të territorit të shtetit.” Skema rendiste të tjera ndryshime midis tezave të miratuara nga Këshilli i Mbrojtjes dhe ato të përpunuara nga ministria. Kështu, në pallatin e madh të Komitetit Qendror dalëngadalë u kuptua se po afronte koha e spastrimit tjetër.

Atë mëngjes, pallati dukej i shkretë. Dyert ishin të gjitha të kyçura. Zakonisht, kur kishte mbledhje në Byronë Politike, nëpër korridore, nëpër shkallë bëhej zhurmë e madhe, përpara zyrove grupe të vogla njerëzish i jepnin dorën njëri-tjetrit, me shpresë se mund të takonin ndonjë drejtues e mund t'i shtrëngonin dorën. Por, atë ditë jo. Ndryshe nga përherë, punonjësit ishin mbyllur në zyrat e

tyre. Ministri e dinte kuptimin e kësaj heshtjeje varri. U ngjit deri në katin e dytë, përpara derës së zyrës së tij ngadalësoi hapin. Për një çast u tundua të hynte. Por, përse? Për t'u siguruar se e kishin kontrolluar fund e krye? Hoqi dorë dhe vazhdoi deri te salla e Byrosë Politike. Nëpunësi brofi në këmbë dhe e përshëndeti duke i shtrënguar dorën. I hapi derën e veshur me lëkurë dhe ministri shkoi e u ul në vendin e tij, në njërën anë të tryezës së madhe në formë "V"-je të përmbysur. Kulmi i saj, te muri përballë, ishte prerë dhe aty ishte poltrona e shokut Enver, e para në trembëdhjetë poltrona, sa ishte dhe numri i plotë i anëtarëve të organizmit që udhëhiqte Partinë; njeri i ulur në krye, dymbëdhjetë shokët e tjerë vendoseshin gjashtë nga njëra anë e gjashtë nga tjetra. Pastaj, në qoshet edhe katër poltrona të tjera, dy në secilën anë, për anëtarët zëvendësues. Shtatëmbëdhjetë gjithsej.

Në dy anët pranë Enverit uleshin Mehmet Shehu në të djathtë dhe Hysni Kapoja në të majtë. Vendi i ministrit ishte pranë këtij të fundit. Në të majtë kishte Kadri Hazbiun, ministrin e Brendshëm. Përballë, pranë Shehut, ulej Adil Çarçani, zëvendëskryeministër i Këshillit.

Por, salla ishte ende bosh. Ministri kishte ardhur pothuajse një orë përpara. Nxori dosjet nga çanta, i vuri në rregull dhe i vendosi përpara vetes, në mënyrë që të gjente menjëherë ato materiale që do t'i duheshin gjatë diskutimit. Lexoi dhe një herë disa faqe të autokritikës. U mendua përsëri gjatë për çdo hollësi. Dhe për fatin e tij.

Më dhjetë dera u hap dhe shokët hynë njëri pas tjetrit. Ministri ngriti sytë dhe i vështroi. Askush nuk iu afrua. Secili shkoi e u ul te vendi i tij dhe zurma e poltronave u përzje me atë të fletëve që shfletoheshin e vendoseshin mbi tryezë. Tufa më e madhe u vendos përpara Mehmetit.

Enver Hoxha mori fjalën.

- Rendi i ditës së Byrosë Politike për sot, e martë 2 korrik 1974: disa çështje të rëndësishme lidhur me vijën e Ministrisë së Mbrotjtjes Popullore, të drejtuar nga shoku Beqir Balluku.

Shikoi tryezën dhe pa se të gjitha vendet ishin të zëna, nga i pari tek i fundit. Për më tepër, në mbledhje ishin ftuar në mënyrë të veçantë shoku Hito Çako, shefi i Drejtorisë Politike të Ushtrisë Popullore dhe shoku Petrit Dume, sekretar i Komitetit Qendror.

- Jemi të gjithë. Mund të fillojmë.

Shokë, e thirrëm këtë mbledhje të Byrosë Politike për të trajtuar disa probleme të rëndësishme lidhur me vendin tonë dhe me vijën e Partisë. Siç e keni parë edhe në materialin që ju është dërguar, këto probleme janë ngritur në një raport të Drejtorisë Politike të Ushtrisë, ku viheshim në dijeni për disa çështje organizative të diskutuara në Ministrinë e Mbrojtjes Popullore dhe në lidhje me ushtrinë dhe strukturën e vetë ministrisë. Këtu drejtoria ishte ndarë në dy grupe. Njëri grup e mendonte në një mënyrë, tjetri në mënyrë krejtësisht të kundërt. Dhe, për të thënë të vërtetën, sapo e lexova këtë raport të Drejtorisë Politike u zemërova, sepse ky diskutim, atje, në ministri tingëllonte akademik dhe për çështje krejtësisht teknike ose të organizimit të brendshëm! Por, në të vërtetë, ajo që po ndodhte aty do të kishte pasoja të rënda.

Diskutimi ynë në këtë mbledhje të Byrosë Politike, shokë, ka një rëndësi tepër të madhe. Prandaj, u kërkoj të gjithëve, por, kryesisht shokëve Beqir, Petrit dhe Hito, tre drejtuesve më të rëndësishëm të ministrisë, t'i kushtojnë vëmendje dhe të na sqarojnë plotësisht e me sinqeritet opinionet dhe arsyet e veprimeve të tyre.

Siç e dimë të gjithë, gjatë jetës së saj Partia ka pasur edhe momente kritike, në të cilat disa njerëz kanë bërë gabime. Disa prej tyre kanë qenë armiq. Por, Partia gjithmonë e ka analizuar situatën me vëmendje, duke vepruar me gjakftohtësi e duke marrë masat e duhura marksiste-leniniste. Shokët, të cilëve sot u kërkojmë të na japin shpjegime, e njohin mirë vijën e drejtë të Partisë, normat dhe parimet e saj, prandaj janë edhe të vetëdijshëm për dashurinë e madhe midis shokëve të drejtorisë. Por, janë

edhe të vetëdijshëm për forcën dhe ashpërsinë e Partisë, kur bëhet fjalë për të mbrojtur interesat e popullit, të atdheut dhe të vetë Partisë. Përse e them këtë, shokë? Sepse prej jush pres qartësi e thjeshtësi; pres të flisni si komunistë, në mënyrë që ne të mund të gjykojmë me objektivitet dhe të mundemi të gjëmë zgjidhjen e duhur, për ta bërë ushtrinë tonë të fortë si kurrë ndonjëherë, ashtu si dëshirojnë Partia dhe populli ynë. Dhe, meqenëse është një çështje shumë e rëndësishme, nuk duhet të shqetësohemi se sa do të zgjasë mbledhja apo sa të gjata do të jenë diskutimet. Shokë, përpiquni të jeni të lirë, mos u kufizoni, mos shikoni sa është ora e të mbaroni, duhet ta thoni gjithçka që keni për të thënë. Pra, le të fillojmë. Mendoj se fjala i takon shokut Beqir e pastaj shokut Petrit dhe shokut Hito. Më pas do të japim dhe ne mendimin tonë.

Ndërsa fliste, shoku Enver e vështroi disa herë, pa asnjë ndjenjë armiqësore, pothuajse me njëfarë butësie atërore. Ministri qëroi fytyrën, u drejtua në karrige dhe filloi.

- Shokë, në këtë mbledhje të Byrosë Politike, të thirrur për të gjykuar gabimet e mia... të përsëritura në forma të ndryshme, për tri herë me radhë, duke qenë në drejtim të Ministrisë së Mbrojtjes, unë sot i pranoj këto gabime të kryera dhe dëmet e shkaktuara Partisë me veprimtarinë time. Këto ditë kam reflektuar thellë mbi gabimet e mia dhe mbi kritikën e drejtë që shokët kanë bërë ndaj meje...

Nga tona me të cilin po fliste dukej i qetë, por nga ajo që po thoshte nuk tingëllonte; megjithatë, ministri e filloi kështu, në këtë mënyrë, betejën e tij të fundit.

8

Munih, Bavierë, 5 shtator 1974. E enjte.

Në radio ushtoi Internacionalja, emisioni i asaj pasditeje sapo kishte mbaruar. Ishte ora 15:57. Pas disa çastesh heshtjeje, hyri *intermezzo*-ja që shërbente për të sintonizuar aparatet: nëntë nota, *sol sol la bemolle sol fa re mi bemol do*, u përsëritën deri në orën fiks gjashtëmbëdhjetë: “*Ju flet Tirana. Ju flet Tirana. Po fillojmë transmetimin tonë...*”

Doktor Kuni nuk kishte ndonjë dëshirë të dëgjonte edhe gjysmë ore emision në gjuhën italiane. Sapo e kishte mbaruar së dëgjuari atë në anglisht dhe të gjitha ishin njësoj me njëra-tjetrën, si në portugalisht, frëngjisht, rusisht apo në gjermanisht. Gjatë gjithë paradites e kishte lënë radion e zyrës në frekuencën në shqip me valë të shkurtra. Disa vjet më parë kishte gjetur një fjalor rusisht-shqip me një hyrje prej njëzet faqesh me elemente gramatikore. Ishte ulur ta studionte, kishte kaluar orë të tëra duke krahasuar pjesë në shqip e në anglisht, kështu, tanimë dukej se ia dilte ta kuptonte mjaftueshëm gjuhën e atij vendi të vogël e misterioz. Jo për ta folur, ndonëse në zyrën e tij nganjëherë përpiqej të formulonte ndonjë frazë, por për kureshtjen që të dëgjonte zërin e tij dhe ritmin e asaj idiome të largët.

E shoi radion. “Akoma asgjë”, mendoi. “Si do t’i ketë vajtur filli atij njeriu?”, tha me vete, duke i ngulur sytë një flete të prerë gazete. “Vend i çuditshëm!” U afrua dhe pa nga dritarja. Pas drekës qielli ishte kthjelluar tërësisht dhe bënte vapë. Zbërtheu jakën e këmishës dhe çliroi pak nyjën e kravatës. Në largësi, disa të rinj po bënë vrap midis

Tivolishtrase-s dhe Englisher Garten-it. Në fushën e tenisit dy lojtarë po hidhnin një top të bardhë sa nga njëra anë në tjetrën e rrjetës, pa u munduar shumë. Xhamet e dyfishta i linin jashtë goditjet e raketave, si në një film pa zë. Pati dëshirë të dilte, të bënte një shëtitje deri te Kulla Kineze e ndoshta dhe më tutje, deri në Monopteros, tempulli i vogël neoklasik e mbizotërues në park. Por, duhet të shkruante atë raportin, nuk e shtynte dot më.

U largua nga dritarja dhe shkoi te rafti. Hapi njërin kanat dhe kaloi gishtin deri te germa “B” e arkivit. Nxori prej andej një dosje. Vazhdoi të mendohej, duke lëvizur ngadalë dhe e vendosi të hapur mbi shkrimore. Shtyu karrigen prej druri dhe u ul.

Futi një fletë te makina e shkrimit. Sipër, djathtas, me shkronja të vogla, ishin dy rreshta të shtypura më parë:

“Ky material është përgatitur për përdorim të brendshëm vetëm nga redaktorët e nga stafi politik i Radios Evropa e Lirë.” Shtyu dorezën dhe filloi të godiste mbi tastet.

Doktor Josha Ksanad Kuni deri katër vjet më parë ndiqte Poloninë. Mbi shkrimoren e tij, në një zyrë të madhe në katin e tretë, vinin materialet e shtypura nga agjencia “Pap” dhe, me dy ose tri ditë vonesë, numrat e gazetës “*Trybuna Ludu*”, e përditshmja e Partisë Punëtore të Bashkuar Polake, që ai e lexonte vazhdimisht. Mbi tryezën e hijshme të stilit Biedermeier, mbështetur pas faqes së murit, pranë fikusit, ishte një radio e vjetër, një tel bakri kalonte pas saj dhe një brimë e hapur në dru dilte përtej dritares. Valët e Radio Varshavës arrinin fare qartë. E kalonte të gjithë ditën e punës në atë zyrë, si dhe pjesën më të madhe të javës. Polonia ishte vend i qetë dhe i mërzitshëm, të paktën duke e vëzhguar prej andej. Për këtë arsye, kur Helga, një grua dyzetvjeçare e arratisur si ai nga Hungaria e ’56-s, të cilën e kishte njohur në një bar në Marienplatz, përballë Bashkisë së Re, e ftoi të kalonte tri ditë buzë një liqeni, fare afër kufirit me Austrinë, ai pranoi pa e zgjatur shumë e madje

dhe pa njoftuar drejtorinë. Helga kishte gjetur një hotel me pishinë termale, aromaterapi, tarracë me solar dhe sauna dhe, duke ulur kokën, i kishte propozuar të largohej pakëz nga Munihu.

- Nisemi të premten mbrëma, të hënën në mëngjes do të jesh përsëri në zyrë dhe radioja jote do të të shpjerë prapë në Poloni. Ë? Si thua?

Kuni pohoi me kokë: - Mirë.

Ishte pothuajse Krishtlindje e vitit 1970. Dhe të dyve ajo atmosferë me vitrinat, *shopping*-un, tregjet e vogla, përgatitjet, u krijonte bezdi. U shkaktonte dhe mall. Të dy kishin prindër në Hungari, të dy kishin mohuar përgjithmonë mundësinë për t'i parë përsëri. Të dy ndiheshin gjermanë, të integruar plotësisht në Munih, në Gjermani, në Perëndim, por, në Krishtlindje, edhe pse kishin kaluar katërmëdhjetë vjet, plaga rihapej. "Pse jo, - mendoi Kuni, - Helga pati ide shumë të mirë."

Por, në Varshavë, pikërisht atë fundjavë Partia mbledhi Komitetin Qendror, vendosi të rriste pagat e punëtorëve dhe të rregullonte çmimet e mishit e të drithërave, kritikoi ministrin e Brendshëm dhe madje zëvendësoi sekretarin e përgjithshëm. Vladislav Gomulka, udhëheqësi i Polonisë prej 1956-s, u shkarkua dhe në vend të tij u emërua Eduard Giereku. Ishte njëzet dhjetor, ditë e diel.

Në atë të diel ndodhi ajo që nuk kishte ndodhur në pesëmbëdhjetë vjet. Kështu ishte gjendja në republikat socialiste. Dhe, ajo që ndodhi ishte e mjaftueshme për të mbushur përsëri programin e radios për një javë të tërë. Por, doktor Kuni nuk ishte aty dhe Radioja Evropa e Lirë e dëgjoi në BBC se punëtorët polakë ishin hedhur në grevë dhe se drejtuesit e regjimit ishin ndryshuar.

Në tarracën e mbyllur të *Seehotel Hof* të Oberleitenit, te liqeni Shlier, nën hijen e Alpeve bavareze, atë të hënë në mëngjes kamerieret po u shërbenin mëngjesin klientëve, kur të gjithë papritmas u kthyen drejt një njeriu që lëshoi një klithmë të fortë e që hodhi në ajër gazetën "Zydojçe

Cajtung” (*Suddeutsche Zeitung*) dhe, duke hovur në këmbë, mbloodhi me të shpejtë sendet e veta nga tavolina. Helga qëndroi një çast dhe e vështroi gojëhapur, pastaj veproi dhe ajo ashtu dhe e ndoqi pas me vrap deri te makina.

- Ku keni qenë, Kun? - e pyeti qetësisht shefi, kur u përball me të në korridor.

Ai u skuq, uli kokën, çdo kërkim faljeje do të ishte i papranueshëm, njësoj si t’i tregonte të vërtetën.

- Më vjen keq. Nuk do të ndodhë më.

- Jo, nuk do të ndodhë më kurrë. Këto gjëra të anës tjetër ndodhin vetëm një herë. Por, ne duhet të jemi, - ia ktheu shefi. - Shkoni e nisni punën, - tha, duke mos ia shqitur sytë me atë shikimin e tij të përherëshëm, të ftohtë.

Doktor Kuni eci drejt zyrës, por nga pas shefi e ndali.

- Jo andej, Kun. Ju do të punoni te dhoma 38. Kati i pestë, pavioni “G”.

Kuni mbeti një çast si i ngrirë, pastaj përshkoi korridorin e pambarimtë të ndërtesës së madhe të radios. Në njëfarë pike ai harkohej, për të vazhduar pastaj drejt edhe një copë herë. Në mbarim, ishte pavioni “G”, i fundit. Nuk u fut në ashensor dhe i ngjiti më këmbë dy katet e tjera. Zyra e tij e re ishte në gjysmë të korridorit të ndriçuar keq. Te dera ishte shkruar “Albanien”. E hapi dhe u gjend në një dhomë të vogël, të thjeshtë e të çrregullt. Por, radioja ishte më e madhe dhe e fuqishme dhe ishte e lidhur me antenën e madhe qendrore, e ngritur mbi çatinë e ndërtesës. Tirana ishte më larg se Varshava.

Doktor Kuni kishte në të djathtë të makinës së shkrimit një skedë dhe i hidhte një sy herë pas here. Në të majtë kishte raporte të dëgjimit të Radio Tiranës, disa komunikime në frëngjisht të ATA-s, Agjencisë Telegrafike Shqiptare dhe disa fletë të prera të vjetra të “Zërit të Popullit”, gazetës së Partisë Komuniste Shqiptare, të cilave u ishte bashkangjitur kapur me kapëse edhe përkthimi në anglisht. Godiste mbi tastet e zeza të makinës së madhe të shkrimit dhe nganjëherë

ndalonte, vështronte jashtë dritares, përkulej mbi fletët. Ose i ngulte sytë një fotografie të vënë më tej aty mbi shkrimore, që tregonte një burrë në mikrofonin e tribunës së kongresit të fundit. Fotoja ishte bardh e zi, por, pa dyshim, kostumi duhet të ishte ngjyrë gri, kravata e errët dhe këmisha e bardhë. Flokët i kishte më pak të shpupuritur se zakonisht, ndoshta të shtruar me brilantinë, së cilës i kishte shpëtuar vetëm një cullufe. Në çastin e shkrepjes, ishte me gojë gjysmë të hapur dhe sytë ulur mbi fletët e fjalimit. Pas tij, delegatet e ulura në sfond e vështronin. Dhe sytë e Kunit e vështronin gjithmonë, për të ndalur mbi njërën prej tyre, me tipare më fshatareske, me duart lidhur mbi tryezën përpara, me trupin drejt e ndoshta pak e ndrojtur, veshur me rroba tradicionale dhe në kokë me një kapele të lartë e të bardhë, tipike për Veriun e Shqipërisë.

*Zona Komuniste
Shqipëria: Partia Komuniste
Ushtarake, 5 shtator 1974*

MUNGESA E GJATË E MINISTRIT TË MBROJTJES NËNKUPTON NJË SPASTRIM TË MUNDSHËM

Gjen. Beqir Balluku nuk është parë në publik prej 18 shtatorit dhe disa vëzhgues perëndimorë të çështjeve shqiptare kanë filluar të hetojnë mbi arsyet e mungesës së tij të gjatë. Ndonëse në pjesën më të madhe të botës emri i tij mund të mos jetë i njohur, Balluku është ministër i Mbrojtjes së Republikës së Shqipërisë prej vitit 1953 dhe anëtar i Byrosë Politike të Partisë së Punës (Komuniste) të Shqipërisë prej njëzet e pesë vjetësh.

Që prej anëtarësimit të tij në lëvizjen e atëhershme ilegale komuniste të Shqipërisë më 1941, Balluku ka qenë njeri prej anëtarëve më të padiskutueshëm të klasës drejtuese shqiptare. Ngjitja e tij në majat e aparatit ushtarak të regjimit ka qenë e rrufeshme.

Si komisar brigade dhe më vonë komandant i shtabit operativ të njërive të ndryshme, Balluku mori pjesë në luftën kundër pushtuesve italo-gjermanë të vendit të tij gjatë Luftës së Dytë Botërore. Si komisar i komandave të prapavijës në komandën e përgjithshme të ushtrisë, më 1945 u emërua anëtar i një force speciale ushtarake për të spastruar Shqipërinë nga “të gjithë kriminelët e luftës” dhe nga “feudalët”, kategori ku përmblidheshin të gjithë armiqtë e vërtetë ose imagjinarë të regjimit të ri komunist.

Megjithëse një figurë krejtësisht ushtarake, më 1948 Balluku u ngrit në majë të drejtimit të Partisë së Punës së Shqipërisë dhe u emërua po atë vit shef i Shtabit të Përgjithshëm të Forcave të Armatosura të vendit. Pesë vjet më pas u ngrit në pozitën e ministrit të Mbrojtjes, rol që e mbulon këto njëzet vitet e fundit.

Mungesa e daljes në publik e Ballukut për një periudhë prej dy muajsh e gjysmë ka nisur të shkaktojë dyshime mbi qëndrimin e tij të mëtijshëm në hierarkinë shqiptare. Për më tepër, një numër i caktuar ngjarjesh jo të zakonshme, që kanë ndodhur në këtë periudhë na shtyjnë të mendojmë se duhet të ketë pasur një riorganizim të ri në majë të strukturave më të larta ushtarake shqiptare.

Faktet e njohura nga vëzhguesit janë sa më poshtë:

Ministri i Mbrojtjes Beqir Balluku ishte i pranishëm në hapjen e sesionit të legjislaturës së shtatë të Kuvendit Popullor (një lloj Parlamenti) më 18 qershor. Njoftimi i agjencisë shqiptare të lajmeve, i cili e përmend në vendin e gjashtë mes udhëheqësve të pranishëm në sesion, është deri më tani e vetmja shenjë e një shfaqjeje të Beqir Ballukut në publik. Rreth dy javë më vonë, më 9 qershor, Ushtria Popullore Shqiptare festoi 31-vjetorin e krijimit të saj. Në ceremoninë e organizuar me këtë rast në Tiranë u vu re mungesa e ministrit të Mbrojtjes Popullore. Përfaqësuesi ushtarak më i lartë në gradë ishte Petrit Dume, shefi i Shtabit të Përgjithshëm të Forcave të Armatosura. Diskutimi kryesor u mbajt nga Hito Çakoja, shefi i Drejtorisë Politike të Ushtrisë.

Në fund të korrikut, Komiteti Qendror i Partisë së Punës të Shqipërisë mbajti Plenumin e tij të Pestë, nën drejtimin e Sekretarit të Parë Enver Hoxhës. Sipas një njoftimi zyrtar shumë të shkurtër, Plenumi “shqyrtoi raportin e Byrosë Politike të Komitetit Qendror të Partisë mbi çështjen e mëtejshme të përforcimit të mbrojtjes së vendit, e diskutoi gjerësisht dhe ndërmori vendimet përkatëse”. Kjo, pas shumë vjetësh, ishte e para mbledhje e Komitetit Qendror të PPSH-së kushtuar tërësisht çështjeve ushtarake. Nuk janë dhënë hollësi të tjera mbi Plenumin, përveçse në mbledhje ka folur Hoxha, i cili “mbajti një fjalim të rëndësishëm”.

Katër ditë pas Plenumit, në Tiranë u organizua një festim me rastin e 47-vjetorit të Ushtrisë së Çlirimit të Kinës Popullore. Në mbledhje morën pjesë një numër drejtuesish shqiptarë të nivelit të lartë, të kryesuar nga Dilaver Poçi, në detyrën e shefit të Drejtorisë Politike të Ushtrisë dhe të Sami Metollarit, shef i Shtabit të Përgjithshëm të Forcave të Armatosura.

Në këtë pikë vëzhguesit e huaj të ngjarjeve në Shqipëri kanë filluar të kuptojnë se diçka ka ndodhur në nivelet më të larta shqiptare. Në më pak se një muaj më parë, dy pozicionet e lartpërmendura mbuloheshin ende nga Hito Çako dhe Petrit Dume...

Doktor Kuni u ngrit dhe hapi raftin metalik. Nxori një kasetë të ngushtë e të gjatë, me qindra skeda të vogla të vendosura ngjitur njëra pas tjetrës. I kaloi me gishtin tregues me shpejtësi, duke ndjekur rendin alfabetik të emrave. Ndali te shkronja “M” dhe nuk gjeti asgjë, vazhdoi deri te “P”-ja dhe tërhoqi një skedë.

POÇI, DILAVER

ANËTAR I KOMITETIT QENDROR TË PPSH-së

E mbylli raftin, kaloi pranë dritares dhe hodhi një vështrim përjashta. Në Englisher Garten ishin ndezur fenerët e ndriçimit publik. Dielli po perëndonte dhe rrezet

e fundit e të pjerrëta dukej sikur nxirrnin nga asgjëja majat alpine. U kthye tek tryeza, u ul dhe vazhdoi.

Për më tepër, dy të emëruarit e rinj deri më sot nuk kanë pasur role me rëndësi në hierarkinë ushtarake; dhe, ndërsa Dilaver Poçi është anëtar i Komitetit Qendror, mbi Sami Metollarin nuk kemi në dorë asnjë të dhënë se çfarë posti të mëparshëm ka mbajtur.

Sa ndikojnë këto ndryshime në nivelet më të larta të ushtrisë mbi Çakon dhe Dumen? Dumja më 30 korrik u përmend si zëvendësministër i Mbrojtjes, detyrë që e mbulon prej 1975-s. Të nesërmen, Çakoja u citua në raportimet shqiptare edhe ai në të njëjtin rol, me sa duket një emërim i ri...

Lëmsh i tëri. Kuni zuri kokën me duar. Në atë vend të vogël e të çuditshëm dukej sikur e bënë enkas. I lëviznin njerëzit si ai lojtari që luan gurët, pa logjikë të dukshme, në mënyrë që kundërshtari të mos e zbulojë, të mos ketë idenë se cili është synimi final. Dhe Kuni, që kalonte në atë dhomë shumë orë të ditës, shpesh, duke i ngulur sytë murit ku kishte varur një hartë të madhe të Shqipërisë, mendonte se kundërshtari ishte pikërisht ai. Atje i lëviznin gurët në një mënyrë, që nuk kuptohej dot asgjë. As polakët nuk ishin aq dinakë. Doktor Kunit i dukej sikur diçka e papërcaktuar po e sfidonte, një mendje pa emër, që nga aparati i Shqipërisë socialiste. Por, kësaj radhe nuk do të hutohej, nuk do ta ulte vigjilencën. Kësaj radhe do të vazhdonte t'i vëzhgonte paprerë, t'i numëronte, të kronometronte mungesat, të merrte shënim për udhëtime e diskutime, të maste ngjitje dhe rënie njerëzish të panjohur nga pjesa tjetër e botës. Në pavijonet e tjera, në salla edhe më të mëdha e mikpritëse, kolegët e tij përditësonin dosjet mbi Brezhnjevin dhe Gromikon, mbi Çaushekun dhe Titon. Nuk i zilepste, por i pëlqente shumë të bënte të ditur se sa e vështirë, madje tmerrësisht sa më e ndërlikuar ishte të zbulonte fatin e një ministri të Mbrojtjes shqiptare. Por, nuk thoshte asgjë, pa dyshim, edhe sepse e dinte që e priste një fjali nënvleftësuese: "E kush qenka

ky?”. I takonte pothuajse vetëm në mensë ose i haste përgjatë korridorit të pambarimtë të pallatit dhe herë pas here dikush i hidhte fjalë, si: “Si është Shqipëria, Kun?”, “A ndodh gjë në Tiranë?”. Përgjigjej evaziv, me një buzëqeshje mirësjelljeje, që nënkuptonte se dëshironte ta linin të qetë. “Praktikisht asgjë.”

“Por, herët a vonë do të ndodhte dhe atje; dhe unë do të jem”, vazhdonte të thoshte me vete.

U ul përsëri të mendohej e të shkruante.

Me pak fjalë, megjithëse niveli më i lartë drejtues i ushtrisë ka pësuar një riorganizim kryesor, në të vërtetë disa prej zyrtarëve të tij më të rëndësishëm janë ngritur në detyrë. Në këtë rast, dy krerët ushtarakë, që përfituan së tepërmi nga këto ndryshime, Dumja dhe Çakoja, ishin së fundmi në krye të delegacionit ushtarak shqiptar gjatë vizitës në Kinë në dhjetorin e kaluar.

I humburi kryesor duket se është Balluku, i cili, siç e kemi përmendur edhe më parë, nuk është shfaqur në publik prej mesit të qershorit dhe motivi ende nuk dihet. Nga të paktët ushtarakë shqiptarë, që ka ndjekur një kurs për shtatmadhorinë në Bashkimin Sovjetik, Beqir Balluku në pesëmbëdhjetë vitet e fundit është kuptuar si një nga nxitësit kryesorë të politikës që e ka shtyrë klasën drejtuese shqiptare në një varësi të plotë nga ndihma politike dhe ushtarake e Kinës. Balluku ka qenë përherë i pranishëm gjatë vizitave të delegacioneve të shumta të nivelit të lartë, dhe një nga rezultatet më të frytshme të karrierës së tij ishte misioni ushtarak, që e drejtoi me shumë sukses në Pekin në nëntor të vitit 1972.

Pyetja, që ngrihet tani...

...është se ku ka përfunduar ai, pyeti veten Kuni, duke vështruar fotografinë. Përgjigjta dritares qielli tanimë ishte i zi, majat e bredhave të parkut në stil anglez pothuajse nuk dalloheshin më. U ngrit. E hapi përsëri raftin dhe nxori prej andej një kuti të madhe. U ul përtokë dhe rrëmoi mes një grumbulli fotografish. Derisa e gjeti atë që kërkonte.

Kësaj radhe Beqir Balluku ishte marrë ndërsa kundronte një tablo ku portretizohej Mao Ce Duni i ri. E vështrohte portretin e udhëheqësit kinez gjoja me kureshtje të madhe, ndoshta sepse ndonjë fotograf majtas tij po bëhej gati ta fotografonte. *Dhe, në fakt, është nxjerrë vetëm nga mesi e lart, për t'u dukur më qartë. Ndoshta vetë fotografi, mundet edhe shqiptar, ia ka këshilluar këtë pozë.* Ministri e kishte vendosur dorën e djathtë mbi mbulesën e qelqtë të dokumenteve. Nga njëra anë e kutisë me xham, me kurriz kthyer nga fotografi, një kineze e re po shpjegonte; nga ana tjetër fytyra perëndimore dhe shumë njerëz me kokore në kokë. Doktor Kuni drejtoi përsëri sytë te vështrimi i ministrit dhe përsëri i ngjau i rremë, i panatyrshëm. Dhe përsëri dëshiroi të zhbironte shpirtin e atij personi. I dukej njeri i thjeshtë, ndoshta i rreptë, ndoshta edhe mizor, përderisa kishte arritur deri aty, por larg përpunimit dhe dukjes së pushtetit. Ishte një i pushtetshëm i ngathët, ky ministër i Mbrojtjes shqiptare. Edhe mbipeshë. Kunit nuk i shpëtonte asnjë detaj. *Çelësi për të zgjidhur lëmshin gjendet te detajet.* Dhe pikërisht ajo xhaketë e fryrë përmbi bark, tha me vete si i ndriçuar, e shkaktonte këtë përshtypje thjeshtësie. *Me siguri i pëlqen shumë mishi në hell dhe vera e mirë, më shumë sesa leximi i doktrinës komuniste. Po sikur të jetë i sëmurë? Diabet, kolesterol... mund të ketë kaluar edhe infarkt. Jo, është vetëm pesëdhjetë e shtatë vjeç.... por duket shumë më i vjetër.*

Atëherë, pyetja që ngrihet është: a mund të jetë shkaktuar rënia e tij nga dyshimet e klasës udhëheqëse mbi mundësitë për të vazhduar në varësi të plotë politike, ekonomike dhe ushtarake nga Pekini?

Ekziston akoma edhe një mundësi tepër, tepër e brishtë: zhdukja e Beqir Ballukut nga skena politike mund të ketë ardhur nga një tjetër arsye, si për shembull një sëmundje. Megjithatë, të gjitha dyshimet e mundshme rreth pozitës së tij do të davariten në fillim të tetorit, kur në të gjithë

Shqipërinë do të zhvillohen zgjedhjet për deputetë në Kuvendin Popullor. Në qoftë se Balluku, prej një kohe të gjatë përfaqësues i zonës së Shkodrës, nuk do të rizgjidhet në legjislaturën e re, zërat mbi një ndëshkim mund të vërtetohen. Largimi i tij dhe spastrimi i mundshëm i një numri ushtarakësh me gradë më të ulët, do të ngrejë pyetje serioze mbi gjendjen e klasës së vjetër drejtuese shqiptare; dhe vazhdimësia e luftës për pushtet do të jetë një mundësi që nuk mund të anashkalohet.

J.C. Kun.

E goditi fort tastin e germës “N”, si të vinte pikë. Kishte mbaruar. Mblodhi letrat, skedat dhe fotot dhe i vendosi përsëri në rregull në raft. Tërhoqi fletën nga makina e shkrimit dhe i kapi me kapëse katër fletët e daktilografuara. Të nesërmen do t’ia jepte grupit të analistëve këtë raport. Për sot do ta linte me kaq. Shkoi te varësja e rrobave, mori pardesynë nën krah dhe doli.

9

Tiranë, 5 shtator 1974

Qielli përsipër kryeqytetit të Shqipërisë ishte plot me re të bardha, tufa të rrethuara nga një ngjyrë e kaltër të thellë. Nga malet natën erdhi erë e ftohtë dhe andej nga ora katër e asaj pasditeje nisi të binte dhe një shi i lehtë.

Ish-ministri u ngrit me mundim nga shtrati dhe doli nga dhoma pa e ngritur grilën.

- Fjete ndopak ? - e pyeti e shoqja, kur e pa të hynte në sallon.

- Pak, - u përtyp ai. - E ke gati kafenë?

- Po, ja të shkoj e ta ngroh. Përse kishe rënë të flije i veshur? Edhe me xhakëtë. Dhe me kravatë...

Vështroi përreth, kaloi dorën mbi xhaketën e zhubrosur në anën e djathtë, siç ishte kthyer, kur ishte shtrirë në shtrat.

- Më kapi një lodhje e papritur dhe thashë të bie një çast e të pushoj pak.

E shoqja e kishte vënë re prej disa kohe atë kostum ngjyrë gri. Ishte më i miri i gardërobës së tij. E kishte qepur me porosi dy vjet më parë te një rrobaqepëse, që e mbanin më të zonjën në Tiranë dhe që punonte në një prej atyre shtëpive, të quajtura “të reja”, në fillim të një mijë e nëntëqindës, me oborret e brendshme mbushur me fëmijë, me fiq anëve, pranë Muzeut të Luftës Partizane. E kishte veshur në kongresin e katërt të Partisë së Punës, ditën e hapjes dhe, tri ditë më pas, kur u ngjit në tribunë operatori e filmoi gjatë për lajmet e televizionit. E kishte marrë me vete edhe në Kinë dhe e kishte përdorur në pritjen me Çu En Lain. Dy ditë më vonë e shoqja e pa fotografinë në faqen

e dytë të “Zërit të Popullit”. Qëndroi gjatë me gazetën e hapur në duar, por nuk lexoi asnjë resht nga kronika e gjatë rreth takimit. Shikonte fotografinë dhe përpiqej të kuptonte çfarë mendonte i shoqi në atë moment, çfarë emocionesh po përjetonte dhe nuk ia shqiste sytë, sepse kështu dhe mundej të përfytyronte Pekinin, pagodat, sheshin e madh “Tienanmen”, rrugët tepër të gjera, në të cilat kishin ecur kinezët që takonte në Tiranë.

Kur u kthye në sallon e pa të shoqin të zhytur në kolltuk. I la mbi tryezë filxhanin dhe kupën me kube sheqeri, e vështroi një çast, pa lëvizur, e përhumbur dhe pastaj doli pa thënë asnjë fjalë.

Prej shumë ditësh jeta e ish-ministrit kalonte sa nga shtrati, sa në atë kolltuk e sa në verandë. Tani asaj ia kishte ngulur sytë, i humbur në boshllëk. Qielli ishte i kaltër, por, përmes dritës së verdheme të diellit të asaj pasditeje, po binte shi. Ishte thuajse një pluhur i lagësht, prej piklash të vockla që ngjisnin mbi xham, midis qiellit dhe syve të tij.

Këto ditë shkonte shpesh e rrinte aty tek ai xham, pa e ulur asnjëherë dorezën e derës-dritare. Vila përballë ishte pa njeri, e zbrazët. Vetëm një ushtar ecte poshtë e lart me përtesë, me cigaren varur në buzë, duke shtyrë ndonjë gur me këpucë, me pushkën që i lëkundej pas shpine.

“Akoma nuk është kthyer”, mendonte dhe pastaj zgjatej të shihte qoshen e rrugës, si të priste mbërritjen e korteut të katër makinave. “Kushedi, mund të jetë në bregdet, në Durrës, ose në Pogradec, buzë liqenit.” Nga qoshja e rrugës nuk dukej gjë prej gjëje. Vështroi përsëri rojën në park tek endej përtueshëm në pritje të ndërresës së turnit.

Nuk kishte dalë më nga shtëpia që në datën 26 korrik dhe, që në korrik, kur e kuptoi se për të punët po shkonin keq, nuk e pranoi më makinën dhe shoferin. Dyzet ditë, në të cilat ishte murosuar i gjallë me dashje. Të paktën nuk ia kishin ndaluar të bënte një shëtitje në *Bllok*. E kishte vendosur vetë, si të donte të mësohej me diçka që e dinte se po i afrohej dhe që do të ishte pa dyshim shumë më e keqe,

pa krahasim më e keqe. Izolimi, ndoshta qelia e një burgu. Nëse kishin vendosur ta linin të gjallë.

Ose ndoshta pavetëdijshëm ishte mbyllur në shtëpi si në një përpjekje të fundme për të shpëtuar. Ashtu si prej shekujsh bënin burrat e familjeve të ndjekura nga gjakmarrja, të kyçur në kulla, natë e ditë, javë të tëra, muaj e vite, thinjeshin, vërenin se si atrofizoheshin dalëngadalë dhe pastaj t'u zhdukeshin muskujt nga e këmbët e dalëngadalë edhe dëshira për të jetuar e për të menduar. Të paaftë të vendosnin t'i jepnin fund, duke hapur derën e duke i hapur dhe kraharorin snajperit nga ana tjetër e portës, tek rrinte me pushkë në anën tjetër të rrugës. Ligji i maleve shpallte paprekshmërinë e shtëpisë, jo të jetës. Dhe kështu jeta strukej në banesat e atjeshme, për t'u mbrojtur, në një gjallim të kotë. Armiku ishte aty, përballë derës, për ta shkelur këmbëzën priste vetëm që ajo të hapej dhe viktima të nxirrte njëren këmbë jashtë pronës së tij.

Ish-ministri kishte qenë deputet në Shkodër dhe ndonjëherë dikush prej shoqëruesve të tij lokalë, ndonëse përbetohej se hakmarrjes i ishte dhënë fund, se pushteti popullor e kishte zhdukur, i rrëfente në fshehtësi për urrejtjet e pashuara mes familjeve, të ndryra në luginat mes maleve, urrejtje të cilat vetëm komunizmi kishte mundur t'i pengonte të vazhdonin të vrisnin, thoshte ky shoqërues. Dhe ai buzëqeshte tinëz me vete: merita, e dinte, ishte nga frika, frikë nga Shteti, nga policia, nga Partia. Ligji *i lashtë i maleve* gjallonte fshehurazi, duke pritur që ai, Mehmeti dhe të gjithë të tjerët, deri më lart, deri tek Enveri, të zhdukeshin dhe ta merrnin pas Partinë e Shqipërinë socialiste; ky do të ishte momenti për të rifilluar dhe për t'u marrë gjakun viktimave. Ish-ministrin e tmerronte kjo barbari, por e quante diçka që kishte depërtuar deri brenda shpirtit të Partisë. Imitimi i spastrimeve të çmendura të Stalinit në pafundësinë e Bashkimit Sovjetik, në Shqipëri po shndërroheshin në një lloj gjakmarrjeje kundër atij apo këtij anëtar të Byrosë Politike, të qeverisë, të aparatit vendor. Spastrimi merrte tiparet e hakmarrjeve familjare.

Në një vend të vogël, ku viktimat dhe gjykatësi, njëloj si në fshatrat mbi Shkodër, njiheshin, deri një ditë më parë rrinin me njëri-tjetrin, bisedonin, uleshin krah më krah në podiumin e kongresit apo në tryezën e Byrosë Politike. Ishte njësoj sikur *Kanuni*, ligji i ndaluar në emër të emancipimit shoqëror, të kishte hedhur rrënjë në zemër të Partisë dhe atje, nën maskën e luftës së klasave, vazhdonte veprën e tij. I ricikluar dhe i panjohshëm. Por, i gjallë, i gatshëm të dilte në dritë sa herë vinte rasti. Viktima ndihej e rrethuar, e zënë në çark. E parandiente se, po të mos lëvizte, të mos dilte, të mos binte në sy, as të bënte zhurmën më të vogël, të mos luante as ajrin me gjeste e me frymëmarrje, me një fjalë të zhdukej, mund të ishte i vetmi shpëtim. Sepse, si në malet e Shkodrës, armiku ishte aty, i kishte zënë pusi te dera.

Xhelati i ish-ministrit ishte më i keq. Ishte i veçantë. Edhe nëse nuk ndodhej pranë ai ishte gjithnjë, edhe kur ndodhej pesëdhjetë ose dyqind kilometra larg, përtej maleve dy mijë metra të larta, kur bënte banjë ose kur shkruante në ditar në freskinë e verandës. Ishte kudo. Ishte edhe brenda shtëpisë dhe jo vetëm sepse portretet e tij rrinin varur nëpër muret e sallorit, të korridorit dhe të studios, por sepse “shoku Enver” ishte brenda kokës së tyre, kishte zënë rrënjë dhe ishte e pamundur ta shkëlqej.

Dyzet ditë më parë e kishte shkarkuar nga detyra e ministrit dhe nga Byroja Politike, e kishte dëbuar nga Komiteti Qendror dhe ia kishte marrë taserën e Partisë, e megjithatë, nuk po mundej ta urrente.

Vazhdonte të risillte në mendje gjyqin që i bënë në Byronë Politike dhe më pas në Komitet Qendror, akuzat e shokëve, fyerjet dhe, pa e kuptuar mirë, i mbivendoste argumentet e tyre mbi veprimet e tij reale, me qëllim që t’i nxirrte të drejta. I shqyrtonte veprimet e veta si ministër dhe kryesisht anashkalimet, sa gjëra nuk kishte thënë e sa gjëra nuk kishte kryer, urdhrat e padërguar komandantëve të reparteve, direktivat e pashpërndara vartësve, ndëshkimet që nuk kishte zbatuar, për të qenë vetë më i qetë. Dhe e bënte që t’i dukej vetja fajtor, për të justifikuar shokët, për

të qenë në rregull me ndërgjegjen se “shoku Enver ka të drejtë”. Për ta shikuar edhe si të drejtë ndëshkimin me të cilin e kishin dënua, edhe atë më të rëndin, që do të arrinte së shpejti. Për t’i thënë vetes “Partia ka të drejtë, unë kam gabuar. Shoku Enver, Shqipëria socialiste, revolucionin ynë, Njeriu i Ri dhe bashkë me ta historia jonë dhe historia ime jemi të rrugë të drejtë. Nuk është krim, nuk është kundër vijës ajo që po bëjnë, është lufta e klasave.” Dhe, duke e ndëshkuar veten, duke e quajtur fajtorë, ai mbetej kështu njëri prej tyre, krah më krah me Enverin, Mehmetin, Hysniun, Ramizin, Adilin dhe të gjithë të tjerët, deri tek anëtari më i fundit zëvendësues i Komitetit Qendror dhe deri tek anëtari më i thjeshtë i kooperativës bujqësore më të humbur, të gjithë së bashku, të gjithë grusht-shtrënguar “rreth Partisë dhe shokut Enver”. Një trup i vetëm, prej të cilit ishte e drejtë dhe mençuri të shkulej e keqja.

Dënimi që i jepte vetes, në heshtjen e sallorit apo në errësirën e dhomës së gjumit, e lehtësonte. Nuk e ndryshonte dot gjendjen, por ndaj tij nuk po ushtrohej asnjë padrejtësi: atdheu vazhdonte rrugën dhe asgjë nuk duhet ta pengonte. E gjithë kjo ia hiqte nga ndërgjegjja peshën e pafuqisë.

Një ditë, tek ndjeu se ajri përreth tij po ndryshonte, kur pa zbrazëtirën të zmadhohej, kishte dashur ta shpinin në aeroport, për të takuar mikun e tij Bardhylin, pilotin e Iljushinit. Nuk e gjeti aty. Dhe nuk e kërkoi më; e fshiu përgjithmonë nga mendja idenë se mund të kishte besim tek ai. Prej asaj dite në mendje përpiquej t’i formohej një mendim, që sikur donte të dilte nga goja, por ngecej në grykë dhe fshihej. *Jam ministër i Mbrojtjes dhe nuk arrij dot të marr një avion për një gjysmë ore fluturim...* Kurrë nuk mundi ta çonte deri në fund këtë mendim, ia doli ta bllokonte, ta shtypte, ta copëtonte përpara se të formohej i tëri. Mbeteshin grimca, shkëndijëza endacake brenda mendjes. Njëra ishte avioni. Një tjetër fjala “arratisje”. Dhe, si dy pole, njëri negativ e tjetri pozitiv, tërhiqeshin ndaj njëri-tjetrit, duke u kombinuar në një skedë të re: “Kina”.

Lini. Ai po. Gruaja, djali, bashkëpunëtorët, të gjithë ndodheshin në Trident dhe ikën fluturim... Ai po... Por, avioni po fluturonte mbi Mongoli, kur u përplas mes dunave të shkretëtirës së Gobit, sepse kishte mbetur pa karburant ose ndoshta sepse u godit nga një raketë kundërajrore. Kjo tragjedi dhe ky skandal që përfshiu Kinën bëri shumë përshtypje në Komitetin Qendror të Shqipërisë. Lin Biaoja ishte krah i djathtë i Maos dhe Maoja, prej dhjetë vjetësh frymëzohej nga këshillat dhe shembulli i shokut Enver. Ose, të paktën kështu e kuptonin në Tiranë: në thelb, Maoja i dha fund Marshimit të Madh dhe hyri në Pekin, Enveri qeveriste prej pesë vjetësh, i kishte shtrënguar dorën Stalinit ndërkohë, ishte njohur me të gjithë udhëheqësit komunistë të Evropës Lindore, ishte prishur me Titon, kishte pastruar Partinë nga elementët filojugosllavë. Pra, kishte një përvojë jo të pakët. Sigurisht, marshimi i tij drejt Tiranës kishte qenë shumë më i shkurtër, por çfarë rëndësie kishte? Këtë, shokët shqiptarë ua kishin bërë menjëherë të qartë shokëve kinezë: “Ju jeni më të shumtë në numër, por kjo nuk ju bën më shumë komunistë, as të pandehni se mund të na mësoni. Nga ju ne do të marrim ndihma materiale, fabrika, oriz, beton, armë, por marksizëm-leninizmin e njohim në mënyrë të përsosur dhe, po të doni, dhe e krahasojmë me tuajin e u japim këshilla të vyera për ndërtimin e socializmit në Kinë.”

Për këtë arsye në Tiranë u tronditën nga skandali si të ishin partnerë gjysmë për gjysmë me Pekinin, sikur problemet në partinë kineze, tradhtia dhe arratisja e Linit të kishin hedhur një hije turpi ndërkombëtar edhe përmbi ta, mbi gjysmën tjetër të një blloku botëror, mbi atë kinoshqiptar. E dënuan zyrtarisht tradhtinë e Linit, por mes tyre e qortuan Maon, që ishte rrethuar si diletant nga njerëz të zakonshëm e kaq të pabesë.

Megjithatë, as Lini nuk ia doli dot mbanë... Dhe, edhe një herë, e mënjantonte ndjesinë e pafuqisë, e shmangte, e

kapërcente. E bënte për të shpëtuar vetveten, për të mos u fundosur në pusin e zemërimit, për të mos u çmendur, për t'i gjetur një arsye gjithë kësaj që po i ndodhte, tani, pikërisht atij.

Në qoftë se Lini u përpoq, ai vetë nuk mundi kurrë të shkëputej nga Enveri. Komandanti. E kishte ndjekur pas që atë moment kur, në pjesën e pasme të një shitoreje në Tiranë, ai i firmosi taserën e Partisë dhe pastaj në male, kur korrierët sillnin urdhrat e firmosur vetëm me dy shkronja, “E” dhe “H”, dhe ato mjaftonin. Dhe ditën e hyrjes triumfuese në qytet, më 17 nëntor 1944, kur Enveri i vuri të parakalonin prapa tij në paradë, Mehmetin dhe ushtarët italianë të batalionit “Gramshi”, pastaj, një e nga një, përfaqësuesit e të njëzet e gjashtë brigadave partizane, ndërsa ai komandant i Të Dytës, një hap përpara Vasil Konomit, komisar i njësisë së tij, marshonte vetëm pesëdhjetë metra pas Komandantit. Midis kokave të ushtarëve të vendosur në kolona, pikaste herë pas here kapelën e tij ushtarake me cohë të fortë dhe, kur Komandanti kthehej të shihte njerëzit e ngjeshur anë rrugës, vërente në profilin e tij atë buzëqeshjen që ishte që tani buzëqeshje shtetari, elegante dhe e largët, buzëqeshja melankolike e pushtetit.

Ishte Komandanti i tij edhe më 26 korrik, kur Enveri i kërkoi të dorëzonte taserën dhe ai futi dorën në xhepin e brendshëm të xhakëtës gri, e nxori dhe ia dha nëpunësit, që u afrua ta merrte dhe ta vendoste në tryezën e presidencës.

Ishte Komandanti i tij. Nuk mundej ta urrente. Dhe nuk e bënte dot. Enveri ishte pjesë e tija dhe ai i përkiste Enverit.

Ta urrente do të thoshte të urrente veten dhe të gjithë ekzistencën e tij. Do të thoshte të mohonte gjithçka, të boshatisej i tëri, ta villte përjashta jetën e tij. Dhe ta përfundonte në një grumbull të stërmadh gabimesh. Ata kishin çliruar atdheun nga nazi-fashizmi dhe për herë të parë Shqipëria nuk kishte padronë. Madje kishin pasur dhe kënaqësinë ta dërgonin në djall Hrushovin. *Si mund ta quaj gabim të gjithë këtë? Prej vitit 1941 kryej rolin tim, prej më*

se tridhjetë vjetësh kudo është dora ime; e kam përplasur dhe unë grushtin përpara sovjetikëve. Kam bërë atë që duhej. Po na hidhnin përsëri në krahët e Titos dhe ne u bëmë dalje më parë. Enveri u tregua dhelbër. E si mund të them se gaboi? A nuk do të isha një krimb i neveritshëm sikur ta quaja të gabuar të gjithë këtë histori tonën, vetëm sepse tani jam unë ai që i bëjnë gjyqin?

Për këtë arsye, kur, në fund të korrikut i telefonoi Enverit, ia shpjegoi dhe Komandanti e pranoi. Ndodhi një ditë pas mbledhjes së Komitetit Qendror, kur e gjykuan dhe në fund e shkarkuan nga të gjitha postet e shtetit të Partisë. Ishte e shtunë mbrëma. Ministri ishte i shkatërruar, i marrë fund, i dëshpëruar. Zemra dukej sikur do t'ia çante krahërorin. Tensioni iu ul shumë. Kishte ftohtë. E shoqja e shkundi dhe ai iu përgjigj me një gulç, pa mundur as të hapte sytë. Gruaja ndezi dritën mbi komodinë dhe ia ngriti qepallat me gishtërinjtë e saj. Sytë i ishin ngjitur lart. Ajo i shqiptoi emrin me ulërimë, nxitoi në kuzhinë, mbushi një gotë me ujë dhe u kthye përnjëherësh në dhomë. U ul në gjunjë përpara tij, i ngriti kokën dhe ia vendosi në prehrin e saj, me duart që i dridheshin. I vuri gotën te buzët dhe ai kaloi pak ujë poshtë. Më në fund filloi të merrte frymë më mirë dhe hapi sytë.

- Lajmëro Klinikën. Thuaju të na dërgojnë një mjek.

Ajo shkoi me vrap në sallon dhe formoi numrin e Klinikës Speciale, atë të drejtuesve, disa vila më tej larg vilës së tyre.

- Jam gruaja e ministrit... im shoq është shumë rëndë, është urgjente... Zemra mezi i rreh... Po pse? ... Po ju them se është shumë keq... Ju lutem, vetëm sa ta shihni... Çfarë po ndodh kështu? - e mbylli telefonin. Ishte e shtangur. Hyri në dhomë dhe ndeshi në shikimin e të shoqit.

- Nuk vijnë, - i tha ai.

- Jo, nuk vijnë, - u përgjigj ajo.

- Merr poliklinikën.

Atëherë ajo i telefonoi urgjencës së spitalit civil. Nga ana tjetër mjeku i rojës u habit pa masë nga ajo kërkesë.

Kurrë nuk telefonin aty për një drejtues të lartë, aq më tepër për një anëtar të Byrosë Politike, për një ministër. Për ta, gjë që e dinin të gjithë, në *Bllok* ekzistonte një Klinikë e posaçme, me specialistët më të mirë të vendit, të gatshëm natë e ditë. Ajo i dha adresën. Dhe pas gati pesë minutash arriti një ambulancë, prej së cilës dolën katër mjekë dhe dy infermierë.

Ministrin e vizituan, i futën një agë në venë, përmes së cilës nisi të rrjedhë me pika një solucion ushqyes. I matën tensionin, i dëgjuan zemrën, mushkëritë, e zhveshën, e përthyen e pastaj i shtrinë këmbët, i ranë me çekiç te gjunjët dhe me një llambë vështroan thellë në retinën e syve, deri në mendimet e tij. Folën për krizë nervore, gjendje depresive e thellë, lodhje. E këshilluan të ulte ritmin e punës. Dhe t'u drejtohej profesorëve të Klinikës Speciale.

- Shoku Ministër, mund të gjendet dhe një mundësi të bëni disa analiza jashtë shtetit, - guxoi e tha me shumë kujdes mjeku më i moshuar prej tyre. - Edhe për këtë janë shokët mjekë të Klinikës, - vazhdoi, gjithnjë me shumë takt, por duke lënë të kuptohej se ai e dinte si funksiononte. I lanë receta me ilaçe, kardiotonikë, këshilla për ushqimin. I shprehën shpresë për shërim të shpejtë, i dhanë zemër atij e më tepër së shoqes, i përsëritën ftesën për të vazhduar kontrollet dhe u larguan.

Gruaja iu ul përsëri pranë dhe e ruajti. Nuk mbylli sy. Në errësirë i mbante vesh frymën, i maste pulsën dhe ia dëgjonte, ndonjëherë ndizte abazhurin e komodinës për ta parë.

Në mëngjes i dha të pinte një çaj me shumë mjaltë dhe papritur pa se i shoqi u ngrit mbi bërryl dhe lëvizti për të lëshuar këmbët mbi tokë.

- Më ndihmo.

- Çfarë do të bësh?

Ai u kap pas saj që të ngrihej nga shtrati dhe, duke hequr zvarrë pantoflat e i mbajtur tek ajo, arriti deri te dritarja. U

përkul paksa, të shihte përmes të çarave të grilës. Nga ana tjetër, te vila përballë, i zuri syri turirin e “Mercedesit”, që dilte nga garazhi. U zmbraps dhe, gjithnjë i mbështetur te supi i saj, doli nga dhoma dhe shkoi në studio.

U ul me vështirësi në kolltuk dhe zgjati dorën me mundim tek telefoni, ndërsa e shoqja nuk ia ndante sytë.

Ai i ra dy herë diskut të rrumbullt të numërorit të aparatit.

Priti disa sekonda.

- Jam... Dëshiroj të flas me shokun... Po, faleminderit... Shoku Enver, nuk jam mirë, shoku Enver, kam nevojë për ndihmën tënde. Sonte telefonova në Klinikë, por nuk erdhën... Jo, nuk dërguan asnjë njeri... Shoku Enver... po... po... faleminderit... faleminderit, Komandant... - Ministri e lëshoi mbi shkrimore dorën që mbante receptorin, ndërsa me tjetrën mbuloi sytë. Gruaja e tij mbylli telefonin dhe e përqafoi, pastaj e shpuri ngadalë në shtrat.

Pas gjysmë ore mbërritën profesorët e Klinikës Speciale, me një defibrilator portativ dhe me mjete të tjera dhe i bënë vizitën më të gjatë e më të përkujdesshme që kishte pasur në jetë.

Kur ata u larguan, u ngrit dhe veshi kostumin gri, të cilin do ta mbante dhe në ditët e mëpasshme. Ajo mendoi se varësia pas kostumit më të mirë lidhej me krizën e asaj nate. Mendoi se ndoshta donte që vdekja ta gjente në rregull. Dhe, natyrshëm, numëroi vitet e të shoqit. Pesëdhjetë e shtatë. Nuk ishin shumë.

Mendimet iu shpërndanë sapo në largësi ndjeu t’i avitej një makinë. Rrahjet e zemrës u shtuan. Vuri re se ende po mbante në dorë filxhanin e kafesë, kushedi prej sa kohe. U zgjat ta vendoste mbi një tryezë të vogël afër kolltukut dhe u bë gati të ngrihej. Vetura kaloi përpara vilës dhe vazhdoi rrugën, pa u ndalur. U qetësua. Por, ajo makinë që vazhdonte rrugën e saj dhe nuk dihej se ku do të shkonte, e hodhi përsëri në ato shtigjet e përdredhura të mendjes njerëzore, në hamendje të hidhura.

Jeta e tij si njeri i shtetit tanimë ishte ndërprerë. Por, ku donin të arrinin Petriti dhe Hitoja? Më saktë, ku pandehnin se do të arrinin?

Zërat për fundin e tij kishin filluar të qarkullonin dhe të përhapeshin nëpër Shqipëri në fillim në kazermat kudo në vend dhe më pas, në fillim të korrikut, nëpër rrugë, në bare, në zyra, sepse, për herë të parë ai nuk ishte në tribunë ditën e festës së ushtrisë. Ushtarët e rreshtuar përpara tribunës, në oborrin e Akademisë u hutuan dhe e gjithë ceremonia nuk ngjau më si festë. Por, ushtarakët e lartë, në qëndrim gatitu përpara trupave, dinin gjithçka prej mesit të qershorit, në mbledhjen e Durrësit: Ministri kishte marrë fund.

Më mirë nga të gjithë se çfarë po ndodhte e dinin Petriti dhe Hitoja. Dhe, ndërsa ai, mes plogështisë së tij të zakonshme dhe fatalizmit tiranas po përgatitej për vetëmbrojtjen, ata të dy rishikonin akuzat dhe mprihnin armët t'i zinin vendin. I njihte prej njëzet vjetësh, mund t'ua parashikonte çdo lëvizje, çdo intrigë. I përfytyronte të dy gjeneralët të merreshin vesh më së miri se me çfarë mund ta diskreditonin sa më fuqishëm, para se të dilte përpara Byrosë Politike dhe Komitetit Qendror; i shihte në tavolinë, në ministri, në zyrën e njërit a të tjetrit, të paepur për të përpunuar akuza, argumente, strategji ku të përdornin terma ushtarakë, si silurë, bombardime, topa me grykë nëntëdhjetëshe, rrethime, zjarr me batara dhe goditje finale. Por, e dinte edhe se të dy, tek luanin gurët për t'i zënë vendin, luftonin në hije edhe kundër njëri-tjetrit. Tani ishin barabar, të dy ishin zëvendësministra. Por, Hitoja kishte vetëm disa ditë i emëruar në atë post, ndërsa Petriti kishte një numër të gjatë vitesh si zëvendësministër dhe, mbi të gjitha, ishte shumë mik me Mehmetin. Hitoja do të tregohej shumë i kujdesshëm, do të vepronte pa e bezdisur Mehmetin dhe pa e vënë në alarm Petritin, por nuk do të ndalej së luajturi letrat që kishte në dorë. E njihte filozofinë marksiste më mirë sesa funksionimin e artilerisë dhe aty do të mbahej fort.

Të dy kishin bërë të pamundurën për t'i rënë në sy shokut Enver në Byronë Politike dhe në Komitet Qendror. Dhe Hitoja i kishte mbushur ndërhyrjet e tij me citime të marra nga Marksi dhe Lenini dhe nga vetë fjalimet e Enverit, gjë që nuk vihej në diskutim.

I kishte parë të mbështesnin njëri-tjetrin, ishte i pranishëm kur Mehmeti i mori të dy në pyetje, një farsë si shumë të tjera më parë, me pyetje dhe përgjigje të paravendosura, një sajim i përpunuar për ta shkatërruar dhe për të mos lënë asnjë grimë pasigurie në mendjen e Enverit. Komandanti kërkonte viktima, por nuk donte të kishte as më të voglin dyshim. Këtu ishte e keqja. Do të tërbohej po të ndiente erën e intrigave të pallatit dhe viktimat do të shumëfishoheshin, mes tyre edhe vetë xhelatët, me atë zemërimin e tij të verbër. Enverit i duhej lënë ndjesia se ai po mbronte atdheun dhe socializmin.

Në Komitetin Qendror Enveri ia kishte lënë përkohësisht Mehmetit detyrën e Mbrojtjes Popullore. Pra, Komandanti ende nuk kishte një ide të qartë se si ta zëvendësonte, i duhej kohë. Sigurisht, shokët nuk mungonin as në Parti e as në ushtri. Por, ai donte t'i mbante varur. “Jemi që jemi, kë të hedhim tjetër në hon?” Të gjithë ishin të shqetësuar. “Do të përfitojë nga tezat e zeza të ministrit, për të bërë spastrime të tjera...”, mendonin ish-kolegët e tij të udhëheqjes. “Kush prej nesh do t'i shkojë pas?”

Vetëm Petriti dhe Hitoja dukeshin sikur nuk kuptonin, vetëm ata e përfytyronin ministër të Mbrojtjes Popullore. Në mbrëmjen e 9 korrikut ministri i pa në televizion në tribunë, të fryrë, buzëqeshës, optimistë. Mendonin se po i priste një karrierë e shndritshme. Duhej vetëm të dinin t'i luanin mirë gurët, me kujdes, por asgjë nuk do t'i ndalte. Këto lexoi atë natë në fytyrat e tyre. Por, nuk ndjeu zemërim ndaj dy gjeneralëve. Ndjeu mëshirë. “Pandehin se fituan. Edhe Mehmeti kujton se ka fituar. Por, ka fituar vetëm Enveri.”

Përsëri e tronditi zhurma e makinave. Dhe përsëri zemra iu hodh përpjetë. Makinat afroheshin, i dëgjoi të

ngadalësonin shpejtësinë e të ndalonin, me motorët ndezur. U ngrit me mundim nga kolltuku dhe deshi të shkonte sa më parë te dritarja. Dhoma tani ishte zhytur në errësi dhe nuk druhej se mos e shihnin nga përjashta.

Ushtari nxitoi të hapte tej e tej kanatet e portës së madhe të hekurt dhe qëndroi gatitu, kur kaluan katër veturat. E treta ishte “Mercedesi” i zi i Enverit. Komandanti kishte mbaruar pushimet. I pa të dilnin, ai nga njëra anë e Nexhmija, e shoqja, nga tjetra. Suloja, komandanti i skuadrës shoqëruese, që doli nga fuoristrada shkoi pas “Mercedesit”, hapi bagazhin dhe filloi të nxirrte valixhet e çantat, njëren pas tjetrës. Nga vetura e katërt dolën Iliri dhe Pranvera, dy nga fëmijët e tyre. “Pra, Enveri po kthehet nga Durrësi”, mendoi teksa vështronte skenën. “Fëmijët mërzhiten në Pogradec. Kushedi, nëse Enveri ka mundur të shkruajë këtë verë ndonjë libër...”

Qëndroi aty te fasada e xhamtë derisa parku pas vilës u zbraz dhe shoferët lanë “Mercedesin” dhe veturat e tjera në garazh. U kthye i heshtur. Në vilë u ndezën dhe pastaj u shuan dritat e disa dhomave në katin e parë dhe të dytin. Ish-ministri uli grilën me sa më pak zhurmë që mundi. Vendosi që të nesërmen ta linte të ulur. Për të mos rënë shumë në sy. Për të mos shqetësuar, më e pakta.

E nesërmja mbërriti në pesë të mëngjesit dhe ishte një fuoristradë “Gaz” e Ministrisë së Brendshme.

Gruaja e ish-ministrit u vesh me shpejtësi dhe futi në një valixhe aq sende e rroba sa mundi. Ish-ministri shtrëngoi nyjën e kravatës, shtroi anët e xhaketës së tij gri, veshi një pardesy dhe kështu i panë të mbërrinin atë mëngjes në Selenicë, një fshat minierash në Shqipërinë qendrore, në internim.

10

Tiranë, mars 1975

- Jam Kadriu. Shoku Kryeministër ndodhet në zyrë?
- Ah, mirëdita, shoku Kadri. Sot në mëngjes na mori në telefon dhe na njoftoi se do të qëndrojë në shtëpi. T'ju lidh me të?

- Është sëmurë? Çfarë ka?

- Mendoj se vetëm lodhje...

- Ta shohim. Më lidhni, faleminderit!

Fërshëllima dhe tak-tak-tak-tak-tak.

- Mirupafshim, zoti Ministër! Mund të flisni.

- Mehmet?

- Alo, Kadri..., - u përgjigj Kryeministri me një zë të mbytur, të shuar, të ngjirur nga lodhja. - Si është puna?

- Mirëdita, Mehmet! Doja të flisnim, si je?

- Dje Enveri deshi të ndryshonte botën dhe na mbajti në Selinë e Partisë deri vonë. Rusët, kinezët, imperialistët, lufta partizane... Ekonomia e vendit... - Bëri një pauzë të shkurtër e pastaj shtoi me zë të lodhur: - Tani ekonomia...

- Çfarë ka ekonomia? - pyeti Kadriu. E kapi thelbin, por donte të sigurohej ose thjesht të kuptonte nëse Kryeministri do të tregohej më i qartë apo do ta linte aty. Ishte vetëm një provë e vogël, e parëndësishme mbi këtë çështje delikate.

- Flasim më vonë... - E ndërpreu aty. Dhe Kadriu e kuptoi. Gjyqe të tjera, dhjetëra kamionë dhe furgonë të tjerë do të shkonin poshtë e lart nëpër Shqipëri, nga gjyqet në miniera, në shtëpitë e fshatrave më të humbur, nga ministrinë në burgje, në punë të tjera.

- Çfarë doje të më thoshe? - ndërroi bisedë Mehmeti.
- Gjeneralët, - iu përgjigj ministri i Brendshëm.
- Po?
- Jo në telefon. Mund të vij të të takoj në shtëpi?
- Tani jo. Pas një ore.
- Në rregull, - u përgjigj Kadriu. Mbyllën telefonat dhe Mehmeti u kthye në sallonin e ngrënies, ku e priste e shoqja. Zuri vend pranë saj; radioja kumbonte nga muzika patriotike. Mehmeti u ngrit pak me mundim, duke shtyrë ndenjësen me krahë. Iu afrua radios dhe e shoi.
- Lufta e klasave... - Ra rëndë në kolltuk dhe u zgjat drejt tryezës së ulët me syprinë të qelqtë, të merrte filxhanin e çajit që nxirrte avull. I hodhi brenda një kub sheqeri, e përzjeu dhe me filxhanin në dorë u tërhoq e u mbështet në shpinore.
- Nuk do të shkosh sot në zyrë? - e pyeti Fiqreti, duke rrufitur kafënë.
- Do të kërkoj të m'i sjellin këtu dokumentet dhe dekretet për të firmosur. Pastaj, pas një ore do të vijë Kadriu.
- Mbrëmë u ktheve vonë....
- Ehh... - ngriti sytë lart dhe i mbylli përgjysmë. - Në leksion...
- Kush ishte?
- Edhe Hysniu me Ramizin. Dhe Lenka, ajo... - nuk e mbaroi frazën, iu duk e kotë. Fiqreti e dinte mirë se çfarë opinionin kishte i shoqi i saj për Lenkën.
- Foli gjë Enveri për Luftën Nacionalçlirimtare? - pyeti.
- Po, - u përgjigj ai dhe u kthye drejt saj i habitur.
- Po shkruan një libër, ka ndër mend ta titullojë "Rreziku anglo-amerikan në Shqipëri". Ka disa kohë që kërkon dokumente në bibliotekën e Shkollës rreth kësaj çështjeje, - shpjegoi Fiqreti, drejtoreshë e Shkollës së Lartë të Partisë "V.I. Lenin".
- Po... filloi të fliste për partizanët, për kthimin e fletës së anglezëve, për aktualitetin e luftës çlirimtare..., - u përgjigj Kryeministri. Vuri buzët te filxhani dhe mendo

për tezat e mbrojtjes, për ato mijëra faqe të frymëzuara nga teknika e gueriljes popullore. Fjalimet e Enverit ishin shndërruar në grackën ku kishte rënë ministri i Mbrojtjes, tani ish-ministër. Dhe ai kishte përfituar për ta hequr qafe.

Ngriti përsëri sytë nga filxhani dhe vështroi boshllëkun e murit përballë.

- Një orë të tërë kundër atij reaksionarit, Abaz Kupit..., - filloi të fliste, me zemërim, - dhe Lenka që mbante shënim.... - e ndërpreu fjalën se e mbyti një e qeshur nervoze. Fiqreti tundi dorën me bezdi. - Pastaj sulmoi sabotatorët, armiqtë e brendshëm...

- Armiqtë e brendshëm? Kemi të tjerë armiq të brendshëm, Mehmet? - pyeti Fiqreti dhe zgjati trupin nga kolltuku i saj, duke e vështuar ngultas.

- Nuk ia vlen të flasim, - u përgjigj ai.

Po afrohej pranvera e vitit 1975. Gjethet e pjeshkave lëkundeshin te dritarja nga fladi i lehtë që vinte nga Dajti, gjithandej shpërthenin sytha të rinj, që premtonin degëza të reja, lule, fruta. Jetë. Lulishtet e vilave dhe i gjithë “Qyteti i ndaluar” u pushtuan nga cicërima e bilbilave, e harabelave dhe shpejt do të ktheheshin dallëndyshet, si përherë.

Tirana ishte kryeqyteti më i heshtur dhe më i gjelbër i Evropës. Herë pas here ndonjë veturë ose ndonjë autobus përshkonte bulevardin “Dëshmorët e Kombit”. Të qeshurat e lumtura të një grupi njerëzish në “Parkun e Rinisë” jehonin deri te xhamet e dritares së ballkonit. Festonin mbarimin e një sezoni provimesh të kaluara mirë. Fiqreti ktheu instinktivisht kokën nga ai drejtim. Pastaj vështroi të shoqin me bisht të syrit. Po mbante filxhanin e çajit në dorën e djathtë mbështetur te krahu i kolltukut dhe rrinte me sytë mbyllur. Doktor Ylli, kardiologu i Klinikës Speciale, e kishte këshilluar ta ulte pak ritmin e punës, të shmangte stresin e tepërt dhe herë pas here të pushonte. Dhe ai i kishte marrë seriozisht ato këshilla. Pa dyshim, në mënyrën e tij.

Trokitja e thatë e filxhanit mbi pjatëz e drodhi paksa Fiqretin. Mehmeti u skuq në fytyrë, filloi të ngrihej me vrull nga kolltuku, gati për të shfryrë.

Shkoi tek telefoni dhe rrotulloi tri herë diskun e hirtë të aparatit.

- Kur do të m'i sillni dokumentet? Dembelë! Çfarë bëni atje, ju ka zënë gjumi? - ulëriti i nxehur dhe e mbylli telefonin. Pastaj shkoi në studio, duke përplasur derën pas vetes.

U ul në karrige pas shkrimores dhe pa orën. Edhe një minutë, madje më pak.

Afroi karrigen më afër tryezës aty pranë, ku ishte një radio e bukur e vjetër, nga ato me "sy magjik" të gjelbër, që hapej e zgjerohej kur radioja nxehej, por vetëm nëse ishte vendosur shumë në sintoni. Rrotulloi dorezën. Ngriti sytë dhe shikoi derën me mbushje. E rrotulloi dorezën akoma derisa akrepi i kuq shkoi në vendin e duhur. Uli zërin dhe vështroi përsëri derën.

Pas pak radioja numëroi sekondat: "Pip... pip... pip... pip... pip...", pastaj, ndërkohë që Kryeministri ndiqte lëvizjen e akrepit në kuadratin e orës së tij të dorës u ndërpre pipi i gjashtë, më tej arriti i fundit, pak më i gjatë: "Piiip. Ore dieci" Një arpezh, që me ulje-ngritje njoftoi emisionin e lajmeve:

Gr Një. Pasdite do të zhvillohet takimi i nivelit të lartë mbi rendin publik. Sekretarët e koalicionit katërpalësh dhe ministri i Brendshëm Gui do të shqyrtojnë masat që duhen marrë për t'i bërë ballë krimit dhe terrorizmit.

Në kuesturën e Napolit po zhvillohet një konferencë shtypi mbi hetimet lidhur me zbulimin e një grupi terrorist në zonën e Fuorigrota-s, ku dje një student mbeti i vrarë dhe një tjetër u plagos nga shpërthimi i një bombe, të cilën ata po e përgatisnin.

Federata Cgl-Cisl-Uil i ka kërkuar presidentit të Këshillit, Moro, një takim urgjent për masat që duhen marrë për të ngritur fonde e për të mbrojtur vendet e punës. Në mungesë të një diskutimi edhe për pensionet dhe një

mundësie kompensimi për nëpunësit publikë, sindikatat nuk e përjashtojnë një grevë urie.

Ministri i Bujqësisë Xhovani Markora po inauguron hapjen e shtatëmbëdhjetë të Panairit Ndërkombëtar në Veronë. “Bujqësia ka nevojë mbi të gjitha për teknologji e metodologji moderne...”

Mehmeti pohoi e pastaj tundi kokën: “Traktorë, traktorë të rinj... gjermanë...”, tha me gjysmë zëri.

...tha ministri në fillim të fjalës së tij.

Komisioni i Jashtëm i Dhomës së Përfaqësuesve të Shteteve të Bashkuara e refuzoi propozimin e presidentit Ford për t’i dërguar Kamboxhias ndihmë ushtarake prej tetëdhjetë e dy milionë e gjysmë dollarë. Sipas një zëdhënësi të Shtëpisë së Bardhë, presidenti është tmerrësisht kund...

- Shoku Mehmet, më falni, ka ardhur...

Mehmeti ngriti sytë dhe pa kokën e së shoqes te dera fare pak e hapur.

- Përjashtaaa! - bërtiti.

Fiqreti u tërhoq menjëherë. Nuk u tremb. Ai reagim ishte një nga përgjigjet e mundshme të të shoqit. Iu drejtua me një buzëqeshje mirësjellëse sekretarit të Këshillit të Ministrave, që qëndronte në këmbë në hyrje të sallorit.

- Shoku Mehmet është ende i zënë. Prisni një çast.

- Patjetër, shoqja Fiqret, - u përgjigj ai, me dosjen shtrënguar nën sqetull.

...vo Andriç, çmimi Nobel për letërsinë në vitin 1961. Ishte tetëdhjetë e dy vjeç. Në dhjetor pësoi një goditje dhe prej atëherë nuk doli më nga spitali. Ish-diplomat, Andriçi përfaqësonte Jugosllavinë në Berlin në vitin 1941, kur Gjermania sulmoi vendin e tij.

Do të takohemi përsëri në orën dymbëdhjetë.

“Asgjë nga Fanfani...”, tha me vete dhe rrotulloi dorezën, duke e zhvendosur akrepin te një pikë e zezë,

ku shkruhej “Tirana”. Për një çast dëgjoi përsëri muzikën patriotike. E shoi dhe “syri magjik” u zvogëlua, derisa u zhduk me një dridhje.

- Ku jeni? - thirri me të madhe.

Dera me mbushje e zbuti jo pak ulërimën, por prapë diçka depërtoi nga studioja dhe ishte edhe më e frikshme. U dëgjua vetëm toni i ulët i Kryeministrit dhe nëpunësi u drodh. Shtangu në vend, i tmerruar. Fytyra iu përskuq, duart që i shtrëngonte iu djersitën. Fiqreti nuk e kishte për herë të parë as këtë skenë. Iu afrua nëpunësit dhe ai u lehtësua pak, mori dosjen në dorë dhe ia dha.

Fiqreti i buzëqeshi dhe shijoi kënaqësinë e hidhët të asaj torture.

- Shkoni vetë te shoku Mehmet, se po ju pret, - i tha.

Tjetri vështroi derën e mbyllur dhe pas një çasti ngurrimi hodhi hapin e parë. Mbajti frymën, mbylli sytë dhe uli dorezën.

- Mirëdita, shoku Kryemin...

- Një orë, një orë që po i pres këto dokumente! Nga vjen, nga Pogradeci? Ë? Kaq kohë t’u desh të kalosh nga njëra anë e rrugës në tjetrën? Pesëdhjetë metra... pesëdhjetë, idiot! Lere këtu dhe zhduku! Ikëëë!

Nëpunësi vendosi dosjen e verdhë buzë shkrimores, aq sa të mos binte në tokë dhe u kthye mbrapsht.

- Mirupafshim, shok, - tha, por frazën e mbaroi kur e kishte mbyllur derën.

Fiqreti ishte ende në mes të sallonit, me po atë buzëqeshje në fytyrë.

- Do të uleni, shok? Dëshironi një kafe?

- Oh, faleminderit, shoqja Fiqret, me gjithë qejf, por më duhet të kthehem menjëherë në zyrë, për një punë! Ju faleminderit, faleminderit, - e përshëndeti, duke u përkulur dhe duke u zbythur drejt derës së hyrjes. Përmes xhamit, e shoqja e Kryeministrit e pa të ecte me hap të shpejtë në rrugë, drejt Kryeministrit.

Në studio, Mehmeti u zgjat mbi shkrimore dhe mori dosjen. Ishte plot e përplot me fletë të shtypura në makinë

dhe me skeda me katrore, ku ishin shënuar shifra. I shfletoi fletët një e nga një.

Vuri syzet dhe filloi të lexojë.

*Klasifikimi: Dokument i rezervuar
Ministria e Industrisë së Rëndë
Shërbim gjeologjik - nxjerrje mineralesh*

I dashur shoku Këllezi,

Këtu në Sarandë shokët kuadro të skuadrave të sondazhit dhe të laboratorëve po punojnë me të gjitha forcat. Të gjithë nuk po kursehen as ditë, as natë për t'iu përgjigjur kërkesave të tua. Po përpiqemi të të dërgojmë në Tiranë sa më parë një raport të plotë. Shpresa jonë është edhe të të dërgojmë lajme të mira mbi rezultatet e kërkimeve tona. Do të të flas nga afër dhe me kujdes javën që vjen, kur të takohemi në atë mbledhjen për hidrokarburet. Deri tani shokët e laboratorit, që analizojnë kampionet e nëntokës në Kryevindh, nuk më japin shumë shpresë. Sipas tyre, atje poshtë nuk ka asgjë. Kemi zbritur deri në 4000 metra, me vështirësi të mëdha e me mundësitë tona teknike. Më vjen keq të ta them këtë. E di se sa e rëndësishme është për atdheun dhe e di se sa e pret Partia një rezultat pozitiv? Por, si i thonë një fjale? Sa ka frymë, ka shpresë dhe dëshira ime është vetëm të të marr në telefon e të të them se e gjetëm.

Me respekt e miqësi, Luani.

Letra ishte shkruar me dorë dhe Mehmeti mezi e kuptoi shkrimin. Një kapëse e mbante fletën të lidhur me disa fletë më të mëdha, katër a pesë, të shtypura në makinë.

Mbi aktivitetin e depozitimeve të naftës dhe të gazit në Shqipëri.

Relacion i shokut Abdyl Këllezi, zëvendësministër dhe kryetar i Komisionit të Planit të Shtetit.

Shokë të Këshillit të Ministrave, situata ndërkombëtare e krijuar rreth Shqipërisë socialiste, e rrethuar nga armiq të

revizionistë jugosllavë, socialimperialistët sovjetikë dhe imperialistët filoamerikanë dhe pas dyfaqësisë së ulët të Kinës, e detyrojnë popullin tonë të mbahet vetëm me forcat dhe aftësitë e veta.

Baza materiale dhe morale e Shqipërisë së Re, Njeriu i Ri i atdheut tonë të dashur, na lejojnë të përballojmë me qetësi dhe me vrull sfidat e reja...

Mehmetit i kujtohej ky raport i gjatë dhe i mërzitshëm. Qeveria e kishte dëgjuar në një sesion të disa muajve më parë. E shfletoi dhe gjeti disa pjesë të theksuara me kllapa të gjata të kuqe. Njeriu i tij në Komisionin e Planit e kuptoi se çfarë duhej dhe kishte shënuar ato pjesë, në mënyrë që Kryeministri të mos humbiste kohë me fjalët boshe.

Shoku Enver ka tërhequr shumë herë vëmendjen tonë dhe të të gjithë punonjësve të sektorit të energjisë për nevojën e Shqipërisë për të gjetur burimet e nevojshme në vendin tonë, në nëntokën tonë. Dhe të gjithë e kemi kuptuar këtë mësim si një çështje jete a vdekjeje. Punonjësit tanë, të specializuar me nivel të lartë, duke përdorur teknologjinë më të mirë të disponueshme, po kryejnë shpime dhe sondime në pika të ndryshme të territorit, ku ka siguri të mjaftueshme se gjenden depozitime të ndjeshme naftë dhe gazi. Kërkimet janë në realizim e sipër dhe përfundimet e këtyre kërkimeve janë inkurajuese. Specialistët tanë na njoftojnë se analizat e laboratorit të kampioneve të nëndheut janë inkurajuese dhe na shtojnë të mendojmë se mund të jemi afër zbulimit të puseve të reja të naftës...

Në fletën e mëpasshme ishin nënvizuar me të kuqe disa rreshta të tjerë:

Idetë e shokut Enver u dëshmuar edhe një herë shumë të vëra dhe largpamëse për mirëqenien e popullit dhe për ndërtimin e zhvillimit të mëtejshëm të Shqipërisë socialiste. Mësimet e tij janë dhe do të jenë gjithmonë për sektorin energjetik një far ndriçues referimi, nga i cili nuk do të largohemi kurrë...

Kryeministri u kthye te faqja e parë e raportit dhe lexoi datën: “Tiranë, 18 tetor 1974.” E krahasoi me atë të shënimit “e rezervuar”: Sarandë, 26 shtator 1974.”

“Abdyl, Abdyl...”, mendoi. E kishte gjetur atë që kërkonte. Enveri do të kënaqej. Ishte e mjaftueshme për të hapur gjyq, pa asnjë shpëtim. E përfytyroi veten të ulur në vendin e tij në Byronë Politike me syzet varur mbi hundë dhe sytë e ngulur tek Abdyl: “Po përse nuk i ke ngritur këto probleme? Përse nuk i ke informuar shokët se gjërat po shkonin keq?” Abdyl, me kokën ulur: “Ke të drejtë, shoku Mehmet...” Dhe ai do ta dërrmonte edhe më shumë, në sytë e Enverit dhe të të tjerëve: “Nga mund ta merrnin vesh Byroja dhe qeveria se si shkonin gjërat në të vërtetë, përveçse nga ty, që je kryetari i Komisionit të Planit?”. “Nga askush. Kisha shumë besim te vetja, duke menduar se herët a vonë nafta do të dilte. Duhet t’i thelloj gabimet e mia për të kuptuar rrënjët. Veprova në mënyrë burokratike dhe liberale...”

- Mehmet?

Largoi shikimin nga boshi dhe e mbylli dosjen me të shpejtë.

- Çfarë do?

- Ka ardhur Kadriu, ta sjell brenda?

- Po.

E shoqja u tërhoq, mbylli derën pa zhurmë dhe ai mori dosjen, rregulloi të gjitha fletët mirë e mirë brenda saj dhe pastaj e futi në një sirtar në të djathtë të tij.

- Mirëdita, Mehmet, si je?

Ngriti kokën dhe pa t’i avitej fytyrën e mprehtë e të buzëqeshur të Kadriut, me krahun e nderë e dorën e hapur.

- Kadri! Mirë jam, mirë.

- Më bëhet qejfi. Po djemtë?

- Edhe ata... Si është puna, Kadri? Doje të më thoshe diçka?

- Po. - Ministri i Brendshëm u rregullua më mirë në karrigen përballë dhe i shkoi një dorë flokëve mbi ballë, me një gjest që e kishte bërë zakon, si një tik. - Gjykata nuk do

të vonohet të marrë vendim për të tre gjeneralët. Duhet të filloj e të mendoj një zgjidhje për ta, më duhet të organizoj dhe ti e di si shkon kjo punë, gjërat nuk duhen lënë për minutën e fundit.

- Edhe?

- Çfarë duhet të bëjmë?

- Si “çfarë do të bëjmë”? - Mehmeti u nxi në fytyrë. Kadriu kafshoi buzën. Maja e këpucës së këmbës së hedhur përmbi këmbën tjetër lëvizi nervoze lart e poshtë.

- Në kuptimin se... ku do t’i shpiem?

- E ku do që t’i shpiesh? Në frigorifer, në shtëpinë time? Përse m’i bën këto pyetje? Edhe me këto unë do të merrem? Je ti ministër i Brendshëm, të takon ty ta mendosh këtë.

- Por, doja të dija opini...

- Problem është ky? Do të jepet vendimi dhe kaq. Pse na qenka problem se ku do t’i shpiem? Zhduki përgjithmonë. Unë duhet të ta them? Digji, hidhi në det, bëj çfarë të duash.

- Fliste gjithnjë e më me padurim. Kadriu e njihte mirë dhe ia nguli sytë anës së majtë të qafës. Po i fryhej damari dhe fytyra po i bëhej flakë. Përplaste krahët mbi copën prej gome të zezë në mes të shkrimorese. - Kur të vijë çasti, merri dhe jepu fund. Mos mendon t’i varrosësh në varrezën monumentale? - ulëriti, i bezdisur.

- Jo, jo, mirë, Mehmet, mirë...

- Më trego tani, si po shkon gjyqi?

- Pa ndonjë të papritur. Prokurori po merr në pyetje të gjithë dëshmitarët, ushtarakët armiq dhe në fund do të hartojë vendi...

- Kur?

- Edhe për disa muaj. Dëshiron t’i bëjë gjërat sa më me rregull. Është njeri skrupuloz. Zbaton procedurën e kodit.

- E di vetë unë e çfarë thotë procedura. Le të marrë kohën e nevojshme. Armiqtë nuk kanë për t’u arratisur prej andej ku janë. Dhe askush nuk e ka me ngut, as ata, as ne. Pastaj... dhe kjo do të jetë detyra jote... jotja, Kadri, e more vesh? Dhe mos më eja këtu të më pyesësh se çfarë duhet

të bësh, kuptove? ...Pastaj do t'i zhdukësh. Nuk dua më të dëgjoj asgjë për ta. Askush nuk duhet të dijë më gjë. Zhduki nga faqja e dheut!

Ndaloi. Një grimë, vetëm disa sekonda. - Por, më duhet të ta them një gjë: vetëm një. - Shtrëngoi buzët, sytë i rrudhi sa iu dukën si vizë e hollë. - Mos m'u sill dhe një herë tjetër si sentimental, - dhe i tundi gishtin tregues.

Kadriu e shihte drejt në sy: - Mirë, shok, mirë.

U ngrit, zgjati dorën t'ia jepte, por Kryeministri, i hakërryer, shikonte nga dritarja, përtej së cilës lëkundej dega e një lisi.

- Mirupafshim, - tha Kadriu, por nuk mori përgjigje.

Ishte grindur një herë me Mehmetin, për një çështje të ngjashme. Kur ishte akoma zëvendësministër kishte arritur një sukses të madh: agjentët e tij zbuluan një spiun në shërbim të anglezëve dhe ai e bindi të luante lojë të dyfishtë: "Nëse bashkëpunon me ne, do të mbetesh gjallë. Ata duhet të kenë besim të plotë tek ty dhe ti na lër ne të punojmë. Nuk do të pendohesh, Zenel. Të jap fjalën." Zenelit i mjaftoi kjo fjalë e tij e fundit. Nuk kishte rrugë tjetër, por i besoi dhe pranoi. Bashkëpunoi dhe rrjeti i tradhtarëve u zbulua. U prenë shumë koka. Por, jo ajo e Zenelit. Mehmeti, i tërbuar, i kërkoi arsyen zëvendësministrit; "duhet t'i vrasim të gjithë", i tha. Nuk donte të dinte për premtimin që Kadriu kishte bërë, donte të pushkatonte edhe Zenelin. Kadriu nuk e pati të lehtë t'i bënte ballë, por i kishte dhënë fjalën dhe donte ta shpëtonte. Mehmeti e quajti mosbindje dhe, i fyer, shkoi dhe e bisedoi drejtpërdrejt me Enverin, por shefi nuk i dha shumë rëndësi, *i vdekur apo i varrosur, i gjallë në një qeli apo në punë të detyruar në një minierë, çfarë ndryshimi i sjell sigurisë së Shqipërisë?* duhet të ketë menduar Enveri. Dhe Zeneli u shpëtua.

"Mos u bëj përsëri sentimental". Ministri risillte në mendje atë fjali. Teksa makina e zezë e shpinte përsëri në zyrë, u drodh i tëri. Mjaftonte një akuzë, për të përfunduar keq. Mjaftonte edhe më pak. "Fjala e dhënë është një

mbeturinë e Shqipërisë mesjetare dhe obskurantiste”, mund t’i thoshte Mehmeti në Byronë Politike, “në Shqipërinë e Re vlen zbatimi i ligjeve tona, kodeve socialiste dhe jo fjala e dhënë një tradhtari.” “Dhe përse vallë, Kadri, u dhe kaq shumë pas fatit të Zenelit, përse e ke kaq për zemër? Çfarë lidhjesh ke me të?” Kadriu u drodh. Makina ndërkohë ndaloi përpara ministrisë. U mbush me frymë, mori çantën prej lëkure nga sedilja, zbriti nga makina dhe ngjiti me nxitim shkallët e pallatit.

11

Vranisht, mes tetori i vitit 1975

Plori i traktorit kthente përmbys gurë, dhera, rrënjë të vjetra dhe kashtë gruri të mbjelljes së mëparshme. Toka ishte ende e lagësht nga shirat e ditëve të shkuara dhe rrotat rrëshqisnin. Prapa mjetit, disa gra të përkulura, me çizmet e zhytura mes plisave, tërhiqnin pas vetes shporta, në të cilat grumbullonin gurët e nxjerrë në sipërfaqe. Pas tyre burra ndanin me shat copat e mëdha të argjilës. Dielli i zbehtë i asaj pasditeje ngjyroste luginën e Shushicës, ndërsa fusha po përgatitej për të mbjellë grurin.

Alushi drejtonte traktorin që gulçonte. Tepër i vjetër e tepër i madh: terreni ishte thuajse i papërshekueshëm, gjithë gurë dhe xhenieri ushtarak një vit më parë kishte ardhur edhe për të vendosur dy bunkerë në atë hapësirë. Përfundimi: tehu nuk zhvendoste dot as gjysmën e sipërfaqes, pjesa tjetër shtyhej me dorë, me shate. Stacioni i makinave dhe traktorëve në Mavrovë prej pesëmbëdhjetë vjetësh dërgonte gjithnjë Belarusin, një bishë. Dhe Alushi, në emër të kooperativës, çdo herë falënderonte Partinë, pa marrë guximin ta shtronte çështjen. Se nuk ishte i vetmi problem. Drejtorja e stacionit e dërgonte mjetin kur ishte i lirë, jo kur ju shërbente. Dhe për ta siguruar, duhej kërkuar shumë kohë përpara. Kështu, ndodhte për shembull ta shihje të mbërrinte në fushë në mes të dimrit për mbjelljet e pranverës, kur shirat ende të shpeshta do ta ngjishnin përsëri tokën. Duhej edhe të luftonin me fabrikën e plehrave kimike

për të pasur në kohë thasët me ure. Alushi falënderonte gjithnjë drejtorin e stacionit të makinave e të traktorëve, drejtorin e stabilimentit kimik, të gjithë, edhe kur fshatarët e tij, për të mos i lënë të kalbeshin farat në pritje të kamionit të plehrave të azotizuara, shpërndanin pleh organik, siç kishin bërë përherë. Të paktën ai nuk u mungonte.

Kësaj radhe traktori mbërriti në kohë. Alushi po mendonte si të falënderonte drejtorin e stacionit, kur një fishkëllimë e mprehtë i tërhoqi vëmendjen. Gjatë shtegut që kalonte mes fushave po zbriste Hamiti, polici. Po vinte më këmbë, duke e shtyrë biçikletën me dorë. Si zakonisht, këmisha i dilte përsipër pantallonave dhe i mbulonte bishtin e revoles. Në vend të xhaketës kishte veshur një bluzë me vija horizontale të bardha e bojë qielli. Në kokë, kapela e shtypur me yllin e kuq në mes.

Alushi ngriti dorën në shenjë përshëndetjeje dhe kroi ballin, kur e kuptoi se Hamiti nuk po kalonte andej se i binte rruga. Në të vërtetë, polici ndryshoi drejtim dhe la biçikletën pas murit të ulët. Hipi me mundim mbi të dhe erdhi drejt tij.

- Alush, mik i dashur. Si je? - bërtiti nga larg.

- Mirë, faleminderit, Hamit!

- Gruaja?

- Mirë, Hamit, mirë dhe ajo, - vazhdoi Alushi, që e vështroi për të kuptuar se çfarë donte t'i thoshte apo t'i kërkonte ai.

- Po Irma, vajza, mirë?

Fjalët e zakonshme të gjata e të ndërsjella, sipas zakonit, u zgjeruan deri te prindërit, vëllezërit e motrat, familjet përkatëse, dajat, hallat dhe kunetërit.

Por për çfarë kishte ardhur aty Hamiti?

Disa ditë më parë Alushi po kalonte para stacionit të policisë në Brataj, një fshat rreth pesëmbëdhjetë kilometra larg dhe aty kishte lënë disa copa djathi për Hamitin dhe kolegun e tij. "Do të ketë ardhur të më thotë se i ka pëlqyer djathi... edhe se i ka mbaruar...", mendoi.

- Puna si shkon? Si është Besniku? - pyeti.

- Mirë është, mendjen e ka gjithnjë diku, duhet t'i rri prapa vazhdimisht. Është i ri dhe kur nuhat erën e qimes... - Hamiti u pendua përnjëherësh për sa tha. Shikimet e Besnikut ndaj Irmës, vajzës së Alushit, ishin të papërmbajtura, i riu shastisej dhe hutohej kur e takonte dhe ajo vëmendje nuk mund të mos kishte rënë në veshët e të atit. - Por, është djalë i mirë, mësoi menjëherë punën dhe detyrën e bën..., - vazhdoi.

“Sa gjatë po i bie”, mendoi Alushi, duke humbur durimin. Dhe atëherë i ra ai shkurt: - Po djathi? Jo i keq, ë?

Hamiti uli kokën dhe në fytyrë i kaloi një ngërdheshje si hije e lehtë, gati e padukshme. Ishte vetëm një çast, por Alushi e pikasi dhe u turbullua. Dhe, po në atë çast, në mendjen e policit vetëtiu një arsyetim i dëgjuar në kafene, gjatë rrugës, disa orë më parë.

- Besniku dhe unë të falënderojmë për djathin, Alush. Vërtet shumë i mirë..., - u përgjigj paksa me ngurrim.

- Do të të sjell tjetër, tre muaj më shumë i staxhionuar. Më i shijshëm... - u përgjigj Alushi.

Hamiti bërbëlit, tundi kokën.

- Nuk mund ta pranojmë gjithnjë, Alush. Ndonjëherë edhe mundemi... por, është pronë e kooperativës, apo jo?

Çfarë ishte kjo? Alushi e vështroi gojëhapur.

- Alush, - vazhdoi Hamiti, - kam ardhur të të njoftoj se nesër në mëngjes duhet të jesh në Vlorë, në Komitetin e Partisë. Do të presësh një telefonatë nga Tirana.

- Në lidhje me çfarë? - pyeti Alushi.

- Nuk ia kam idenë. Nga Vlora më thanë vetëm se duhet të të njoftoja këtë gjë.

Alushit i hipi shqetësimi.

- Nga Tirana... nga Tirana... - përsëriste me gjysmë zëri dhe shikonte gratë që mbushnin shportat me gurë. Kush e kërkonte nga Tirana, pyeste veten, ndërsa Hamiti e vëzhgonte, duke menduar të njëjtën pyetje, thuajse te rrudhat e Alushit mund të gjente një përgjigje, një shenjë, një dyshim.

Përse mund ta kërkojnë në Tiranë? Kishte menduar paprerë gjatë gjithë rrugës polici. Dhe kishte përfytyruar hamendjet më të ndryshme. *Ngritje në detyrë? Alushi e drejton mirë kooperativën, njerëzit e respektojnë, çdo vit në dhjetor hidhet me vrap në Vlorë për t'i dërguar telegramin me listën e rezultateve të arritura, gjithnjë me objektivat e planit. Por, nuk mund ta bëjnë ministër të Bujqësisë për këtë..., thoshte me vete Hamiti. Ai bari është... ka qenë partizan... mirëpo bariu bari mbetet. Do ta transferojnë? Ndoshta do ta dërgojnë në ndonjë kooperativë më të prapambetur, ku nuk arrijnë të realizojnë planin, apo në Tiranë kanë nevojë për ndonjë punonjës në ministri, ndonjë agronom, ndonjë specialist...?*

Po sikur të kenë ndër mend ta dënojnë? Por, përse? Ndoshta kishte të drejtë Yzeiri, i cili kishte diçka në mendje për të? Ulur në kafene me Hamitin dhe dy të tjerë, pasi piu dhe gllënjkën e fundit të mbetur në gotë, u tha:

- Luftë klasash?

- Luftë klasash? Kundër Alushit? - kishte belbëzuar Hamiti. - Ç'lidhje ka ai me luftën e klasave? - pyeti dhe u mbështet më mirë në shpinoren e karriges.

Yzeiri sillej gjithnjë si ai që i di të gjitha, të paktën më shumë se të tjerët.

- Në Tiranë, në Parti ka një situatë të rëndë, - tha. Hamiti ngriti sytë në tavan dhe vështroi përreth. Ishin në një gjellëtoze në Gjorm, në një barakë me tulla buzë rrugës me pluhur, me katër tavolina dhe një banak poshtë dritës së neonit, një jetë larg nga Tirana, nga Komiteti Qendror dhe nga shkrimorja e shokut Enver, dhe ky na flet sikur të ketë qenë dje te Byroja Politike, mendoi Hamiti.

- Vitin e kaluar shoku Enver ua çori maskën armiqve të ushtrisë dhe tani atyre të ekonomisë, ka pushuar ministra, zëvendësministra, drejtues të ministrive, drejtorë fabrikash... Lufta e klasave godet nga lart-poshtë...

- Po pse Alushin? - pyeti Hamiti, ndërsa të tjerët dëgjonin pa hapur gojë dhe kamerieri bënte sikur nuk e kishte mendjen dhe lante e fshinte filxhanë e pjata.

- Këtë ne nuk mund ta dimë. Partia ka elemente, që ne nuk i kemi. Sigurisht që... - dhe heshti. - Raki! - Kamerieri erdhi dhe e la shishen e rakisë mbi tryezë. Biseda po bëhej interesante dhe rakia do të ndihe për të nxjerrë përjashta gjithçka tjetër.

- Sigurisht që...? - e nxiti Hamiti.

- Hamit, unë duhet të ta them? Ti je polic prej gati njëzet vjetësh, flet me të gjithë, i njeh të gjithë... I di të gjitha... E di se çfarë ndodh, e di se çfarë shkon mirë dhe çfarë jo. Se si funksionon, apo jo? Mbyllet një sy, e lë të kalojë, apo jo? Por, disa qëndrime janë në kundërshtim me rregullat dhe kur as nuk të shkon mendja, në Tiranë vendosin se e ke kaluar masën dhe të thonë mjaft...

- Por, kooperativa e Alushit e ka kaluar gjithnjë planin. Në Tiranë e dinë mirë këtë. Alushin e respektojnë të gjithë. Kooperativistët e duan...

- Po. Dhe përse? - e vështroi ngultas Yzeiri, pa ia ndarë aspak sytë. - Përse e dashkan kaq shumë? Sepse tejkalojnë planin? Delet dhe qengjat e kooperativës a nuk shkojnë të gjithë në treg? Ë, Hamit? Po qumështi? Po mielli? Po djathi? I gjithi deklarohet dhe dërgohet në shtet?

Në atë sekondë Hamitit iu kujtuan dy kutitë e vogla të djathit, që ia kishte dhuruar Alushi. Kur i kishte gjetur në zyrë, i kishte menduar si një shenjë të padëmshme respekti dhe miqësie, por duke e parë në këtë pikëvështrim tani i dukeshin si provë korrupsioni e tradhtisë së tij ndaj klasës punëtore.

Gjatë rrugës i mbeti mendja tek ato copa djathi deleje. Dhe rrezikun që mund të përfaqësonin për të, nëse gjërat vërtet do të shkonin keq për Alushin. Nga ana tjetër, fjalët e Yzeirit i dukeshin të tepruara. "Në Tiranë kanë shumë probleme të tjera, e si mund të merren me disa kile miell dhe ndonjë dele të fshehur nga fshatarët? Dhe me dy copa djathi?", thoshte me vete, duke ecur. "Në qoftë se drejtimi i kooperativës shkonte keq, atëherë po, do të kontrollohej gjithçka, edhe djathi që dhuron Alushi... Por, ata realizojnë më shumë sesa norma."

Pas disa kilometrash, e mbërthente frika. E dinte se në Tiranë herë pas here fillonte një gjueti e pamëshirshme ndaj prirjeve liberale dhe borgjeze, dobësive, hipokrizisë, egoizmit, sentimentalizmit. “Është e ligjshme t’i marrësh ushqimet-pronë e popullit, në emër të miqësisë?”, përfytyronte ai pyetjen e prokurorit të Vlorës. “Armik i popullit! Armik i popullit!” Dhe në fyt i mblidhej lëmshi i ankthit. “Mallkuar qoftë djathi dhe mallkuar qofsha dhe unë që e pranova!” Ia veshi me shkelm një guri, por goditi kërcirin e këmbës te pedali i biçikletës. Pastaj u ul mbi të dhe shkeli me forcë atë pedal me sa fuqi kishte, për të mos menduar më.

Në Brataj ndaloi përsëri.

- Ej, Hamit, eja këtu, të pimë një gotë, - e thirri një klient nga veranda e barit. - E mbarove punën për sot, po kthehesh në shtëpi?

- Jo, po shkoj tek Alushi, në Vranisht, - iu përgjigj polici.

- Pse, çfarë po i ndodh? Ka ndonjë problem? - tha tjetri, që ishte i moshuar, me zë të ulët.

- Nuk e di... E kërkojnë nga Tirana.

- Ehhh, kur në Tiranë u vete mendja tek ty, këtu mes malesh, ka gjithnjë një telash...

- Alushi është njeri i mirë dhe komunist i mirë, - iu përgjigj Hamiti, duke fërkuar duart me njëra-tjetrën, për t’i ngrohur.

- Ehm, kjo nuk mjafton... - shtoi plaku. Hamiti e vështroi me shqetësim dhe pa miratim dhe shikoi përqark për t’u siguruar se askush nuk po i dëgjonte. - Unë jam plak, Hamit, mund të flas, - dhe, duke u përkulur deri te gjysma e tavolinës, e uli edhe më shumë zërin dhe foli:

- Dhe ti nuk do të më denoncosh.

Hamiti e gëlltiti përnjëherësh të gjithë rakinë, u ngrit dhe, pasi përshëndeti me zë të lartë, doli jashtë. Ndreqi kapelën, mori përsëri biçikletën dhe u nis për rrugë.

Përpara kafenesë tjetër vetëm sa ngadalësoi ecjen, duke përshëndetur me grusht, por nuk ndaloi e shkoi drejt e në Vranisht.

Dhe tani Alushi ja ku ishte, vështronte në zbrazëti, drejt malit matanë fushës, kafshonte buzën e poshtme dhe vriste mendjen. Dhe ai, Hamiti, tek e ndiqte me sy, vazhdonte të hamendej mbi fatin e kryetarit të kooperativës bujqësore të Vranishtit. Hamendje të mbara ose tragjike. Asnjë rrugë të mesme.

Atë mbrëmje Alushi thirri llogaritarin dhe i tha t'i sillte regjistrat.

- Çfarë duan prej teje? - e pyeti më pas e shoqja, kur ai, përmbys mbi tavolinë, poshtë poçit të llambës së varur në një tel elektrik, shfletonte faqet e dosjeve të mëdha, llogariste nga e para, kontrollonte.

- Rri urtë. Më bëj kafenë.

Drithëra... dhe mori lapsin e nisi të pjesëtonte mbi një fletë letre tri mijë e dyqind tonelatat e mbledhura në korrjen e fundit për nëntëqind hektarë të mbjellë. E prishi, hoqi një zero, kaloi nga tonelatat në kuintalë, *tridhjetë e pesë kuintalë dorëzim për hektar...* E ribëri atë veprim për gjashtëqind hektarët e mbjellë me grurë, për pesëqindtë me misër dhe për pesëmbëdhjetë e mbjellë me patate. Dhe, edhe për mbledhjet e mollëve, dardhave, fiquve, rrushit, perimeve. Llogaritë i dilnin fare mirë. Ndërroi regjistrin, *Bagëtitë*. E verifikoi përsëri numrin e lindjeve dhe ngordhjeve dhe nuk gjeti gabime. *Pula 5721, dhi 3291, dele 5168, lopë 83, dema 88, viça 52, kuaj 59. Në forcë 662 kooperativistë, prej të cilëve 14 punonjës në administratë, 1 llogaritar, automjete 1. Motorë me katër rrota "BJ".*

E mbylli dhe atë regjistër, vuri në rregull fletët e dosjet dhe i vendosi të gjitha në një kuti të madhe. Kooperativa nuk kishte arsye të krijonte probleme. Mos ndoshta nuk ishin të kënaqur me informacionet që dërgonte në ministri? Por, për cilat? Alushi u zhvesh, me mendjen që i punonte

paperërë. U ndal në këto ide të reja dhe qëndroi gjatë ulur buzë shtratit me krahët e lëshuar deri mbi gjunjë, pa lëvizur, me sytë e hapur në errësirë. *Informacionet e fundit Kadriu i ka marrë gjashtë apo shtatë muaj më parë... ndoshta këtu qëndron çështja, mendojnë se punoj pak, presin raporte në vazhdimësi. Ndoshta informatorë të tjerë dërgojnë shënime çdo javë, ndërsa unë u dërgoj dy-tri herë në vit. Do të kenë mësuar ndonjë gjë, që mua më ka shpëtuar? Por, çfarë? Llafet antiparti nëpër kafenetë?*

U ngulit te kjo ideja e fundit. Banakierët e luginës, të vetmit që i rrëfenin atij, në fakt, i kishin treguar për ndonjë klient a ndonjë tjetër, të cilët, pasi rrëkëllenin disa gota, u shpëtonte nga goja ndonjë fjalë jo me vend për cilësinë e miellit, mungesën e mishit, ndonjë vlerësim për shtetet kapitaliste. Këta të fundit, ndonëse të rrallë, e kishin pothuajse të gjithë me Italinë: komente mbi ndeshjet e serisë “A”, emrin e ndonjë skuadre a ndonjë futbollisti, strofën e ndonjë kënge. Fjalë e fraza të tëra heretike përhapeshin në mënyrë të pabesueshme mes klientëve, derisa ngriheshin përmbi tingujt e të qeshurat si të ishin një trup i huaj, duke shkaktuar çaste të gjata heshtjeje, kur të gjithë ulnin kokat përmbi tryeza, dikush vinte gotën te buzët, dikush kollitej e dikush tjetër në fund ngrihej dhe largohej pa përsëndetur, me duart në xhepa dhe sytë përdhe. Alushi, si të gjithë, kishte dëgjuar me mijëra herë historira për probleme të mëdha me ligjin të personave që kishin thënë gjëra pa vend, edhe pa rëndësi. Sipas atyre legjendave të pakontrolluara, ata pushoheshin nga puna, transferoheshin në fshatra të tjera, kishte gjyqe, burgime. Kurrë nuk kishte pyetur veten nëse ishin të vërteta ose vetëm propagandë armiqësore. Ose se ishte vetë propaganda e regjimit që i ushqente këto zëra për të mbjellë frikë e bindje. Në çdo rast, si gjithnjë, nuk kishte dashur të shkaktonte fatkeqësi të këtij lloji për fjalë pa rëndësi ndaj sigurisë së Shtetit dhe për qëndrueshmërinë e socializmit.

Dhe tani, mendonte, me shumë gjasë, për këtë do ta qortonin. Në fund të fundit, në qoftë se Shqipëria vlonte e

gjitha nga këto zëra për shtypje çnjerëzore përmes fjalësh e gjysmëfjalësh të pavend, ndoshta kishte dhe diçka të vërtetë. Dhe, nëse ishte vërtet kështu, atëherë në Tiranë i kushtonin shumë vëmendje kësaj dukurie, nuk e anashkalonin aspak, si bënte ai në luginën e Shushicës. Krerët e Partisë, mendonte Alushi, i përdornin këto raporte që vinin nga i gjithë shteti, për të kontrolluar mendimet më të fshehta të njerëzve, për të ndier humorin më të fshehtë të Shqipërisë. Pastaj godisnin me sëpatat e tyre përgjegjësit, i internonin, i burgosnin, i poshtëronin, por i mbanin mirë shënim ato mendime, për të orientuar e ndryshuar ligjet e Kuvendit Popullor dhe vendimet e Këshillit të Ministrave. Edhe këto raporte e vinin Partinë në dijeni e në mundësi për të njohur popullin e për t'i shërbyer më mirë dhe, nëse ishte kështu, ai nuk u kishte dhënë drejtuesve limfën jetike për të përmirësuar socializmin. Përfytyroi luginën e tij si një vrimë të zezë në mendjen e anëtarëve të Byrosë Politike; në kokat e tyre duhet të ndodhej një hartë e Shtetit me një territor të vogël, të ngushtë e të gjatë, pas maleve të Vlorës, i vetmi në ngjyrë të zezë, një tokë e panjohur, ku përqendrohej gjithnjë e më shumë kureshtje dhe vëmendja e drejtuesve. *Përse nga ajo luginë nuk vinin raporte? Kush ishte informatori? Zona e tij ishte e vetmja notë stonuese në orkestër, madje i vetmi instrument që nuk pranonte ta luaje.*

Alushi, me pantallonat gjysmë të ulura, pati përshtypjen se për herë të parë po e kuptonte plotësisht se cila ishte rëndësia e vërtetë e punës së tij të fshehtë si informator. *Nuk e kisha pasur të qartë, shokë, rëndësinë e detyrës sime. E kuptova vetëm tani. I kërkoj të falur Partisë dhe jam gati të pranoj çdo ndëshkim.* E ndjeu këtë mendim vetëm kur e përfundoi dhe u habit. Gjithnjë kishte qenë njeri konkret, nuk i kishin pëlqyer kurrë hamendjet. Por, tani po zbulonte se dinte të prodhonte dhe u mahnit. I zboi të gjitha mendimet e tjera, u zhvesh më në fund dhe ra në shtrat.

Të nesërmen Alushi u fut në “BÇ”, si e quanin në Shqipëri fuoristradën kineze të modelit “BJ”. U ul pranë

shoferit dhe la në sediljen e pasme dosjen mbushur me statistika. Dhe u nis për në Vlorë.

Përpara të gjitha kafeneve, përgjatë rrugës së luginës, ai pa grumbuj njerëzish dhe pati ndjesinë se po e prisnin pikërisht të kalonte. Kur makina shfaqej heshtnin, ulnin sytë, pastaj ktheheshin dhe vështronin renë e pluhurit, hynin përsëri në lokalet, për të diskutuar hamendjet e tyre. Çdoherë Alushi kthente kokën pas dhe i shihte të vëzhgonin “Xhipin”. Sikur e këqyrnin dhe e hetonin. Në shikimet dhe thashethemet e tyre lexonte shqetësim e kureshtje, mëshirë e kënaqësi, e dinte se miqtë dhe armiqtë po përfshiheshin mes tyre në diçka të papërcaktuar, të turbullt, të pasigurt, të paktën derisa të kthehej. Të paktën derisa në ato kafene nuk do të mbërrinte lajmi mbi fatin e tij. “E kanë bërë Hero të punës socialiste.” “E kanë pushuar, kritikuar, do të mjetë lopët larg, në kufi me Jugosllavinë.” Dhe, për herë të parë, askurrkush nuk e përshëndeti dhe asnjë nuk shfaqti shenjë më të vogël të ftesës për të pirë një kafe. Edhe Hamiti, përpara kutisë së postës së policisë së Bratajt, priste kalimin e tij. Dhe, edhe në fytyrën e policit, teksa lëvizte kokën sa majtas djathtas duke ndjekur makinën, Alushi dalloi vetëm dyshime.

Në të gjithë luginën nuk pëshpëritej gjë tjetër veçse për Alushin dhe për atë telefonatë nga Tirana.

Në vetvete, telefonata kishte qenë krejt e zakonshme. Një zë tha vetëm se e prisnin të vinte në Tiranë.

12

Tiranë, fund tetori 1975

Alushi doli pothuajse i shkalluar nga gëzimi nga ajo bisedë. Udhëtimi drejt Tiranës kishte qenë i gjatë e i anktshëm dhe tani ndjesia e çlirimit e bënte të lumtur, entuziast, energjik. Kushedi çfarë marrëzie mund të sajonte, sikur ajo lloj sjelljeje t'i përshtatej. Zbriti shkallët me vrap e me fytyrën e ndritur dhe u fut menjëherë në makinë.

- Do të kthehem në shtëpi? - e pyeti shoferi.

Alushi e zgjati krahun te sedilja e tij dhe, duke e shikuar me atë buzëqeshjen me të cilën u shfaq te dera e pallatit, iu përgjigj :

- Shkojmë të hamë në restorantin e hotel “Dajtit”.

- Në hotel “Dajtit”? - pyeti tjetri i habitur. Alushi i bëri vetëm shenjë me kokë të ndizte makinën e të nisej. “Xhipi” lëvizi dhe doli nga parkimi i brendshëm i ministrisë, në anën pasme të ndërtesës ministrore të verdhë e bordo, e ndërtuar nga italianët. Para dy policëve roje fuoristrada kapërceu binarin prej metali të gardhit të vendosur për të penguar kalimin në rast nevojë dhe në atë çast Alushi për herë të parë vuri re përpara syve Teatrin Kombëtar. Në Tiranë kishte ardhur rrallë dhe vetëm një herë në Ministrinë e Brendshme. Dhe iu duk e çuditshme që dy institucione kaq të ndryshme të ndodheshin kaq afër. Nuk ishin krejt përballë njëri-tjetrit. Kundrejt fasadës kryesore të Ministrisë së Brendshme ishte ajo e Ministrisë së Mbrojtjes Popullore dhe kjo kishte kuptim e harmoni. Por, përballë anës së pasme të ministrisë nga e cila varehin policia dhe e gjithë siguria e shtetit, shiheshin hyrjet për artistët dhe për publikun e teatrit.

Alushit iu duk e pavend. Hyrja e pasme e një ministrie si ajo duhet të garantonte siguri, rezervë, kalime që nuk binin në sy për ata që kishin takime të fshehta; spiunë, informatorë, bashkëpunëtorë dhe drejtues të Sigurimit mund të behnin aty në çdo moment, të detyroheshin të kalonin mes grupeve të spektatorëve në pritje të fillimit të shfaqjes ose kur turmat dilnin në mbarim të një shfaqjeje. Pa llogaritur mundësinë që nga dritaret e teatrit mund të kontrolloheshin hyrje-daljet e ministrisë. Për një agjent armik të infiltruar mes aktorëve të teatrit, mes teknikëve ose punonjësve, ishte gjë e lehtë të hidhje një sy e të mbaje shënim se kush hynte e dilte nga zyrat, përfshirë dhe lëvizjet e vetë Kadriut, të gjitha zakonet e oraret e tij.

Vetura kaloi në rrugën “Toptani” kur Alushi ndërpreu këto mendime. “Pse unë do ta ndryshoj Tiranën?”, tha me vete. “Takimi me Kadriun ma paska dhënë në kokë”. Ndërkohë që shoferi po hynte në bulevardin kryesor duke marrë majtas, Alushi e preku në krah dhe i bëri shenjë të merrte djathtas.

- Shkojmë te Pazari.

E lanë “Xhipin” pas Teatrit të Operës dhe ecën më këmbë drejt Pazarit të Ri, vetëm pesë minuta larg. U futën mes tezgave, kioskave prej druri dhe qilimave të shtruar përtokë, të mbushur me mallra. Po afrohej pasditja dhe disa po e futnin mallin në qese lecke. Gratë e ardhura nga fshatrat rreth qytetit prisnin edhe ca. Në orën një, do të dilnin nga zyrat dhe nga ministrinë mësueset dhe punëtorët e turnit të parë të fabrikës së tekstileve, një turmë grash të gatshme për të mbushur rrjetat e tyre me lakra, radhiqe, drithëra, lakra të egra, qeska me piper dhe erëza të tjera. Nuk lëviznin nga vendi as shitësit e cigareve, pas banakësh të veckël, që lëkundeshin. Alushi kërkonte me sy një barakë të vogël, para së cilës i kujtohej të kishte qëndruar disa vjet më parë, kur kishte ardhur në Tiranë herën e fundit. Por, atëherë ekzistonte akoma Pazari i Vjetër, që ndodhej pikërisht prapa Teatrit të Operës, ku tani parkuan makinën. Alushi shpresonte që baraka të kishte mbetur si dikur,

ndoshta vetëm të ishte vendosur në një pozicion të ri, ku ia kishin caktuar arkitektët e kryeqytetit. Dhe e përfytyroi të rregulluar edhe në tregun e ri, si në atë të vjetrin, në cep të zonës. Prandaj i hodhi sytë në atë drejtim, por andej kishte vetëm shitëse stofrash dhe trikosh të rrasura në kuti të mëdha kartoni. Tirana kishte ndryshuar, në të gjithë qendrën kishte kantiere; në njërën anë të sheshit, në vend të kishës ortodokse tani ishte hapur një gropë e madhe, ku do të hidheshin themelet e një vepre të panjohur për Alushin, pra në këtë qytet pikat e referimit po ndryshonin me shpejtësi.

Por, baraka që kërkonte nuk ishte zhdukur. Dhe, kur më në fund ia kapi syri, tek i afrohej, filloi të pyeste veten nëse do ta gjente aty përsëri atë grua. Prandaj dhe i erdhi rreth e rreth kioskës, duke kërkuar atë në krye.

Kishte qenë në Tiranë pesë apo gjashtë vjet më parë dhe nga ajo gjysmëdite kujtonte vetëm atë, Sirin. Kur e kishte parë, shtangu përpara banakut të saj dhe e kundroi pa pyetur për kalimtarët, për ata që shtynin duke pritur në radhën e gjatë mes rruginave të ngushta midis tezgave, pa i vënë re kokat e klientëve zgjatur mbi supin e tij për të parë vitrinën dhe për të biseduar me atë tregtare. E vështronte me aq ngulm, sa ajo, pas njëfarë kohe ndaloi dhe e pyeti se çfarë dëshironte. Alushi erdhi në vete dhe e pyeti për çmimin e një karfice, të cilën e vuri re aty për aty.

- Është shumë e bukur. Paskeni shije të mirë. Jeni nga Tirana? - i tha ajo me kënaqësi dhe ngriti grilën e vitrinës të merrte stolinë prej filigrani.

Alushi iu përgjigj se ishte nga Jugu e se kishte ardhur për ca punë në Ministri... për pak i shpëtoi goja, por e mbajti në kohë dhe i premtoi vetes se këndeje e tutje duhet të ishte shumë i kujdesshëm, "...në Ministrinë e Industrisë së Lehtë, jam drejtor i një ndërmarrjeje..." Përsëri i tha vetes se tani e tutje duhet të mësohej e të mos jepte shumë të dhëna, "...në Vlorë." *Dy-tri gënjeshtra në një frazë të vetme, jo keq*, mendoi, tek shqyrtoi këtë operacion të parë mbulimi. Në fakt, ishte si një pikënisje për misionin e informatorit, që ia kishte ngarkuar Ministria e Brendshme.

Siri i shpjegoi se si ishte punuar ajo karficë dhe e ftoi ta vërente nga afër, të shihte sa të holla ishin prerjet e argjendit, kryer me saktësi pranë njëra-tjetrës, derisa formonin një flutur me krahë të gjelbër e të verdhë. Koka e Alushit përkulur mbi stolinë e çmuar kishte prekur atë të Sirit dhe ai kishte ndier aromën e lëkurës së saj. U zmbraps kur ajo u kthye natyrshëm ta vështronte, duke i buzëqeshur dhe duke vazhduar ta mbante në dorë atë flutur në filigran.

Alushi ishte turbulluar pa masë.

- Mund të kthehem e ta marr më vonë? - i tha dhe u largua me ngut drejt stacionit të autobusëve, për të hipur në të parin që do të nisej për në Vlorë.

Dhe tani, pas vitrinës së vogël me filigran ishte përsëri ajo, trupdrejtë, autoritare, hijerëndë tek shkonte sa në njërën anë në tjetrën e banakut për të hapur sirtarët pas vetes, ulej të merrte qeset prej letre, fliste me klientët. Dhe, njësoj si herën e parë, ndaloi dhe e pyeti: - Çfarë dëshironi?

Alushi e kishte pasur mendjen tek ajo edhe gjatë takimit me ministrin. Sapo biseda atje u shtendos, duke iu larguar edhe frika e ankthi, sapo mundi të merrte frymë thellë e lehtësimi e optimizmi iu kthyen me forcë si zotëruese të shpirtit të tij, mendja i vajti tek ajo.

Siri ishte edhe më e bukur, edhe më e pjekur, e gatshme, e dëshirueshme. Kësaj here Alushi iu afrua banakut me ide më të qarta. Vëzhgoi përtej xhamit dhe u mbështet me krahët bashkuar. Qëndroi i qetë. E dinte se ajo po e vështronte në pritje të kërkesës së tij dhe prandaj mori dhe pak më shumë kohë. Ngriti sytë e i buzëqeshi pa ndrojtje. Me atë fytyrë e kishte zënë gjumi shumë herë dhe shumë herë ishte përhumbur me të në fushë, duke e ndihmuar në punë ose në kafenetë e tymosura të luginës, kur të tjerët fjaloseshin.

- Këtë, - tha më në fund, duke i treguar me gisht një karficë në formë fluturë. - Je nga Tirana? - e pyeti.

- Po, - u përgjigj ajo me mirësjellje, duke e marrë në dorë sendin të lehtë e të përkryer. - E do për gruan tënde ?

- Kam një vajzë pesëmbëdhjetë vjeçe. E dua për të, - u përgjigj dhe mori karficën. - E ka merituar. Ajo është thesari im. Si e ke emrin?

Alushi qëndroi një copë herë të gjatë te banaku, me rutinë e vogël në dorë, duke e ndjekur me sy se si merrej me klientët, duke e dëgjuar me dëshirën për të ngulitur në kujtesë edhe zërin e saj, sepse kushedi kur do të kthehej përsëri në Tiranë. Biseduan edhe pak mes ardhje-ikjeve të blerësve. Pastaj ajo mbylli vitrinën me një çelës të vogël dhe shtroi një cohë të zezë përsipër xhamit. Shtyu një panel druri dhe palosi një tryezë derisa e vuri me kujdes mbi banak.

- Tani do ta mbyll. Pas gjysmë ore im shoq mbaron punë dhe kthehet në shtëpi. Mirupafshim, - i tha dhe i buzëqeshi. Alushi përfytyroi menjëherë veten tek rikthehej në kooperativë.

- Mirupafshim, - iu përgjigj dhe u largua. E dëgjoi të mbyllte me dry derën prej shufrash hekuri para banakut.

Shoferi e priste i mbështetur te fuoristrada. Kur e pa të vinte vuri dorën te stomaku dy herë. Ora e drekës pothuajse kishte kaluar. Shkuan te një lokal, nga i cili vinte erë mishi të pjekur dhe dilte tym. Porositën dy copa të mëdha buke me qepë dhe me qofte dhe pinë gati një shishe të tërë rakie, e cila i pëlqeu shumë shoferit dhe vetëm për këtë arsye harroi dhe nuk u ankua që nuk shkuan të drekonin në restorantin e hotel "Dajtit".

Alushi ishte i heshtur, i zhytur në mendime; shoferi e vëzhgonte, pa vendosur t'i bënte pyetjen që i ishte kyçur në gojë bashkë me bukën. Nganjëherë i dukej se ishte çasti i duhur, pastaj hiqte dorë dhe kafshonte një copë tjetër salsiçeje dhe buke. Alushi piu gllënjikën e fundit të rakisë, kaloi dorën mbi hundë dhe tha me gjysmë zëri, thuajse i foli vetes: - Mirë.

Dhe shoferi vendosi: - Si shkoi në ministri, shoku Alush?

Alushi u kap në befasi. E shikoi një çast, i hutuar se çfarë duhet t'i thoshte, ndërsa tjetri po pendohej që kishte hapur gojë.

- Kanë vendosur të na dekorojnë, sepse kemi tejkaluar planin vjetor dhe atë pesëvjeçar. Thanë se jemi një nga

kooperativat më të mira të vendit, pra do të na japin titullin e kooperativës model. Do të organizojmë një festë e ndoshta do të vijë edhe televizioni.

U futën në makinë për t'u kthyer në shtëpi, përsëri të heshtur të dy dhe shoferi vrau mendjen gjithë rrugës me pyetje e dyshime për këtë udhëtim të çuditshëm, ndërsa Alushi vazhdonte të rrinte i heshtur, i zhytur në këtë sekret të ri.

“I dashur Alush, mirëserdhe në Tiranë!” Kadriu që ngrihet nga karrigia, hedh balluken lart me dorë, i vjen rrotull tavolinës dhe i del përpara krahëhapur. *“Si je, miku im?”* Ministri që e përqafton. *“Si jeni të gjithë në familje? Vajza? Eja, eja, ulu!”* Kadriu është nga krahina ime, etërit tanë njiheshin dhe shkonin mirë. *Ishin dhe në të njëjtën anë në kohën e Luftës së Vlorës. Plaku im më rrëfente gjithnjë se si zbriste deri në Mavrovë, në hyrje të luginës dhe qëndronte edhe ditë të tëra në shtëpinë e tij. Dilnin për gjah dhe sipas meje dhe e ruante. Mos më duhet të bëj dhe unë të njëjtën gjë me të birin?*

“Alush, ti je një prej miqve të mi më të dashur e më të besuar. Im atë kishte besim të verbër tek yt atë. Edhe unë tek ty. Familjet tona njihen dhe respektohen prej më shumë se shtatëdhjetë vjetësh. Ndoshta edhe prej njëqind.” Ministri i ulur përballë tij. Solemn. Alushi që e vështron dhe fillon të mendohet. Por, pas përqaftimeve dhe këtyre fjalëve të para nuk e ndien më frikën. “Të thirra të vije, sepse, në emër të miqësisë sonë, më duhet të të kërkoj ndihmë për një punë shumë të rëndësishme e delikate.” Alushi nis të shqetësohet. “Ti je komunist i mirë, kryetar shumë i mirë i kooperativës sate. Të gjithë shokët janë krenarë për punën që ti bën. Të gjithë drejtuesit këtu në Tiranë e njohin Alushin e luginës...” Ministri që ngre dorën dhe mbledh dorën e prek majat e të pestë gishtave si për të thënë i çmuar, i pakrahasueshëm, “...një Alush mbi të cilin partia mbështetet plotësisht, në çdo çast e për çdo gjë.” *Tha luginë, pa ia*

përmendur emrin, në Shqipëri ka mijëra, por për të e për mua lugina është ajo jona. Alushi mendohej duke rikujtuar atë bisedë, ndërsa makina rrëshqiste në vetmi mbi asfaltin e zbardhur nga pluhuri, i çarë vende-vende dhe i ndotur nga të pëgërat e kafshëve.

“E merr dot me mend përse të kam thirrur?”

“Është e vështirë, shoku Kadri, operacionet e dikurshme nuk bëhen më sot. Mundesh gjithnjë të më kërkosh çfarëdolloj gjëje. Partia urdhëron dhe unë zbatoj. Jam fshatar, por, për Shqipërinë socialiste jam ushtar. Për çfarë keni nevojë?” “Mbi të gjitha kemi nevojë të ruajmë sekretin për atë që do të të them tani. Prandaj dhe t’u drejtova ty.” “Mund të rrish i qetë, Kadri, qind për qind.” Ministri që i ngul sytë, i heshtur, si për të peshuar atë premtim dhe për t’i hyrë thellë kësaj të fshehte të përbashkët, duke pritur që të jetë pjesë e tyre dhe e ekzistencës së tyre, të njësohet me ta. Ai që ndien peshën e këtij vështrimi dhe e përball me mundim deri në fund. Mundimi i atij vështrimi! Pastaj, ministri nis e flet përsëri:

“Kemi nevojë për një vend të fshehtë. Pas disa ditësh në fshat do të vijnë disa shokë të Sigurimit dhe do të të dorëzojnë një pako. Duhet ta fshehësh nën tokë. Nuk duhet të dish se çfarë ka brenda. Vendin ku do të varroset pakoja nuk duhet ta marrë vesh askush. Ti vetë do ta harrosh krejtësisht. Më pas, kur të jetë momenti i duhur do të vijmë ta marrim. Ty nuk do të të kërkohet asgjë. Nuk duhet as ta ruash. Duhet vetëm të gjesh vendin e nevojshëm, të presësh shokët dhe të sigurohesh që gjithçka të mbetet e fshehtë dhe që asnjëri nuk shikon asgjë, përveç jush...”

“Në pyll...”

“Jo. Në tokën tënde, aty ku ke shtëpinë. Nuk do të vijë njeri të gjurmojë tek ti. Nuk mund të rrezikojmë që ndokush të hapë gropa për të hedhur skeletin e kalit e të gjejë sendin tonë. Te shtëpia jote kjo nuk ndodh. Ti bën çfarë të duash në tokën rreth shtëpisë sate, vetëm duhet të mos harrosh e të kalosh me plorin e traktorit ose të punosh me kazmë tek

ai vend. Madje, Alush, pikërisht që të mos biesh në sy, për të shmangur dyshimet edhe ndaj grave të shtëpisë dhe ndaj atyre që punojnë në atë fushë, hapeni pak më thellë sesa hyn plori i traktorit, kështu, më pas edhe mund të kalosh aty pa pasur nevojë të ndryshosh rrugë. Më kupton?”

“Dy metra thellësi, janë mirë.”

“Mirë janë. Bëje në mënyrë të tillë, që të nesërmen të mos kuptohet se aty toka është gërmuar... shikoje vetë si duhet të veprësh.”

“Po gratë? Duhet t’i largoj. Do t’i nis në Vlorë.”

“Jo. Mbrëmjen e këtij operacioni kemi menduar të organizojmë një festë në fshat. Të gjithë kooperativistët, e gjithë popullata e shtëpive të vetmuara do të jenë të grumbulluar aty, në qendër të Vranishtit, në qendrën e kooperativës ose te komiteti i Partisë. ...edhe këtë rregulloje ti. Nuk duhet të ketë këmbë njeriu në rrethina. As rreth shtëpisë sate, as gjatë rrugës që do të përshkojnë makinat. Nuk duhet t’i dëgjojë e nuk duhet t’i shohë njeri.

“Një festë...”

“Një festë për tejkalimin e planit njëvjeçar dhe për pesëvjeçarin. I keni tejkualuar?”

“Po, shoku Kadri, kemi gjashtë muaj që punojmë për 1976-n.”

“Bukur. Do të jetë festë e rëndësishme, sepse kooperativës do t’i jepet dhe një medalje, një titull nderi, do të vijnë dhe punonjësit e televizionit. E gjithë vëmendja e luginës do të përqendrohet në atë ceremoni. Dhe, në qoftë se dikush do të shohë të kalojnë makinat tona gjatë rrugës, në Mavrovë, në Kotë apo në Gjorm do të mendojë se po shkojnë në festë.”

“Kadri, unë jam kryetari i kooperativës, nuk mund të mungoj në festë. Si do t’ia bëj të jem edhe atje, me njerëzit e tu, ku do hapim gropën e do varrosim atë pakon?”

“E drejtë. Më dëgjo me vëmendje. Nga Tirana do të vijë dikush, do të dërgojmë nga Ministria e Bujqësisë një zëvendësministër, që do të dorëzojë titullin e nderit;

do të sjellë medalje, tituj e diploma edhe për nja tridhjetë kooperativistë, prandaj duhet të na dërgosh emrat e tyre, zgjidh më të moshuarit, më të aftët, ata që, sipas teje, e meritojnë një shpërblim. Për këtë komunikim përdor telefonin e policisë së Bratajt. Duhet t'i biesh këtij numri". Ministri u zgjat te shkrimorja, mori një copë letër dhe ia dha Alushit. "Është i Zyrës së Sigurimit të ngarkuar me këtë çështje. Do të hiqesh sikur po flet me Ministrinë e Bujqësisë. Do t'i lexosh tridhjetë emrat, ata do të të thonë e emrin e zëvendësministrit të Bujqësisë të caktuar për ceremoninë dhe do të të japin datën e caktuar për operacionin. Festa do të fillojë më gjashtë të pasdites. Do të mbahen fjalime. Do të flasësh ti, kryetari i Komitetit Ekzekutiv, sekretari i Partisë, dikush nga Vlora, pastaj zëvendësministri e të tjerë me radhë. Do të këndohen këngë patriotike, valle të grupit folklorik, recitimet e fëmijëve të shkollave, pastaj dorëzimi i çmimeve, medaljeve... pra do të shkojë ora nëntë e do të kalojë. Rreth orës nëntë e gjysmë ekipi i televizionit do të të thotë se e mbaroi punën. Dhe ti do t'i shoqërosh një copë rrugë, deri te..." Alushi përsëriti me mendje udhëzimet, pikë për pikë. Ministri në fund e pyeti: "E ke gjithëka të qartë? Po ta përsëris. Në orën dhjetë duhet të gjendesh..."

"Nuk ka nevojë. E kuptova. Kur duhet të shkoj në Brataj t'i telefonoj Sigurimit?"

"Më një nëntor, paradite, është..." Kadriu që shfleton agjendën e tij prej lëkure dhe buzëqesh, "...e shtunë! Mirë, kështu të dielën në mbrëmje e gjithë lugina do të mësojë për festën në Vranisht!"

Fuoristrada tani ecte buzë kënetës së Nartës; shpejt e kaloi Vlorën dhe hyri në luginën e Shushicës. Në horizont dielli prekte detin. Gjatë udhëtimit Alushi e kujtoi dhjetëra herë me mendje këtë takim me ministrin e Brendshëm, me çdo hollësi dhe çdoherë pyeste vete se çfarë mund të përmbante ajo pako. *Festa në nder të kooperativës*, tha Kadriu në fund të bisedës, nuk ishte vetëm një stratagemë

për të mbuluar operacionin. Ai dhe të gjithë punonjësit i meritonin vërtet ato nderime. Alushi vështroi shoferin, Kastrioti do të ishte njëri nga tridhjetë emrat e listës.

13

Tiranë, 2 korrik 1974

BEQIR BALLUKU: Që në fillim, shokë, dua të theksoj se mendimet e një komunisti të vërtetë e të sigurtë nuk përshtaten me përmbajtjen e tezave ushtarake të përpunuara nga Ministria e Mbrojtjes Popullore. Rruga e gabuar e ndjekur për përgatitjen e këtyre materialeve, mendimet e mija të gabuara mbi çështjen e mbrojtjes, kanë prodhuar koncepte në kundërshtim të plotë me idetë e Këshillit të Mbrojtjes. Kam gabuar dhe jam plotësisht i ndërgjegjshëm për këtë.

Prandaj i pranoj kritikën e marra dhe ato që do të më bëjë Byroja Politike; kam kuptuar se kam gabuar, por akoma nuk jam pastruar tërësisht nga elementet mikroborgjeze të gabimeve të mia, akoma nuk kam zhdukur plotësisht dozën e liberalizmit, të mendjemadhësisë, as sipërfaqshmërinë ideologjike dhe ushtarake, që kanë cenuar ndërgjegjen time komuniste. Por, dëshiroj që me vullnet të thellë e të padiskutueshëm të arrij një ndjenjë të pastër, të bazuar në mësimet e shokut Enver dhe të Partisë.

Me shokun Petrit punoj prej shumë kohësh dhe ne nuk kemi pasur mendim të njëjtë në çështjet teknike. Që atëherë, në vitin 1971, kur Petriti mori vesh për këto përgatitje, mbi bazën e direktivave të mia, mbi teorinë e quajtur të rrëshqitjes, atij i janë shtuar rezervat ndaj meje. Për fajin tim, sigurisht, ndërkohë që ai ishte në anën e drejtë. Shoku Enver, e pranoj se niveli i përgatitjes sime ushtarake është shumë i ulët. Kam praktikë, por kam bërë vetëm një vit

kurs teorik, ndërsa shokët e tjerë ushtarakë kanë më shumë përvojë dhe kulturë të gjerë ushtarake, kanë studiuar deri në dy akademi. Ndoshta edhe mosha, edhe shëndeti që nuk më ecën aq mirë, nuk më kanë ndihmuar të përmirësohem. Por, nuk kam bërë as trajnime e stërvitje.

E gjitha kjo më bën ta shoh të drejtë zëvendësimin tim në Ministrinë e Mbrojtjes. Nëse nuk gabohem, këtë mundësi e kam shprehur fillimisht në tremujorin e parë të vitit 1972, por atëherë më kritikuan për këtë gjë. E ngrita çështjen për herë të dytë në fillim të vitit 1973. Ndërkohë, marrëdhëniet e mia me Petritin u përkeqësuan, edhe për çështje krejt të rëndomta.

Siç e thashë, një ndjejnë mikroborgjeze kishte hedhur rrënjë brenda meje që më 1972 dhe u konkretizua më 1973 me përgatitjen e këtyre materialeve. Kam gabuar, nuk kam bërë autoanalizë të thellë, politike dhe ideologjike. Për sa i përket punës për realizimin e materialit, kam gabuar, sepse nuk vura në dijeni anëtarët e Shtabit të Përgjithshëm. Materiali lidhej me direktivat mbi mbrojtjen, që buruan nga Plenumi i Dymbëdhjetë i Komitetit Qendror. Duhet të kthenim fushat në male, pra të fortifikonim të gjithë vendin, t'ia bënim armikut të papërshekueshëm fushën dhe bregdetin, njësoj si malet tona, sipas asaj që na kishte mësuar shoku Enver Hoxha. Mendoja se në direktivat e mia kishte një fill të kuq, tezat e Këshillit të Mbrojtjes dhe thellimin e shokut Enver mbi këto teza. Në teza, të gjitha direktivat operative, përfshirë dhe ato strategjike, ecin në drejtim të transformimit të të gjithë vendit në një hapësirë të fortifikuar. Sipas udhëzimeve të shokut Enver Hoxha kjo është një vepër që duhet filluar dhe çuar deri në fund. Menjëherë pas Plenumit të Komitetit Qendror shqetësohesha se si t'i realizonim sa më parë fortifikimet, që të ishin në cilësinë më të mirë të mundshme, si ato antitanke edhe ato antiajrore. Thërrita në Pogradec një grup shokësh ushtarakë, të cilëve u besova detyrën për të përgatitur një version të parë të materialit, ku parashikohet një mënyrë organizimi mjaft e madhe,

mbulimi i çdo pëllëmbë vend në fshatra me fortifikime, kërkim i pandërprerë i lëndëve të para dhe angazhimin e një numri të madh njerëzish. Mbi bazën e kësaj boce të parë u shkrua dhe e dyta. Petriti, nëse nuk gabo, më 1972, më kërkoi të informohej rreth këtij materiali. Iu përgjigja se do t'ia jepja kur të mbarohej. Dhe kështu ndodhi: kur u mbarua, ua shpërndava shokëve, bashkë me Petritin. Dhe ai, sapo e lexoi, e hodhi poshtë, me të drejtë. Megjithatë, urdhërova Rahman Perllakun dhe dy ushtarakë të tjerë të Institutit të Studimeve Ushtarake, Spiro Shalsin dhe Ernest Jakovën, të cilët kishin punuar edhe me versionin e bocës së parë, ta përpunonin e ta përmirësonin edhe më tej materialin. Pastaj, mbi bazën e bocës së dytë, filluam të punojmë mbi një version të tretë. Ai u përgatit nga Rahman Perllaku, Spiro Shalsi dhe Ernest Jakova. Isha i turbullt, i lodhur, nuk i kisha më idetë të qarta, e pranoj se kam dhënë direktiva të gabuara. Prej atij momenti nuk desha më të merresha me atë material. Gabova, nuk e kontrollova faqe për faqe. Por, edhe sikur ta kisha bërë, ndoshta asgjë nuk do të ndryshonte. Sekretari im e ka marrë materialin e përfunduar më 4 prill të vitit 1974 dhe njëkohësisht u është dorëzuar nga një kopje edhe shokëve Hito, Petrit, Sadik dhe Rahman. Gjatë përgatitjes së materialit i thashë Rahmanit, në telefon, se nuk do të merresha me tekstin, por se do të bëja korrigjimet e mia vetëm në fund, pasi shokët të jepnin mendimet e tyre. Dhe e mbylla me kaq. Unë atë material nuk e kam parë kur po përgatitej. Madje, dhe e them sinqerisht, shkova dhe i lexova shënimet kritike shkruar nga shokët ushtarakë vetëm pas takimit me shokun Enver, më 15 të qershorit që shkoi. Por, e përsëris, edhe nëse do ta kisha kontrolluar, ndoshta nuk do të kisha qenë në gjendje të kapja cilat ishin gabimet dhe sa ishin. Ku qëndron gabimi im më i madh? Përpara se të autorizoja Rahmanin t'ua shpërndante materialin drejtorive dhe komandantëve, duhet të kisha mbledhur shokët kryesorë të ministrisë dhe të ushtrisë, për të dëgjuar mendimet e tyre. Ky ka qenë gabimi im. Përse nuk veprova

ashtu? Për shkak të këtyre elementeve mikroborgjeze brenda personit tim. Ky material, sapo mbaroi duhet të shqyrtohej nga Këshilli i Mbrojtjes. Dhe ja një tjetër gabim imi, edhe më i madh: nuk raportova para shokëve të Këshillit të Mbrojtjes. Po ta kisha bërë, ata do të ndërhynin dhe do të shmangnin në kohë atë që ndodhi: shpërndarjen e këtij materiali të rrezikshëm jo vetëm te drejtuesit ushtarakë, por edhe shpërndarjen te komandantët e reparteve. U përpoqa ta bllokoja, por tashmë ishte tepër vonë. Në mbledhjen e Durrësit, të gjithë komandantët e kishin marrë një kopje të materialit të tretë. Dhashë urdhër t'i dorëzonin të gjitha. Pas bisedave me shokun Enver, Mehmet dhe Hysni i kuptova më në fund gabimet e rënda që përmbante dhe dëmet që mund të shkaktonte në ushtri. Pas konferencës së Durrësit, e zhvilluar në qershor, atë material nuk e kam parë më.

Por, dua të shpjegoj se kurrë nuk kam menduar të tërheq e të shpërndaj nëpër male forcat operative, përkundrazi, mendoja t'i vendosja në bregdet për të sulmuar armikun, duke përforcuar pikat më të dobëta të sistemit tonë të mbrojtjes. Mendoja të përdorja për mbrojtjen tonë tunelet dhe çdolloj fortifikimi të palëvizshëm për të sulmuar armikun në mënyrë të befasishme. Kështu, armiku do të shkatërrohej si ushtarakisht, nga sistemet tradicionale të luftimit, por edhe psikologjikisht, sepse do ta sulmonim pa ndërprerje dhe befas, në pika dhe nga drejtime që nuk mund t'i merrte me mend. Kështu e mendoja. Por, nuk ka rëndësi. Jam tërësisht dakord me kritikën tuaj.

E them sinqerisht e më besoni, kurrë nuk kam menduar të kundërshtoj tezat e Këshillit të Mbrojtjes. Ato i kam quajtur si një fitore të madhe, një armë të fuqishme për ushtrinë tonë, përderisa bazoheshin në një analizë moderne dialektike të faktorëve në lojë dhe, në situatën tonë konkrete, kanë dëshmuar se një ushtri e vogël e sulmuar nga një armik shumë më i fuqishëm ose nga një koalicion armiqsh mundet përsëri të fitojë. Në mbledhjet e Këshillit të Mbrojtjes kurrë nuk kam kundërshtuar çështje themelore, sepse nuk kam

pasur arsye. Por, edhe sepse gjithmonë kam menduar se nuk jam i aftë të studioj, të përfytyroj e të përpunoj një doktrinë ushtarake, sepse as nuk e kam përgatitjen për një punë të tillë. Në mbledhjen e Këshillit të Mbrojtjes, ku u miratuan tezat, vetëm kam vënë në dukje disa aspekte të dorës së dytë, që duheshin përmirësuar.

Jam i bindur se arti ynë ushtarak dëshmon se si Republika Popullore e Shqipërisë është plotësisht në gjendje t'i bëjë ballë e të mundë çdo armik ose koalicion armiqsh.

Nuk kam dashur të rikthehemi te lufta partizane. Lufta partizane ka strategjinë e saj, kauzat e saj, ajo lind kur të gjitha përpjekjet për të mundur armikun dhe për të fituar kanë qenë të kota. Në qoftë se teoritë brenda këtij materiali të shpien te lufta partizane, e pranoj se ky ka qenë një gabim shumë i rëndë.

Dëshiroj t'ju them, shokë, se nuk jam pesimist për sa u përket aftësive tona mbrojtëse. Unë besoj tek ushtria jonë. Nuk kemi pasur kurrë si sot një ushtri me gjysmë milioni ushtarakë, me dyqind mijë vullnetarë të armatosur me tanke, artileri, avionë dhe mbrojtje kundërajrore, me mjete detare dhe me rezerva të bollshme. Por, nëse vë në dukje një problem, nuk është për shkak të pesimizmit, unë shqetësohem sepse, në rast lufte, duhet të jemi të gatshëm të gjejmë zgjidhjet më të përshtatshme për ta përballuar sa më mirë armikun. Kurrë nuk më ka mbytur pesimizmi, as kur kishim një ushtri të vogël dhe kur armatimet tona ishin shumë të pakta.

E pranoj se u jam larguar direktivave të Plenumit të Dymbëdhjetë dhe tezave të Këshillit të Mbrojtjes.

Për këtë e meritoj që Partia të më ndëshkojë sa më rëndë. E di se kam gabuar, Partia duhet të më dënojë. Fakti që nuk kam marrë pjesë në stërvitje më ka dëmtuar negativisht; ato janë shumë të rëndësishme, sepse atje mësohet përvoja teorike-praktike dhe përforcohet aftësia fizike. Lejova që brenda meje të zgjeroheshin prirjet liberale. Shokët Petrit dhe Hito kanë vepruar mirë, por duke parë këtë çmenduri

timen, duhet të më kishin ndaluar më parë, jo për të mirën time, por për interesin e Partisë dhe të atdheut. E përsëris se nuk i kam kuptuar gjithë gabimet që bëja. Në këtë moment po ju flas me zemër të hapur, shokë, po ju rrëfej çdo gjë dhe e pranoj se duhet të vazhdoj të ndërgjegjësohem më shumë për gabimet e mia. Por, kurrë nuk kam menduar të bojkotoj Partinë gjatë detyrës, përkundrazi, gjithnjë jam përpjekur ta mbroj me vetë jetën time. Jam gati të pranoj kritikën tuaj, të ndjek rrugët që më tregoni, të njoh gabimet, të cilat akoma nuk i kuptoj mirë dhe jam gati të pranoj çdolloj dënimi. Në të vërtetë meritoj ndëshkimin më të rëndë, por për herë të fundit ju them se nuk e kam bërë me qëllim për të goditur Partinë dhe atdheun. Kjo ishte gjithë sa doja të thosha, shoku Enver.

Enver Hoxha ngriti sytë e shikoi ministrin, pa bërë asnjë shenjë, pastaj e kaloi vështrimin te një pikë pothuajse në cepin tjetër të tavolinës. Fjalën e mori Petrit Dume.

PETRIT DUME: I pranoj pa asnjë rezervë të gjitha kritikën të shokëve të Byrosë Politike ndaj meje. Partia dhe shoku Enver i kanë shërbyer gjithmonë ushtrisë, e kanë udhëhequr, e kanë orientuar pa gabime, e kanë ndihmuar në mënyrë që ajo të rritej, të zhvillohej dhe të modernizohej, por, gjithnjë duke u përpjekur të ruajnë e të thellojnë karakterin popullor, revolucionar dhe komunist. Neve ushtarakëve na janë krijuar kushtet për të zbatuar me përsosmëri detyrat e besuara. Askund nuk gjenden drejtues të Partisë si këta tanët, që shqetësohen kaq shumë për mbrojtjen. Partia dhe shoku Enver kanë krijuar ushtrinë, e kanë edukuar, e kanë përgatitur dhe e kanë armatosur siç e kërkon interesi i popullit dhe i atdheut...

Enver Hoxha mbështeti mjekrën mbi njërin dorë dhe me tjetrën nisi të shkarraviste disa vizatime në anën e një flete letre. Ministri qëndroi me krahët mbledhur, me kokën

ulur. Mehmeti bënte sikur ndiqte me vëmendje radhën e lëvdatave me të cilat po fryhej Petriti. Ishte ai që e kishte këshilluar ta niste kështu fjalën e tij, por gjenerali, përherë njeri i besuar i Kryeministrit, po e tepronte disi. Shehu kafshoi buzën, si për t'i lënë të kuptonte me mendje të dilte në temë. E dinte se lëvdatat aq të hapura e bezdisnin pastaj Enverin, i cili kishte mendimin e tij shumë të qartë për ata që lajkatonin kaq shumë. Por, shefi i shtabit vazhdoi:

- Shoku Enver, që nga fillimi i Luftës Nacionalçlirimtare ka treguar interes të madh për kuadrot e ushtrisë, për arsimimin dhe përgatitjen e tyre, që të jenë revolucionarë pa të meta. Me këtë interesim të madh të tijin janë hapur kurse dhe seminare, në bazë të direktivave të tij janë krijuar armë të ndryshme, specialitete dhe shërbime. Menjëherë pas Çlirimit u hapën shkollat ushtarake dhe personeli u dërgua të studionte në Bashkimin Sovjetik. Mes të gjitha vendeve të demokracive popullore, njerëzit tanë ishin të parët që shkuan. Dhe, falë interesimit të vazhdueshëm të shokut Enver, ushtrisë iu dha gjithçka që kishte të nevojshme. Për shembull, në periudhën kur marrëdhëniet me Bashkimin Sovjetik ishin të mira, patëm shumë raste në të cilat shoku Enver preferonte të merrte një fabrikë më pak nga BRSS-ja dhe në vend të saj të siguronte një bateri artilerie.

Mehmet Shehu u ndie keq nga ajo fjali e të mbrojturit të tij. Dhe vuri re se si shoku Enver nisi të rrotullonte e të trokëllinte mbi fletën e letrës stilografin prej argjendi. Enveri dukej i qetë, në paqe, herë pas here shikimi i tij përhumbej përtej dritares. Ramizi, filozofi i regjimit e në ngritje këto kohët e fundit, në atë qetësi nuhati vendimet e marra tanimë dhe pyeti veten se sa mund të ishin viktimat: vetëm Beqiri? Beqiri dhe Petriti? Apo të katërt, Beqiri, Petriti, Hitoja dhe Rahmani? Ramizi ishte i qetë, sepse, sido të vinte puna, ai do të hidhte një hap përpara. Dy vjet më vonë, në nëntor, do të zhvillohej kongresi i katërt dhe në tribunën e Pallatit të Kulturës ndoshta do të hapej një pozicion, midis tij dhe

Enverit do të ishte vetëm një poltronë, ajo e Mehmetit ose ajo e Hysniut, sipas vendit ku do ta vendosnin, në të majtë apo në të djathtë të Komandantit.

Ndërsa Mehmetit po i rritej nervozizmi. Por, e dinte se, në ato rrethana, duhet ta frenonte. Nuk kishte rrugë tjetër. Po të ndodhej pranë një vartësi të tij, cilido të ishte, edhe pranë ministrit më të rëndësishëm, do t'i ishte vërsulur, do t'ia rrëmbente nga duart atë stilograf të mallkuar dhe do t'ia vërviste tutje, në mes të sallës. Por, aty i duhej ta mbante veten. Pastaj, zemërimi i tij, më shumë se për stilografin e Enverit, i shtoej edhe më tepër nga teprimi i lavdërimeve me të cilat gjenerali po stërzgjatej pa pasur ndër mend të ndalonte. Si t'ia bënte? Ta gjuante me tavllën e duhanit? Ta ndërpriste dhe t'i lutej me mirësjellje të dilte tek temat e ditës? Po Enveri si do ta interpretonte? Ishte tepër i zgjuar, tepër dinak dhe i njihte të gjithë tepër mirë për ta kuptuar arsyen e vërtetë të nervozizmit të Kryeministrit. Kështu, Shehu mori frymë thellë dhe u përpoq të duronte.

EdhekuriprishëmmarrëdhënietmeBashkiminSovjetik, Partia dhe shoku Enver na drejtuan si të çliroheshim nga ai edukim revizionist që vihej re te ne që kemi studiuar atje. Shoku Enver na dha direktivat se si ushtria të përpunonte koncepte të reja mbrojtjeje dhe të hiqte dorë nga strategjia sovjetike. Nën udhëheqjen e Këshillit të Mbrojtjes dhe të shokut Enver u krijuan rregulla të reja. Kështu, si në të gjitha ambientet e shoqërisë sonë, edhe përgatitja politiko-ushtarake u revolucionarizua. Partia dhe shoku Enver, me të gjitha vështirësitë e kësaj situatë të re, kanë qenë gjithmonë në dispozicion të ushtrisë. Për ne, dyert e saj kanë qenë gjithnjë të hapura.

Por, ne nuk e kemi merituar vëmendjen atërore të Partisë dhe të shokut Enver. Këtu, duke më ardhur shumë turp për gabimet e mia, e pranoj se nuk kam punuar mirë në drejtimin e ushtrisë, megjithëse kam pasur mundësi të panumërta dhe nuk kam bërë atë që Partia dhe shoku Enver prisnin prej meje.

I pranoj të gjitha kritikët. Disa herë jam sjellë dhe si arrogant, kam fyer kuadrot, jam i vetëdijshëm për gabimet e për dobësitë e mia dhe do të çlirohem prej tyre, me radhë, në mënyrë që të meritoj përsëri besimin dhe vëmendjen e Partisë, të Byrosë Politike dhe të shokut Enver. Por, këto mungesa të miat varen edhe nga Beqiri dhe Rahmani. Kemi punuar gjithnjë së bashku dhe kemi gabuar së bashku. Siç i kam thënë shpesh shokut Beqir, metoda ime e punës është fryt i metodës së tij të punës. Ai që është në varësi duhet të ndjekë direktivat e atij që ka më sipër. Shoku Beqir punon në mënyrë të çorganizuar, kaotike, të çrregullt. Për shokun Beqir rregulli është çrregullimi dhe çrregullimi është rregulli. Nuk ka ekuilibër e as vullnet. Ndryshon pandërprerë mënyrën e tij të të menduarit, ndryshon papritmas vendimet dhe krijon nervozizëm gjatë punës. Dhe kjo vjen sepse nuk njeh mirë teoritë e luftës, sepse njeh shumë pak praktikën dhe metodat e mbrojtjes. Pra, shoku Beqir është rrethuar ose nga persona që mendojnë si ai, ose që kanë frikë nga ai, si Rahman Perllaku. Puna e Rahmanit është plot me gabime, sepse mënyra e tij e të punuarit bazohet përherë mbi teknikën “dëgjo dhe hesht”. Madje, shpesh fliste keq për mua të shoku Beqir dhe fliste keq për shokun Beqir tek unë. Por, kur vinte puna të ballafaqoheshim, gjithnjë i bënte bisht. Shoku Beqir është përpjekur t’i zgjidhë problemet operative dhe organizative të ministrisë dhe të ushtrisë jo me ndihmën time, por gjithnjë duke u mbështetur te shoku Rahman. Përse? Sepse të dy mendonin njësoj për punën. Shoku Beqir me kohë i ka përqendruar shumë kompetenca në duart e Rahmanit, gjë që, jo vetëm sipas meje, por edhe sipas mendimit të shumë drejtorëve të drejtorive dhe sektorëve të ndryshëm, ka penguar punën.

Për drejtimin e ushtrisë është themelor uniteti i mendimit për strategjinë që duhet përdorur për mbrojtjen e popullit. Por, në rastin tonë, kontradiktat midis meje dhe shokut Beqir kanë qenë të shumta dhe të shpeshta. Dhe sot e pohoj përpara Byrosë Politike se nuk bëra vërtet atë që duhej bërë

si drejtues Partie, pra që të vija në dijeni menjëherë Partinë dhe shokun Enver rreth këtyre pikëpamjeve të kundërta mbi strategjinë dhe mbi tezat e Këshillit të Mbrojtjes. Një gabim që nuk ia fal vetes. E kuptoja se sa të rrezikshme ishin idetë e shokut Beqir, por mendoja se mund t'i kapërceja këto kontradikta përmes luftës sime dialektike. Për këtë arsye nuk i raportova shokut Enver dhe Partisë, për të mos shkaktuar probleme të reja. Për më tepër, në mbledhjet tona, shoku Beqir nuk më kundërshtonte kur unë shprehja idetë, heshtte, kështu unë mendoja se ai i pranonte pikëpamjet e mia. Ky gabim i rëndë do të më rëndojë për gjithë jetën.

Pika më e rrezikshme në brendësi të materialit të përgatitur nga shoku Beqir ishte koncepti, sipas të cilit, në momentin kur fillojnë veprimet ushtarake, lufta jonë duhet të shndërrohet në luftë partizane. Rolin kryesor nuk duhet ta kishin forcat e rregullta, por ato partizane.

Në vitin 1966, bazuar në orientimet e shokut Enver, Këshilli i Mbrojtjes përpunoi tezat e luftës popullore, të pritura me entuziazëm të madh nga e gjithë ushtria. Në vitin 1971 shoku Beqir, duke u bazuar në orientimin e Plenumit të dymbëdhjetë të Komitetit Qendror dhe te fjala e shokut Enver gjatë këtij Plenumi, filloi të përpunonte një material të ri teorik me një grup ushtarakësh, të cilëve u krijoi kushtet më të mira për të punuar e duke u lejuar edhe shqyrtim të dokumenteve *top secret*. U përpunuan dy versione, njëri pas tjetrit, por, të dyja ia hiqnin rolin aktiv mbrojtjes, nxirrnin jashtë loje formacionin ushtarak të trupave dhe parashikonin, pasi të fillonin operacionet ushtarake, tërheqjen e një pjese të forcave të brendshme për të realizuar luftë partizane.

Më 1973 morëm kopjen e versionit të tretë të materialit, por edhe ajo kishte pak a shumë të njëjtën përmbajtje. Pata me shokun Beqir një diskutim të gjatë dhe të ndezur, në të cilën i kërkoja të thoshte hapur se cilat koncepte të tezave të Këshillit të Mbrojtjes sipas tij nuk shkonin, përse nuk shkonin dhe, gjithnjë sipas tij, si duheshin ndryshuar. Atëherë shoku Beqir ua dha ta analizonin këtë material të tretë disa ushtarakëve të lartë, ngaqë donte të dinte

mendimin e tyre. Këta ushtarakë, nën drejtimin e shokut Rahman, e lexuan dhe shumica e tyre e hodhën poshtë. Megjithatë, pa pasur unë asnjë dijeni, materiali u shtyp dhe iu shpërnda bazës, duke urdhëruar komandantët e reparteve ta studionin, sepse gjatë mbledhjes së ardhshme në Durrës do të diskutohej dhe çdo komandant duhet të jepte mendim. E pyeta shokun Beqir ta mendonte dhe një herë, sepse ky material do të krijonte konfuzion në ushtri dhe do të vinte në dyshim konceptet ekzistuese. Përpara ditës së diskutimit e lexova edhe një herë materialin dhe u binda përsëri sa i dëmshëm ishte. Bisedova me shokun Hito, i cili, gjithashtu, kishte bërë vërejtje shumë të drejta, ishte i shqetësuar e madje kishte idenë se diskutimi i materialit duhej ndaluar që në mbledhjen e Durrësit.

Ky material, në fakt, bie në kundërshtim jo vetëm me tezat, por edhe me mësimet e shokut Enver dhe me të gjithë politikën ushtarake të Partisë, sipas së cilës mbrojtja duhet të jetë “në pozicion dhe aktive” dhe se ai që braktis vendin e tij pa urdhër është tradhtar. Ku janë mësimet e shokut Enver, që na thonë se nuk duhet ta lejojmë armikun të shkelë në tokën tonë?

MEHMET SHEHU: Po, pikërisht. Shoku Petrit, a është e vërtetë se materiali i shokut Beqir u referohej në mjaft pika fjalëve të shokut Enver? Me çfarë qëllimi, sipas mendimit tënd?

PETRIT DUME: Kjo betejë, e konceptuar kështu nga ana e shokut Beqir, nuk mund të mos kishte për qëllim hedhjen poshtë të tezave të Këshillit të Mbrojtjes dhe pranimin e të tijave si tezat e reja zyrtare. Por, edhe më keq, shoku Beqir ka hedhur baltë mbi mësimet e shokut Enver dhe i ka përdorur ato për ta na bërë presion të gjithëve. Në të vërtetë, për t’ua mbyllur gojën kuadrove, bashkë me materialin e tretë ka dërguar edhe pjesë të nxjerra nga fjalimi i shokut Enver në Plenumin e dymbëdhjetë, për të thënë se ky material bazohet mbi mësimet e Komandantit. Në një broshurë më vete janë vendosur citimet e Enver

Hoxhës mbi çështje ushtarake dhe mbi teoritë e luftës sonë popullore.

MEHMET SHEHU: Ku ndodhet kjo broshurë?

PETRIT DUME: Është e bashkangjitur me materialin e tretë dhe duket sikur na thotë “shikoni, bazohet mbi mësimet e shokut Enver, prandaj është në rregull”.

MEHMET SHEHU: Si për të thënë “miratojeni, sepse këtë kërkon shoku Enver”.

PETRIT DUME: Pikërisht kështu. Por, kuadrot, edhe pse i panë citimet e shokut Enver, nuk e miratuan këtë material të tretë dhe u thanë pa mëdyshje autorëve “kini mendjen, jeni kundër mësimëve të shokut Enver”. Pra, shoku Beqir, mendoj se nuk ka asnjë rrugëdalje për t’i shpëtuar përgjegjësisë sate kolosale.

Gjenerali Dume zgjatet përpara, duke kërkuar me sy ministrin e Mbrojtjes Popullore. Pastaj, vështroi përreth dhe, duke ngritur pak zërin, e përmbylli fjalën:

- Ai është autori kryesor i materialeve dhe, për përpunimin e tyre ka pasur mbështetjen e plotë të shokut Rahman Perllaku!

Foli me ton të fortë, duke i theksuar mirë fjalët, si do të bënte në tribunë, përpara reparteve të rreshtuara përpara tij. Anëtarët e Byrosë Politike u ndien disi më mirë kur nisi të fliste me zë më të përmbajtur Hito Çakoja, komisari politik i ushtrisë. Edhe ai foli gjatë, por shumë më pak se Dumja. Shpjegoi, sipas pikëpamjes së tij, të gjithë historinë e tri materialeve dhe në fund, edhe ai pranoi gabimet e veta që nuk kishte ishte përkujdesur sa duhej për përgatitjen ideologjike të oficerëve të lartë.

HITO ÇAKO: Për sa i përket rolit tim, edhe mbi mua bie përgjegjësia që disa shokë ushtarakë në krye të ushtrisë i kanë përpunuar këto materiale duke kryer gabime të rënda teorike, që njohuritë e tyre mbi tezat e Këshillit të Mbrojtjes, të direktivave të Plenumit të Dymbëdhjetë dhe të mendimit të shokut Enver Hoxha rezultuan kaq të mangëta, që ata, si përfundim, ranë në një art ushtarak klasik, borgjez dhe revizionist. Për këtë arsye, këtu, në Byronë Politike, unë premtoj se do të nxjerr mësim nga sa ka ndodhur dhe do të punoj më mirë këndeje e tutje.

ENVER HOXHA: I dëgjove me vëmendje ato që të thanë dy shokët?

BEQIR BALLUKU: Po, po, shoku Enver.

ENVER HOXHA: Dhe i krahasove argumentet e tua me ato të shokëve Petrit dhe Hito? Sepse, mendimi i parë që më vjen ndër mend është se shoku Beqir vetëm sa i ka prekur gabimet e tij, në mënyrë të sipërfaqshme, sikur të mos jetë ai përgjegjësi kryesor për ushtrinë.

BEQIR BALLUKU: I ndoqa me vëmendje fjalët e shokëve Petrit dhe Hito, dhe e pranoj se kam qenë, si e thatë dhe ju, shoku Enver, i sipërfaqshëm. Unë i kam analizuar problemet në mënyrë të turbullt, ndërsa ndërhyrjet e dy shokëve ishin të thelluara dhe korrekte. Por, brenda meje po ndodh një metamorfozë. Dalëngadalë po i kuptoj arsyet e qëndrimeve të mia të gabuara. Sipërfaqshmërinë, paaftësinë time... Për shembull, përpara tezave të Këshillit të Mbrojtjes u përpoqëm me shokun Petrit të përpunonim një strategji të re mbrojtjeje, për të zëvendësuar atë sovjetike revizioniste. Por, me gjithë orientimet e dhëna nga Komiteti Qendror dhe nga ju, shoku Enver nuk mundëm, sepse nuk e kishim aftësinë për diçka të tillë. Më pas dolën tezat. Dhe më ka ardhur keq që nuk isha unë autori i tyre. E kam

vrarë mendjen: përse nuk jam i aftë të bëj diçka të tillë? Që përpara se të dilyn tezat, në përpjekjen time të parë, unë e kam përmendur teorinë e rrëshqitjes dhe kalimin e mundshëm të lufta partizane.

MEHMET SHEHU: Por, ndoshta kjo ka ndodhur në kohën kur dërguam Vaskë Gjini në Vietnam, për të marrë eksperiencë mbi luftën popullore.

BEQIR BALLUKU: Jo... ka ndodhur shumë më përpara.

PETRT DUME: Po, i bie shumë kohë më parë.

BEQIR BALLUKU: Kam filluar të flas për teorinë e rrëshqitjes në një dokument e pastaj u tërhoqa dhe më pas erdhën tezat e Këshillit të Mbrojtjes. Në qoftë se, shumë kohë më pas, u riktheva, ndoshta sepse idetë e mija gjetën mbështetje... Por, kjo nuk ka rëndësi. Unë gabova. Por, e përsëris, sinqerisht, kurrë nuk kam pasur për qëllim të ndryshoj apo të zëvendësoj tezat e Këshillit të Mbrojtjes. Nuk isha as i aftë për këtë.

U nisa nga hamendja se Petriti dhe Hitoja më kundërshtonin për hir të kundërshtimit dhe nuk më shkoi asnjëherë ndër mend se në të vërtetë ai material duhej rishikuar rrënjësisht. Jam treguar mendjemadh dhe mburravec. Përgjegjësia është tërësisht e imja. Shokët që kanë punuar me materialin nuk kanë asnjë faj, sepse isha unë ai që u thosha se çfarë duhet të bënin. Po i kuptoj gabimet e mija, shoku Enver, por më nevojitet më shumë kohë për të reflektuar.

ENVER HOXHA: Mirë. E ndërpresim. Takohemi përsëri pasdite, më gjashtë.

14

Selenicë (në Jug të Shqipërisë), 26 nëntor 1974. E martë.

Në qendrën e minierave në Selenicë nxirrej naftë nga moçale të pamata, të zeza e me erë të rëndë. Pak vite më parë aty u ndërtuan disa pallate për punëtorët. Në qytezë ndodhej një furrë buke, një kafene dhe një shesh, ku në njërën anë kishin vendosur zyrën e postës, vetëm me një punonjëse, e cila mjaftonte për punën e pakët. Barakat e vjetra ishin prishur dhe në vend të tyre ishin ngritur tri ndërtesa. Apartamentet ishin me dy, tri ose katër hapësira, sipas përbërjes së familjes. Ose vetëm me një dhomë, për punëtorët pa familje: drejtoria e minierës vendoste aty edhe tre ose katër punëtorë bashkë.

Një mbremje, në një apartament si ky i fundit ia behu sekretari i organizatës së Partisë. Kur njëri prej katër punëtorëve e hapi derën dhe e pa aty, iu duk sikur i hapi derën vdekjes. Dhe kjo frikë iu shfaq drejt e në fytyrë. Edhe fytyrat e tre të tjerëve morën një shprehje tmerri.

- Ej, shokë, si po ia kaloni? - tha sekretari, duke hyrë në dhomë. Dy minatorë ishin të ulur mbi shtretërit, njëri ishte tek tavolina, i katërti kishte mbetur si i ngrirë pranë derës akoma të hapur.

Asnjëri nuk mori guximin të përgjigjej, ndërsa sekretari i erdhi rrotull tavolinës dhe shikoi rreth e qark.

- Nuk paskeni gjë për të pirë? As edhe një gotë raki?

Më në fund ai që ndodhej pranë derës e mbylli dhe nxitoi te rafti, ku mori një shishe dhe një gotë. E mbushi me

raki dhe ia zgjati gotën sekretarit, duke i ngulur sytë.

I kishin zbuluar. Ah, mallkim! Pandehnin se askush nuk i kishte parë, por ja që i paskëshin zbuluar. Mijëra sy, mijëra sy ka Partia, edhe në cep të barakës së errët të veglave, asaj pa dritare, ku atë mëngjes kishin bërë nga një sy gjumë me radhë, një herë dy prej tyre e më pas dy të tjerët. Dhe, një natë më parë ishin vonuar pak, madje i kishte zënë agimi. Ishin të rinj, pa familje dhe kishin pasur edhe vizita në shtëpi, punonjësja e postës dhe ajo e laboratorit të minierës. Të reja dhe pa njeri, edhe ato. Nuk kishte asgjë të keqe, Partia nuk ishte kundër shoqërimit. Por, të flije të qoshja e barakës, këtë Partia nuk e toleronte. Sa do t'i kishte kushtuar atdheut? Katër orë punë janë baras me tre të katërtat e vagonit të bitumit. E pastaj pagesat, që do të merreshin pa ngritur lopatën një orë të tërë. Sa lek vlen një orë pune? Na e thoni sa është dhe do t'ua kthejmë, do t'i mbani nga rroga tjetër. Dhe për atë treçerekun e vagonit të pambushur, në fund të turnit do të punojmë në pus në një ditë të çfarëdoshme të asaj jave dhe do t'ia kthejmë përsëri atdheut, çfarë problemi ka?

- Vetëm një gotë? Po ju, nuk do të pini me mua? Jepini, djema, se do të festojmë, - tha pastaj sekretari. Të tjerët u vështruan dhe menduan se po i vinin në lojë. Por, nga dollapi dolën dhe katër gota të tjera dhe secili e mbushi pak të vetën.

- Urime, djema! Partia ka vendosur t'ju shpërblejë. - Sekretari ngriti gotën dhe e vuri në buzë. Pa kuptuar gjë, edhe katër punëtorët vepruan si ai.

- Do të keni një apartament më të madh. Nesër do të largoheni prej këndej.

U dëgjua vetëm kolla e beftë e njërit prej tyre, ngaqë i shkoi keq gllënjka e rakisë.

Të nesërmen të katër djemtë e rinj mblodhën sendet e plaçkat dhe e liruan dhomën. U vendosën në një apartament me katër dhoma, i vetmi i lirë në atë moment në të tria pallatet.

Ndërsa Partisë kjo dhoma e madhe i duhej për ish-ministrin dhe gruan e tij. Nga tavani varej teli elektrik me llambën në fund. Kishte një tryezë, katër karrige, një raft pas murit të zhvoshkur, një dritare pa perde e natën mund të mbulohej me një batanije të trashë varur te kanatet; dy shtretër portativë afër njëri-tjetrit, përballë lavamanit, pas tij një deriçkë, ku ishte banja. I sollën me një fuoristradë ushtarake dhe i futën në korridorin e pallatit. Shoferi i “Xhipit” u shpuri lart një valixhe, pastaj iku duke mbyllur derën e duke lënë aty dy të moshuarit. Askush nuk e vuri re mbërritjen e tyre. Dikush i mbështetur te dritarja pa vetëm makinën që largohej.

Të nesërmen gruaja doli të blinte mish dhe një shishe qumësht. Kështu Selenica zbuloi se i ishte shtuar një banore më shumë. Binte në sy, me këpucë lustrafin, gete të holla dhe pallto leshi, e krehur si asnjëra aty nuk ishte krehur ndonjëherë. Foli vetëm pak fjalë te banaku, e sjellshme dhe aq mjaftonte të kuptohej se vinte nga Tirana. Por, kush ishte? Pyetja filloi të përhapej dhe dikush e lidhi praninë e saj me atë fuoristradën që ishte shfaqur në shesh një ditë më parë, në mëngjes. E shihnin çdo ditë, tek ushqimorja dhe te furra e bukës e aq. Blinte qumësht, oriz, perime, bukë e pastaj shkonte në shtëpi.

Pas një jave edhe ish-ministri vendosi të dilte. Veshi kapotën e rëndë dhe doli në rrugë. Vështroi rreth e qark. Të tria pallatet krijonin një lloj hapësire, që i ngjante sadopak një sheshi. Dalloi tabelën “KAFFE” poshtë njërit prej tyre dhe eci në atë drejtim. Ngjiti tri shkallaret prej çimentoje të palyer dhe shtyu derën prej xhami. Diçka sipër tij tringëlliu, një burrë pas banakut u kthye nga i porsaardhuri. Dhe buzëqeshja që kishte në buzë iu shua në çast.

Kafeneja ishte bosh dhe ai u ul te një tryezë e vogël. Kamerieri iu afrua me njëfarë pasigurie. Dhe, me respekt e ngurrim njëherazi, e pyeti:

- Shoku Ministër, me se mund t’ju shërbej?
- Nuk jam më ministër. Kam dalë në pension. Një ujë tonik, ju lutem!

Kamerieri ngeci i hutuar, duke vrarë mendjen për atë porosi dhe për gjërat që kishte në dispozicion, por asnjëra prej tyre nuk quhej “ujë tonik”.

Ish-ministri e vështroi dhe e kuptoi. - Një kafe?

- Ekspres, shok?

- Nuk e kam më taserën e Partisë, se ma hoqën, - iu përgjigj, - por shok jam, po. Jam komunist. Një kafe të zakonshme.

E piu dalëngadalë kafënë dhe qëndroi një copë herë aty, ulur, i zhytur në mendime. Dritarja binte mbi rrugën gjithë pluhur dhe gjatë gjithë kohës aty pa të kalonte vetëm një grua me një fëmijë në krahë. Ishte dhjetë e gjysmë e mëngjesit dhe të gjithë ishin në punë.

Pastaj u ngrit me mundim dhe përshëndeti kamerierin.

- Rroftë!

Kamerieri pas banakut mori qëndrim gatitu dhe mblodhi grushtin, por ishte vetëm një çast, një refleks i kushtëzuar, ndoshta për atë ëndrrën e fshehur për t’u gjendur befas, në kafenenë e tij, përpara një shoku të Byrosë Politike tek kalonte këtyre anëve. “Çfarë dreqin po bëj, - i tha pastaj vetes, - po më pa njeri do të më degdisin në internim edhe mua.” Por, internimi ja ku ishte, dhe ai, pa e ditur, ndodhej aty prej njëfarë kohe jo të pakët. E mblodhi menjëherë veten dhe e përshëndeti me një “mirupafshim” të thjeshtë, duke fshirë një filxhan.

Kështu e zbuloi Selenica se kush ishin banorët e rinj. Në qytezë nuk kishte rrjet televizioni, por kamerieri ishte lexues i përhershëm e i vëmendshëm i “Zërit të Popullit” dhe fotografia e ministrit, me uniformë ose me kostum, botohej shpeshherë.

Nuk ishte më ministër i Mbrojtjes Popullore. Prej fundit të korrikut cilësohej zyrtarisht “armik i popullit”, megjithëse në Shqipëri nuk dinin akoma asgjë. Ndërsa Selenica po, e dinte edhe sepse ishte vend internimi. Ishte izolimi.

Atë mbrëmje në kafene u fol për këtë gjë. Kamerieri, njeri besnik i Partisë deri në verbëri, u ndie i lajkatur dhe

premtoi se do të vigjilonte me kujdes veprimet e dy të moshuarve. Atë mbrëmje sekretari i organizatës së Partisë nuk erdhi në lokal. Por, gjithsesi, njerëzit nuk e mbyllën dot gojën. Shumë mendonin se në Tiranë Selenica u duhej vetëm për të qenë kamp përqendrimi, burg në qiell të hapur dhe se krerët e Partisë e dinin fije e për pe se sa e vështirë ishte atje jeta. Dhe shumë të tjerë e kishin ndarë mendjen tanimë, të tronditur se për ta, për një kohë shumë të gjatë, asgjë nuk do të ndryshonte. *Përderisa i dërgojnë këtu armiqtë e Partisë, në Tiranë nuk do të luajnë as gishtin për të na përmirësuar kushtet e jetesës. Të gjithë jemi në internim. Mirë se vini në Selenicë...* Por askush nuk hapi gojë e t'i shprehte këto mendime, pa ia prishur gëzimin kamerierit që Partia i ngarkoi atë detyrë. "E çfarë dimë ne? Ndoshta vetë shoku Enver ka menduar t'i dërgojë në Selenicë ata të dy." *Sa nder i madh. Lavdi Partisë*, shtuan ca të tjerë, gjithnjë të heshtur, duke përzier mendime dhe raki.

Një mëngjes, andej nga fundi i nëntorit, në derën e dhomës së madhe u dëgjua një e trokitur. Ish-ministri u ngrit, e hapi dhe pa përpara vetes dy burra. Njëri, më i shkurtër dhe trashalug, me duart futur në xhepat e pardesysë i tha vetëm se duhet të vinte me ta. E arrestuan. Gruaja, me sytë e tmerruar dhe gojën hapur e pa të dilte e të zhdukej përgjithnjë. E kthyen në Tiranë, në burg dhe aty, siç e kishte parashikuar, gjeti edhe Petritin me Hiton. Të tre më vonë dolën në gjyq dhe qëndruan aty edhe një vit tjetër.

15

Rrëshen (në Veri të Shqipërisë), 6 nëntor 1975. E enjte.

Kushedi përse u kujtuan për të internuarit atje në Rrëshen. Atë mëngjes nga Lezha, qyteti poshtë në fushë e pranë detit, kishte ardhur një motoçiklist e i kishte dorëzuar një zarf sekretarit të Partisë së fshatit, i cili, nga ana e tij nxitoi e takoi sekretarin e organizatës bazë të minierës. Të dy u mbyllën në shtëpi, në një dhomë veçan dhe thirrën gruan e re të sekretarit të organizatës bazë vetëm që t'u sillte mbi tavolinën e ulët një tabaka me dy filxhanë dhe ibrikun me kafe të nxehtë. Gruas i zuri syri, përtokë, pranë jastëkut ku qe ulur i shoqi, një zarf bojë hiri, ende të pahapur. U shqetësua. Qëndroi një grimë pa lëvizur, pastaj ai ia bëri me shenjë të largohej dhe filloi të fliste me tjetrin me zë të ulët.

Kështu filloi ajo ditë në Rrëshen, me një motoçikletë që erdhi herët e që buçiti gjatë gjithë rrugës kryesore deri te shtëpia e sekretarit të Partisë, te Gjoka i shkathët, i cili përshkoi, pa e zgjatur, fshatin me hap të shpejtë e me një zarf në dorë deri te ndërtesa e re e shtëpive të punëtorëve, ku, në një apartament në katin e tretë, jetonte përgjegjësi politik i minierës, Ndueja i duruar. Dy fakte të pazakonta, të cilat fshati aty nga mesdita i mori vesh me hollësi të madhe.

Majlindës, gruas së të sekretarit të organizatës bazë, ia kishte ënda të mbahej më të madh dhe nuk ishte e zonja të ruante asnjë të fshehtë. Këtu e ndihmonin edhe inxhinierët e ndërtimit: muret e shtëpive të reja të punëtorëve ishin vërtet të holla dhe mjaftonte të vije veshin e të dëgjoje, në mos gjithçka, të paktën gjërat thelbësore. Po flisnin

për të internuar dhe për ata në veçanti, sepse, përveç fjalës “të internuar”, gruaja dëgjoi të përmendej edhe fjala “ministër”. Pra, zarfi përmbante gjëra të reja për vajzën dhe dhëndrin e ministrit, që u shfaqën një vit më parë në fshat me një vajzë të vogël rreth një vjeçe. Së shoqes së Ndues i pëlqente të njihej me atë grua, ndryshe nga të gjitha të tjerat në Rrëshen, megjithëse vishej gjithnjë me dy ose tri fustane dhe kishte përfunduar më keq se ato vetë. Por, megjithatë, ajo ecte ndryshe dhe, të paktën kështu i dukej kësaj, në atë mënyrë ndryshe ajo mbante edhe kokën, lëvizte duart e vështronte përreth. Krijoi bindjen se të tilla duhet të ishin të gjitha gratë në Tiranë. Por, nga ana tjetër, duke qenë gruaja e një autoriteti politik, nuk ishte aspak e këshillueshme t’i afrohej. Dhe e vështronte nga larg, kur shkonte në dyqan e ndonjëherë mbante dhe radhë për të qenë disi më afër, por kurrë nuk i drejtoi fjalën.

Majlinda, kur mendoi se dëgjoi mjaft gjëra, rendi te shoqja e saj në katin e parë.

- Dila... - dhe u ul menjëherë në tryezën e kuzhinës. Shoqja i la punët që po bënte dhe u ul me të shpejtë për ta dëgjuar. Gjithçka linte të mendoje për “gjëra të rënda... gjëra të rënda”, si tha vërtet Majlinda, duke tundur dorën:

- Lajme nga Tirana, për të internuarit. Një letër nga Komiteti Qendror, e shkruar nga Enver Hoxha dora vetë, i erdhi Ndues tim pak më parë...

- Të gjorët njerëz... dhe ajo vaja e vogël... Po çfarë lajmesh? Çfarë do t’ju bëjnë?

- Dila, Partia e ka zemrën e madhe, nëse vepron kështu, ka një arsye.

- Patjetër, patjetër... mendova vetëm për atë vajzën, aq e vogël, e gjora nuk ka asnjë faj...

- Po fundja, në Rrëshen i kanë sjellë, jo në ferr, Dila. Ne jetojmë këtu dhe a e ka tradhtuar ndokush Partinë? Ndueja thotë se janë këtu jo për ndëshkim. Vajza e vogël... po jeton si të gjithë fëmijët tanë.

- Dhe çfarë i ka shkruar shoku Enver shokut Ndue? Mos vallë mori fund riedukimi i tyre dhe do të largohen?

Gruaja mori frymë thellë, ndërkohë mikesha e vështronte me kureshtje.

- A ke kafe, Dila? - I pëlqente ta zgjaste pritjen. Tjetra, duke vështruar tek ziente kafeja vriste mendjen se çfarë lajmi mund të ishte ky. Dila i njihte pikat e dobëta të mikes së saj dhe e pranoi pa kundërshtuar këtë pritje të ethshme. Iu shmang pyetjeve, duke vështruar ujin të arrinte pikën e zierjes, të hidhte pluhurin e kafesë dhe sheqerin në të e pastaj t'i përziente.

Vendosi mbi tryezë tabakanë me dy filxhanët. U ul dhe, duke respektuar heshtjen e kërkuar nga mikesha, e pyeti në fund:

- Më thuaj, pra. Çfarë lajmesh kemi? Më trego, më trego, Majlindë, se ke fatin të marrësh vesh fakte kaq të fshehta, lum ti...

- Sonte, në gjysmën e turnit të dytë, punëtorët e minierës do të grumbullohen në një mbledhje. Do t'u lexohet një njoftim i rëndësishëm...

- Ai që i ka dërguar shoku Enver shokut Ndue?

- Pooo, pikërisht ai! - u përgjigj e lumtur gruaja, gjithnjë e më shumë e fryrë me veten. - Do të thirren të gjithë punëtorët dhe kuadrot e minierës, po edhe kooperativistët, ushtarët e kazermave... pra, shoku Enver ka kërkuar që ky takim të jetë i hapur për të gjithë popullsinë e Rrëshenit.

- Sa shumë mendon për ne, shoku Enver... rroftë sa malet!

- ...por, Dila, kryesorja është se ka porosi që aty të jenë edhe dy të internuarit.

- Jooo.

- Pooo...

- E përse kështu? Për t'i riedukuar? - Për t'i riedukuar...! Dila, çfarë thua kështu! Njoftimi ka lidhje me ta. Ajo..., - dhe duke vështruar përreth u përkul pak drejt shoqes: - Ajo..., - vazhdoi me zë të ulët, megjithëse ishin vetëm në shtëpi, - është vajza e ministrit puçist!

- E gjeneralit? E atij që ishte ministër i Mbrojtjes?

- Ajo, dora vetë.

- Sa gjëra që di ti, Majlinda...! Por, edhe ne duhet të vijmë në atë takim?

- E detyrueshme është vetëm për punëtorët e minierës. Por, sa më shumë të jenë, aq më mirë është.... Pa dyshim, në rastin tim, si shoqja e jetës e Ndues, unë nuk mund të mungoj....

Majlinda e shijonte shumë këtë mundësi, ku do të paraqiteshin të dy, burrë e grua. Dhe sa shumë shijonte Dila të luante me të, ta dëgjonte të përdorte këto fjalë të mëdha që vinin nga Tirana, si për shembull “shoqja e jetës”, dëgjuar një mijë herë në radio dhe në dokumentarë, sepse kështu paraqitej në takimet publike shoqja Nexhmije, “shoqja e jetës e shokut Enver”. Dhe Dila nuk deshi të humbiste asnjë fjalë prej saj, atë mëngjes.

- Dhe kush do ta mbajë fjalimin kryesor? Kush do ta lexojë letrën e shokut Enver? Sigurisht, ai mistreci Gjoka ka për të futur hundët...

- Patjetër, do të përpiqet, si përherë. Por, kësaj radhe Ndueja nuk do ta lejojë. Sapo Gjoka të ikë, do t’i them se çfarë duhet të bëjë... - tha dhe i ra me dorë tavolinës.

- Ashtu?

- Shoku Enver e ka caktuar vetë ku do të zhvillohet ky takim. Nuk ka shkruar “Vatra e Kulturës”. Ka shkruar “Salla e Ndërmarrjes Shtetërore për nxjerrjen e gurëve”. Pra, në shtëpinë e Ndues, jo të Gjokës! Domethënë, kësaj radhe i takon këtij timi të flasë. Do t’ia shpjegoj mirë, sapo ai tjetri të ikë... - “Salla e Ndërmarrjes Shtetërore të nxjerrjes së gurëve”, Dila! Shoku Enver e ka shkruar fare qartë.

- Eh... shoku Enver është shprehur qartë, por nuk është e lehtë ta shmangësh Gjokën...

- Këtë herë nuk do t’ia dalë dot!

- Të shpresojmë. Kushedi çfarë presin në Tiranë për të kuptuar se ne këtu kemi shokun Ndue, që...

- E dinë, e dinë, Dila, mos ki merak. Në Tiranë të gjitha i dinë. Vitin që vjen do të zhvillohet kongresi dhe ke për të parë...

- Do ta ngrenë në detyrë?

- Në komitetin e Lezhës një shok i tha se kjo punë ka marrë fund.

- Oh, lëvduar qoftë... Partia.

- E shikon, shoqja Dila, shenjat janë të mira. Pandeh ti se në Tiranë e kanë zgjedhur rastësisht ku t'i dërgojnë për riedukim këta të dy? Përderisa kanë zgjedhur minierën tonë, kanë besim te puna politike e Ndues! Gjoka s'ka nga t'ia mbajë, do ta pranojë... - qeshi e lumtur Majlinda, - kur të zgjidhet Ndueja në Komitetin Qendror, do të jetë vetë Gjoka, që do t'i sjellë me dorën e tij telegramin e thirrjes në Tiranë.

Dila u ngrit nga tryeza, nxori nga rafti shishen e rakisë dhe çokitën gotat:

- Për Nduen!

U zgjodh salla e mensës, më e madhja e disponueshme në administrimin e minierës. Punonjësit e saj hoqën tavolinat dhe stolat dhe vendosën disa qindra karrige, duke lënë një korridor në mes. U shtuan flamuj të kuq, përveç atyre të varur dhe në dy muret më të gjata u varën tabela me parulla, të përgatitura me shpejtësi në palestrën e shkollës së minierës. Në krye të sallës, mbi një podium, u vendos një tavolinë e gjatë me disa karrige.

Të parët erdhën punëtorët e turnit të dytë, të cilët para se të hynin në sallë shkundën me sa mundën pluhurin nga supet. Pastaj, në rresht, ushtarët e garnizonit vajtën e u ulën pranë tabelës "Mbrojtja, çështje e të gjithë popullit". U zbrazën zyrat dhe magazinat e çdo sektori tjetër të minierës. Më pas, nga shtëpitë e tyre e nga kafenetë e Rrëshenit mbërritën punëtorët dhe kuadrot e turnit të parë dhe kategoritë e tjera, mësues e profesorë, fshatarë e llogaritarë, mjekët e ambulancës dhe punonjësit e postës. Salla u mbush me shpejtësi.

Si kishin bërë përherë, Nora dhe Albani vendosën të mos shkonin. E dinin se ishin të padëshiruar, të parë me dyshim dhe bezdi dhe, për këtë arsye, që në fillim nuk morën

pjesë në takimet kolektive. Edhe atë ditë, ndërsa punëtorët e tjerë po shkonin drejt ndërtesës së drejtorisë, Albani doli nga miniera dhe u nis për në shtëpi, një dhomë e vogël, që ua kishin dhënë në periferi të qytetit. Por sapo kishte arritur, kur trokitën në derë. Albani e hapi.

- Po ju, përse nuk keni ardhur në aktivitet, te mensa? Kush ju ka dhënë leje?

- Shoku Ndue, ne nuk marrim pjesë asnjëherë, e kemi kuptuar se nuk ju pëlqen të na shihni, prandaj...

- Hajt, shkojmë. Duhet të jeni aty.

- Përse kësaj radhe po na kërkoni? - ndërhyri Nora.

- Thashë se duhet të vini. Menjëherë!

Nora mbështolli me të shpejtë Minervën dhe e shpuri te Flora e moshuar, e cila banonte në një barakë ngjitur me banesën e tyre. Dhe u nisën, ajo dhe Albani, pas sekretarit.

Ndueja u tregua mjaft i zoti. Efekti skenik e bëri shumë krenare Majlindën: dy të internuarit përshkuan korridorin mes karrigeve të sallës së mbushur plot e përplot, dy hapa pas “shokut të saj të jetës”. Edhe Gjoka mbeti pa mend, si të gjithë që kthyen kokat e vështruan në heshtje ardhjen e “dy armiqve”, që nuk i kishin parë kurrë të vinin në të tilla mbledhje. Zhurmërima pushoi. Nora dhe Albani u ulën në dy karriget e vetme të mbetura bosh, në rreshtin e parë. Ndueja i erdhi rrotull tavolinës dhe u ul në qendër, midis Gjokës dhe sekretarit të minierës.

- Kjo mbledhje me të gjithë ju është kërkuar me urgjencë nga Partia për disa njoftime të rëndësishme, - tha shkurt drejtori, duke e hapur aktivin.

Gjoka u ngrit në këmbë dhe Majlindës iu mblodh një lëmsh në stomak, se u nxe me të, por edhe me Nduen, *lëngaraq e i pazoti, ngordhalaq*, me frikën se këshillat e saj kishin shkuar kot.

- Punëtorë, punonjës dhe kuadro, kooperativistë, specialistë, ushtarë, popull i Rrëshenit! Rruga e lavdishme e Partisë së Punës të Shqipërisë me në krye shokun Enver Hoxha ka arritur një majë te re në ndërtimin e socializmit. Për këtë qëllim jemi mbledhur sot këtu, për t’u njohur

me këtë lajm të një suksesi tjetër të atdheut tonë socialist, që kurrë askush nuk mund të na e marrë dhe që ne do ta mbrojmë gjithmonë si sytë e ballit.

Si të kishin rënë në një mendje, ai pushoi fjalën dhe u ul. Majlinda u drodh e tëra.

U ngrit Ndueja në një mënyrë që, të gjithë, edhe ata në fund të sallës, të mund ta shihnin, pastaj nxori një fletë nga një zarf bojë hiri. Dhe lexoi:

Tiranë, 5 nëntor 1975

Sekretaria e Komitetit Qendror të Partisë së Punës të Shqipërisë

Komitetit të Partisë të rrethit të Mirditës, Rrëshen

Sekretarit të organizatës bazë të Ndërmarrjes së nxjerrjes së gurëve "Lenin-Stalin", Rrëshen.

Shokë,

Pas mbledhjes së Plenumit të Pestë të Komitetit Qendror në të cilin u analizua veprimtaria armiqësore, anti-Parti dhe tradhtare, tepër e rrezikshme e anëtarit të Byrosë Politike dhe ish-ministrit të Mbrojtjes Popullore Beqir Balluku, i cili kishte për qëllim revizionimin e politikës ushtarake të Partisë, shkërmoqjen e unitetit të saj dhe shkatërrimin e mbrojtjes së atdheut, si dhe pas Plenumit të Gjashtë të Komitetit Qendror, ku u shpallën armiq edhe ish-gjeneralët Petrit Dume dhe Hito Çako, ata u gjykuan nga Gjykata e Lartë.

Në ditën e sotme, në Tiranë, gjykata ka nxjerrë vendimin e dënimit me vdekje për tre armiq të popullit.

Salla shpërtheu në një duartrokitje me ritëm. "Rroftë Partia, rroftë shoku Enver!", thërritën të pranishmit njëzëri. "Par-ti-En-ver, jemi gati kurdoherë...!", dhe përsëri duartrokitje.

Nora u përkul gati deri te gjunjët, mbylli veshët me duar, duke fshehur pothuajse edhe kokën me to. Albani e ledhatoi lehtazi te qafa dhe flokët. E ndjeu të dridhej. Kishte kaluar

një vit nga arrestimi i të atit dhe kishin filluar të shpresonin se pas atij purgatori do t'i harronin, dhe të gjithë, bashkë me fëmijët e vegjël, do të harroheshin në ndonjë cep të humbur. Shqipëria e vogël kishte shumë cepa të tillë. Por...

Ndërkohë vazhdonte leximi i mesazhit të ardhur:

Kështu, ashtu si na ka mësuar doktrina marksiste-leniniste dhe si kemi mësuar nga përvoja më se tridhjetëvjeçare e Partisë sonë, pastrimi nga elementët armiq e forcon unitetin e popullit rreth Komitetit Qendror dhe Partisë. Lufta e klasave e shton vigjilencën e komunistëve dhe shpirtin revolucionar; duke ngritur lart emrin dhe nderin e atdheut tonë socialist, për ta shndërruar Shqipërinë në një kala të pamposhtshme dhe të aftë t'i bëjë ballë çdo furtune.

Rroftë populli shqiptar!

Rroftë Shqipëria socialiste!

Albani donte ta shpinte Norën menjëherë në shtëpi, ta shtrinte në shtrat, ta linte të derdhte lotët e të nxirrte gulçimat që e mbysnin përbrenda. Megjithëse ishin të ulur në rreshtin e parë, pikërisht përpara tavolinës së drejtuesve të Partisë, ai vështronte rreth vetes dhe jo rrallë haste në sy të panjohur grash e burrash, të heshtur e nënkuptues. Shikime të mëshirshme dhe të trembura.

Ndueja mbaroi së lexuari dhe u ul. Gjoka, pa u ngritur në këmbë, ashtu si e kërkonte rregulli i këtyre riteve, i njëjtë si për mbledhjet e nivelit më të lartë, si për ato të organeve të fshatrave më të vogla, e shpalli mbledhjen të hapur. Pati nga ata që propozuan të dërgonin telegram në Tiranë për të shqyrtuar më në thellësi, në rast se kishte gisht Greqia në këtë konspiracion. Komandanti i garnizonit shprehu besnikërinë ndaj tezave të mbrojtjes të përpunuara nga Partia nën kujdesin atëror dhe të drejtpërdrejtë të shokut Enver Hoxha. Dikush i përcaktoi ish-ministrin e mbrojtjes dhe dy gjeneralët e tjerë “gjarpërinj në gjirin e Partisë” dhe

propozoi të përforcohej mbikëqyrja në të gjitha nivelet, edhe në Rrëshen, edhe për përgatitjen e takimit të rëndësishëm të vitit të ardhshëm, të kongresit të shtatë të Partisë.

- Zbulimi i këtyre komplotistëve, që vepronin në nivelet më të larta të Partisë dhe të Shtetit tonë dëshmon se vigjilenca revolucionare duhet të jetë edhe më e lartë, shokë, - thirri Ndueja. - Po, vitin që vjen do të kemi kongresin. Por, nuk do të jetë vetëm kongresi i madh i Tiranës. Do të jenë mijëra në të gjithë Shqipërinë, në organizatat e punës dhe në komitete, në fshatra, në qytete, në qarqe, në të gjitha nivelet. Nga këto mbledhje lind limfa jetësore e Partisë sonë të lavdishme, ajo shkon deri në majë të pemës, deri në Tiranë. Edhe ne duhet të kemi kujdes të mos e dëmtojmë, ta ruajmë të pastër, ashtu si e do shoku Enver. Për këtë arsye i premtojmë Partisë se do të zgjedhim delegatë në kongres bijtë më të mirë të popullit të Mirditës. Detyra jonë revolucionare prej sot është puna për përgatitjen e kongreseve. Do të përkushtohemi me të gjitha fuqitë, shokë. Ky është objektivi ynë politik dhe tani e tutje, deri në kongresin e shtatë të Partisë së Punës të Shqipërisë, në nëntor 1976. Letra që na ka dërguar Komiteti Qendror, suksesi i arritur me çjerijen e maskës së këtij grupi armiqësor, na mbush me energji të mëtejshme dhe me optimizëm për ndërtimin e të ardhmes sonë. Rroftë Shqipëria!

Fjalimi i Ndues e drithëroi Majlindën. Gati sa nuk u përlot. Deshi t'i hidhej e ta përqafonte, duke thirrur: "Par-ti, Ndue, Par-ti, Ndue!!", por i erdhi turp në çast dhe e largoi nga mendja menjëherë atë mendim të largqoftë. Por, e ndiente se me atë fjalim, "shoku i saj i jetës" e kishte të hapur rrugën drejt Tiranës. E ndjeu edhe Gjoka, i cili pastaj vendosi të mos shtonte gjë tjetër, duke e shpallur mbledhjen të mbyllur.

Të gjithë u ngritën në këmbë, për të nderuar Partinë dhe themeluesin e saj të lavdishëm. Qindra karrige u lëvizën nga vendi, duke zhurmuar mbi dyshtemenë prej çimentoje me guriçka, duke rrahur duart e duke hedhur parulla. Zhurma u njësua me zërat e me duartrokitjet.

Albani u përkul mbi Norën dhe u mundua ta qetësonte pak. Ishin të zhytur në heshtjen e tyre, krejt të huaj nga ajo që po ndodhte përreth. Dy botë të patakueshme gjallonin në të njëjtën ngjarje, njëra si festë, tjetra si zi, të ndara tërësisht. Ose, të paktën kështu dukej. Askush, në të vërtetë, nuk e vuri re zbrazëtirën që lanë punëtorët përqark Norës dhe Albanit. Pa u hedhur asnjë shikim, madje duke bërë sikur nuk i vinin re, ata që ndodheshin më afër me dy të internuarit u tërhoqën pak, për të mos u cekur me ta, për të mos i prekur padashur, për të mos shqetësuar lotët dhe dhimbjen e tyre. Pa e dëmtuar Partinë, treguan dhe respekt ndaj tyre. Pastaj, përnjëherësh rrëmuja u shua dhe salla dalëngadalë u boshatis, në një heshtje, kësaj here të vërtetë. Në fytyrat e atyre që kishin festuar me aq entuziazëm nuk ndehej më buzëqeshja. Koka të ulura, miq që i fusnin krahun njëri-tjetrit, si bëjnë shqiptarët, fytyra të lodhura e të thelluara në mendime, përshëndetje të zakonshme mes atyre që nuk ishin parë prej kohësh, të gjithë po shpërndareshin nëpër shtëpitë e tyre. Më në fund mund të largoheshin.

16

Tiranë, 2 korrik 1974

Dëgjonte zërat e shokëve teksa përshkonte korridorin. I njihte dhe i dallonte secilin. Mori kthesën dhe i gjeti të gjithë rreth Enverit, përpara derës së sallës. E panë dhe heshtën. Dhe nisën të futeshin brenda kokulur, me hapa të vegjël, për të mos u ngjeshur, duke zvarritur këmbët. U ulën në të dyja anët e tryezës, si në dy gjysmëharqe, secili në vendin e tij. I fundit u ul ministri.

ENVER HOXHA: Fillojmë, shokë. Kush ka pyetje për t'i drejtuar shokëve Beqir, Petrit dhe Hito?

BEQIR BALLUKU: Shoku Enver, a mund të flas unë pas këtij pushimi?

ENVER HOXHA: Patjetër.

BEQIR BALLUKU: Dëshiroj të them se nuk i kam kundërshtuar kurrë tezat e Këshillit të Mbrojtjes, përveç ndonjë gjëje të vogël, hollësi të dorës së dytë, për të cilat kam folur po në Këshill. Por, individualizmi, mendjemadhësia, megalomania, elementet mikroborgjeze me të cilat jam sëmurur më kanë nxitur të bëj gabime të rënda. Por, ju siguroj se kam punuar dhe luftuar për mbrojtjen tonë, me gjithë anët e mia negative. Kam mbrojtur interesat dhe pikëpamjet tona edhe kur kam qenë jashtë shtetit për të siguruar material teknik për mbrojtjen aktive dhe për atë të pozicionit, të cilat, në atë kohë, ata të tjerët na i kundërshtonin.

ENVER HOXHA: E kush ishin këta të tjerët?

BEQIR BALLUKU: Shokët kinezë...

ENVER HOXHA: Çfarë thoshin?

BEQIR BALLUKU: Shokët kinezë na këshillonin një luftë popullore me intensitet të ulët dhe me këtë kërkonin të kushtëzonin edhe furnizimet e tyre me material teknik. Por, në katër udhëtimet e mia në Kinë arrita t'i garantoj ushtrisë sonë aparaturat dhe armatimet e nevojshme, pa u përkulur asnjëherë ndaj pikëpamjeve të tyre. Çështja e dytë, për të cilën dua të flas është ajo e pesimizmit. Unë kam besim të plotë te populli ynë dhe në aftësitë e ushtrisë sonë. Jam përpjekur vetëm të përmirësoj mënyrat tona të luftimit ose të paktën ky ka qenë synimi im. Mendoja t'ia përshtatja mënyrën tonë të luftimit faktorëve të ndryshëm, si zgjerimit të territorit, konfiguracionit të tij, por edhe mënyrës së luftimit të armikut. Kjo është e gjitha. Në analizat e mia kam bërë gabime, por për shkak të paaftësisë, jo sepse jam pesimist. E pranoj se disa çështje themelore i kam quajtur teknike dhe organizative. Nuk e kam kuptuar se me idenë time për ta ndarë ushtrinë në forca ndaluese dhe në forca rraskapitëse të armikut po shkatërroja ushtrinë. Nuk e kuptova se po teorizoja një model, luftën në lëvizje, të ndryshme nga ajo që kishte vendosur Partia.

ENVER HOXHA: Kush ka pyetje për Beqirin?

ADIL ÇARÇANI: Por, shoku Beqir, a nuk ishit ju ministër i Mbrojtjes? Nuk ishte detyra juaj t'i njihnit deri në hollësitë më të vogla tezat dhe t'i zbatonit ato? Si nuk e keni kuptuar se po e përmbysnit modelin tonë dhe po dilnit kundër tezave?

MANUSH MYFTIU: Shoku Beqir, bëhet fjalë për paaftësi, sipërfaqshmëri apo për diçka tjetër? Prej sa

kohe i kishit këto ide në kundërshtim me strategjinë tonë ushtarake?

RAMIZ ALIA: Por, a beson Beqir Balluku tek ushtria jonë? Kjo është pyetja që duhet të bëjmë. Sipas tij, a është në gjendje populli ynë të mbrohet nga një sulm, me këtë ushtri që kemi?

HYSNI KAPO: Në takimin tonë të parë, te shoku Mehmet, na the se nuk kishe asnjë lidhje me këto materiale dhe se pranoje si tëndin vetëm të fundit. Këtu po na thua me gjysmë zëri se i pranon gabimet dhe se materialet janë në kundërshtim me tezat e Këshillit të Mbrojtjes... Duhet të jesh i qartë. Të na sqarosh: je ti vetë përgjegjësi i këtyre materialeve teorike? Dhe kur ke filluar të mendosh e të veprosht kundër vijës sonë ushtarake? Na the se shqetësimi yt ishte e mira e atdheut, e Partisë... atëherë përse nuk erdhe të na flisje për këto shqetësime të tuat, përse nuk fole me shokun Enver? Përse? Përse nuk ke besim në drejtimin e Partisë? Po të pyes, sepse vetëm ai që nuk ka besim te shokët nuk vjen t'ia shfaqë shqetësimet e tij Partisë.

MEHMET SHEHU: Shoku Beqir, sot në mëngjes na the se midis orientimeve të Plenumit të Dymbëdhjetë dhe tezave të Këshillit të Mbrojtjes, sipas teje, nuk ka kontradiktë.

BEQIR BALLUKU: Jo, nuk ka. Janë njësoj...

MEHMET SHEHU: Në rregull. Atëherë, a mund t'i shpjegosh Byrosë Politike përse në materialin e tretë ke bashkangjitur edhe citimet e shokut Enver Hoxha? Pra, se mes tezave të Këshillit të Mbrojtjes dhe mësimave të shokut Enver në Plenumin e Dymbëdhjetë nuk ka asnjë ndryshim. Çfarë nevojë kishe t'u dërgoje kuadrove edhe citimet e shokut Enver? E kuptove pyetjen? Sepse duket sikur ti

ke qenë i ndërgjegjshëm se keni përgatitur një material deviacionist dhe doje ta kaloje duke theksuar: “Ah, shikoni, pasqyron mendimin e shokut Enver”.

SPIRO KOLEKA: Përse nuk e ke përfshirë në përgatitjen e materialit Shtabin dhe Institutin e Studimeve Ushtarake? Aty ka kuadro dhe ushtarakë të përgatitur, të përgjegjshëm. Përse dhe urdhër të shpërndahej ky material te drejtorët e ministrisë, te komandantët dhe komisarët e njësjive, kur shokët Petrit dhe Hito ishin kritikë, kur anëtarët e Komitetit të Partisë së Ministrisë të Mbrojtjes Popullore u shprehën se donin ta shqyrtonin? E më tej: përse kërkove dy herë me radhë të jepje dorëheqjen si ministër?

PILO PERISTERI: Shokëve ushtarakë u le të besonin se duhet të diskutonin mbi këto gjëra me shokët e Këshillit të Mbrojtjes. Por, nuk e bëre. Përse? Doje t’i mbaje urtë e butë, që ti të vazhdoje këtë rrugën tënde?

RITA MARKO: Përse nuk u përballe me Komitetin Qendror, kur more kritikën e para? Çfarë mendimi paske për kuadrot kryesorë të ushtrisë? Çfarë mendon për përgatitjen e tyre ushtarake dhe politike?

KADRI HAZBIU: Shoku Beqir sot na tha se nuk e lejoi Petritin të punonte me materialin, sepse ishte i sigurt që do t’i dilte kundër. Por, përse do të vepronte kështu?

ABDYL KËLLEZI: Dua të di nga shoku Beqir, prej sa kohësh...

Mehmet Shehu, për herë të parë nga momenti kur shokët filluan të bënin pyetje, ngriti kokën nga letra ku po mbante shënime dhe vështroi me vëmendje zëvendëskryeministrin, njëherazi edhe kryetar i Komisionit të Planit të Shtetit. Këqyri shprehjen e tij të fytyrës, bindjen dhe ngulmimin me të cilin po e pyeste ministrin e Mbrojtjes. Pastaj vështroi

ministrin, që po shkruante me dorë të lodhur, shënonte pyetjet dhe përgjigjet e mundshme. Ishte dobësuar, me ballin e brazduar nga rrudhat, faqet e rëna. Pastaj ngriti kokën nga tavani, mbylli sytë dhe u përpoq të kujtonte fytyrën e ministrit të ulur në po atë karrige në gjyqin e mëparshëm, kur kishin përgatitur akuzat kundër grupit të kulturës, një vit më parë. Iu kujtua sa i vendosur ishte treguar, iu kujtua se ishte habitur për mendimet e sakta që shprehu për një fushë tepër të largët nga interesat dhe aftësitë e tij. Iu kujtua sa i gjallë dukej, i fuqishëm, i pamposhtur. Uli përsëri kokën dhe vështroi edhe një herë Këllezin. Ishte gjithë energji, fytyrë që ndriste, buzë mishtore, sy të gjallë. Pyeti veten se çfarë do t'i mbetej nga kjo forcë, kur pas pak muajsh t'i vinte edhe atij radha. Prej disa ditësh, në mendjen e Mehmetit kishte filluar të vërtitej formula e akuzës për t'ia propozuar Enverit: “veprimtari armiqësor dhe sabotim i industrisë së naftës”. Ndërkohë, Këllezi vazhdonte:

- E dyta, përse doje të jepje dorëheqjen? Nuk e kam shumë të qartë, nuk ndiheshe në lartësinë e duhur për të mbuluar këtë detyrë e pastaj përgatisje materiale teorike në kundërshtim me tezat e drejta? Ndoshta mendoje se kështu mund të ushtroje ndonjë presion mbi Këshillin e Mbrojtjes?

RITA MARKO: Më falni, shoku Enver, më falni, se harrova një pyetje! Në qoftë se bashkëpunëtorët e tu më të afërt do t'i kishin pranuar këto teori, si do të veproje? Kaq. Faleminderit!

PETRO DODE: Përse nuk i ke informuar drejtuesit e Partisë se kishe tre vjet që po merreshe me këtë punë?

PETRIT DUME: Mua më vuri në dijeni Andon Sheti se, shoku Beqir, me rastin e pesëdhjetëvjetorit të shokut Ernest Jakova, shkoi dhe i bëri vizitë në shtëpi. Diskutuan pak mbi këtë material dhe shoku Beqir i tha: “Kur të

miratohet, ushtria do të shpëtojë”. Këtë ma ka thënë Andon Sheti. Nga kush duhet të shpëtojë ushtria, shoku Beqir?

BEQIR BALLUKU: Pyetja e shokut Adil: i kam kuptuar tezat unë, si ministër i Mbrojtjes. Ju thashë se brenda meje kam pësuar një metamorfozë të lehtë. Brenda meje kanë depërtuar koncepte që dalëngadalë kanë zënë rrënjë dhe janë zhvilluar. Por, jua them sinqerisht, kjo ka ndodhur në mënyrë të pandërgjegjshme. Isha i bindur se po bëja më të mirën për ushtrinë.

MEHMET SHEHU: Nuk kishe për qëllim të ndryshoje tezat?

BEQIR BALLUKU: Kurrë nuk kam pasur për qëllim të kundërshtoja tezat dhe të dilja kundër vijës së Partisë, kurrë nuk e kam menduar këtë gjë.

MEHMET SHEHU: Përse, atëherë, shoku Beqir, i ke thënë Ernest Jakovës ato që na referoi Petriti? Tani po na thua gjëra të ndryshme nga ato që i ke thënë Ernestit në shtëpi...

BEQIR BALLUKU: Nëse e kam thënë këtë gjë, e me siguri do ta kem thënë, e kam bërë sepse ndoshta i quaja shumë pozitive variantet mbi të cilat po punoja.

KOÇO THEODHOSI: Siç e ke pranuar vetë, shoku Beqir...

Sapo i dëgjoi zërin, Mehmeti e ngriti prapë kokën, kësaj radhe vështroi shokun Enver dhe ndeshi në sytë e tij. Koço, Koço... Iu kujtua se kishte mbetur pak mbrapa në përgatitjen e dosjes mbi ministrin e Industrisë së rëndë dhe të Minierave. Duhet të nxitonte me informacionet mbi Kiço Ngjelën, ministrin e Tregtisë së jashtme. I premtoi vetes

se do ta bënte të enjten, pas Byrosë Politike dhe përpara se të nisej me Fiqretin për në Durrës. Por, kushedi çfarë synimesh kishte Enveri për Abdylin, Koçon dhe Kiçon... Vështroi përsëri Enverin dhe e vuri re se ai ia kishte ngulur sytë Koço Theodhosit e po dëgjonte me interesim pyetjen që po i drejtonte ai ministrit, duke tundur kokën me miratim.

...prandaj do të doja të dija prej sa kohësh po punoje me këtë material.

BEQIR BALLUKU: Kam filluar pas Plenumit të Dymbëdhjetë. Nuk mund të them se nuk i kam pasur edhe më parë këto ide, por konkretisht kam filluar të punoj më vonë mbi to.

PIRRO DODBIBA: Por, duhet të merrnit miratimin e Këshillit të Mbrojtjes.

BEQIR BALLUKU: Po, duhet t'ia kisha kaluar çështjen Këshillit të Mbrojtjes.

RITA MARKO: ...dhe kur do ta bëje?

BEQIR BALLUKU: Kur të mbarohej materiali. Këtu qëndron dhe fati im i keq në këtë ngjarje. Një tjetër pyetje është nëse unë kam apo jo besim te populli dhe ushtria. Me gjithë gabimet e mia të rënda, kurrë nuk më ka munguar besimi te populli dhe ushtria.

MANUSH MYFTIU: Dhe këto mendimet e tua të ulëta, kur të filluan? Mbas apo ndoshta përpara se të dilnin tezat e Këshillit të Mbrojtjes?

BEQIR BALLUKU: ...nuk e di mirë..., pas daljes së tezave, më duket.

MEHMET SHEHU: Teoria jote e rrëshqitjes është andej nga viti 1966, pra, një ose maksimumi dy vjet përpara tezave.

BEQIR BALLUKU: ...por nuk më kujtohet mirë... jam pak i turbullt. Në rregull, e lëmë përpara tezave.

MEHMET SHEHU: Hëm, atëherë është ashtu si thotë shoku Manush.

BEQIR BALLUKU: Do të thotë se brenda meje kishte diçka përpara tezave. Një pyetje është nëse jam unë frymëzuesi i këtyre materialeve dhe nëse i kam korrigjuar unë vetë. Po, e gjitha është përgjegjësi imja. E kam rishikuar mirë materialin e parë dhe të dytë, ndërsa të tretin... ndonëse kjo nuk ka shumë rëndësi... të tretin nuk e kam parë faqe për faqe. Por, e pranoj se në të shprehen të gjitha mendimet dhe teoritë e mija. Deri në këtë moment nuk e kuptoja çështjen... domethënë, e kuptoja, por me metrin tim matës. Mendoja se i sillte dobi Partisë.

ADIL ÇARÇANI: U ke thënë shokëve që ta konsiderojnë të mirë vetëm materialin e katërt, ndërsa tre të parët jo. Por, atëherë përse nuk ke folur hapur me shokët? Përse u fshehe në këtë mënyrë, shoku Beqir?

BEQIR BALLUKU: Por, i katërti është një zhvillim i tyre, fryt i kritikës ndaj të tretit...

MEHMET SHEHU: Ndaloni këtu! Materiali i katërt nuk ka asnjë lidhje me të tretin. I katërti është në një linjë me tezat e Këshillit të Mbrojtjes. Është diçka krejt tjetër.

BEQIR BALLUKU: Po, është e vërtetë, i katërti nuk ka fare të bëjë me tre të parët.

ADIL ÇARÇANI: O shoku Balluku, por ti një herë na thua se nuk je marrë aspak me këto materiale e një herë tjetër se janë përgjegjësia jote... Çfarë të besojmë? Atë që ke thënë më parë apo kësaj që po thua tani?

BEQIR BALLUKU: Nuk kam pasur kurrë ndër mend të prekja tezat...

ENVER HOXHA: Adili ka të drejtë. Beqiri ma ka thënë dhe mua, gjatë takimit që patëm më 15 qershor, se nuk kishte të bënte me këto materiale.

HYSNI KAPO: Po, po, kështu është, si shokut Mehmet, si edhe mua, e më pas shokut Enver, na ka thënë se nuk ka pasur të bëjë me këto materiale të përgatitura nga grupi i kuadrove.

BEQIR BALLUKU: Baza është materiali i përgatitur në Pogradec...

HITO ÇAKO: Ernest Jakova ka punuar në zyrat e sekretarisë së ministrit dhe më ka thënë se aty shkruanin nga dhjetë faqe e ia dërgonin shokut Beqir, i cili bënte shënime anash dhe ua kthente mbrapsht. Dhe vetëm në fund materiali dërgohej për t'u shtypur. Kjo ka qenë metoda e punës.

MEHMET SHEHU: Meqë ra fjala, kur i mbushi Ernesti pesëdhjetë vjeçët?

BEQIR BALLUKU: Në '72-shin.

MEHMET SHEHU: Pra, ishte periudha e materialit të dytë...

PETRIT DUME: Po, shoku Mehmet, ka qenë periudha midis materialit të dytë dhe të tretë.

BEQIR BALLUKU: Për sa i përket pyetjes “kur kam filluar t’u kundërvihem tezave dhe përse nuk ia kam thënë Partisë?”, dua të them se nuk i jam kundërvënë Partisë, shokë, dhe nuk e kam ndërmarrë një iniciativë të tillë me këtë qëllim. Mendoja ta informoja Partinë, kur ta mbaroja këtë... këtë budallallëk.

MEHMET SHEHU: Budallallëk ? Është budallallëk të krijosh teori? Budallallëqet janë... broçkullat, jo përpunim materialesh teorike. Ato nuk janë punë budallenjsh... Shoku Beqir, teoritë e tua kanë një logjikë, jo se nuk e kanë.

ENVER HOXHA: Vetëm budallallëk nuk është. Të hartosh teza do të thotë të kesh aftësi të mëdha. Mendoni sa e rëndë është t’i hartosh ato duke iu kundërvënë vijës së Partisë, shoku Beqir.

MEHMET SHEHU: Po, pikërisht si tezat e Beqirit, të cilat kanë karakter teorik dhe deviacionist.

HITO ÇAKO: Shoku Enver, kur shoku Beqir mori shënimet tona kritike, pas materialit të parë, më tha se kishte diskutuar me shokët drejtues, madje më tha se kishte diskutuar me shokun Mehmet për çështjen e rrëshqitjes. Kështu, m’u krijua përshtypja se ai kishte miratimin nga udhëheqja e Partisë për gjithë sa po bënte, për udhëzimet që na jepte.

MANUSH MYFTIU: Sidoqoftë, shoku Beqir, nuk je i pari që bën një budallallëk të tillë në Byronë Politike, këtë ti e di mirë, apo jo?

ENVER HOXHA: Beqiri sillej kështu, sepse donte të kishte në anën e tij kuadro të tjerë të ushtrisë dhe prandaj, për këtë arsye nuk informonte udhëheqjen.

BEQIR BALLUKU: Nuk kam menduar kurrë t'i fsheh udhëheqjes ndonjë gjë. Mendoja që, në fillim ta përpunoja materialin e pastaj t'ia dorëzoja.

RAMIZ ALIA: Hitoja na ka thënë se të ka sugjeruar t'i bësh menjëherë raport udhëheqjes së Partisë mbi këto çështje, por ti nuk e bërë kurrë. Përse kaq pak besim te Partia?

BEQIR BALLUKU: Oh... nuk më kujtohet që Hitoja të më ketë thënë se...

HITO ÇAKO: Ahhhhh... jua kujtoj unë tani. Vitin e kaluar, në gusht, po pushonit në Vlorë, unë erdha një ditë t'ju takoja për probleme të tjera dhe pastaj diskutuam edhe për këtë çështje dhe ju thashë: "Materialin e keni, i keni dhe shënimet e mija dhe ato të Petritit." ...nuk dija gjë nëse kishin bërë sugjerime dhe shokët e tjerë... "Shkoni e ia shpjegoni të gjitha shokut Enver, pse nuk shkoni të flisni me të për këtë gjë?" Më thatë se do ta bënit. Këtë më keni thënë një vit më parë.

MEHMET SHEHU: Përse, përpara kuadrove të ushtrisë i përdor si leva fjalimet e shokut Enver? Pikërisht për t'i bindur që të miratojnë materiale në kundërshtim me tezat e Këshillit të Mbrojtjes dhe në kundërshtim me orientimet e shokut Enver. Në materialin e tretë janë bashkangjitur citime të marra copa-copa nga fjalimet e shokut Enver! Përse e ke bërë?

BEQIR BALLUKU: Nuk kam dhënë urdhër që këto materiale të shoqërohen me citime të shokut Enver...

MEHMET SHEHU: Dhe kush i ka bërë, atëherë?

BEQIR BALLUKU: I ka vënë Ernest Jakova, jo unë.

HAKI TOSKA: Dhe ti nuk e dije? Kur e more vesh?

BEQIR BALLUKU: I vura re, kur e mora të mbaruar të gjithë materialin.

HAKI TOSKA: Po si punoni ju...? Çdo drejtor, çdo zyrtar ka të drejtë të shtojë ose të heqë, të vendosë citime, pjesë...?

HYSNI KAPO: Duhet të kishe mbledhur të gjithë bashkëpunëtorët dhe të gjithë bashkë të bënit pyetjen: “Jemi kundër apo në favor të tezave?”

ADIL ÇARÇANI: Ke pasur divergjenca opinionesh me dy kuadro kryesorë të ushtrisë, shefin e Shtabit të Përgjithshëm dhe me shefin e Drejtorisë Politike. Përse nuk u përballë me ta?

BEQIR BALLUKU: Këtë e di që e bëra gabim.

MEHMET SHEHU: Po me kreun e qeverisë, përse nuk fole? Vije tek unë për çështje të kota, përse nuk erdhe për një çështje kaq të rëndësishme, të cilën e kishe detyrë ta bëje? Po me këta shokët që përmendi Adili, përse nuk e bëre?

BEQIR BALLUKU: Por, sepse gjithsesi Petriti nuk do të ishte dakord... isha i sigurt. Isha dhe i sigurt se po ecja në drejtimin e duhur. Më pyetën këtu përse kërkova të jepja dy herë dorëheqjen, në të vërtetë e kam kërkuar tri herë. Një herë këtë kërkesë e bëra për të forcuar udhëheqjen e ushtrisë. Dy herët e tjera, si e thashë dhe sot në mëngjes, sepse nuk e ndieja veten në gjendje për ta kryer këtë detyrë, për shkak të shëndetit, por edhe për të gjitha ato kundërvënie me shokët. Dhe për grindjet e ndodhura dy herë në mbledhjet e Byrosë Politike. Kështu, mendova se zgjidhja më e mirë ishte të largohesha.

SPIRO KOLEKA: Dua të kuptoj: nga njëra anë ti kërkon të largohesh, sepse mendon që nuk je në gjendje dhe, nga ana tjetër, harton teza të reja në kundërshtim me ato të miratuara nga Këshilli i Mbrojtjes... Shoku Beqir, nuk po na bind shumë, për të thënë të drejtën...

ADIL ÇARÇANI: Dhe tezat e tua nuk dëshmojnë aspak për paaftësi...

RAMIZ ALIA: Paaftësi? Jo dhe jo! Është e qartë se këtu nuk bëhet fjalë për paaftësi. Nuk do të jepje dorëheqjen për këtë.

ENVER HOXHA: Beqiri nuk ka ardhur kurrë të më kërkojë dorëheqjen. Më pas, kur erdhi për punë, i hoqa veshin duke i thënë: “Çfarë janë këto gjëra që dëgjoj lart e poshtë, do të japësh dorëheqjen? Përse do të japësh dorëheqjen? E përse nuk më thua mua? Ke frikë nga unë?” Jo frikë se mos të të haja, por frikë se mos të zbulohej puna që po bëje kundër tezave.

BEQIR BALLUKU: Doja të vija tek ty, shoku Enver, por, për të qenë i sinqertë...

ENVER HOXHA: Shokët, kur kanë një problem vijnë gjithnjë tek unë. Por, kur një anëtar i Byrosë Politike kërkon të japë dorëheqjen dhe e përsërit dy herë, duke u këshilluar me të tjerë e jo me mua, kjo gjë nuk shkon! Cila është arsyeja e kësaj frike?

BEQIR BALLUKU: (*hesht një çast*) “Si e përcaktoni ju përgatitjen e teorive?” është një pyetje. Unë nuk kam menduar kurrë të përpunoj një teori timen.

MEHMET SHEHU: Në rregull, vazhdojmë më tej. Këtu kemi ministrin e Bujqësisë, shokun Pirro Dodbiba: në qoftë se do të punonte për tre vjet pa dijeninë e Partisë për të përgatitur një studim teorik, me të cilin të justifikonte

ndarjen e stacioneve të makinerive, të traktorëve dhe të kooperativave bujqësore, do t'i kundërvihej Partisë, apo jo? Të njëjtën gjë ke bërë ti, duke vepruar në fshehtësi për të revizionuar tezat e Këshillit të Mbrojtjes.

ENVER HOXHA: Do të thosha jo vetëm për t'i ndarë, por për t'i organizuar sipas modelit jugosllav...

MEHMET SHEHU: Pikërisht, që kooperativat tona të ndjekin modelin e *zadruga*-ve. Por, Pirro Dodbibë këtë nuk e bëri asnjëherë, sepse është marksist-leninist, por unë e hamendësova këtë si shembull, që të kuptosh situatën tënde. Përpiku të gjykoshe Pirron sikur t'i kishte bërë këto veprime. Çfarë do të thoshe, shoku Beqir?

BEQIR BALLUKU: E thashë dhe sot në mëngjes, kam bërë gabim të rëndë.

MEHMET SHEHU: Gabim? Ke tridhjetë e tre vjet në Parti dhe e di shumë mirë se çfarë është gabimi e çfarë është fajti dhe e ke shumë të qartë ndryshimin mes të dyve. Gabime kemi bërë të gjithë, e kush nga ne nuk ka bërë? Por, ti ke kryer një faj shumë të rëndë.

MANUSH MYFTIU: Metodë e gabuar dhe qëllim shumë i dyshimtë!

MEHMET SHEHU: A do të ishte fajti yt më i vogël në krahasim me atë të Pirro Dodbibës, sikur ky të vendoste e të ndryshonte shpërndarjen e kooperativave? Të përpiqesh të shpërndash ushtrinë në mënyrë, që ta zhdukësh fare, të duket gjë e vogël?

BEQIR BALLUKU: Fajti im është tepër i madh. Një shok më pyet se cili është opinionimi im për kuadrot. Nuk kam asnjë opinion negativ ndaj tyre. Një tjetër pyetje ishte: cili është qëllimi i këtij rishikimi...

RITA MARKO: Prit. Nuk na e shpjegove... Në qoftë se nuk ke opinion negativ për kuadrot, përse nuk i more parasysh mendimet dhe opinionet e shokëve që punojnë me ty?

BEQIR BALLUKU: Nuk mendoj se nuk i kam marrë parasysh...

RITA MARKO: ...sepse ata të dhanë mendime që ti as i dëgjove.

BEQIR BALLUKU: Por, nuk i kam ditur mendimet e tyre.

ADIL ÇARÇANI: Posi jo! I ke dëgjuar dhe i ke lexuar deri në muajin që shkoi. U ke shpërndarë këtë material, që ata të japin mendimin e tyre. Ta kanë kthyer me shënime dhe ti nuk i shikon fare? A nuk do të thotë kjo se nuk i jep asnjë rëndësi punës së tyre, se nuk ke asnjë vlerësim për ta?

BEQIR BALLUKU: Por, materiali më pas u anulua, prandaj e mbyllëm në sirtar dhe unë nuk e pashë më. “Cili është qëllimi i këtij rishikimi?” pyet një shok. Nuk u nisa nga ndonjë qëllim rishikimi, doja vetëm të përmirësoja diçka. Por, në të vërtetë, rruga e zgjedhur, mënyra, metoda, gjithçka ishte tërësisht gabim.

HAKI TOSKA: Cilët ishin elementet negative të tezave të Këshillit të Mbrojtjes, që të shtynë të ndërmerre këtë përpunim?

BEQIR BALLUKU: Mendova se, në kushtet tona, duhej ndryshuar mënyra e luftimit. Në vend të kundërsulmojmë gjatë një fronti, të sulmojmë dhe të godasim në mënyrë të lëvizshme.

ADIL ÇARÇANI: Këtu qëndron thelbi! Ke pasur autorizim për të filluar këtë punim teorik?

BEQIR BALLUKU: Jo, nuk kam pasur asnjë autorizim, por do ta kërkoja.

HAKITOSKA: Pra, ty nuk të duket i mirë kundërsulmi. Na e shpjego përse e quan të gabuar.

BEQIR BALLUKU: Nuk e quaj të gabuar.

HAKI TOSKA: Atëherë përse doje të ndryshoje mënyrën tonë të luftimit?

MEHMET SHEHU: Është e qartë: sipas tij, beteja nuk duhet të zhvillohet në front të rregullt, por si luftë partizane.

BEQIR BALLUKU: Për mua kundërsulmi është në rregull, por, në kushtet tona mendoja se është e frytshme të sulmojmë dhe të godasim me njësi të vogla. Më pyesin se çfarë do të bëja, nëse teoritë e mia do të miratoheshin. Sigurisht, do të mbetesh i kënaqur.

RITA MARKO: Dhe çfarë parashikoje?

BEQIR BALLUKU: Tezat do të merrnin një formë të re. Por, është vetëm një hipotezë. Materiali përmbante koncepte kaq të gabuara, sa shokët nuk do ta miratonin kurrë.

MEHMET SHEHU: Dhe ushtria do të shpëtonte!

ENVER HOXHA: Më fal pak, Beqir, a nuk të shkuar në mendje se, duke mbajtur të tilla qëndrime, ti fusje grindje në Parti, duke shkaktuar përçarje në udhëheqje? Si e quan ti atë që bën këtë gjë?

BEQIR BALLUKU: Nuk e kam parë çështjen nga ky këndvështrim.

ENVER HOXHA: Nuk e ke menduar, por materiali yt këtu të shpie. Të kuptohemi, unë nuk mendoj se ti je armik, por, cili është qëllimi i armikut? Mendoje pak. Është ta ndajë Partinë mes atyre me sy bojë qielli dhe atyre me sy kaf e të zinj? Jo, jo për këtë. Armiku kërkon të krijojë situata për të na vënë në vështirësi mbi çështjet teorike. Qëllimi i tij ka qenë gjithnjë të minojë unitetin e udhëheqjes, gjënë më të shenjtë për Partinë dhe popullin. Dhe e doje ti këtë?

BEQIR BALLUKU: Kurrë, kurrë...

MEHMET SHEHU: Mirëpo, çfarë thonë rezultatet e veprës sate?

ENVER HOXHA: Ti nuk je fëmijë, shoku Beqir, ke përvojë të madhe për sa u përket qëllimeve dhe synimeve të armiqve të Partisë. Le të marrim Kinën. Çfarë të kanë thënë konkretisht shokët kinezë kur ishe atje?

BEQIR BALLUKU: Kam qenë në Pekin me shokun Adil dhe patëm një bisedë të gjatë me Çu En Lain, të cilit i paraqita listën e materialeve që kërkonim, një diskutim që zgjati mjaft dhe ku u kacafytëm me njëri-tjetrin.

ENVER HOXHA: Na i shpjego pak idetë e Çu En Lait.

BEQIR BALLUKU: Në thelb ai mëdyshej se për çfarë na hynin në punë këto artileri të rënda dhe kaq shumë tanke, avionë, që po u kërkonim. Çu En Lai thoshte se, në vend të këtyre armatimeve, do të na jepte të gjitha llojet e armëve të lehta që do të donim, madje dhe më tepër, me kusht që të mos kërkonim më armët e rënda.

MEHMET SHEHU: Mendon se kishte arsye ekonomike apo për motive të tjera?

ADIL ÇARÇANI: Jo, jo, Çu En Lai na thoshte: “Për çfarë ju duhen këto armë kaq të rënda? Ju duhet të bëni luftë partizane, nuk bëni dot luftë moderne.” Dhe në këtë pikë ne të dy e kundërshtuam dhe i shpalosëm tezat e drejta të Këshillit të Mbrojtjes.

BEQIR BALLUKU: Po, kështu na tha Çu En Lai: “Ju nuk bëni dot luftë moderne, se armiku është shumë më i fortë se ju, si në rast sulmi ajror, si në atë detar.” Ne i thamë se gabohej. Ishte aty dhe shoku Adil, mendoj se nuk e kam mbrojtur keq vijën e Partisë në Kinë.

ENVER HOXHA: Po pikëpamja sovjetike, cila është? Ka ngjashmëri mes strategjisë kineze dhe asaj sovjetike?

BEQIR BALLUKU: Sinqerisht, nuk e kam parë kurrë me sy materialin sovjetik, jo më ta kem lexuar.

MEHMET SHEHU: Siiii? Nuk e ke lexuar?

BEQIR BALLUKU: Di vetëm që sovjetikët zhvillojnë luftë në shkallë të gjerë.

MEHMET SHEHU: Nuk e ka lexuar... Shoku Enver, më lejoni të lexoj një frazë të marrë nga teksti sovjetik i strategjisë së përgatitur në vitin 1971 nga maresjali Sokolovski. Ju lutem ta dëgjoni me vëmendje dhe, ai që ka lexuar materialin e tretë mund të vërë re fare lehtë ngjashmëritë. Në faqen 378 shkruhet: “Në rast përdorimi të armëve bërthamore, kundërsulmet nuk janë të mundshme. Në këtë rast kundërsulmi nuk do të ketë sukses.” Ja, ku e kemi saktësisht bazën e materialit të tretë. Pyetja e shokut Enver, nëse je ndikuar nga pikëpamja sovjetike, nuk është pa bazë. Ti ke pasur frikë nga armët bërthamore, shoku Beqir, dhe ke thënë “në këtë rast është më mirë ta shpërndajmë ushtrinë nëpër male”.

ENVER HOXHA: Beqir, sa herë të kemi këshilluar të kujdesesh për aftësinë e ushtrisë sonë për të përballuar armikun ballazi?

BEQIR BALLUKU: Por, unë nuk kam menduar kurrë të braktis luftën frontale dhe të kalojmë në luftë partizane, shoku Enver.

HYSNI KAPO: Por, është e shkruar në materialin e udhëhequr nga ty.

BEQIR BALLUKU: ...kurrë nuk e kam pasur një ide të tillë.

ENVER HOXHA: Të paktën pranoje se nuk i merr parasysh tezat e Këshillit të Mbrojtjes, kur mendon se duhet të bëjmë luftë partizane menjëherë, meqë ke frikë nga bombat atomike dhe nga forcat sovjetike. Por, duhet thënë, se, pa diskutim, bomba atomike është një armë e tmerrshme dhe, pa dyshim, nuk duhet nënvlerësuar, por kjo armë nuk duhet të na bëjë të heqim dorë, përkundrazi, detyra jonë është të mbrohemi mirë edhe sikur të goditemi nga armët bërthamore. A është e mundur? Sigurisht që është e mundur, ka zgjidhje për çdo problem.

MEHMET SHEHU: Ne nuk kemi bombë atomike dhe kjo të ka futur frikën. Nga momenti që nuk e kemi, ke menduar se mund të mbrohemi dhe e vetmja gjë për të bërë është të fshihemi maleve.

BEQIR BALLUKU: Jo! Në asnjë mënyrë nuk e kam menduar këtë. Po të lexojmë materialin e parë, mund të vëmë duart në kokë, një njeri jo i përgatitur mirë ideologjikisht dhe ushtarakisht, pasi e lexon thotë me vete: “Oh, t’ia mbathim sa më parë në male...”

ENVER HOXHA: Shokë, jeni të kënaqur nga autokritika e shokut Beqir?

Të gjithë shokët e Byrosë Politike përgjigjen se nuk janë aspak të kënaqur me autokritikën e tij.

BEQIR BALLUKU: Megjithatë, unë nuk kam menduar kurrë të vë në vështirësi vijën e Partisë. Jam nisur nga ideja për të bërë një punë të dobishme.

MANUSH MYFTIU: Ehh...ke punuar në fshehtësi.

BEQIR BALLUKU: Fshehurazi jo, kuadrot i dinin mendimet e mia, edhe Petriti dhe Hitoja i dinin.

HITO ÇAKO: Jo, ne nuk dinim asgjë.

BEQIR BALLUKU: Si jo? Materialin e dytë e keni pasur edhe ti, edhe Petriti.

ENVER HOXHA: Mirë, vazhdojmë diskutimet.

Fëshfëritje të forta fletësh. Anëtarët e Byrosë Politike tani përgatiten të lexojnë një relacion të tyrin, i gatshëm në pjesën më të madhe, i ndryshuar në një pjesë të vogël nga ato që dolën gjatë sesionit. Arritën ta bëjnë dy prej tyre, Koleka dhe Hazbiu, pastaj Hoxha vuri dorën te goja për të mbuluar gogësimën, vështroi orën e dorës dhe, me një shenjë të kokës i ndërpreu. Të gjithë e vështruan me përgjërëm.

ENVER HOXHA: Tani, mbledhjen po e mbyllim. Do të takohemi nesër përsëri, më nëntë, për të nxjerrë përfundimet.

17

Brataj, lugina e lumit Shushicë, 1 nëntor 1975. E shtunë.

- Po nuk e dua...
- E pse?
- Jo, po të them, lere tani...
- Sapo e kam bërë... është i freskët...
- Nuk mund ta pranoj, të lutem, duhet të më kuptosh...
- Po pse, çfarë të keqe ka?
- Fute prapë në çantë.
- Nuk je mirë? Mos je sëmurë?
- Nuk jam sëmurë.

- Atëherë? Si është puna? Pse nuk të pëlqyeka djathi im i dhisë, tani? - Alushi ngriti zërin.

- Mos u zemëro. Mos u fyej, Alush, - tha Hamiti dhe u ngrit nga pas tavolinës e i doli përpara, i ngrysur. - Por... kemi marrë direktiva të reja nga Tirana, nuk mund të pranojmë dhurata, me sa duket kanë nuhatur ndonjë gjë...

- Rrotullën e djathit? - Alushi ia plasi gazit. - Domethënë, nuk i bëjmë dot dhuratë as një miku?

Hamiti tundi kokën. - Më vjen keq, - shtoi dhe vështroi shaminë e bardhë, që mbështillte fletët e rrushit, ku ishte futur djathi.

Alushi u mundua të ruante humorin e mirë, me gjithë këtë të papritur të madhe.

- Më duhet të bëj një telefon në Tiranë, - tha.

Hamiti, u kthye tek tryeza dhe e vërejti. - Alush, ky nuk është telefon publik...

- Hamit, si e ke hallin? Qëkur je bërë kaq i zellshëm? Nuk po të njoh, - e thumboi tjetri me buzëqeshje ngacmuese. Hamiti nuk hapi rrugë.

- Alush, ky është rajon policie, nuk mund të vish këtu e të telefonosh në Tiranë apo në Sarandë si të duash...

Alushi iu ul përballë dhe qëndroi një grimë në heshtje, duke e vështuar. Aq me ngulm, sa Hamiti uli kokën dhe bëri sikur po vinte rregull në fletët e shpërndara përmbi syprinën e drunjtë.

- Duhet të organizoj një festë. Një festë të madhe. Kooperativa do të dekorohet për sukseset e arritura. Do të vijnë gazetarë nga Tirana... edhe të televizionit. Duan që gjithçka të përgatitet në mënyrë të përkryer. Në ministri më thanë se duan edhe të shpërndajnë fletë lavdërimi për tridhjetë punëtorë të dalluar.

- Cila ministri?

- Ministria e Bujqësisë, - iu përgjigj Alushi dhe zgjati krahët përpara, ndërsa perkuli pas trupin, si për të theksuar rëndësinë e përgjigjes.

Hamiti uli përsëri sytë mbi tavolinë dhe rifilloi të rregullonte dokumentet. Fytyra e tij ishte pa shprehje. Alushi u habit.

- Hamit, miku im... Do të dekorojnë kooperativën e Vranishtit, është sukses i madh për të gjithë njerëzit tanë. Po na nderojnë. Dhe ti nuk duhet të na mungosh në festë. Nuk mendon se duhet të na qerasësh me atë rakinë tënde?

- Ah, po, - belbëzoi polici. I pabindur, u ngrit dhe shkoi te rafti prej metali, ku mori shishen dhe dy gota të vogla. Edhe Alushi u ngrit në këmbë, dy gotëzat tringëllitën dhe, për një çast, ndërsa të dy burrat po bënin "gëzuar", Hamiti e shikoi në sy shokun e tij të vjetër.

- Ahhh. - Alushi u ul rëndshëm në karrige, kaloi kurrizin e dorës mbi buzë dhe foli:

- Prandaj erdha këtu. Më thanë ata të përdor telefonin tënd për t'u dhënë emrat. Duhet t'i bie këtij numri.

Hamiti deshi t'ia merrte copën e letrës nga duart, por Alushi u zmbraps.

- Duhet të ndjek udhëzimet. Dhe ata më thanë të vija këtu për t'u telefonuar. Dhe telefonatën duhet ta bëj unë.

- Ata, kush?

- Drejtorët në Ministrinë e Bujqësisë.

- Unë nuk varem nga Ministria e Bujqësisë.

- Çfarë do të thotë kjo? Këtu jemi në një zyrë të Shtetit, si Ministria e Bujqësisë. Ndoshta kanë menduar të mos më mundonin të shkoja përsëri deri në Vlorë, për t'u lexuar tridhjetë emra.

Hamiti lëkundej. Dukej skeptik, dyshues.

- Si e ke hallin? Kërkon të plasësh sherr mes policisë dhe Ministrisë së Bujqësisë? Në Tiranë po presin këtë telefonatë dhe unë jam i autorizuar ta bëj prej këndeje. Çfarë do të ndodhë, në qoftë se më pengon? E merr dot me mend?

Alushi u ngrit.

- Mund edhe të shkoj deri në Vlorë, por do të mbërrij pasdite dhe ata e presin njoftimin tim tani. E nuk do të mbeten të kënaqur kur të mësojnë se policia e Bratajt më pengoi t'u telefonoja. Nga se ke frikë, Hamit? Në fillim djathi, tani telefoni. Çfarë ke?

Hamitin nuk e bindte diçka te fjalët e Alushit. Në sitën e policit nuk kalonte i gjithë rrëfimi i Alushit. Hamiti nuk e kuptonte qartë se çfarë, ose më saktë, e dinte, por nuk arrinte t'i jepte peshë, qëndrueshmëri dhe kuptim kësaj hollësie. Nëse ishte hollësi. *Paska qenë në Ministrinë e Bujqësisë dhe ma ka mbajtur të fshehtë...* Dhe nuk e kuptonte nëse ky element i çakorduar i mbetur i vetëm në fund të sitës së mendjes së tij përfaqësonte rrezik, ishte sinjal rreziku, apo përkundrazi, mund t'i kishte hapur Alushit rrugën për ndonjë ngritje në detyrë, *kushedi, po sikur ta dërgojnë me punë në Vlorë, ose në Tiranë?* Pra, në ato çaste Hamiti vriste mendjen nëse duhet të ruhej nga miku i tij, ta pengonte ose të paktën ta largonte prej andej, apo ishte më mirë të mos e pengonte, por ta mbështeste e ta ndihmonte. Gjithçka varej nga ajo kokrrizë e rreme.

Por, në qoftë se Alushi ishte vërtet i autorizuar nga dikush në Tiranë për t' i telefonuar pikërisht prej aty, më mirë ta linte e ndërkohë ta mbikëqyrte me vëmendje. Kështu, i bëri me shenjë të kthehej e të ulej dhe, kur Alushi po zinte përzëri vend, e shtyu telefonin drejt tij, duke u kujdesur për telin e nderë në ajër, mes një brime në mur dhe shkrimores.

Alushi e shikoi, ndreqi jakën e këmishës, u afrua me karrige tek tryeza dhe, me sytë te copëza e letrës dhe te disku i telefonit, formoi numrin.

Disa zile, të gjata, pastaj, befas zëri i Alushit shpërtheu dhe Hamiti u drodh.

- Alo, alo, Ministria e Bujqësisë? Këtu Alush M., nga Vranishti. Vra-nisht, qarku i Vlorës. Telefonoj nga rajoni i policisë së Bratajt. Kishim rënë dakord për sot... po... po... për listën. - Ngriti kokën drejt Hamitit dhe pohoi me të, pa arsye. Ndoshta në këtë moment thjesht po thoshte me vete se akti i parë u realizua. Makina u vu në lëvizje dhe gjithçka po shkonte si duhej.

- Po... shok. - E kaloi receptorin në veshin tjetër dhe futi dorën në xhep të nxirrte një fletë të shtypur në makinë. Deshi ta shpaloste me një dorë, por u ngatërrua mes telit të telefonit, receptorit dhe fletës, kur e ndihmoi menjëherë Hamiti, duke i treguar me gisht faqen e bllokut mbi të cilën, me kolona, shqoi listën e emrave.

- Mund t'jua lexoj, shok? I pari, Agron Dine, kooperativist. I dyti, Alem De... ro... ma, kooperativist. Tre, Alfred Çifçiu, llogaritar. I katërti, Andon Haxhiu, kooperativist, kryebrigadier. Pesë, Astrit Rakipi, kooperativist. Gjashtë, Ariqet Sulejmani, agronom. Shtatë, Beqir Dervishi, mirëmbajtës. Brahim... B... B... Brahim Mërkuri, kooperativist...

Alushi thërriste me sa i hante gryka, duke hequr telefonin nga veshi e duke folur drejt e në mikrofon.

- Çlirim Myrto, mirëmbajtës i kanaleve kulluese, Enver Sadikaj, kooperativist. Fatbardha Bozhegu, magazinierë. Ferdinand Gorishova, veteriner. Herkul Rrapaj, stallier.

Kastriot Arapashi..., - Hamiti hodhi shikimin përjashta dritares, ku shihej një cep i sediljes së pasagjerit të fuoristradës së kooperativës, e parkuar pas murit të rajonit të policisë, thuajse ngjitur, - ...shofer. Koço Ndojai... Nd... Ndojai, ndihmësmirëmbajtës. Ksenofon Papa...

Leximi vazhdonte dhe Hamiti u bind se festa do të bëhej vërtet. E njihte secilin prej tyre. Dhe po vërente se Alushi kishte përzgjedhur më të mirët, punëtorët më të përkushtuar e më të aftë, si dhe komunistët më besnikë. Nga stërmundimi, balli i kryetarit të kooperativës po mbushej me pikla djerse, qafa i fryhej në çdo emër e mbiemër dhe lista nuk mbaronte: Kujtim Bushi, Llambro Kenella, Tefta Dino, Nikolla Tartari, Panore Ejvani, Petraq Isufi, Renato Isufi, Sadik Gjindeda, Shpresa Llanaj, Syrja Kadiu, Sonila Sako, Tatjana Greko, Theofan Kollozi, Ylli Xhaka. Fshatarë e punonjës, punëtorë krahu e persona me diplomë, gra dhe burra, të rinj e të moshuar tashmë në pension. Alushi kishte bërë vërtet punë të mirë, duke kërkuar në çdo sektor të brigadave të tij të punëtorëve. Përballë këtyre emrave askush nuk mund të thoshte gjë.

Kur më në fund i mbaroi së thëni, e la fletën mbi tryezë dhe mori një shami nga xhepi, fshiu ballin, pasqafen dhe pastaj fytyrën. E futi përsëri në xhep dhe pyeti: - Në cilën datë? Po... po... dakord, po.

Ia dha receptorin Hamitit, i cili e vuri në vesh për të dëgjuar nëse e kishin mbyllur edhe nga ana tjetër. Dëgjoi tingullin e ndërprerë dhe ndjeu receptorin e nxehur e të njomur. E vuri në vend.

- Dhe, kur do të na bëhet kjo festë ? - pyeti.

Alushi u mendua një grimë. - Ose pas pak ditësh, ose do ta shtyjnë pas një muaji. Varet nga disa punë që ka zëvendëskryeministri. Ngatërresë e madhe. Duhet të filloj të përgatis gjithçka, po, gjithçka. Dhe mundet që këta edhe të më thonë se do të ma tregojnë pas një muaji. - Lëmoi flokët dhe shikoi tavanin. - Por nuk kemi nga t'ia mbajmë. Ah... njoftimin tjetër, për datën përfundimtare do të ta japin ty, - shtoi Alushi.

- Mua?

- Po, ty. Do të të marrin në telefon dhe do të të thonë se kur e kanë vendosur të na e bëjnë këtë festë. Dhe ti, sapo ta marrësh vesh, nxito, domethënë... sapo të mundesh... dhe më thuaj...

- Patjetër. Sigurisht, - mbylli bisedën Hamiti, i cili tani po ndihej pjesë e këtij organizimi, që mund të mbetej në historinë e luginës, në çdo rast. Ashtu si dhe ndodhi vërtet më vonë.

18

Tiranë, nata midis të premtes 5 dhjetor dhe të shtunës 6 dhjetor 1975

Urdhri që mori atë mëngjes nga komandant Idrizi ishte vërtet i çuditshëm. Por, i çuditshëm apo jo, ai do ta zbatonte. Madje, sa më të çuditshëm ishin urdhrat, aq më me përpikëri duheshin shpënë deri në fund. Këtë e kishte mësuar shumë shpejt, sapo hyri në ushtri. Asnjë pyetje, asnjë lëkundje, qëndrim gatitu dhe “patjetër, shoku komandant”, me grushtin anës ballit.

Një herë, kur ndodhej në një repart në malet e Lurës, në verilindje të Shqipërisë, e dërguan të kapnin derra të egër në pyll. Një skuadër e tërë në gjuajtje të derrave të egër. Urdhri erdhi drejtpërdrejt nga Tirana dhe vetë koloneli e thirri në zyrë. Me sa dukej, sapo kishte mbyllur telefonin, sepse oficeri ishte ende i acaruar. I dridheshin duart dhe i ngulte sytë si për t’u siguruar se kishte zgjedhur njeriun e duhur për këtë mision kaq delikat. Kur mbaroi së shpjeguari gjithçka, shtoi: “Nuk mund të dështojmë! E kuptove?” Sigurisht që e kuptoi. Që i vogël, së bashku me të atin dhe vëllezërit, kishte përgatitur kushedi sa gracka për derrat e egër. Derrat shtëpiakë ishin me numër dhe pronë e kooperativës, si lopët, dhitë, delet, kuajt; ishin kafshë të paprekshme dhe të gjitha të skeduar, ndërsa derrat e egër jo, ata ishin të lirë, as Partia nuk e dinte se sa ishin në të gjithë Shqipërinë dhe në cilat rrëpira i kishin strofullat. Kështu, trarët e bodrumeve ishin plot me thasë të varur, ku ishin futur kofshë në kripë për t’u tharë; mish pak më i fortë se ai i kooperativës, por

mish pa triskë, “gjithkujt sipas nevojave”, pikërisht ashtu si thoshte Marksi.

Çudia e urdhrit të shprehur kësaj radhe prej kolonelit nuk qëndronte aq shumë te ky gjahu në pyll, përtej rrethinës së kazermës, ndaj një kundërshtari i cili nuk kishte lidhje as me revizionistët e as me armiqtë e brendshëm. “Armët nuk duhen përdorur”, tha me vendosmëri koloneli, me gishtin tregues, që lëvizte andej-kënde, duke prerë ajrin. “Kapini të gjallë, pa asnjë plagë dhe futini në thasët prej kanavace. Pastaj fshihuni buzë malit dhe prisni.” Koloneli vazhdonte ta shikonte me ngulm. “Çfarë duhet të presim, shoku komandant?” “Prisni të gdhijë. Në agim, te mali ynë do të vijë e do të dalë për gjah një personaliteti i rëndësishëm nga Tirana.” Dhe kështu, atë radhë ai dhe skuadra e tij, pasi kapën pesë derra të egër më mënyrën e mësuar nga i ati, e kaluan natën në një tendë ushtarake. Përpara agimit u ndanë në pesë grupe nga dy veta, me nga një thes dhe u shpërndanë nëpër pyll. Disa orë më vonë, kur dielli u ngrit lart në qiell, dëgjoi të shtënat e para. Dhe, kur pas një thepi shkëmbi pikasi gjahtarin tek ngjitej lart shtegut, hapi grykën e thesit dhe e goditi kafshën me një shpullë të fortë në kurriz. Kafsha, nga frika nuk kuptoi se vrapoi pikërisht drejt tytës së armës së Kryeministrit. Një e shtënë e vetme, e thatë dhe lëvdatat e shoqëruesve për atë marrje në shenjë.

Nga këto kujtime e shkëputi një bubullimë. Përgjashta filloi të binte shi i dendur. Ishte errësirë. Pothuajse po mbaronte, por duhet të nxitonte, nuk duhet ta gjenin akoma në punë, kur të ktheheshin makina me skuadrën dhe me Idrizin. Makina ishte një kamion 138, siç e quanin në ushtri, kolos çekoslovak, me pjesën e përparme të gjatë e të gjelbër. Prapa, një tendë e errët mbulonte dy stola të vendosur përballë njëri-tjetrit përgjatë gjithë karrocierisë.

Detyra e tij atë ditë kishte qenë të lante me kujdes të madh gjashtë fuoristrada “Gaz” dhe t’i sistemonte pranë njëra-tjetrës, vetëm një pëllëmbë larg murit. Në pesë prej tyre, duke numëruar nga makina e dytë, futën thasë jute

të mbushur plot, tre në çdo makinë. Kur i pa, iu dukën të mbushur me kashtë, por në të vërtetë ishin shumë të rëndë dhe ai u bind se aty, brenda në kashtë, kishin fshehur diçka. Idrizi i kishte shkarkuar në garazh në mëngjes, kur kishte ardhur nga kazerma.

“Fuoristradat duhet të jenë të gjitha njësoj, asnjëri nuk duhet të dallojë njërin nga tjetra, - i tha Idrizi. - Dua të çmontoni targat, para dhe prapa. Dhe, nga e dyta deri tek e gjashta... nga e dyta deri tek e gjashta, e more vesh? Ngarkoju thasët pas sediljeve. Vetëm tek e para, asgjë.

Kështu, tani ai vështronte gjashtë “Xhipat”, nga afër, nga larg, nga pas, anash, nga njëra anë, nga tjetra, për të zbuluar ndonjë veçori të rrezikshme. Por, aty nuk shquante dot asgjë. Të ngjashëm, të njëjtë, si t’i kishin bërë me kallëpe. Ndihej i kënaqur.

Përpara garazhit kishte lënë në gatishmëri edhe një furgon, si porositi Idrizi, plot me benzinë në serbator dhe me çelësat gati në kuadër. Shkoi te hyrja e garazhit të madh ushtarak, ngriti lart kapuçin e xhupit dhe doli jashtë me të shpejtë. Me një kërcim zuri vendin e shoferit, ktheu çelësin dhe motori u ndez në çast. “Gjithçka në rregull”, mendoi. E shoi, u kthye brenda. Mungonte një detaj i vogël. “Dritaret mbylli, bllokoji, përjashta nuk duhet të dalë asnjë fije dritë”, i kishte thënë shefi. Shtyu me shkop kanatat e mëdha prej dërrase e mbuloi xhamat, pastaj i mbylli duke i ulur poshtë. Veshi përsëri xhupin e papërshkueshëm nga shiu dhe nxitoi jashtë, duke u ndalur në njëfarë largësie nga garazhi. Brenda neonet ishin të gjitha të ndezura, por ajo dritë, aty jashtë, në errësirën e thellë të asaj nate të mallkuar, nuk shquhej asfare.

Kishte mbaruar. Tani duhej vetëm të priste. Urdhri e detyronte të qëndronte aty, derisa të kthehej skuadra dhe të mos linte të hynte askush. Shoi neonet, tërhoqi derën e madhe rrëshqitëse të garazhit, por e la një metër të hapur dhe jashtë binarit të saj vuri një karrige kashte. U ul, hodhi këmbën mbi këmbë dhe ndezi një cigare, në largësi

shpërthenin rrufetë dhe përpara këmbëve shiu rridhte nga çatia. Një djalë i ri, edhe ai me cigare në buzë, priste mbarimin e turnit të tij të rojës në kullën tetë metra të lartë, te mesi i murit rrethues të kazermës.

Çfarë mund të ishte kjo që po kurdiste Idrizi në këtë natë?

Përsëri një bubullimë ia ndërpreu mendimet dhe i riktheu kujtimin e asaj natës tjetër, të një nate me stuhi si kjo. Por, një natë e lagësht, ngjitesë, kur shiu dhe djersa ishin bërë njësh me këmishën e tij. Ishte verë, ndoshta korrik. Papritmas nga Dajti nisi të frynte erë e fortë dhe re të mëdha e të ulëta mbuluan qytetin. Hëna dhe yjet u zhdukën, qielli u err. Cili vit ishte? Uli kokën mbi sheshin e lagur, shkundi me gisht hirin e cigares, që u shkëput e ra për tokë. Sa vite më parë? E ndihmoi kujtimi i vajzës së tij, të sapolindur: atë natë, në fakt, kur u kthye i bërë qull, gjeti të shoqen që po i jepte gji fëmijës. *Tani Donika është pesëmbëdhjetë vjeçe. Pesëmbëdhjetë vjet më parë.* Përshekuan Tiranën e boshatisur dhe u ndalën përpara një pallati. Të katërt zbritën nga makina, njeri prej tyre, nën dritën e projektorëve të kamionit, i bëri me shenjë të qëndronte në timon, pa lëvizur. U krye shumë shpejt. U zhdukën te hyrja e ndërtesës dhe disa minuta më vonë dolën me një burrë mes tyre. Pastaj dolën edhe një grua, dy djem, një plak. Burrin me pardesy të errët dhe me kapelë oficeri e futën në makinë. Të tjerët, me thasët mbushur me rroba dhe sende të mbledhura me shpejtësi, u ngjitën në karrocërinë e automjetit të tij. U kthye të shikonte përmes dritarezës së kabinës dhe ndeshi për një çast sytë e njërit djalë, më të voglit nga të dy. Ishte rreth dhjetë vjeç, bullafiq, i përgjumur, i bukur, i pastër, me kaçurrela ngjyrëgështenjë dhe një xhup të vogël përsipër pantallonave të pizhameve e me këpucët e zgjidhura. Ishte vetëm një çast, por ai i mbeti në kujtesë përgjithmonë. Një ushtar që rrinte me ta, goditi dy herë me dorë ndarjen e kabinës. U nis. Makina e zezë, jashtë lagjes së ndaluar, eci me nxitim drejt Ministrisë së Brendshme, ndërsa ai shkoi

drejt perëndimit. Urdhri ishte të ndalonin sapo të dilnin nga Tirana, te dogana e vjetër. Aty, buzë rrugës, i priste një “Xhip”, prej nga dolën katër ushtarakë. Edhe ai hapi derën e kamionit dhe zbriti me një të hedhur, si dhe ushtari që rrinte pas. Takuan ata të katërt dhe nuk e vështruan njëri-tjetrin në fytyrë. Për këto lloj punësh nuk merrje guximin ta mbaje kokën lart. Jo ata, të paktën, që ishin vetëm ushtarë. Ushtarë të Ushtrisë Popullore. Nga të katër burrat, dy u futën në kabinë dhe dy u zhdukën brenda tendës së karrocerisë. Kamioni u nis kushedi për ku. Ajo ishte rruga drejt Veriut. Ai dhe kolegu hynë në “Xhipin” e ndalur buzë rrugës. Vetëm një përshëndetje shoferit që i priste në timon. Kishin kaluar pesëmbëdhjetë vjet.

Pikërisht në atë moment, përpara hyrjes me tel me gjemba ndaloi kamioni, me dritat ndezur dhe me një re avulli të nxehtë përpara. Roja hapi hyrjen dhe makina ndali përpara garazhit. Ai kërcëu në këmbë, shtyu karrigen në një anë dhe mbylli derën. Shoferi la ndezur vetëm fenerët e vegjël anësorë. Kamioni lëvizi përsëri me një gulçimë dhe hyri me shpejtësi. Edhe një marsh mbrapsht dhe motori u shua.

Idrizi, duke u mbajtur me dorën e vetme, u hodh e zbriti poshtë. E përshëndeti me grusht:

- Gjithçka në rregull? - e pyeti.
- Po, shok, - u përgjigj mekaniku.
- Mirë, shko e fli, natën e mirë!

Zhurma e çizmeve që largoheshin me vrap përmbi zhavorrin e lagur u shua menjëherë nga goditja e shurdhër e derës së rëndë që u mbyll pas tij.

Brenda ishte errësirë e madhe. Idrizi shikoi dritaret. Atëherë shtypi butonin dhe neonet e garazhit të madh u ndezën përsëri. Vështroi katër “Gazet” e vënë në radhë, të njëjtë, gjashtë kopje të përsosura të një prototipi të ruajtur kushedi se ku, në ndonjë fabrikë në Volgë ose të humbur në Siberi. “Mekaniku paska bërë punë të mirë”, mendoi, do ta shpërblente.

Ndërkohë të pestë burrat e skuadrës kishin filluar punën. Tre prej tyre ishin pas kamionit, dy poshtë tendës. Kishin zhbllokuar dhe ulur spondën e pasme dhe po zbrisnin një thes te karrocëria. Ata të tre poshtë e kapën dhe shikuan Idrizin.

- Atje, - tha ai, duke treguar “Xhipin” e parë. Nga gjestet, nga profilet e fytyrave, nga qëndrimi, kuptohej sa i rëndë ishte ai thes. Pasi arritën te “Xhipi” i parë, shtynë mbulesën e papërshkueshme nga uji në fund të mjetit dhe ngritën peshë thesin dhe e futën në bagazh. Pastaj të njëjtin veprim e përsëritën me thesin e dytë dhe të tretë. Mbulesa u ul, automjeti ngjau njësoj si me të tjerët.

- Lëvizeni kamionin prej aty, vendoseni atje në fund. Dhe ikni. Puna juaj mbaroi, - tha Idrizi. Kamioni 138 u parkua pranë murit në fund të garazhit. Pastaj e hapën derën vetëm sa për të dalë dhe e mbyllën. Idrizi qëndroi aty pa lëvizur, duke mbajtur vesh zhurmat që vinin nga jashtë. Nuk dëgjoji asnjë zë. Vetëm motorin e furgonit që bëri shfryrjen e parë dhe rrotat që shkelën mbi zhavorr e u larguan. Edhe skuadrën e shpërbleu me një javë pushim. Ishin të rinj, në përvojën e tyre të parë të këtij lloji; operacione të tilla, në të vërtetë, kishte dhjetë vjet që nuk bëheshin. Por, edhe kur kishte një grup më të përgatitur, Idrizi gjithnjë druhej se mos shpërqendroheshin, nuk ishin të sigurt, e merrnin lehtë ose ndiheshin shumë të sigurt. Operacionet me udhëheqësit ishin më të vështira. Ministria, në këto raste nuk donte bujë, askund nuk kishte publik vëzhgues, ishte si larje hesapësh. Por, deri në çastin e të shtënave, edhe kjo ishte një ceremoni e shifruar, e një tragjedie solemne, në të cilën sekush kishte rolin e tij për ta zbatuar në heshtje, me saktësi e dinjitet. Një rit i shenjtë në mënyrën e vet dhe ku ai ishte prifti. Një ngurrim ose një hutim mund të shkatërronte gjithçka, mund të zhdukte misterin e forcës dhe të heshtjes, mund të shplekste lëmshin e gjithë kësaj shfaqjeje të përkryer. Mund ta zhvlerësonte liturgjinë, duke e shndërruar në krim të zakonshëm. Nuk kishte spektatorë, Partia nuk bënte

pedagogji, kur në mes ishte fjala për njerëzit e të kryhej përsosmërisht në sytë e viktimave. Për respekt të tyre, që kishin qenë drejtues të lartë deri pak javë më parë, por edhe sepse ai dhe skuadra e tij nuk ishin vrasës. Edhe në atë terr të zi të malit, mekanizmi duhet të shkiste si vaj. Dhe ajo natë ashtu shkoi.

U afrua përsëri përpara “Gazeve” dhe mendoi një numër për të zgjedhur njërën nga makinat. Shumëzoi datën e asaj dite dhe i doli 30, pra makina e tretë. U fut brenda dhe me pak vështirësi e shkëputi nga rreshti me një marsh indietro të ngadaltë. Pastaj vajti tek e para majtas, e ndezi, eci mbrapsht për rreth dhjetë metra, pastaj përpara, derisa zuri vendin e së tretës. Dhe makina e tretë, me një devijim të gjerë, hyri në hapësirën e të parës.

U largua, vështroi përsëri rreshtin: kishte manovruar me saktësi. I shoi të gjitha neonet dhe shkoi te kamioni, në anën tjetër të garazhit. U kap me shpejtësi te doreza e derës dhe u ngjit. Pas sediljeve ishte një krevat marinari. U fut dhe aty e kaloi pjesën e mbetur të natës.

19

Tiranë, 6 dhjetor 1975

Të nesërmen Idrizi u zgjua nga trupa në oborr, që këndonte “Të gjithë bashkuar rreth flamurit”. Mes njëres strofë e tjetres së himnit, dëgjohej gërvima e rrotës që ngrinte në shtizë flamurin e kuq me shqiponjën e zezë me dy krerë. Pastaj u bë apeli dhe ai dëgjo i nënoficerët të thërrisnin emra, të jepnin urdhra dhe ushtarët të marshonin e të vraponin.

U rrotullua dhe u ul në ndenjëset e poshtme. Ishte i gjatë dhe kishte qëndruar me këmbët mbledhur. U shtriq përpara timonit, pastaj zbriti nga kamioni. Priti derisa përjashta të mbaronin. Në një qoshe ndodhej një lavaman me tulla, vuri duart te çezma dhe hodhi ujë në fytyrë e në qafë. U pa në pasqyrën e varur te muri. Shikoi vështimin e tij dhe u turbullua. Vështroi pastaj fundin e lavamanit, i zi nga vajrat dhe dheu. Dhe në atë ndotësi, nga thellësia e pavetëdijes, iu kujtua copa-copa ëndrra e tmerrshme e atyre pak orëve gjumë që kishte bërë.

Kishte parë në ëndërr sikur po i ngjitej shtegut të pyllit, por kësaj radhe më këmbë dhe pranë tij zvarritej ministri. Ndiente frymëmarrjen e tij të mundimshme dhe hapat që binin rëndë mbi baltë. Ecte i përkulur, me kokën e varur përpara, me sytë e shqyer. Pas tyre, hapat e dy gjeneralëve të tjerë. Dhe pastaj çizmet e vendosura të djemve dhe tingëllima e qeseve të plumbave dhe e pushkëve. Vështroi pas me frikë. Urdhrat ishin të qartë dhe ai i kishte harruar

edhe këtë herë: në këto raste Partia nuk dëshironte skuadra ekzekutimi, nuk donte dëshmitarë, donte ceremoni të thjeshta, të përmbajtura. Sa të dënuar? Tre? Tre batore mitralozi dhe, nëse dilte vërtet nevoja, plumbin e fundit. Por, ai kishte vepruar me kokën e tij; çfarë ngatërrese, çfarë telashi! Jo, nuk mund të kishte harruar, gjithnjë e bënte punën me përpikëri, drejtuesit kishin besim tek ai, nuk dyshonin. Dhe kjo i jepte siguri: në qoftë se Partia kishte besim në të, përse duhet të dyshonte për veten? Dhe u qetësua, nuk ishte skuadra e ekzekutimit, por banda e ushtrisë që po luante himnin. Ministri ecte drejt, edhe ai i mbante hapin duke ngritur gjurin, thuajse deri në kraharor e duke përplasur fort këmbët në tokë. Kur arritën përpara tribunës të gjithë në një çast të vetëm u kthyen drejt udhëheqësve të Partisë me grushtin te balli. “Par-ti, Enver! Jemi ga-ti kurdo-herë!”, thërrisnin të gjithë bashkë, teksa parakalonin. Idrizi, gjithë buzëqeshje, ngriti dorën e djathtë për të përshëndetur shokun Enver dhe shokun Mehmet, në qendër të tribunës. Parakalonin fëmijë dhe punëtorë dhe të gjithë i hidhnin trëndafilat udhëheqjes. Edhe ai, me të dyja duart, mori një tufë nga kanistra e një gruaje dhe e hodhi lart. Por, pikërisht në atë moment ndjeu çizmen t’i shkiste dhe gati sa nuk rrëshqiti. Kishte shkelur një bajgë të madhe lope. Ndaloj dhe vajti të fshinte këmbën mbi bar, anash rrugës. Pastaj e përplasi duke e goditur tokën me takën e çizmes, pastaj me majën e saj goditi një mur mbuluar me myshk. Fytyra iu bë flakë nga zemërimi. Ndihej i fyer, ajo lopë kishte ofenduar atë, Partinë, Enverin, Mehmetin dhe ceremoninë që po zhvillohej. Do të jepte urdhër ta gjenin atë maskara, bariun që kishte kaluar aty, i mallkuari! Do ta denonconte në Komitet Qendror, do ta degdiste me gjithë kafshët e tij deri në... deri në Vermosh, dreqi e mori, atje ku mbaronte rruga, ku mbaronte Shqipëria! Dhe shfrynte, por zëri nuk i dilte, askush nuk dëgjonte asgjë se çfarë ndrynte në fyt. Të gjithë shikonin çizmen e tij me bajgë. Edhe ministri e shikonte, me fytyrë pa shprehje. “Çfarë shikoni, maskarenj!”, u ulëriti

djemve të bandës dhe ngriti dorën e djathtë për t'u drejtuar gishtin. Por, gishti tregues nuk doli, dora nuk ishte, doreza e tij prej lëkure mbulonte një cung të prerë. Arritën. Ai ishte gjithë tërbim dhe kërkonte me çdo kusht këllëfin. Donin një rit të pacen, por, ai biri i kurvës, bariu, e shkatërroi dhe atë pak gjë. Nuk donin teprime, nuk donin ushtarë të rreshtuar në dy radhë, ata të rreshtit të parë në gjunjë dhe ata të rreshtit të dytë më këmbë... oh, sa mrekulli ta bëje kështu punën... Mirë, asnjë teprim, por puna duhej zbatuar me qetësi, pa pengesa, pa bajga nëpër shtegun drejt vendit të caktuar. Por, ja që ai bariu i mallkuar... Deshi të nxirrte revolen, kur dëgjoi ministrin të fliste me qetësi me djemtë, të cilët nuk ishin muzikantë të bandës, por ushtarët e skuadrës së ekzekutimit. Dhe ministri, që nuk ishte më kurrizdalë dhe i lëshuar, por i drejtë, me flokët në rregull dhe veshur me kostum gri elegant, që vinte dhe erë parfum burrash, kolonjë, po u jepte urdhër të rreshtoheshin e të mbushnin armët. Idrizi i vështroi me gojën hapur: “Ç’po bëni, a nuk po prisnit skuadrën e pushkatimit?” I pa t’i rreshtoheshin përballë, të gjithë me një sy fshehur pas shënjestrës. “Kurrë nuk e kam tradhtuar Partinë. Kurrëëëë... Rroftë shoku Enver, rroftë Partia!”, u përpoq të thoshte. Nga gryka i dilnin tinguj të mbytur, ulërime të dëshpëruara. E ndërkohë ushtarët këndonin himnin: “*Kush është burrë nuk largohet, por vdes, por vdes si një hero*” dhe ngrinin flamurin.

Në atë moment Idrizi u zgjua, fantazmat e natës u zhdukën përnjëherësh, ndërsa kënga u bë solemne dhe vendimtare në përsëritjen e vargut “...*por vdes, por vdes si një hero!*”

Vështroi i shastisur lavamanin e ndotur. U shkund. Oborri dukej sikur kishte rënë në heshtje. Lëvizi pak derën rrëshqitëse për të kontrolluar përjashta dhe nuk pa njeri, sheshi i armëve ishte krejt bosh. Doli, mbylli derën dhe përshkoi hapësirën me pellgje të formuar nga shiu i rënë natën. Mbërriti te ndërtesa e ulët përpara garazhit. Kapërceu pragun dhe e gjeti plot me njerëz, me një re tymi

duhani dhe zhurmërima zërash përpara banakut. Zhurma gotash, filxhanësh, pjatash, derdhje uji, lugësh, porositjesh, shpërthime avulli të makinës së kafesë.

- Idriz! Mirëdita, si je? Çfarë do të pish?

- Një kafe. Vendos dy roja përpara garazhit. Deri sonte aty nuk duhet të hyjë askush, - i tha me zë të ulët komandantit të bazës, thuajse në birë të veshit.

- Në rregull, do ta bëj, - u përgjigj oficeri.

Idrizi e vështroi ngultas në sy dhe gjithnjë me zë të ulët shtoi: - Tani...

Atëherë komandanti u largua dhe iu zhduk nga pamja. Te banaku i zuri syri mekanikun dhe u kujtua për të.

Komandanti u kthye menjëherë:

- I vendosa roj...

- Të lumtë! Mekaniku, ai atje... është shefi i oficinës, apo jo? Ka punuar mirë, e meriton një shpërblim. Dërgoje në shtëpi nga një javë, - i tha, pa e vështuar oficerin, por duke parë lugën që përziepte sheqerin në filxhanin e kafesë. Pastaj u kthye drejt tij dhe oficeri mendoi se ai po priste përgjigje.

- Mirë, Idriz, është element i vlefshëm...

- Duhet të më gjesh dymbëdhjetë persona për sot pasdite, jo, në fakt, i dua në orën një. Shoferë, të gjithë. Të besuar, të gjithë. Duhet të dorëzojnë disa gjëra në disa rajone, - tha, gjithnjë me zë të ulët, duke pirë pak kafe.

- U tha, u bë, Idriz, - u përgjigj komandanti.

- Mirë, - ai la filxhanin mbi banak, u kthye dhe doli nga bari i regjimentit.

Ende ishte herët, ora nuk kishte shkuar as shtatë. Në ministri në atë orë nuk kishte akoma njeri. Në të dyja qoshet e garazhit ishin dy ushtarë të armatosur. U hodh në anën tjetër të sheshit dhe u drejtua te ndërtesa e komandës, ku kishte një zyrë.

Me të vetmen dorë nxori një fletë nga sirtari, e vendosi mbi syprinën prej gome të shkrimores, rrotulloi stilolapsin mes gishtave dhe filloi të shkruante:

Procesverbal

Bazuar në urdhrin e Ministrisë së Punëve të Brendshme nr. 850, të 5 nëntorit 1975, sot, më 5 dhjetor, ora 22:30, afër vendit të caktuar në prani të prokurorit të përgjithshëm dhe të mjekut ligjor, u zbatua dënimi me vdekje i tre armiqve.

Fjalët e tyre të fundit ishin:

- 1. Beqir Ali Balluku: (nuk shqiptoi asnjë fjalë)*
- 2. Petrit Taulla Dume: Rroftë populli, rroftë Partia!*
- 3. Hito Shako Çako: Çfarë pret? Qëllë...*

Idrizi ndaloj. Ministri i Brendshëm duke lexuar raportin, mund ta pyeste përse kishte protestuar i dënuari. *Përse u vonove, Idriz? Të mungonte guximi ta vrisje? Përse paske ngurruar? Përse kjo pavendosmëri pikërisht me të?* Idrizi i njihte. Ata donin gjëra të thjeshta, të kryera mirë, që shkonin vaj. Çdo pengesë mund të shndërrohej në rrezik. Ministri do ta vërtiste atë letër në duar, duke ngritur një mijë pyetje dhe ndoshta do t'ia dërgonte shefit të qeverisë për ta pyetur se çfarë mendonte. Do të vrisnin mendjen nëse ishte rasti të vazhdonin e t'ia besonin atij këto lloj punësh, nëse mund t'i besonin akoma si shefi i ekzekutimeve. Ndërsa, nëse në atë fletë letre nuk do të kishte asnjë pengesë, ajo do të mbetej e humbur në një dollap e në fund të një dosjeje të pluhurosur; si qindra e mijëra letra të tjera ajo do të zverdhej dhe ndonjë mi e shumë krimba do ta thërrmonin. E zhubrosi letrën sa më fort që mundi, u ngrit nga karrigia dhe u ul në bisht në një qoshe të zhveshur të dhomës. E vuri përtokë, mori çakmakun nga xhupi dhe i vuri flakën letrës. E ndihmoi me gisht zjarrin që ta digjte mirë e mirë të gjithë letrën dhe, kur përmbi tokë mbeti vetëm hiri, e shtypi me çizme dhe e shpërndau. Pastaj hapi dritaren, u kthye tek tryeza e punës dhe e rishkroi nga fillimi:

...

3. Hito Shako Çako: Mirë.

Më pas ekzekutimi u zbatua prej meje vetë dhe, pas kontrollit, mjeku ligjor konfirmoi vdekjen.

Tiranë, 6.12.1975...

E firmosi dhe e futi përsëri fletën në sirtar, të cilin e mbylli me çelës.

Pa sahatin e murit dhe e shtyu karrigen te qoshja e tryezës, ku ndodhej telefoni. Formoi një numër me tri shifra dhe iu përgjigj centrali.

- Ministrinë e Brendshme, - tha në receptor. E lidhën pas një fishkëllime disa sekondëshe.

- Flisni, - tha një zë.

- Alo? Duhet të flas me zyrën e ministrit.

- Kush jeni? - pyeti zëri i centralistit.

- Ç'të hyn ty në punë se kush jam unë? Më kalo sekretarinë, - u përgjigj prerë, *idiot*. Në vesh i kumbuan zile, katër, pesë, gjashtë...

- Alo? Zyra e ministrit. Kush flet? - Sekretarja kishte një zë të ngrohtë, të ngadaltë, të ëmbël. Ai e njihte mirë, kishte kaluar shumë herë përpara shkrimorese së saj para se të kyçej në zyrën e Kadriut, ishte grua e bukur, bionde artificiale, "bionde dhe brune", si thoshte ai, shumë e mbajtur.

- Jam Idrizi. Më duhet të flas me shokun Kadri. Ka ardhur? - u tregua edhe më i prerë.

- Shoku ministër në këtë moment është i zënë. Mund t'i them...

- Thuaji se jam në telefon. Nuk kam kohë për të humbur, - *moj kurvë*.

Ajo lëvizi dhe zëri iu shpejtua papritur, në ankth: - Një çast... një çast, ju lutem!

Ra heshtje, pastaj një kërcitje dhe zëri që e njihte mirë.

- Idriz!

- Mirëdita, Kadri!

- Si shkoj puna? - pyeti me padurim ministri.

- Ashtu si donte Partia.

- Mirë... mirë... do t'ia raportoj menjëherë shokut Enver dhe Kryeministrit. Ku ndodhen trupat?

- Akoma në bazë. Do të nisen në orën një.

- Idriz, dua të mos e marrë vesh kush. Askush nuk duhet të hapë gojë. Dua që ajo vrimë të jetë varri i kësaj historie. E qartë? E ke të qartë, Idriz?

- Kadri! Kam zbatuar kërkesat e Partisë me përpikërinë më të madhe, kam zgjedhur personat më të mirë...

- Shoku Mehmet ma ka besuar mua përgjegjësinë e operacionit dhe dua, kërkoj, pre-te-ndoj siguri absolute, që asnjëri të mos të marrë vesh dhe të mos flasë më kurrë, asgjë. Asgjë! Edhe ti duhet të zhdukësh gjithçka, Idriz. Atje në fshat do të takosh një të besuarin tim...

- Alushin...

- Po, Alushin...

- Kadri, ki besim, i kam organizuar gjërat në mënyrë që asnjëri të mos dijë asgjë se çfarë po bën, ku po shkon dhe përse... Më mirë se kaq...

- Në rregull, në rregull. Nesër të pres në zyrë dhe do të më tregosh. - Komunikimi u ndërpre me një klik. Idrizi mbeti edhe një grimë me receptorin te veshi, pastaj e uli, ngadalë. Qëndroi me shikimin e përhumur mbi derën e veshur me shtresë mos-dëgjimi. Ndenji ashtu një copë herë, duke rikujtuar disa herë ëndrrën e asaj nate dhe çastin e ekzekutimit. Përzierja e dy planeve nga terri i humnerës së brendshme i shtiu frikën dhe, si në një mekanizëm, truri i përpunoi imazhin mbrojtës të Kryeministrit, kushëririt të tij, Mehmetit. Ndjesia e frikës u shua dhe munda të riorganizonte mendimet. E bëri edhe një herë me mendje skedën e itinerarit të veprimeve të mëtejshme.

Ngriti përsëri telefonin:

- Komandën e korparmatës së dytë në Durrës, - i tha centralistit të kazermës.

- Ja, tani. - *Klik*. - Jeni i lidhur.

- Flas nga Tirana, municione të rënda. Duhet të bëjmë një dorëzim në depon e armëve në Vlorë dhe kam nevojë për karburant për dy makina, sot pasdite, në orën tre.

Gjithçka po shkonte vaj.

Tiranë, 3 korrik 1974. E mërkurë.

Atë mëngjes fytyrat e të gjithëve dukeshin të lodhura. Një natë më parë, duke shikuar orën, shpresuan se Enveri do ta linte mbledhjen e nesërme të paktën për në dhjetë të mëngjesit, madje dikush guxoi edhe të shprehej që takimi të lihej pasdite. Por, ndryshe nga zakonisht, ai i thirri të gjithë më nëntë. Kushedi përse, menduan shumë syresh. E njihnin prej një jete, e dinin se si vetë Enverit i pëlqente të ngopej me gjumë dhe pastaj ta hante mëngjesin ngadalë, duke shfletuar gazetatat, duke lexuar raportet e përgatitura nga sekretarët e tij; thuhej, por këto ishin vetëm zëra, se, para se të fillonte punën, dëgjonte vazhdimisht radion italiane dhe atë jugosllave. Jo pak veta dyshonin se Enveri ose Mehmeti, ose të dy bashkë, donin ta mbaronin sa më parë atë mbledhje të Byrosë Politike. Ndoshta gratë e tyre, Nexhmija dhe Fiqreti, donin të niseshin me pushime. Sepse ishte korrik dhe ata kurrë nuk rrinin në Tiranë në atë periudhë.

Sekretari i Parë i Komitetit Qendror të Partisë së Punës të Shqipërisë, i ndjekur pas nga të gjithë shokët e Byrosë Politike, mbërriti e zuri vend, kurse ministrin, si dhe një ditë më parë, e gjeti të ulur aty. Enveri ishte i vetmi që e përshëndeti, me ton normal, si të ishin në një mbledhje të çfarëdoshme. Pastaj, hapi seancën e tretë të mbledhjes.

ENVER HOXHA: Rifillojmë diskutimet. Ramiz Alia.

Ideologu i Partisë ishte më i mërzitshëm dhe më fjalëshumë se zakonisht. Të dyja këto anomali dëshmonin se Alia i qëndronte disi larg kësaj çështjeje. Të gjithëve u kujtohej përfshirja me të cilën kishte ndërhyrë në debatet (ku edhe kishte ngritur zërin), si ishte acaruar e si kishte ushtruar presion tek Enveri e veçanërisht te gruaja e tij, Nexhmija, kur, një vit më parë shpërtheu lufta ndaj grupit armiqësor në kulturë. Atë sektor e mbulonte vetë dhe përfshiheshin miq e bashkëpunëtorë të tij. U acarua se donte të shpëtonte ndokënd? Për të lehtësuar dënimin e ndokujt tjetër? Të tjerë ngulmonin e betoheshin se ai luajti gurët tek e shoqja e Enverit për të shpëtuar veten. Dhe ja se si e përmbylli Ramizi, pa shumë vrull, fjalën e tij jo tepër të gjatë.

RAMIZ ALIA: Shoku Petrit dhe shoku Hito kanë meritën se mbrojtën vijën e Partisë. Por, jam dakord me kritikën që u bëhet: duhet të kishin vepruar përpara e me më shumë vendosmëri. Megjithatë, e vlerësoj autokritikën e tyre. Është pozitive që kuadrot e ushtrisë sonë i mbrojtën tezat e Këshillit të Mbrojtjes dhe idetë e shokut Enver, duke iu kundërvënë pikëpamjeve shkatërrimtare të Beqirit. Kjo është garanci, na dëshmon se Partia dhe ushtria do ta kapërcejnë me sukses këtë situatë të krijuar nga Beqiri. Dhe jo vetëm. Nën udhëheqjen e Partisë kjo e keqe do të shndërrohet në një nxitje të re, e cila do ta shpjerë edhe më përpara punën e Partisë dhe atë të ushtrisë e do t'i gjallërojë edhe më mirë tezat e Këshillit të Mbrojtjes.

Morën fjalën Rita Marko, Manush Myftiu, Koço Theodhosi, Pilo Peristeri, Pirro Dodbiba, Xhafer Spahiu, Petro Dode, Hysni Kapo. Pastaj Kryeministri. Mehmet Shehu ndreqi syzet, lagu buzët me gjuhë, lëvizi me nervozizëm dosjen përpara vetes dhe filloi.

MEHMET SHEHU: Mendimi im, shoku Enver, është i shkruar në relacionin e përgatitur bashkë me shokun Hysni

dhe u është shpërndarë të gjithëve. Por, do të doja të shtoja edhe unë diçka mbi të ashtuquajturën autokritikë të shokut Beqir Balluku.

Dua të nënvizoj, që në fillim, se si Partia dhe shoku Enver Hoxha, shokët anëtarë të Byrosë Politike dhe të Komitetit Qendror na kanë edukuar të gjithëve ta duam njëri-tjetrin në mënyrë të sinqertë dhe të jemi të gatshëm të japim edhe jetën në çdo moment, për të ndihmuar njëri-tjetrin. Gjithmonë kemi shkuar mirë, por kjo dashuri mes nesh mund të zgjasë vetëm nëse secili e do Partinë, e mbron unitetin dhe vijën e saj. Pra, secili prej nesh, secili, udhëheqës e drejtues apo anëtarë të thjeshtë, që e dëmton unitetin, e prek vijën e Partisë dhe thur komplete kundër saj, duhet jo vetëm të përjashtohet, por edhe të ndëshkohet. Kështu na kanë mësuar Partia dhe shoku Enver. Vetëm me luftën e pandërprerë të klasave dhe me solidaritetin komunist ne kemi mundur të mbrojmë vijën e Partisë dhe e kemi forcuar gjithmonë e më shumë, me unitet mendimi dhe veprimi në Komitetin Qendror e në Byronë Politike.

Sot po përballemi me veprimtarinë e Beqirit, të kundërt me vijën e Partisë dhe me prishjen e unitetit të mendimit e të veprimit në Byronë Politike dhe në Këshillin e Mbrojtjes nga ana e njërit prej anëtarëve të udhëheqjes. I studiova në mënyrë të hollësishme të gjitha materialet e përgatitura nga grupet e punës të Beqirit dhe jam dakord vetëm me një frazë, të shkruar në konkluzionet e materialit të tretë, ku thuhet se çështjet ushtarake të trajtuara kanë karakter tërësisht politik dhe ideologjik. Sigurisht, shoku Beqir, dhe mund të shtoj se karakteri politik dhe ideologjik i materialit të tretë është tërësisht antimarksist! Këto ditë qëndrimi i Beqirit pësoi një evolucion, kaloi nga mohimi total tek tërheqja graduale. Kur unë dhe shoku Hysni, më 13 qershor, e thërritëm me porosi të Enver Hoxhës të na jepte shpjegime mbi qëndrimin e tij mbi tri materialet, ai na u përgjigj kështu: “Nuk kam fare të bëj me këto materiale, për mua nuk ekzistojnë, i kam hequr nga mendja.” Mbajti të njëjtin qëndrim dy ditë më vonë,

përpara shokut Enver. Por, këtu, përpara Byrosë Politike, pra përpara unitetit tonë të pacenuar kurrë nga asnjë armik, përpara logjikës së hekurt dhe tërësisht marksiste-leniniste, në prani të shokëve, të cilët në tridhjetë e tre vjet jetë të Partisë sonë kanë dëshmuar aftësinë të kalojnë... si të themi, në brimë të gjilpërës për të mbrojtur këtë unitet, Beqiri, i gjendur në vështirësi, pa ditur si të dalë prej saj, bëri një hap prapa. Ai vendosi të pranojë vetëm katër përgjegjësi, shumë të rënda, për mendimin tim:

- është autor dhe përgjegjës për gjithçka;
- u zemërua e mbajti mëri kur u shpallën tezat, sepse, për shkak të shpirtit të tij të vogël mikroborgjez donte të ishte ai autori;
- teoritë dhe veprimet e tij janë në kundërshtim të plotë me tezat e Këshillit të Mbrojtjes dhe i ndryshojnë ato;
- është liberal, i paaftë dhe mendjemadh.

Shoku Beqir këtu na foli gjatë, por nuk na i tha të gjitha, nuk na tha kryesoren, ose arsyen e qëndrimit të tij; nuk iu përgjigj asnjë pyetjeje të asnjërit prej anëtarëve të Byrosë Politike, prej dje në mëngjes. Cila ka qenë arsyeja e këtij qëndrimi?

Kushedi sa herë të ka qëlluar të kritikosh të tjerët në raste të ngjashme, Beqir, prandaj ti e di mirë sa e pamundur është t'ia fshehësh të vërtetën Partisë.

Jo, shoku Beqir, duhet të dish se në të gjitha këto tridhjetë e tre vite të ekzistencës së Partisë sonë, të Byrosë Politike të Komitetit Qendror, asaj nuk i ka kaluar kurrë miu nën mustaqe! Ndonjëherë kemi zbuluar ndonjë qëndrim armiqësor, ndoshta me pak vonesë, si po ndodh tani me ty, por dihet se shpejt a vonë Partia e zbulon të vërtetën, sepse Partisë sonë, si i thonë fjalës, nuk ia ha qeni shkopin, dhe, edhe në këtë rast Byroja Politike nuk u mashtrua, ia doli mbanë fare mirë të kuptojë se çfarë ke bërë.

Për sa u përket bashkëpunëtorëve të Beqirit, roli i tyre është i dorës së dytë. Si e tha dhe vetë shoku Beqir, është ai organizatori dhe frymëzuesi i të gjithë kësaj pune.

Presioni ideologjik i armikut, si shihet, ka pasoja jo vetëm mbi njerëz të thjeshtë, si, për shembull, mbi një ushtar, një punëtor a një kooperativist, por edhe mbi anëtarë të Byrosë Politike, që përfundojnë duke vënë në jetë veprime anti-Parti. Por, ky presion e arrin qëllimin vetëm tek ata që nuk janë të lidhur pazgjidhshmërisht me vijën e Partisë, si të ka ndodhur ty, shoku Beqir.

Ndikimet e huaja te Beqiri ndihen edhe në frikën nga sulmet imperialiste-revizioniste dhe në mosbesimin e aftësisë sonë me luftën popullore në front të rregullt përballë agresionit të huaj. Nuk mund të anashkalojmë as ambicien dhe dëshirën për të bërë karrierë, të cilat të kanë shtyrë ty, shoku Beqir, në këtë rrugë. Dua të të bëj një pyetje: je apo jo karrierist? Mendoj se po, por, ku doje të shkoje, shoku Beqir? Çfarë kërkoje më shumë? Nuk të mjaftonin ato që të ka dhënë Partia? Duke u nisur nga pozita mikroborgjeze, si e pranove dhe vetë, i quajte tezat e Këshillit të Mbrojtjes një çështje personale, sikur ato ishin paraqitur me nismën personale të Mehmet Shehut. Këtu jemi në Byronë Politike, pra le të flasim hapur: tezat e Këshillit të Mbrojtjes, po, ato janë përgatitur nga unë, por nën udhëheqjen e shokut Enver. Pikërisht këtu, në këtë tavolinë, shoku Enver më ngarkoi këtë detyrë, kur vuri re se ju, shokët kryesorë të ushtrisë, edhe pse ju ishte besuar kjo punë tre vjet më parë, ende nuk e kishit realizuar. Duhet ta dish, shoku Beqir, se përpara se të ulesha e të shkruaja tezat... dhe nuk e them për të shitur mend, më kuptoni drejt, shokë... studiova dy muaj rresht para së gjithash atë që ka thënë shoku Enver mbi mbrojtjen, prej krijimit të Partisë e deri në ditët tona. Pra, studiova Luftën tonë Nacionalçlirimtare, të cilën, gjithsesi, e njihja. Pastaj lexova se çfarë kanë shkruar Marks, Engelsi, Lenini, Stalini dhe Mao Ce Duni mbi luftën popullore dhe atëherë, vetëm pasi i studiova të gjitha këto, nisa të shkruaja tezat. Por, me sa duket, ti këtë punë e pe nga një optikë tjetër, sikur Mehmeti donte të të zinte vendin. Mendove në mënyrë antimarksiste, jo dialektike, sikur tezat ishin fryt vetëm i kokës sime.

Mendoj se nuk gaboj, kur them se shoku Beqir është edhe hipokrit.

Nga miratimi i tezave e deri sot, pra gjatë këtyre shtatë vjetëve, në të gjitha takimet, ju betohem si komunist, shokë, ai në asnjë moment nuk ka folur ose nuk ka shprehur kundërshtimet e tij, nuk kam dëgjuar prej tij as kritikën më të vogël, përveçse gjykime pozitive, entuziaste dhe fjalime mbi vullnetin e tij për të vazhduar në atë drejtim, duke ndjekur mësimet e shokut Enver.

Por, ti punoje kundër, paprerë dhe fshehurazi. Ti, shoku Beqir, ke punuar kështu për vite me radhë edhe pse pastaj, përpara shokut Enver u solle krejt ndryshe, po edhe përpara shokut Hysni dhe para meje. Si mundemi mos ta quajmë hipokrit këtë qëndrim tëndin dhe, jo vetëm hipokrit, por edhe meskin, trockist dhe antikomunist, sepse përpiqesh të minosh themelin e unitetit tonë! Vetëm armiq të Partisë veprojnë në këtë mënyrë, me dy fytyra. Për më tepër, ti i gënjeve shokët, duke i thënë Hitos, për shembull, se ke folur me mua dhe shokëve të tjerë rreth këtyre çështjeve. Ndërkohë, mua më kishe thënë diçka vetëm rreth strukturës organizative të ministrisë. E gënjeve atë dhe Petritin, duke u thënë se kishe vënë në dijeni edhe Enver Hoxhën për materialet që po përgatisje, kur me shokun Enver kishe folur po ashtu vetëm për strukturën e ministrisë ose për metodën e punës. Shokut Enver nuk i ke dhënë as edhe një shenjë...

ENVER HOXHA: Në të vërtetë mua nuk më ka përmendur as metodat e as strukturën e ministrisë...

HITO ÇAKO: Kurse neve na thoshte se kishte biseduar me ju, shoku Enver.

MEHMET SHEHU: Doje t'u krijoje atyre përshtypjen se shoku Enver ishte në dijeni të këtyre materialeve dhe se ishte dakord. Për ç'qëllim ke vepruar kështu, përveçse një synimi djallëzor?!

BEQIR BALLUKU: Me shokun Enver jo, por me shokun Mehmet kam folur për strukturën...

HITO ÇAKO: Neve na ke thënë se ke shkuar te shoku Enver për t'i raportuar mbi gjithçka dhe ai të tha që gjërat ishin mirë e duhet të konkretizoheshin në metodën e punës për materialin.

MEHMET SHEHU: Kush fshihet nga Partia? Ai që e di se është në gabim, ai që ka frikë nga Partia, ai që nuk është dakord me vijën e saj. Kjo është e vërteta e pastër. Jo, Beqir. Ti nuk ke shkuar ta takosh shokun Enver e t'i flasësh për këto lakra që kishe në kokë... dhe që do të t'i kishin zhdukur po ta kishe bërë... nuk shkove sepse kishe frikë, druheshe mos t'i zbulonin të gjitha. Prandaj nuk tregove kurrë asgjë, as mua e as Hysniut. Dhe e përdore pozitën tënde si anëtar i Byrosë Politike, si dhe mbledhjet tona për t'u lënë shokëve të ushtrisë të besonin se gjithçka ishte në rregull. Metodë prej puçisti e komplotisti!

Tentativa për të prishur unitetin e Partisë dhe përdorimi, për këtë qëllim, i frazave të shokut Enver është shumë e rëndë! Por, ti nuk i arrin as deri për së largu fjalëve të shokut Enver! Mendimi i tij nuk është në kundërshtim me tezat. Është njësoj me to. Por, metoda jote djallëzore donte pikërisht të ndante Enverin nga Mehmeti dhe Mehmetin nga Enveri. Beqiri ka vepruar si hrushovianët, siç bëri Kosigini me mua, kur shkova në vitin 1960 për disa kura në Bashkimin Sovjetik, duke u përpjekur të krijonte elemente përçarëse brenda udhëheqjes sonë. Kosigini u përpoq përsëri, në një mbledhje në Kremlin, me rastin e konferencës së Moskës, të tetëdhjetë e një partive komuniste, kur e provokoi shokun Enver duke i thënë: “Midis nesh, ose midis shokut Enver dhe atyre, ka armiq të cilët duan të na ndajnë”, duke u përpjekur kështu të fuste grindje midis meje dhe shokut Enver. Por, shoku Enver menjëherë më thirri pranë vetes dhe, pasi përplasi grushtin mbi tavolinën ku ishte dhe

Kosigini, i bërtiti, ndërsa unë ia përktheja vetë në rusisht Kosiginin: “A mund të më thuash kush është ky armik?” Atëherë ai e mbylli gojën. Por, ne e kuptuam se e kishte me mua. Këto metoda, shoku Beqir, janë metoda revizioniste e hrushoviane dhe me to askush, kurrë nuk ka mundur të na ndajë, as Koçi Xoxe, as Pandi Kristo e as Liri Belishova, sepse askush nuk ka mundur kurrë të vërë shkopinj nën rrota mes Enverit dhe Mehmetit, kurrë! Dashuria e ndërsjellë është një dashuri komuniste, nuk bazohet mbi elemente të vogla mikroborgjeze, por në unitetin e plotë të mendimit dhe të veprimit dhe në të gjithë vijën marksiste-leniniste të Partisë sonë. As mendja jote, as mendja e askujt tjetër nuk na vë dot kundër mua me shokun Enver e as shokun Enver me mua, e more vesh, ti, Beqir Balluku?!

Si përfundim, përgjegjësia e shokut Beqir është shumë e rëndë.

Qëllimi ynë nuk është “të të shkatërrojmë”, por të të japim mundësinë të reflektosh, derisa të kuptosh vetë se si t’i korrigjosh gabimet e tua dhe të shërohesh. Mendoj se ti e ke akoma aftësinë dhe forcën për t’ia dalë mbanë. Ne nuk e humbasim shpresën dhe ta japim këtë mundësi të ndryshosh, por tani gjithçka varet vetëm nga ty.

Jam i mendimit se shoku Beqir nuk mundet të mbulojë më detyrat e tij të rëndësishme në Parti dhe në qeveri dhe kërkoj që rasti i tij të diskutohet në Komitetin Qendror.

Ministri e kishte dëgjuar duke kaluar vështrimin herë pas here nga letrat te fytyra e Mehmetit, i cili shumicën e kohës i kishte ngulur të tijin. Fytyra e Kryeministrit ishte flakë e kuqe. Mehmeti emocionohet, shtrëngonte buzët, lëvizte grushtin dhe dosjen, teksa lexonte. Disa herë edhe shkëputej dhe shtonte shprehje të diktura nga zemërimi i çastit. Kur përmendte disa fjali ai dridhej si në ethe dhe zëri i dilte i mprehtë, gati i ngjirur, siç i ndodhte sa herë dukej sikur gati nuk e mbanin nervat.

Ministri i kishte hedhur shkarazi disa vështrime Enver Hoxhës dhe kishte vënë re se ai nuk ia shqiste sytë Mehmetit. Enveri kishte lëvizur pak vetëm një herë, në karrige, njëfarë kohe qëndroi me krahët lidhur e pak më vonë i mbështetur në bërryla mbi tavolinë, ishte tërhequr pak pas, duke u mbështetur më mirë në shpinore, me kokën përkulur. Ministri kishte pyetur veten se çfarë po mendonte Enveri, çfarë e kishte nxitur, më se një herë, të ngrihej papritmas nga tavolina, si të donte të largohej, ta shkëpuste kokën e tij nga ato kokat e tjera të përkulura përmbi fletët ose të zgjatura përpara. Nga dëshira për ta parë nga larg, rastin e tij?

Apo Enveri, ndoshta, brenda vetes, tek po afrohej gjykimi përfundimtar, po vinte në diskutim kokën e Mehmetit? Ministri e shpresonte, sepse dëshironte të vazhdonte të kishte besim te gjykimi i Enverit. E megjithatë, sa herë e vështroi ashtu vjedhurazi, pati përshtypjen se i lexoi vetëkënaqësi në atë shprehje fytyre, a thua se largimi nga tavolina nënkuptonte lejen për të vazhduar në atë mënyrë. Thua se ishte shprehja e qetësisë, sepse çdo gjë po zhvillohej ashtu si duhej dhe ai, Enveri, mund të largohej e t'ua linte atyre punën në dorë, Mehmetit, Hysniut dhe Ramizit.

Ministri e kuptoi nga zgjatja e diskutimit të Mehmetit se si njeriu mund të bjerë pa asnjë shpëtim nën breshër. I mbyllur në vetvete, duke pritur fundin. E kishte marrë me mend ashpërsinë e tij, por jo kaq shumë mizori. E dinte se do t'i humbiste nderimet e pozitat, shtëpinë dhe komoditetin e banimit në Tiranë. Por, Mehmeti kishte përdorur kundër tij shprehjet më të dhunshme: trockist, armik...puçist! Akuza shkatërrimtare dhe përfundimtare. Pa shpëtim.

Kishte menduar përsëri për atë dimër të shumë viteve më parë, kur jo vetëm dërgoi gjeneralët, por shkoi edhe vetë në ndjekje të diversantëve të zbarkuar nga anglezët dhe italianët në bregdetin jugor. Ishte periudha midis 1949-s dhe 1950-s dhe një vit më parë ai ishte caktuar shef i

Shtabit të Përgjithshëm. Kur Moska i paralajmëroi për zbarkimin në zonën e Vlorës, u nis nga Tirana me ushtarakët më të mirë dhe më të vendosur, bashkë me disa batalione. Në luginat prapa Vlorës zëri se ministri dora vetë kishte ardhur në rajon u përhap si rrufe. Ai rrethoi të gjithë zonën, shpërndau patrullat nëpër male, dërgoi korrierët të vinin në alarm barinj të dhe druvarët. Dhe grackat e tij ishin në gjueti, të paepura. Në grupe prej tre dhe katër vetash ata binin në rrjetë, të vdekur a të gjallë. Të gjallët i shpinin në Tiranë dhe i varnin në shesh. Net pa fund në tenda, duke dhënë urdhra, duke studiuar hartat, duke ngritur blloqe dhe kontrole dhe duke dëgjuar sinjalet e radios që dërgonin rebelët nga Korfuzi. Net të tëra në mes të të ftohtit, që nuk i dilte më nga mushkëritë.

Po në '61-shin? Ishte nisur me ngut për në Vlorë dhe fshehurazi u kishte dhënë udhëzime kuadrove të bazës detare si të mbikëqyrnin sovjetikët dhe t'ua rrëmbenin nëndetëset, të gjithë me gishtin në këmbëz, me kusht që të mos e shkrepnin kurrë të parët, por vetëm pasi të qëllonin ata, kurrë të mos binin pre e provokimeve. Pastaj qe kthyer në Tiranë dhe kishte vendosur dy divizione rreth kryeqytetit. Aeroporti, ambasada sovjetike, klubi i oficerëve të Ushtrisë së Kuqe duhet të rrethoheshin pa rënë në sy. Çdo ushtarak sovjetik në çdo kazermë përgjohej të paktën nga dy shqiptarë. Sepse Hoxha po ndërmerre një vendim historik. Po çonte në djall Moskën dhe Traktatin e Varshavës. Sovjetikët ishin përhapur në të gjithë Shqipërinë, ishin me uniformë dhe civilë, të rrezikshëm edhe ata në të njëjtën mënyrë, ndoshta dhe më tepër. Të gjithë, të gjithë, pa përjashtim, duheshin mbajtur nën vëzhgim, duhet të ishin gati për çdo ngjarje. U vu dhe qielli në mbrojtje, u vendos që katër "Mig" të bazës së Qytetit Stalin të ishin vazhdimisht në fluturim përmbi të gjithë Shqipërinë. Në fund sovjetikët u larguan, pa u shkrepur asnjë pushkë. Dhe ai u thinj në tëmtha. Puçist? Komplotist? Trockist?

Po kur Enveri me Mehmetin i dhanë urdhër të kthehej në Pekin e të kërkonte sa më shumë material të ishte e mundur,

sepse shpejt do të dëbonin edhe kinezët? Dhe ai ia doli mbanë. I bindi për miqësi të përbetshme mes shqiptarëve dhe kinezëve dhe në portin e Durrësit mbërritën anije ngarkuar me artileri dhe avionë si kurrë më parë. Ishin të fundit, sepse Enveri, në fakt, pa u shkarkuar mirë ngarkesa e anijes së fundit, pas pak do t'i hidhte në det edhe kinezët. Por sot, në qoftë se Enveri dhe Mehmeti mendonin se do t'i bënin ballë edhe NATO-s, Jugosllavisë dhe Traktatit të Varshavës në front të rregullt, kjo ishte vetëm falë atyre armatimeve të siguruar prej tij. Puçist...!

E mbyti çdo ankesë, e shoi zemërimin që po fillonte t'i ziente përbrenda. Gruaja, djemtë, vajzat... Duhet të mbahej te plani i tij i veprimit. Vetëm duke ruajtur qetësinë dhe kokulur mund të arrinte ndonjë mundësi për t'i shpëtuar.

Fjala e fundit i takonte Enverit. Nëse kishte vendosur të mos e përdorte goditjen më të rëndë mbi të e mbi familjen e tij, as Mehmeti nuk do ta hapte dot më gojën.

Kështu qëndroi nën breshër dhe priti fjalët e Enverit.

ENVER HOXHA: Më lejoni, shokë, ta them dhe unë mendimin tim mbi një çështje të një rëndësie kaq të madhe sa kjo e sotmja përpara Byrosë Politike të Komitetit Qendror.

Si të gjithë shokët, edhe unë jam dakord me analizën, që na paraqitën shokët Mehmet dhe Hysni.

Natyrisht, qëndrimi armiqësor i shokut Beqir analizohet prej nesh sipas këndvështrimit marksist-leninist të luftës së klasave dhe në mënyrë objektive, jo i nxitur nga ndjenja të ulëta mikroborgjeze apo personale. Partia gjithnjë na ka mësuar dhe gjithnjë do të na mësojë të mos harrojmë se kur bëjmë gabime kaq të mëdha... por pa harruar as ato më të voglat, sepse edhe ato dalëngadalë bëhen të mëdha... ne jemi vazhdimisht në luftë. Nuk dua të them të jemi gjithnjë dyshues, sepse të gjithë, edhe pa dashur bëjmë gabime, por e rëndësishme është të kuptojmë nëse këto gabime kanë qëllime të rrezikshme apo jo.

Shoku Mehmet e shpjegoi qartë se si janë përgatitur tezat, por dua të shtoj se ai i ka përpunuar duke përdorur një talent të madh ushtarak, me instrumente të thella ideologjike dhe politike prej marksisti të përgatitur, por duke u bazuar edhe në përvojën e tij prej luftëtari heroik... shumë më i mirë se shumë të tjerë... në një periudhë kur atdheu ynë ishte i pushtuar. Edhe gjatë Luftës Nacional-çlirimtare shoku Mehmet ka dhënë një kontribut të madh në luftën për çlirim dhe më pas ka treguar talentin e tij në ndërtimin e ushtrisë sonë të re popullore. Armiqtë jugosllavë donin ta eliminonin dhe u përpoqën ta denigronin dhe, për një periudhë edhe ia dolën. Të njëjtën gjë, ju e dini mirë, u përpoqën ta bënin edhe revizionistët hrushovianë, por as ata nuk ia dolën dot.

Për ne, edhe ti deshe të më ndaje mua nga Mehmeti! Ti, shoku Beqir, dhe po ta them që të ndryshosh, je jo vetëm hipokrit, por edhe intrigant. Tek ti janë të forta prirjet komplotiste, por je edhe gënjeshtar.

Që të jem i sinqertë, shokë, raportet që më paraqiste Beqiri nuk më kanë bindur kurrë. Aty vëreja një sipërfaqshmëri të madhe. Më fliste më shumë për çështje të vogla, kurrë për probleme të rëndësishme. Jam përpjekur ta shtyja të më tregonte për gjëra më me peshë, por prej tij çfarë mund të kuptojë? Vetëm thashetheme. Kur e thërrisja të më raportonte për gjendjen e ushtrisë, më informonte, nuk them se jo, por në mënyrë të përgjithshme, ose më tregonte për probleme të ndonjë kooperative bujqësore. Pa dyshim, mua më interesojnë të gjitha problemet dhe ai, duke qenë, së pari, anëtar i Byrosë Politike, mund të merret me çfarëdo problem, por për çështjet ushtarake më raportonte shumë pak. E kam biseduar disa herë me Mehmetin dhe isha unë ai që i kërkoja, përveçse i takonte edhe si kreu i qeverisë, të merrej edhe me ushtrinë. Të kuptohemi, e bëra jo sepse kisha ndonjë dyshim për Beqirin, se, po të kisha, do ta thosha, por për rëndësinë që ushtria ka për atdheun.

Prej disa kohësh vija re te Beqiri një lloj ftohtësie me shokët. Cila është arsyeja e kësaj largese? Ne kemi

Shtëpinë e Partisë, ku mblidhemi; askujt prej shokëve nuk i kam thënë kurrë të vijë aty vetëm për *presence du corps*, ne takohemi pas pune për ndonjë lojë me letra e kryesisht për të shkëmbyer mendime. Jo vetëm në zyrë mund të flitet për punën, mund ta bëjmë edhe te Shtëpia e Partisë, dhe kjo na ka lejuar që të qartësojmë e të zgjidhim shumë çështje, të njohim një numër të madh problemesh dhe të kursejmë kohë. Por, siç e thashë, Beqirin nuk e shoh prej shumë kohësh aty dhe pyes veten: përse nuk vjen? Nuk e di se çfarë qëndrimi mban me ju shokët e tjerë, por kjo mungesë e tij më ka rënë në sy... edhe pse thosha me vete: eh, kushedi se çfarë ka. Por, tani po e kuptoj që ka qenë pasojë e punës së tij prej disa vjetësh në mënyrë ilegale dhe të fshehtë për një vijë të re në ushtri, pa dijeninë e Partisë, të Byrosë Politike dhe të Këshillit të Mbrojtjes, madje pas shpinës së shokëve kryesorë të ushtrisë. Dhe mendoj se nuk e ka bërë në mënyrë të pandërgjegjshme.

Veprimtaria e Beqirit ka pasur dy objektiva. I pari, të krijonte përçarje në udhëheqjen e Partisë dhe ta dobësonte atë. I dyti, përpjekje për të dobësuar ushtrinë. Pikërisht dy qëllimet kryesore të armikut. Që të dyja, duam apo jo, përbëjnë veprimtari armiqësore. Ndoshta ti, Beqir, ke lidhje me armikun? Këtë nuk mund ta them e as zemra nuk do që ta pranojë një gjë të tillë, nuk kemi as prova e as fakte, por mund të them vetëm se puna jote është tërësisht armiqësore. Ke përdorur mjete të ndryshme për ta larguar nga ministria shokun Petrit Dume. Por, përse doje ta hiqje? Mos vallë ka bërë ndonjë veprim armiqësor? Jo. Mos vallë ka bërë gabime në punë? Sigurisht, edhe ai ka bërë gabime, por si të gjithë. Atëherë, përse kërkoje ta hiqje qafe? Synimi yt është i qartë: doje të eliminoje nga rrethi i drejtimit të ushtrisë ata që u kundërviheshin qëllimeve të tua. Pra, sot i takon Petritit, nesër do t'i vijë radha Hitos e më tej. Na ke bërë edhe presione të tjera, si ai i dorëheqjes. Më kujtohet, kur më fole për herë të parë për këtë çështje, pasi u kritikove në Byronë Politike, në vitin 1970. Më takove në rrugë... e

ke zakon të flasësh në rrugë për gjëra të rëndësishme... dhe më pyete nëse mund të jepje dorëheqjen si ministër. T'u përgjigja të mos bëje të tilla presione në Komitetin Qendror dhe në Byronë Politike. Doje dhe të dilje në pension, sepse nuk shpëtoje dot nga Petriti dhe nga shokët e tjerë, të cilët të pengonin.

Si përfundim dhe për të mos u zgjatur shumë, shokë, besoj se është e domosdoshme ta përjashtojmë shokun Beqir nga Byroja Politike. E quaj edhe pa vend qëndrimin e tij në Ministrinë e Mbrojtjes dhe propozoj që këtë detyrë, për një periudhë të përkohshme ta mbajë shoku Mehmet. Por, nga Mehmeti kërkoj të na bëjë propozime me emra të disa ndihmësve në këtë detyrën të tij të re. Ai nuk ka vetëm këtë detyrë, ai është mbi të gjitha Kryetar i Këshillit të Ministrave. Duhet të marrim parasysh edhe shëndetin e shokut Mehmet. Aftësitë e tij i njohim, prandaj e këshilloj të organizojë punën, qoftë në Këshillin e Ministrave, qoftë në Ministrinë e Mbrojtjes, në mënyrë që të mos dëmtohet fizikisht nga kjo detyrë e re. Dhe, për ta lehtësuar punën e tij si Kryeministër dhe për ta mundësuar të drejtojë dhe Ministrinë e Mbrojtjes, ju, bashkëpunëtorët e brendshëm brenda aparatit të Këshillit të Ministrave, duhet të ngarkoheni pak më shumë me punë se deri tani.

Largimi i Beqirit nga Byroja Politike dhe nga ministria nuk mund të mos ketë pasoja në opinionin publik ndërkombëtar. Propaganda armike do të jetë tejet e ashpër. Për të zbutur vështirësitë e shokut Mehmet në këtë drejtim, në seancën e ardhshme të Kuvendit do ta arsyetojmë largimin e Beqirit me shkak sëmundjen. Por, Partisë nuk mund t'i mbahet fshehur e vërteta. Partisë dhe personelit të ushtrisë do t'ua shpjegojmë gabimet e kryera nga Beqiri dhe do t'i informojmë për vendimet e marra.

Sigurisht, përderisa përgjegjësitë e tij lidhen me çështje ushtarake shumë të ndjeshme, popullit nuk mund t'i thuhet të gjitha dhe aq më tepër ato nuk duhet t'i mësojnë armiqtë e

huaj. Mendoj se caktimi i Mehmetit në drejtim të Ministrisë së Mbrojtjes mund të neutralizojë një numër të madh hamendjesh. Në qoftë se në krye të kësaj ministrie caktojmë ndonjë shok ushtarak të ushtrisë, do të fillonin thashetheme pa fund, ndërsa kur këtë post e merr vetë Kryeministri, të gjithë do ta shohin këtë zëvendësim si një vullnet për të forcuar ushtrinë. Patjetër që spekulime nga ana e armiqve të huaj do të kemi, sepse kur dikush shkarkohet nga një post i tillë është normale të mendohet për kontraste të brendshme, por neve nuk na intereson shumë, sepse jemi mësuar me të tilla komente.

Ja, ky ishte mendimi im, shokë. Jeni dakord?

Të gjithë shokët janë dakord.

ENVER HOXHA: Së dyti, a jeni dakord me propozimin për ta shkarkuar shokun Beqir nga detyra e anëtarit të Byrosë Politike, nga detyra e anëtarit të Këshillit të Mbrojtjes, nga ajo e zëvendëskryetarit të Këshillit të Ministrave dhe nga e ministrit të Mbrojtjes dhe ta paraqesim çështjen në Plenumin e ardhshëm të Komitetit Qendror?

ADIL ÇARÇANI: ...është edhe anëtar i Komitetit Qendror...

ENVER HOXHA: Po, por nuk mundemi të vendosim se Beqiri duhet të mbetet anëtar i Plenumit të Komitetit Qendror të Partisë, kjo do të vendoset nga vetë Plenumi. Por, varet shumë edhe nga shoku Beqir, pra nga qëndrimet e tij. Pra, edhe një herë, ju këshillojmë të mos keni frikë nga Partia dhe as nga shokët, sepse shokët nuk dëshironin që të ndodhte e gjitha kjo. Jeni dakord me propozimet?

Shokët e Byrosë Politike janë dakord me unanimitet me propozimet e shokut Enver për të shkarkuar Beqir Ballukun nga të gjitha detyrat.

ENVER HOXHA: Natyrisht, jam i mendimit për të mbajtur si Petritin, ashtu dhe Hiton në postet e tyre dhe propozoj... por mund ta diskutojmë edhe më vonë... propozoj që edhe Hitoja të jetë zëvendësministër i Mbrojtjes, pra, që të dy, Petriti dhe Hitoja, të jenë zëvendësministra dhe, nëse del nevoja, të shtohet dhe një i tretë. Propozoj më tej të futim në grupin e punës së ministrisë kuadro relativisht të rinj, kryesisht në Shtabin e Përgjithshëm, për të mbuluar detyrën e shefit të Shtabit, por edhe për ndonjë rol tjetër. Jeni dakord?

Byroja Politike u shpreh me unanimitet në favor të këtyre propozimeve.

ENVER HOXHA: Propozoj që shokët Mehmet dhe Hysni të përgatisin një relacion përmbledhës për shokët anëtarë të Komitetit Qendror para Plenumit.

MEHMET SHEHU: Shoku Enver, për sa u përket shokëve anëtarë të Komitetit Qendror, mendoj që më mirë të mos u shpërndajmë asnjë material përpara Plenumit. Kur të vijë këtu, në udhëheqjen e Komitetit Qendror, do të lexojnë dokumentin tonë.

ENVER HOXHA: Në rregull, kështu le të bëhet. Jeni të gjithë dakord edhe për këtë?

Të gjithë anëtarët e Byrosë Politike janë dakord.

MEHMET SHEHU: Mirë. Jam dakord si me mendimet e shprehura nga shokët e Byrosë Politike në këtë diskutim, si me të gjitha propozimet tuaja, shoku Enver, përfshirë dhe detyrën time të re si ministër *ad interim* i Mbrojtjes. Është një punë shumë e rëndë për mua, por ne jemi anëtarë të Partisë dhe duhet të pranojmë çdo sakrificë. Kam besim të plotë në ndihmën e të gjithë shokëve të ushtrisë, të cilët, para së gjithash, janë kuadro besnikë të Partisë dhe njerëz

të zotë, ashtu si besoj dhe në ndihmën e Byrosë Politike. I kërkoj Byrosë Politike, edhe në emër të dy drejtuesve të tjerë të ushtrisë, shokëve Petrit dhe Hito, të përpilojnë një raport, ku të pasqyrohen pikë për pikë të gjitha çështjet dhe detyrat e vendosura në këtë mbledhje.

ENVER HOXHA: Dakord. Ti, shoku Beqir, do të shtosh diçka?

BEQIR BALLUKU: Jo, jam dakord për çdo gjë. Do të bëj të pamundurën për sa më kërkohet.

ENVER HOXHA: Mirë. Atëherë mbledhjen e quajmë të mbyllur.

21

Tiranë, 20 gusht 2010. E premte, mëngjes.

Prej një jave takohem me Suelën tek Arkivi Kombëtar. Sot do të shihemi për herë të fundit. Edhe sot në mëngjes do të bisedojmë rreth njëzet minuta në barin pranë ndërtesës, pastaj, në nëntë e gjysmë, te një kabinë-rojë, një ndërtesë e ulët ngjitur me murin rrethues, zbatoj formalitetet e regjistrimit dhe e lë çantën në një kasetë sigurie. Përshkojmë pastaj oborrin dhe ngjitemi në katin e dytë të pallatit të madh të Arkivit.

Kur mendoj për ndonjë fytyrë të pastër e të mirë që kam takuar në Shqipëri, mendja më shkon menjëherë te Suela. Diçka, ose dhe një paragjykim, e bën të huaj në sytë e mi ndaj kësaj toke. Ndoshta butësia e zërit të saj të ulët, mungesa e plotë e trukut në fytyrë, ndoshta edhe vetë këpucët e sheshta që vishen në këtë qytet të takave të larta. Ndoshta sepse, pasi ka studiuar në Universitetin e Torinos, është kthyer në Tiranë, duke përmbushur një rrugëtim të pazakontë.

Prej ditësh Suela përpiqet pa masë të më ofrojë një përkthim të mirë të proces-verbaleve të ruajtura në Arkivin Kombëtar. Shkojmë në sallën e mbledhjeve, me tryezën ovale në qendër dhe ajo zhduket.

Të hënën, kur u pamë për herë të parë, u rikthye pas një gjysmë ore me një dosje të mbushur me letra.

- Nuk ishte shumë e lehtë ta merrja. M'u desh të kapërceja pak kundërshtim.

- Pse?

- Sepse, megjithëse ka kaluar shumë kohë, ky material është akoma “i klasifikuar”. Janë gjëra delikate. E pabesueshme, ë? - m’u përgjigj, duke qeshur lehtë e me habi në fund.

Që në dokumentin e parë, të zverdhur anëve, ishte shkruar “Tepër sekret”, shprehja shqip e “Top Secret.” Do të doja t’u hidhja një sy depove, rafteve, zemrës së fshehtë të kujtesës së Shqipërisë. Por, ajo me mirësjellje më tha se kjo ishte e pamundur.

Suela kthehet me dosjen dhe ndez regjistruerin.

25-26 korrik 1974, Plenumi i Pestë i Komitetit Qendror.
Përmbledhje:

1 - Shqyrtim i letrës së përgatitur dhe të propozuar në Plenum.

2 - Mbi disa çështje të rëndësishme lidhur me Ministrinë e Mbrojtjes Popullore, me vijën e Partisë në ushtri dhe mbi tezat e Këshillit të Mbrojtjes.

3 - Diskutimi i shokut Enver Hoxha.

4 - Mbi përjashtimin nga Komiteti Qendror dhe nga Partia e Punës së Shqipërisë e Beqir Ballukut dhe mbi njoftimet për dënimin e Petrit Dumes dhe Hito Çakos, si edhe atë të Rahman Perllakut.

5 - Letër e Komitetit Qendror drejtuar të gjitha organizatave bazë të Partisë mbi veprimtarinë armiqësore të Beqir Ballukut.

- *Pa shiko, paska dhe disa letra brenda dokumenteve. Pra... t’i shohim... kjo e Hysni Kapos që i shkruan shokut Enver... - Suela nuk i ka mbushur ende të tridhjetat dhe kur këtu komunizmi u përmbys në një re pluhuri dhe në shkurrim e gomoneve ajo nuk ishte as tetë vjeçe. Këto dosje janë një pus i errët, në të cilin po i kërkoj të zbresë dhe të vështrojë përreth. Ndjesia e saj e kësaj gjëje të pabesueshme, habia, tmerrri, dhimbja tek përkthen janë zëri i Shqipërisë së re, që rilexon jetën e prindërve. Suela zhytet në atmosferën e*

zymtë të historisë së vendit të saj dhe, pas pesë ditësh gjatë të cilave ka lexuar dhe përkthyer disa qindra faqe, përfundon dhe padashur e quan Enver Hoxhën “shoku Enver”.

- Këtu Shehu i shkruan Kapos...

Shoku Hysni, e pashë kopjen e letrës drejtuar organizatave bazë. M’u duk mirë, kam bërë vetëm ndonjë korrigjim, por mendoj se titulli duhet të jetë “Letër e veprimtarisë armiqësore të Beqir Ballukut”, sepse është më i qartë. Hidhi dhe një sy tjetër e pastaj ia japim shokut Enver. Dhe mundohu të më dërgosh versionin e përfunduar.

- Kjo është...

Njoftim për anëtarët e Plenumit: në datat 25 dhe 26 korrik në Tiranë do të mbahet Plenumi i Pestë i Komitetit Qendror të Partisë së Punës të Shqipërisë. Keni dy ditë kohë për ta lexuar, korrigjuar dhe propozuar sugjerime për rendin e ditës.

- ...mirë... mirë... Ah, ja dhe letra...

Letër e Komitetit Qendror mbi veprimtarinë armiqësore të Beqir Ballukut dërguar të gjitha organizatave bazë të Partisë dhe të gjithë komunistëve:

Të dashur shokë, në datat 25 dhe 26 korrik 1974, Plenumi i Pestë i Komitetit Qendror mori në analizë veprimtarinë armiqësore, anti-Parti, tradhtare dhe shumë të rrezikshme të ish-anëtarit të Byrosë Politike dhe ish-ministrit të Mbrotjtjes Popullore Beqir Balluku, i cili kishte për qëllim revizionimin e vijës ushtarake të Partisë, përçarjen e unitetit të Partisë dhe shkatërrimin e mbrotjtjes së Atdheut. Me këtë veprimtari ai i ka dalë kundër Partisë...

- Është e gjatë, të shohim vetëm konkluzionet, - i them. Ajo shfleton faqet dhe arrin në fund të letrës.

Ashtu si na ka mësuar doktrina marksiste - leniniste dhe ashtu si kemi mësuar nga përvoja e më shumë se tridhjetëvjeçare e Partisë sonë, pastrimi nga elementët armiq brenda Partisë e forcon atë edhe më shumë, forcon unitetin rreth Komitetit Qendror dhe unitetin e popullit rreth Partisë, duke shtuar vigjilencën e komunistëve e shpirtin revolucionar, në mënyrë që të ngremë lart emrin dhe nderin e Atdheut tonë socialist, për ta shndërruar Shqipërinë në një fortesë të pamposhtshme, që të dijë t'i bëjë ballë çdo stuhie.

Anash fletëve ka disa shënime dhe mes rreshtave ka korrigjime me stilograf. Duhet të jetë kopja e letrës, por në fund të saj ka një datë, ajo e 29 korrikut, kur me siguri duhet të jetë shpërndarë.

- Pa shiko këtu, - thotë pastaj Suela, duke lexuar një copëz letre.

Shoqja Fiqret, po ju dërgoj kopjen e Letrës së Komitetit Qendror të Partisë së Punës, siç na porositi me telefon shoku Vakid Llama, për shokun Mehmet, me numrin 00045. Kopja e dytë, me numrin 00046, është për ju. Dhe, kur të ktheheni nga pushimet, ju lutem të na e dorëzoni përsëri.

- Këtu kemi një shënim, dërguar gruas së Shehut nga një nëpunës i Komitetit Qendror. Kjo... kjo duhet të jetë kopja e konkluzioneve të Komitetit Qendror.

Plenumi i Pestë i Komitetit Qendror të Partisë së Punës të Shqipërisë vendosi ta përjashtojë Beqir Ballukun nga Komiteti Qendror dhe nga Partia, si armik i Partisë dhe i popullit dhe si element deviacionist e revizionist.

Të gjitha organet e Partisë duhet ta dinë se si Beqir Balluku nuk ka më asnjë nga detyrat dhe përgjegjësitë e derisotme.

Sipas mendimit të Plenumit të Pestë, megjithëse shokët Petrit Dume dhe Hito Çako, kuadro drejtues të Ministrisë

së Mbrojtjes Popullore, nuk i kanë mbështetur pikëpamjet armiqësore të Beqir Ballukut, ata nuk e kanë informuar në kohë Komitetin Qendror dhe Këshillin e Mbrojtjes, duke treguar mungesë vigjilence dhe përgjegjësie. Për kryerjen e këtyre gabimeve Plenumi i Komitetit Qendror vendosi të dënojë edhe shokët Petrit Dume dhe Hito Çako me një shënim në taserën e Partisë.

- Ah, pa të shohim... ja dhe diskutimet. Të intereson, apo jo?

Pohoj me kokë. Dhe ajo fillon.

ENVER HOXHA: Tiranë, 25 korrik 1974. Plenumi i Pestë i Komitetit Qendror, dita e parë, seanca e parë.

Të pranishëm 105 anëtarë dhe kandidatë të Komitetit Qendror. Mungojnë dy shokë, Behar Shtylla, me shërbim në Shtetin e Kinës dhe shoqja Fiqret Shehu, për arsye shëndetësore.

- Po a nuk ishte në Durrës, me pushime?

- Po, e vërtetë... - Suela qesh përsëri pak, e habitur.

Në rendin e ditës të këtij Plenumi është veprimtaria armiqësore e Beqir Ballukut kundër Partisë dhe kundër Shtetit tonë socialist.

Raporti ju është dorëzuar me kohë, pra keni pasur mundësi ta studioni.

E miratoni të gjithë?

Të gjithë shokët thonë “po”.

ENVER HOXHA: Keni për të shtuar gjë tjetër?

Askush nuk ka asgjë për të shtuar.

ENVER HOXHA: Fjala i jepet Beqir Ballukut, i cili do të na shpjegojë arsyen e kësaj veprimtarie.

BEQIR BALLUKU: Sot, shokë, përpara Plenumit të Komitetit Qendror, do të flas për gabimet e kryera prej meje si ministër i Mbrojtjes Popullore. Gjatë këtyre ditëve, nga mbledhja e Byrosë Politike deri më sot, kam pasur një betejë të brendshme, për jetë a vdekje, për shkak të gjithë ndryshime të ndodhura në personalitetin tim. Jam akuzuar se kam kryer punë armiqësore, me qëllim dëmtimin e vijës politike të Partisë.

Dëshiroj që shokët të dëgjojnë shpjegimet e mija, pra arsyet për të cilat kam përgatitur ato tri materiale.

Unë jam bazuar gjithnjë te mbrojtja e pozicionit aktiv në front të rregullt...

ENVER HOXHA: Më fal, Beqir, që po të ndërpres. Më ke kërkuar nëse mund të jepje dorëheqjen. Ku doje të punoje?

BEQIR BALLUKU: Do të punoja në çdo vend, ku do të vendoste Partia të më dërgonte.

ENVER HOXHA: Po, por ti vetë ku do të doje të shkoje? Siç e di, kur Partia i lëviz njerëzit u kërkon përherë se ku do t'u pëlqente të shkonin.

BEQIR BALLUKU: Ia kam thënë edhe shokut Hysni, se do të pranoja çdo post.

ENVER HOXHA: Por, cila ishte dëshira jote? Në qoftë se një anëtar i Byrosë Politike largohet nga detyra aq të rëndësishme, edhe e di se çfarë dëshiron të bëjë...

HYSNI KAPO: Shoku Enver, as mua dhe as ty ai nuk na e ka thënë kurrë arsyen e këtyre kërkesave për dorëheqje, vetëm na ka thënë se donte të largohej nga ministria, sepse nuk shkonte mirë me Petritin.

SHEFQET PEÇI: Mos kjo nënkupton se ti nuk shkoje mirë me Petritin, sepse ai ishte në favor të tezave të Këshillit të Mbrojtjes, ndërsa ti ishe kundër?

BEQIR BALLUKU: Jo... jo... nuk është kjo arsyeja. Midis meje dhe Petritit mendoj se ka pasur një... një dualizëm që në fillim. Për këtë arsye nuk kemi shkuar mirë. *(Ilaritet në sallë.)*

- Ilaritet? Është shkruar pikërisht kjo fjalë?

- Qeshje... do të thotë të qeshura... pra të tjerët qeshin, ngërdheshen. Qeshje në sallë... qeshin në sallë, ka ilaritet. Oh, sa e tmerrshme...

MEHMET SHEHU: Shokët duan të dinë përse ekzistonte ky “dualizëm”. Çfarë është ky “dualizmi”, që të paska shtyrë të kërkosh dorëheqjen tri herë rresht?

MANUSH MYFTIU: Beqir, nuk na e mbush dot mendjen.

SHEFQET PEÇI: Je udhëheqës i Partisë prej tridhjetë vjetësh. Partia të ka nderuar dhe të ka besuar poste me përgjegjësi. Po tani? Tani hiqesh sikur nuk di të flasësh? Na e thuaj hapur, cili ishte qëllimi yt?

BEQIR BALLUKU: Nuk kisha asnjë qëllim. E gjithë puna e kryer me tezat nuk ka pasur asnjë synim revizionimi të vijës së Partisë.

PALI MISKA: Beqir, duhet të na thuash se kush të ngarkoi të merreshe me këtë gjë. Sepse as shoku Enver, as shoku Mehmet nuk të kanë vënë detyrë të merreshe me këto materiale. Pra, kush të ka thënë ta bëje? Dhe përse nuk u ke treguar shokëve të udhëheqjes se po merreshe ti me të?

BEQIR BALLUKU: Jam nxitur nga përkushtimi im për punën dhe nga asgjë tjetër.

PALI MISKA: Por përse nuk ia thua hapur Plenumit se cili ishte qëllimi yt?

BEQIR BALLUKU: Qëllimi im ishte të revizionoja tezat... sepse kjo gjë më ishte ngulitur në kokë.

NEXHMIJE HOXHA: Po përse i ke bërë këto studime fshehurazi dhe pa marrë autorizimin e udhëheqjes së Partisë? Normalisht studimet zhvillohen hapur, madje diskutohen më parë me shokët dhe me bashkëpunëtorët. Ti e ke bërë fshehurazi.

BEQIR BALLUKU: Nuk kisha asnjë qëllim... Faji im është se materiali i tretë doli... nga shinat dhe unë nuk e kuptova, duke iu kundërvënë kështu në mënyrë flagrante tezave të Këshillit të Mbrojtjes. Njëra nga një anë, tjetra në të kundërtën...

ENVER HOXHA: Shokë, është e qartë se Beqiri nuk pranon t'u përgjigjet pyetjeve. Por, e shikoni si reagon? Të gjitha mendimet tuaja janë të drejta, po ashtu edhe pyetjet që bëni. E shikoni si sillet? Në kokën e tij ai mendon: "Thoni çfarë të doni, unë nuk do të përgjigjem dhe do të mbrohem në mënyrën time". Ndryshe nuk ka si shpjegohet që këtu ngrihen vazhdimisht pyetje dhe Beqiri mundohet t'u rrëshqasë, si bënte dhe ai tjetri, Fadil Paçrami, vitin që shkoi.

BEQIR BALLUKU: Jo, unë, në asnjë mënyrë...

ENVER HOXHA: Po si jo? I dëgjove të gjitha pyetjet që të bëmë?

BEQIR BALLUKU: Po, i dëgjova.

ENVER HOXHA: Atëherë, do përgjigjesh qartë?

BEQIR BALLUKU: Por, unë qartë po përgjigjem. Për sa i përket pesimizmit tim mbi mbrojtjen tonë, në mbledhjen e Byrosë Politike e thashë se ne jemi në gjendje të...

- Oh, këtu munguaka një faqe! Mungon faqja 17, për dreq. Duhet të sinjalizoj në drejtori. Tani... ndërhysh shoku...

PIRRO DODBIBA: Ne nuk i gjykojmë njerëzit nga fjalët, por nga veprimet. Dhe, meqenëse çdo veprim ka motivin e tij, presim të na shpjegosh përse i ke kryer këto veprime. Por, nuk po na thua asgjë. Me këtë qëndrim ti shpreh përbuzje ndaj shokëve të Plenumit.

BEQIR BALLUKU: Jo, përkundrazi, për mua është e pakonceptueshme të ndiej përbuzje për shokët. Ju them se nuk kam pasur asnjë qëllim kundër Partisë. Kisha filluar vetëm të përpunoja një tezë të vogël. *(Ilaritet në sallë.)*

MUSTAFA PAJENGA: Partia dhe shoku Enver na kanë mësuar të kemi nuhatje, për t'i kuptuar këto meskinitete. Pra, po na thua se këtë veprimtari e fillove nga asgjëja, por kjo gjë nuk mund të lindë kështu.

BEQIR BALLUKU: Por çfarë doni t'ju them, shokë. *(Ilaritet në sallë.)* Nuk kam bërë asgjë me qëllim të caktuar.

SPIRO KOLEKA: Po, po... tani mos u hiq sikur je i pafaj. Na shpjego çfarë synimesh kishe.

VITO KAPO: Shoku Mustafa Pajenga ka të drejtë. Nga gruaja e Beqirit mora vesh se, kur Tuk Jakova u përjashtua nga Partia, Beqiri u shqetësua shumë. Pikërisht siç duket edhe në këtë moment. A nuk mund të dalim në konkluzionin se atëherë ka pasur ndonjë lidhje me Tuk Jakovën?

BEQIR BALLUKU: Shoqja Vito, në periudhën e çështjes së Tuk Jakovës unë nuk shqetësohesha për të, qëndrimi im ndaj Tukut dihet. Por, ime shoqe, atëherë, kur punonim deri natën vonë dhe ktheheshim të lodhur në shtëpi, më pyeste përse isha aq i lodhur e i mërzhitur.

MEHMET SHEHU: Pse, vetëm një herë na ka ndodhur të punojmë deri natën vonë dhe të ndihemi të lodhur? Vetëm një herë na qenke lodhur në jetë?

BEQIR BALLUKU: Jo, ka ndodhur dhe shumë herë të tjera...

MEHMET SHEHU: Çdo ditë ne kthehemi në shtëpi të lodhur dhe gratë tona nuk ankohen pse punojmë kaq shumë, as çuditen.

BEQIR BALLUKU: Meqenëse atë ditë Plenumi zgjati deri natën vonë, unë isha i lodhur dhe ajo, si grua mendjeshkurtër... shkoi te shoku Gogo Nushi dhe e pyeti përse isha aq i trishtuar.

ENVER HOXHA: Po të pyes: po çështja e Liri Belishovës ose ajo e Fadil Paçramit, nuk të shqetësuan? Me sa duket jo, sepse jot shoqe nuk të pa të mërzhitur...

BEQIR BALLUKU: Edhe ato çështje më kanë tronditur.

ENVER HOXHA: E përse gruaja jote nuk shkoi te shokët e t'i pyeste përse është tronditur Beqiri? Si është kjo punë?

MEHMET SHEHU: Taibeja e pyeti shokun Gogo “çfarë ka Beqiri?” sepse donte të dinte se mos po ndodhte ndonjë gjë kundër tij!

VITO KAPO: Po, edhe atëherë Taibeja ishte e shqetësuar pikërisht siç është dhe në këto ditë.

MEHMET SHEHU: Shoku Gogo, ashtu si ka thënë dhe vetë Taibeja, i tha se Byroja Politike nuk kishte asgjë kundër Beqirit.

BEQIR BALLUKU: Po, është e vërtetë, shoku Gogo iu përgjigj se isha shumë i zënë me punë dhe prandaj isha i lodhur e se nuk kisha gjë tjetër.

ENVER HOXHA: Shokët po i vijnë rrotull kësaj çështjeje. Duan të dinë nëse kishe marrëdhënie me Tuk Jakovën dhe me veprimtarinë e tij anti-Parti.

BEQIR BALLUKU: Jo! Nuk kam pasur asnjë lidhje. Në jetën time kurrë nuk jam marrë me komplete ose sulme ndaj Partisë ose ndaj vijës së saj politike, kurrë...

HYSNI KAPO: Dhe kjo që ke bërë nuk është kundër vijës së Partisë? Nuk është një veprimtari revizioniste?

BEQIR BALLUKU: Sot gjendem përpara përgjegjësive të mia. I kam kryer këto gabime, por e shkuara ime është e pastër. Po, për sa kam bërë është e drejtë që Komiteti Qendror të më gjykojë dhe të marra masat e duhura e nuk ka dyshim se kam bërë gjëra shumë të dëmshme...

ENVER HOXHA: Beqir, e dëgjove çfarë të thashë në fillim. Edhe në mbledhjen e Durrësit, me oficerët, fole pesë minuta dhe refuzove t'iu përgjigjeshe pyetjeve. Të njëjtën gjë po bën këtu me ne. Ashtu si në Durrës dëshmove se nuk ke respekt për shokët e ushtrisë, këtu po dëshmon se nuk ke për Partinë. Shokët të bëjnë pyetje të drejta marksist-leniniste. Por, ti vazhdon të mos përgjigjesh. Qëndrimi yt është armiqësor, Beqir. Do të përpiqesh të ndryshosh qëndrim për të mbajtur një tjetër, të denjë për një komunist?

BEQIR BALLUKU: Po si ta bëj, shoku Enver ?

ENVER HOXHA: Duke iu përgjigjur pyetjeve! Nuk e ndihmon Partinë nëse nuk na jep shpjegime. Thua se je dakord me tezat, por në të vërtetë nuk je. Thua se je dakord me Byronë Politike, por në të vërtetë nuk je... Nga njëra anë thua se i ke shkruar tezat, nga ana tjetër thua se nuk i ke bërë. Po tallesh me ne? Nuk ta lejojmë. Nuk ia kemi lejuar askujt!

BEQIR BALLUKU: Jo, shoku Enver, nuk po tallem me ju. Kjo që thoni është e drejtë, por unë nuk po tallem.

ENVER HOXHA: Atëherë fol hapur para Komitetit. Mos u fshih.

BEQIR BALLUKU: Po çfarë duhet t'ju them, shokë? Nuk kam pasur kurrë për qëllim të revizionoj vijën politike, ekonomike dhe ushtarake të Partisë. Kam bërë vetëm një gabim fatal. Mendoja t'i shërbeja popullit (*ngërdheshje në sallë*), nuk synoja të shkaktoja një katastrofë për vendin tim.

SHEFQET PEÇI: Të dyja herët që ke shkuar me delegacion në Republikën Popullore të Kinës je kthyer në Shqipëri duke kaluar nga Franca, me pretekstin se ishe sëmurë. Përse ke bërë këtë itinerar? Po të ishe i sëmurë, vetë Partia do të të dërgonte të kuroheshe në Francë.

BEQIR BALLUKU: Kam qenë vetëm një herë në Francë për t'u kuruar dhe ka ndodhur një nga herët, kur jam kthyer nga Kina.

ENVER HOXHA: E mirë... kjo nuk është e rëndësishme, është çështje rrugësh ajrore.

BEQIR BALLUKU: Kam kaluar edhe nga Ranguni, në këto udhëtime...

REXHEP KOLLI: Ishe ministër i Mbrojtjes dhe e luftoje shokun Petrit në mënyrë sistematike: si mundet që një anëtar i Byrosë Politike të sillej kështu?

VITO KAPO: Na thuaj cili ishte qëllimi yt i vërtetë. Ti gënjen dhe prandaj nuk të besojmë.

BEQIR BALLUKU: Me veprimet e mia kam dalë kundër vijës së Partisë, e pranoj. Por, e kam bërë pa asnjë qëllim, jua them sinqerisht. *(Ngërdheshje në sallë.)*

ENVER HOXHA: - Mirë, mirë... Dhjetë minuta pushim?

Të gjithë janë dakord.

Pjesa e dytë...

- *Kanë marrë fjalën disa shokë... Rahman Perllaku, Rrapo Dervishi, Kiço Ngjela, edhe Beqir Balluku... ëhhh, sa shumë fletë... janë diskutimet përfundimtare. Suljeman Baholli, Jorgjia Peçini...*

- *I kalojmë, ecim drejt fundit.*

Suela shfleton fletët, janë kaq shumë. Jemi të vëmendshëm të mos humbasim disa dialogë e ndërprerje të rëndësishme... po gjurmoj ndonjë kundërvënie, ndonjë përballje me gojë. Por, asgjë. Balluku e lë veten të gjykohet ngadalë e pa bujë. Lejon që të gjithë ta akuzojnë, që edhe anëtarët më të mefshtë të Komitetit Qendror të stërviten përpara shokut Enver duke e goditur. I pranon akuzat, nuk përpiqet as t'i shmanget ndonjëherë apo të hedhë dyshimin se mund të jetë e pabazë ose e tepruar. Nuk lëviz asfare. Në pritje të fundit. Suela vazhdon të shfletojë dosjen faqe pas faqeje, për kujdes i hedhim një sy secilës prej tyre e herë pas here ajo lexon ndonjë pasazh.

Seanca e dytë. 25 korrik 1974. Pasdite...

- *Vazhdojnë diskutimet përmbyllëse, Shefqet Peçi...*

...Beqir Balluku është një Hrushov i vogël...

- *Pastaj Rita Marko, Hito Çako. Dhe kjo është seanca tjetër...*

Seanca e tretë. 26 korrik 1974. Mëngjes.

ENVER HOXHA: Shokë, nëse keni mundësi, ju lutem të flisni më shkurt, sepse edhe shumë shokë të tjerë duan të marrin fjalën.

- *Hëmmm... pa të shohim... çfarë po thotë ky?*

KRISTO SHARRA: ...për sa i përket shokut Rahman, jam dakord të shkarkohet dhe të përmirësojë punën e tij, duke u përpjekur të mos bëjë më gabime.

ENVER HOXHA: Shokë, ka kërkesa për t'i mbyllur diskutimet. Deri tani kanë diskutuar njëzet e gjashtë shokë dhe mbeten akoma tridhjetë e pesë. Jeni dakord t'i ndërpresim?

Të gjithë shokët janë dakord.

ENVER HOXHA: Mirë, ata që kanë kërkuar fjalën dhe nuk mundën ta marrin, nëse duan, mund të dorëzojnë në sekretari shënimet ose diskutimet e tyre, sepse do të jenë shumë të dobishme për punën e Partisë.

Shoku Enver lexon fjalën e tij të mbylljes, bashkangjitur me dosjen.

Suela më shikon me sy lutës:

- Ta përkthejmë? - e shfleton. - Është e pambarimtë.

- Oh, jo! Të shikojmë vetëm çfarë konkluzionesh ka.

ENVER HOXHA: Shokë, detyra jonë është të gjejmë lidhjen midis veprimtarisë armiqësore të Beqir Ballukut dhe asaj të Fadil Paçramit e të Todi Lubonjës. Duhet t'i vendosim në një plan, sepse, ndonëse nuk ekziston një lidhje organike mes tyre, ata kishin të njëjtat qëllime dhe të njëjtat ide, këto qëllime ishin të shkatërronin udhëheqjen marksiste-leniniste të Partisë, të likuidonin socializmin dhe të rikthenin kapitalizmin në Shqipëri. Aktivitetin armiqësor të Fadil Paçramit dhe të Todi Lubonjës të gjithë e njihni shumë mirë, prandaj nuk po zgjatem. Ata donin të infektinin Partinë përmes sektorit të agjitacionit dhe propagandës ose të përdornin organizatat e Partisë së Tiranës, por nuk ia dolën mbanë!

Shoku Enver i tregon bërrylin Beqir Ballukut, duke e prekur:

- Çfarë? Është shkruar kështu, edhe në procesverbal?

- Po. Ky është një gjest... nuk e di nëse përdoret në Itali, ai nënkupton "e sheh, nuk fitove gjë..." Një lloj gjesti i ngjashëm me atë të çadrës te ju....

Faktet kanë dëshmuar se Liri Belishova, Panajot Plaku dhe Koço Tashko ishin agjentë të fuqive armike të vendit tonë, shërbëtorë të revizionistëve sovjetikë dhe të titistëve. Për të tjerët pas tyre, si Fadil Paçrami dhe Todi Lubonja, nuk kemi prova dhe, derisa të mos i kemi, nuk mund t'i quajmë agjentë, megjithëse kanë vepruar kundër Partisë, pra janë armiq. Këtu, ne, shoqja Vito Kapo, nuk kemi prova mbi marrëdhëniet me armikun Beqir Balluku...

- Në kuptimin midis armiqve dhe Beqir Ballukut?

- Jo... e thotë fjalë për fjalë “me armikun Beqir Balluku...”

- Pra, e përcakton armik për herë të parë. Përpara se të votohet në Komitet...

Mbi bazën e atyre që kemi deri tani, nuk mund ta akuzojmë Beqir Ballukun për lidhje me armiqtë e huaj, por, nëse ti ke dijeni për diçka, për ndonjë fakt, mund t’ia thuash Plenumit.

Pra, të diskutojmë pikëpamjen e Byrosë Politike. Çfarë mendoni? Mendon dikush se Beqiri nuk duhet gjykuar?

NEXHMIJE HOXHA: Shoku Enver, unë kërkoj që Beqir Balluku të detyrohet të bëjë autokritikë të vërtetë. Në Plenum nuk ka më nevojë, provat kundër tij i kemi të gjitha tani. Por, ai duhet të shtrëngohet të reflektojë. Për këtë arsye mendoj se i duhet lënë kohë prej dy-tre muajsh.

ENVER HOXHA: Por, duke qenë jashtë Partisë ai do ta vendosë vetë nëse do apo jo të përgatisë autokritikë. Ka ndonjë propozim tjetër, shokë? A është e drejtë logjika jonë?

Të gjithë shokët e Plenumit përgjigjen se kjo logjikë është e drejtë.

ENVER HOXHA: Mirë. Tani ta hedhim në votë. A janë dakord shokët e Plenumit për dënimet ndaj Beqir Ballukut, pra, që, së pari, të shkarkohet nga të gjitha detyrat në Parti dhe në Shtet, të përjashtohet nga Partia e Punës e Shqipërisë për veprimtarinë e tij armiqësore dhe anti-Parti dhe si përçarës i unitetit?

Kush është dakord me këto propozime të ngrejë dorën.

Të gjithë anëtarët e Plenumit e miratojnë propozimin për ta shkarkuar Beqir Ballukun nga të gjitha detyrat dhe funksionet e tij.

ENVER HOXHA: Kush është kundër?

Askush.

Ka ndonjë abstenim?

Asnjë.

Komiteti Qendror vendosi të shkarkojë Beqir Ballukun nga të gjitha funksionet dhe detyrat, në Parti dhe në Shtet dhe ta përjashtojë nga Partia e Punës e Shqipërisë.

Tani ia japim fjalën Beqir Ballukut për të parë nëse ka diçka për të shtuar.

BEQIR BALLUKU: Jam dakord me vendimet e marra nga Plenumi i Komitetit Qendror dhe mund të them se, edhe nga jashtë Partisë, askush nuk mund të më ndajë nga Partia. Do të jem një ushtar i Partisë dhe do të mundohem të reflektoj për sa u tha këtu. Por, askush nuk më shkëput dot nga Partia.

ENVER HOXHA: Mirë. Atëherë dorëzo taserën e Partisë dhe je i lirë të largohesh.

Beqir Balluku i dorëzon taserën shokut Sadik Bocaj, anëtar i Plenumit të Komitetit Qendror të Partisë dhe shefi i Sektorit të Statutit e i Aparatit të Komitetit Qendror.

ENVER HOXHA: Propozojmë që shokut Petrit Dume dhe shokut Hito Çako t'u jepet paralajmërim me shkrim në dosjen e tyre personale, sepse kanë kryer gabim të rëndë që nuk kanë njoftuar menjëherë udhëheqjen e Partisë dhe të Shtetit rreth veprimtarisë armiqësore të Beqir Ballukut. Por, shokët Petrit Dume dhe Hito Çako kanë meritën që nuk kanë mbështetur vijën tradhtare të Beqir Ballukut dhe kanë luftuar vazhdimisht kundër pikëpamjeve të tij. Ne duhet t'ua njohim atyre këtë meritë, ashtu si edhe të gjithë udhëheqjes së ushtrisë sonë. Kjo dëshmon se ata janë të aftë ta udhëheqin ushtrinë jo vetëm nga pikëpamja ushtarake, por edhe politike dhe ideologjike. Por, siç e thamë, gabimet e tyre duhen ndëshkuar.

Pozita e shokut Rahman Perllaku është krejt tjetër. Megjithëse ai e ka kritikuar një pjesë të mirë të pikëpamjeve të Beqirit, përgjegjësia e tij është pak më e madhe në krahasim me dy të tjerët, sepse nuk e ka pikasur rrezikshmërinë e veprimtarisë së Beqir Ballukut, pra ka qenë viktimë e pikëpamjeve të tij. Për këtë arsye, qëndrimi i Plenumit ndaj tij nuk mund të jetë i njëjtë me atë të shokëve Dume dhe Çako. Disa shokë propozojnë që shoku Rahman Perllaku të shkarkohet nga anëtar i Plenumit të Komitetit Qendror dhe të mbetet kandidat. Por, ne, anëtarët e Byrosë Politike propozojmë ndërkohë të mos e marrim në konsideratë këtë masë. Megjithëse faji i tij është shumë i madh, i japim mundësinë të kuptojë gabimet e tij dhe të ndryshojë, mbi të gjitha të luftojë kundër sjelljes së tij mendjemadhe, ambicies e karrierizmit që ka treguar. Byroja Politike mendon se për Rahman Perllakun është i mjaftueshëm paralajmërimi në dosjen personale.

Si mendoni ju, shoqet Vito Kapo e Jorgji Peçini? Jeni ende të mendimit për ta zbritur në kandidat të Plenumit, doni ta hedhim në votë propozimin tuaj?

VITO KAPO: Më falni, shoku Enver, se nuk e kuptova: po për dy shokët, Dume dhe Çako do ta bëjmë paralajmërimin me shkrim apo vetëm me gojë?

ENVER HOXHA: Me shkrim. Dënimi i propozuar për Rahman Perllakun është edhe ai me shkrim, por shumë më i ashpër.

Tani e hedhim në votë propozimin: kush është dakord?

Të gjithë janë dakord duke ngritur dorën.

ENVER HOXHA: - Ka ndonjë kundër?

Asnjë.

Ka ndonjë abstenim?

Asnjë. Propozimet miratohen.

Tani, si zakonisht, duhet të përgatisim një komunikatë për mbledhjen e Plenumit. Në të mund të themi se në rendin e ditës ishte analiza e raportit të Byrosë Politike mbi përforcimin e mbrojtjes së vendit.

NEXHMIJE HOXHA: - Është vërtet e nevojshme të nxjerrim një komunikatë?

ENVER HOXHA: Po, sepse Partia dhe populli duhet ta dinë për çfarë është diskutuar në Komitetin Qendror, apo jo? Në organizatat e Partisë shihen në thellësi vendimet e Plenumit dhe procedura jonë, si gjithnjë. Por, sidomos në këtë rast është logjike të shpërndajmë komunikatën. Jeni dakord?

Të gjithë shokët janë dakord.

ENVER HOXHA: Duhet të përgatisim edhe një letër për organizatat e Partisë mbi rezultatet e këtij Plenumi dhe mbi veprimtarinë armiqësore të Beqir Ballukut, por ajo duhet konceptuar në mënyrë shumë të përmblodhur, duke trajtuar në minimum çështjet ushtarake.

Rekomandimi i dytë për shokët që do të përgatisin këtë letër: duhet të kenë kujdes të mos ushqejnë kureshtjet, të mos ndalen mbi këtë apo atë fakt dhe mbi çështjet që lidhen me mbrojtjen. Partisë mund t'i raportohet mbi veprimtarinë armiqësore të Beqir Ballukut, por nuk duhen përmendur sulme, kundërsulme e të tjera çështje të tilla ushtarake. Pa dyshim, me Partinë duhet të jemi transparentë, ndryshe komunistët mund të na thonë se kanë të drejtë të dinë më shumë, të jenë pjesëmarrës në çfarë po ndodh. Por, pa rënë në hollësi. Shokë, jeni dakord ta shkruajmë këtë letër dhe të na autorizoni ta formulojmë?

Të gjithë shokët janë dakord dhe e autorizojnë Byronë Politike të përpilojë letrën, duke u bazuar mbi këndvështrimet e shokut Enver.

ENVER HOXHA: - Keni gjë tjetër, shokë? Pas disa ditësh letrën do t'ia dërgojmë Partisë. Tani i shpallim të mbyllura punimet e Plenumit të Pestë të Komitetit Qendror.

Rroftë Partia!

(Duartrokitje.)

- Mbaruam... uh!

Shtriqem, ngre krahët lart. Suela vë duart në fytyrë dhe përkulet mbi tryezë, me kurrizin hark dhe duke tërhequr qafën. Më shikon e buzëqesh.

- Ia dolëm, më në fund!

Përpara se ajo t'i mbledhë dokumentet, fotografoj kopertinën e dosjes dhe fletët me emrat e anëtarëve efektivë e zëvendësues të Komitetit. Ajo pret sa mbaroj, pastaj rregullon dosjet, njërën pas tjetrës. Shoh fletë të shkruara me dorë, mbushur me heqje, me shënime anash dhe viza që mbarojnë me "X" në tekst.

- Ahhh... janë fletët e depozituara të atyre që nuk mundën të flasin... - thotë.

- Askush nuk donte të mbetej pa u shprehur...

Në shumë raste shkrimi është i pasigurt, dorëdrehtur, fëmijëror, në të tjera, tepër i vockël. Anëtarët efektivë dhe zëvendësues të Komitetit donin t'i tregonin shokut Enver se nuk ishin më pak të vendosur të mbronin Partinë nga armiqtë e brendshëm. Të gjithë donin të ishin pjesë e ritit sakrifikues. Dhe kush nuk e pati nderin të dëgjohej me zë, e la praninë e tij në dokumente.

- Çfarë do të bësh nesër? - më pyet Suela.

- Nesër do të shkoj në një fshat të Jugut. Në Vranisht. Sot pasdite do shkoj në Linzë, buzë malit të Dajtit.

- Po pse?

22

Linzë, (Tiranë), 5 dhjetor 1975

Nuk i kishte takuar më që nga dita e vendimit, një muaj më parë. Tani i kishte përpara, të ulur në stolin përballë, në kamionin e madh krejtësisht të mbuluar nga një tendë në ngjyrë të gjelbër të errët. Askush prej tyre nuk ishte i moshuar: ish-ministri, më i madhi në moshë nga tre gjeneralët, ishte pesëdhjetë e tetë vjeç, Petriti ishte pesëdhjetë e katër, Hitoja pesëdhjetë e dy. Por, të treve u jepje jo më pak se shtatëdhjetë: të trishtuar, të dërmuar, të rrudhur, të shuar.

Përsëri të tre bashkë, të bashkuar nga Partia, që në fund kishte vendosur për ta të njëjtin fat.

Partia u tall me Petritin dhe Hiton. Ish-ministri, pasi dorëzoi taserën e zverdhur dhe të zhubravitur, kishte dalë nga salla e madhe e Komitetit Qendror. I përjashtuar. Ndërsa ata kishin mbetur brenda, brenda në sallë e brenda në Parti. Fjalët e Enverit kishin qenë të qarta: fajet e tyre ishin të falshme, Partia do t'i dënonte, por dhe do t'i shpëtonte. Aleanca e ngushtë mes Petritit dhe Hitos e shumë vjetëve më parë kishte dalë me sukses. Më shumë i kishte dalë për mirë Hitos: ishte lidhur me Petrit fitimtarin, njeriun e Mehmetit. Kishte hipur në karrocën e duhur, Hitoja, kishte qenë më largpamës se Rahmani dhe Sadiku, që i kishin qëndruar pranë ministrit dhe kishin rënë bashkë me të. Ministri doli nga salla i shkatërruar; ata mbetën brenda. Ministri u kthye në shtëpi vetëm, me çantën mbushur me dokumentet që nuk i hynë në punë. Ata, Petriti dhe Hitoja, në fund të seancës

ishin shtrënguar pas Enver Hoxhës, që i kishte në grusht dhe kishte vendosur t'i shpëtonte. Por, tani në Ministrinë e Mbrojtjes Popullore kishte një vend bosh dhe Mehmeti, Kryeministri, nuk mund ta mbante gjatë si i përkohshëm. Hitoja, i emëruar zëvendësministër, tani ishte i barabartë me Petritin. Njeri prej tyre do të bëhej ministër dhe kjo e thërrmoi aleancën e tyre sapo mbaroi ajo seancë. U ndanë në grupet e vogla të politikanëve që vonoheshin duke dashur të përshëndesnin korridoreve Enver Hoxhën dhe Mehmet Shehun, poshtë shkallëve dhe drejt daljes, secili më vete. Edhe në punë, secili më vete. Petriti kishte Mehmetin. Por, Hitoja lidhej drejtpërdrejt me Enverin. Mosha dhe përvoja ishin forca e Petritit, por në mendjen e Arkitektit ato mund të shndërroheshin në të meta fatale. Petriti ishte zëvendësministër i Mbrojtjes që prej vitit 1957: nga ajo datë ai kishte qenë numri dy i ministrit. “Shtatëmbëdhjetë vjet me radhë krah tij!”, mendonte Hitoja. “Shoku Enver nuk mund të mos e marrë parasysh këtë aspekt të çështjes.” Në qoftë se ministri u shpall “armik i popullit”, shoku Enver, të cilit nuk ia hidhte dot njeri, si mund t'i zinte besë qind për qind bashkëpunëtorit më të ngushtë të një armiku? Këto ishin mendimet që i buisnin në kokë Hitos. Nuk ishte strateg, nuk merrte vesh nga kalibrat dhe nga gjuajtjet e predhave, por kishte lexuar çdo rresht të shkruar nga Enveri mbi luftën partizane dhe e kishte përpirë Leninin nga fillimi deri në fund. Prandaj dhe e kishte pasuruar me doktrinën marksiste-leniniste diskutimin e tij kundër ministrit. Por, pa fryrje, pa shumë retorikë, pa lëvdata të tepruara: e njihte stilin e Komandantit, e nuhaste përpunimin, dinte të kapte kufirin e lavdërimeve që duheshin thënë, as shumë, as pak. Për këtë arsye, gjatë diskutimit të Petritit, ndërkohë që Mehmeti dridhej nga zemërimi, ai i shijonte ato hiperbola që do të tingëllonin tejet adhuresë, të trasha, të ekzagjeruara edhe për diktatorin më të fundmë të Afrikës.

Pra, Petriti dhe Hitoja iu bashkëngjitën drejtuesve më të lartë të Partisë, njeri ndiqte nga afër Mehmetin, tjetri shkonte pas Enverit.

Dhe asnjërit prej të dyve nuk u ranë në sy agjentët e Sigurimit, që s'u ndaheshin këmba-këmbës secilit prej tyre, që nga çasti kur dolën nga Komiteti Qendror. Ishin stërvitur t'i ndienin pranitë, por jashtë shtetit, kur shkonin në Rusi apo në Kinë, ose në ndalesat për arsye teknike të avionëve të tyre. Jo në Tiranë. Dhe jo tani, tek ishin në ngritje dhe kur njeri prej tyre do të emërohej patjetër ministër.

Kështu, natën kur u zhvillua "Operacioni Voroshilov", Petriti dhe Hitoja, të arrestuar në shtëpitë e tyre në Tiranë, shtangën në vend nga habia, duke ua ngulur sytë pa lëvizur agjentëve që i kontrollonin e që u hidhnin prangat. Ëndrra e tyre kishte zgjatur vetëm katër muaj, ndërsa atë vetë, në natën mes 25 dhe 26 nëntorit të vitit 1974, e morën nga Selenica, ku kishte tre muaj i internuar. E dinte se ishte e vështirë që Enveri ta harronte, ndonëse edhe shpresonte se do ta varroste në atë minierë që kundërmonte erë bitum edhe nën qiell të pastër. Dhe e dinte, edhe pa i parë në fytyrë, kur doli nga salla e Komitetit Qendror, se si shkëlqente ambicia në fytyrat e Petritit dhe Hitos. E dinte se, deri në çastin që do të rrinte aty brenda, ata do të ishin bashkë kundër tij, por, sapo dera me dy kanate do t'i mbyllej nga pas, ata do të shndërroheshin në rivalë të njëri-tjetrit.

Përgjashta ishte errësirë. U mundua të shihte sadopak, duke shtyrë me dorë tendën nga parmaku i kamionit ushtarak. Vështroi shumë pak, vetëm ndonjë dritë të vogël e të dridhur nga shkundjet e automjetit. Personi i skuadrës speciale ulur pranë tij, me respekt i bëri shenjë ta hiqte dorën prej andej. I mjaftoi, po dilnin nga Tirana. Nën rrota nuk kishte më asfalt, por tokë të rrahur.

- Ku po na shpien? - pyeti me zë të lartë, por më shumë sikur po pyeste veten.

- Në dasmë, po na çojnë, - u përgjigj Petriti, duke e vështruar me përçmim.

Vendimi ishte shpallur më 5 nëntor, një muaj përpara. Në përfundim të seancës së fundit, Aranit Çela, kryetari i Gjykatës së Lartë doli nga salla me katër gjyqtarë, u ul

heshturazi në një bankinë në korridor dhe hapi një dosje të verdhë. U përkul dhe firmosi një fletë. Pastaj, iu drejtua gjyqtarëve: “Gjithçka e qartë, apo jo?” Askush nuk kundërshtoi, u rikthyen në sallë, e cila ishte e zhveshur, rreth pesëdhjetë metra katrorë, në njërin krah të burgut 313 të Tiranës. Dhe lexoi vendimin.

Tre të pandehurit e dëgjuan të ngritur në këmbë, secili me nga dy roja pranë. Ish-ministri nuk lëvizi as qerpikun, krejt i ngurtë, në dukje. Por, kur kryetari i gjykatës e pyeti nëse kishte për të shprehur ndonjë dëshirë të fundit, qeshi lehtë, duke lëkundur pak trupin e tij të gjatë e të dobësuar. Pritja kishte marrë fund. Të paktën.

- Çfarë dëshiroj...? - u përgjigj dhe u mendua një grimë. Pastaj foli: - Dua një pjatë me fasule e me presh.

Atë pasdite, përsëri në qeli, shkroi dy letra. Të parën e dërgonte në këtë adresë:

*Shkëlqesisë së Tij shokut Haxhi Lleshi
Kryetar i Presidiumit të Kuvendit Popullor,
Tiranë.*

Ishte një kërkesë për falje. Ia lejonte ligji. Pasi e mbylli zarfin, trokiti te dera e hekurt dhe roja hyri për të kuptuar çfarë kërkonte. Ia dorëzoi. Në këtë mënyrë, siç e parashikonte procedura, e shtynte edhe një muaj ekzekutimin.

Pastaj shkroi letrën e dytë, te kjo adresë:

*Shokut Enver Hoxha
Komiteti Qendror,
Tiranë*

Ishte një lutje. Në atë muaj që i lejonte ligji, çdo ditë shkroi një letër. Pra, shoku Enver mori tridhjetë. Në të parën, pasditen e vendimit, i erdhi natyrshëm t'i kujtonte momentet kur ishin takuar për herë të parë, në pjesën e pasme të një kafeneje gjithë tym, shumë vjet më parë, kur Tirana ishte akoma plot e përplot me fashistë.

Ja përse kishte pyetur ku po i shpinin. Sepse shpresa, se në fund, pikërisht kur afati po skadonte, shoku Enver do t'i shpëtonte, nuk i ishte shuar e gjitha. Komandanti bënte edhe të tilla gjeste. Ishte sadist, po dhe i mëshirshëm. Dhe dinte si të ishte njëherazi i tillë. T'i linte të prisnin tridhjetë ditë, t'u rëndonte një tjetër dënim mbi dënimin, atë të pritjes, të tronditjes, të pasigurisë. Të shpresës dhe të shkurajimit. Torturën e agimit me parandjenjën e një rrezeje drite dhe të errësirës që pason, kur të lënë dhe fuqitë e fundit. Enveri ishte dhe i tillë. Nga të tre personat në atë kamion që ecte në mes të territ në një rrugë të pashtuar, ai e njihte më mirë. E kishte parë shumë më tepër se ata si vepronte e si i punonte mendja. Ky Petrit mendjemadhi le të mendonte si të donte, por kamioni edhe mund të ecte drejt një fshati çfarëdo, të humbur mes malesh ose mes kënetash, ose edhe drejt kampeve të punës, në Spaç, në Ballsh, në Burrel. Enveri e kishte mundësinë t'i falte. Edhe në çastin e fundit, ia lejonte procedura. Ish-ministri nuk kishte marrë asnjë përgjigje për letrat e tij, as nga kryetari Lleshi, as nga Enveri. Por, dhe nuk e priste. Mundësia më realiste e mundësive ishte pikërisht heshtja e tyre. Çfarë mund të kishte ndodhur në atë heshtje një muaj të gjatë? Ndoshta asgjë. Ose diçka e pakapshme si heshtja, aq e padukshme sa të ngjante si asgjë. Por, asgjë nga ato mendonte dhe bënte Enveri, edhe gjesti më i vogël i dorës, i një gishti, nuk ishin asgjë. Mjaftonte që sekretarit të tij, i cili paraqitej me raportin e përditshëm për të dënuarin, t'i jepte emrin e një fshati apo të një miniere. "Ah, po. Fushë-Arrëz", dhe ajo do të ishte pika e tyre e mbërritjes atë mbrëmje. Enverit nuk i duheshin dekretet. I mjaftonte një ide e vetëtimtë në mendje. Dhe e realizonte.

Kamioni futi marshin e parë dhe filloi ngjitjen. Një e përpjetë e fortë. Motori mundohej, rrotat e pasme shkisinin dhe befas, automjeti ndaloi në vend me një shfryrje. Shoferi...

Sa shoferë, djem të rinj kishte parë në ushtri. E përfytyronte fytyrën e djersitur të ushtarit të ri, tek rridhte

djersë nga stërmundimi për ta ngarë atë makinë të madhe, edhe nga vështrimi i shefit të ulur pranë.

Iu kujtua përsëri ushtari i ri te gjyqi, të cilin e kishte pasur para syve për muaj me radhë. Ishte i tmerruar. Belbëzonte kur Aranit Çela i jepte fjalën për të pyetur të pandehurit. Ushtari ulte kokën dhe fillonte të lexonte pyetjet e përgatitura, pa dyshim, nga vetë Araniti.

- Përse kryet stërvitje ushtarake duke rrethuar Komitetin e Partisë së Shkodrës me tanke? E mohoni se kjo ishte prova e përgjithshme e sulmit ndaj Komitetit Qendror në Tiranë? - lexonte i pasigurt dhe mekanikisht, duke theksuar panatyrshëm pikëpyetjen.

- A e mohoni dot se jeni përpjekur të sabotonit reformimin e ushtrisë, që i eliminonte gradat ushtarake? Cili ishte qëllimi juaj?

Shoferi futi përsëri marshin e parë, i dha gaz deri në fund dhe kamioni lëvizi nga vendi. Nga sa kuptohej nga aty brenda, mjeti dukej se po i ngjitej një kodrine, pas së cilës rruga i qepej malit. Nuk zgjati shumë. Kamioni ndaloi dhe u dëgjua një shkëmbim fjalësh me zë të ulët mes dikujt në tokë dhe njeriut në kabinë. U dëgjua ai i tokës të thoshte “mirë” dhe kamioni vazhdoi rrugën. Ish-ministri donte ta ngrinte përsëri cepin e tendës, por njeriu që i rrinte pranë e mbante nën vëzhgim, sikur t’ia lexonte mendimin.

“Nëse do të më vrasin, çfarë rëndësie ka se ku do të ndodhë?”, mendoi në një çast dhe i dha guxim vetes. Mes errësirës vezulloi një dritë, por vetëm një grimë. “Fshat? Shpellë?” Nga numri i kthesave dhe drejtimi që merrte kamioni, po drejtoheshin nga lindja, pra duhet të ndodheshin buzë malit të Dajtit. Edhe kohëzgjatja e udhëtimit e shtyu të mendonte se duhet të ishin në atë zonë. Intuita ushtarake i shtoi një hollësi jo të dorës së dytë: ndodheshin në një bazë ushtrie, një prej të shumtave rreth kryeqytetit. Ish-ministri i njihte të gjitha shumë mirë, ato me bateri kundërajrore, ato me raketa dhe artileritë me gjuajtje të largët. Dhe, ajo buzë Dajtit, ku, në një shpellë të hapur në shkëmb, ishte

gryka e tunelit më sekret nga gjithë të tjerët e ndërtuar në mushkëritë e Shqipërisë.

Kamioni bëri një rrotullim të gjerë, ngadalësoi dhe ndaloi. Katër burrat që shoqëronin tre gjeneralët u ngritën dhe hodhën në sup mitralozat, ndërsa përjashta dikush po zgjidhte litarët e mbulesës së kamionit. Njeriu në tokë ngriti njërin cep dhe llamba me vajguri e vendosur në një qoshe të karrocerisë i ndriçoi fytyrën. Të tre gjeneralët e njihnin dhe ai i njihte mirë ata, prej një kohe të gjatë. Idrizi u bëri me shenjë të tijve të zbrisnin poshtë të burgosurit.

Tre gjeneralët e panë veten në një koriqe të gjerë, që përfundonte te këmbët e malit. I prangosën me duar pas shpine dhe i shoqëruan deri te fillimi i një hapësire të gërmuar nga shirat, rreth pesëdhjetë metra larg kamionit. Teksa po ecnin, njeri pas tjetrit, dëgjuan të afrohej një makinë. Ish-ministri e dalloi që nuk ishte zhurma e motorit të kamionit, e cila i kishte ushtuar në veshë deri pak më parë. Ishte një makinë e vogël. Një makinë që po largohej. U kthye paksa dhe arriti të shquante, në dritën që lëshonin fenerët e saj, profilin e një “Mercedesi”.

- Përpara! - Zëri i Idrizit mbuloi zhurmën e motorit që po shuhej dhe po humbiste mes shkëmbinjve e kthesave të malit.

Mbërritën. Ishte ora 22:30.

Vetëm në atë çast të fundit të vdekjes e hoqi shpresën. Pikërisht vetëm në atë çast e pranoi idenë se Komandanti nuk ia kishte dëgjuar lutjen. Kallashnikovi edhe mund të qëllonte në ajër, Enveri bënte të tilla shaka. Në Shqipëri qarkullonin legjenda për pushkatime të rreme, për të dënuar që vdisnin nga infarkti përpara skuadrave, të cilave u ishte dhënë urdhri t’i mbushnin armët me fishekë mësimorë. Edhe ata vetë, shokë të Enverit, dinin shumë nga këto histori. Dhe ai i ushqente, sepse kjo i dukej një metodë e mirë për të rritur edhe më fuqinë e tij. Ishte i ndërgjegjshëm se kur shpëtonte jetën e një të dënuari në çastin e fundit i krijonte

vetes një brerore gjithëfuqie shumë më të madhe sesa ta vriste apo ta torturonte. Dhe kështu, herë pas here, duke i peshuar me maturi ndërhyrjet e veta, shfaqte madhështinë e tij, duke kursyer këtë apo atë armik, por pa ia kursyer vuajtjet deri në fund të jetës. Enveri nuk falte kurrë deri në fund. Ose të paktën kështu dukej deri tani. Por, i shpëtuari nga vdekja dhe familja e tij, ndonëse të zhytur në baltën e ndonjë kënete me malarie ose në llumin e ndonjë stalle derrash, i ishin mirënjohës për jetë.

Tre gjeneralët e dërguar nga Shqipëria në akademinë “Voroshilov” të Leningradit, të cilët kishin ngritur në këmbë ushtrinë e këtij vendi të vogël e të trembur, nuk e patën shansin të faleshin. Ish-ministri nuk mori asnjë përgjigje për tridhjetë letrat e tij. Asnjë sinjal nuk erdhi nga zyra e Enverit. Dhe kështu, në heshtjen e autoriteteve kompetente, në atë natë të 5 dhjetorit një kallashnikov i vetëm derdhi tri breshëri të vërteta. E para ishte për Petritin, e dyta për Hiton, e treta për të. Idrizi iu afrua trupave me revolen në dorë, gati për të dhënë plumbin vendimtar, nëse do të dilte nevoja. Por, nuk doli.

Gjashtë muaj më vonë, më 6 maj 1976, Enveri hapi punimet e seksionit të Kuvendit Popullor. Përpara tij, mbi tryezën e kryesisë, ishte një dosje me të gjitha materialet lidhur me rendin e ditës së asaj seancë. E hapi dhe nxori prej andej një fletë.

- Pra, shokë deputetë, këtu janë letrat e armikut Beqir Balluku dhe të puçistëve të tjerë, të cilët kërkojnë falje. Si thoni? Si të veprojmë?

Në sallë ra heshtje varri. Të gjithë qepën gojën.

- T’i pushkatojmë apo jo? - pyeti përsëri Enver Hoxha.

Askush nuk guxonte të fliste. *Çfarë loje po luhet?* mendonin deputetët. *Prit të shohim nëse dikush nga ne do të guxojë të shprehet për t’i shpëtuar.* Por, të gjithë deputetët ose të paktën ata më aktivët dhe që vinin nga qytetet, e dinin se dënimi ishte zbatuar. *Apo jo? Apo ndoshta lajmi i pushkatimit kishte qenë një farsë me ndonjë qëllim, të cilin*

e dinte vetëm Enveri? Djalli vetë është, thoshte ndokush me admirim. Na vë në lojë të gjithëve. Na vë në provë. Dhe vazhdonin të heshtnin.

- Atëherë? Si thoni, ta pushkatojmë Beqir Ballukun?

Dhe më në fund, dikush, që nuk e duroi dot më peshën e asaj heshtjeje, foli me gjysmë zëri:

- Shoku Enver... më duket se gjeneralët i kanë pushkatuar. Partia na ka informuar se ekzekutimi është zbatuar, sipas vendimit të Gjykatës së Lartë.

Enveri u nxi në fytyrë. Dhe kjo ngjalli të tjera pikëpyetje. Kishte qenë një lapsus dhe ai befas kuptoi se truri nuk po i funksiononte mirë? Si mund të kishte gabuar me pushkatimin e tre përgjegjësve kryesorë të ushtrisë? Apo u ngrys sepse nuk i doli gjë loja me deputetët dhe zbuloi se edhe ata po mësonin të silleshin me dinakëri?

- Po. Pika e parë e rendit të ditës u krye. Kalojmë tek e dyta...

Linzë, (Tiranë), 20 gusht 2010. Pasdite.

Një shirit i verdhë rrethon zonën. Policët e kanë lidhur tek trungu i pishës, pastaj e kanë rrotulluar rreth disa shkurreve dhe e kanë lidhur nyje nga ana tjetër e kampit, te një plep. Mbi shirit, midis dy vijave të zeza, shkruhet: “Skenë krimi - Mos kalo”. Vendi i krimit, nga ana tjetër e shiritit është një lirishtë me kaçube që ngjitet lehtë-lehtë deri te një mur dheu, prej të cilit duken cepa shkëmborë. Pak më sipër ndehet një pishnajë e pambarimtë. Në zonën e rrethuar nga policia ka shenja gërmimi të freskët, brazda zinxhiri të ekskavatorit të dërguar aty nga prokuroria e Tiranës për të kërkuar eshtrat e të dënuarve. Bimësia e gjelbër e malit përthyeret ëmbëlsisht nën vete si dy fletët e një libri. Kanali

i një përroi të gërryer nga shirat, në dimër derdh lumenj balte e ujërash në lagjen e re të lindur në këmbë të Dajtit. Kthehem nga ana e kundërt dhe përthyerja shndërrohet dalëngadalë në një kanion të ngushtë, që zbret poshtë drejt fushës.

Qemali vërtitet, duke shkelur degët me gjemba të ferrave dhe të gjembaçëve. Por, duket se ai po kërkon në kujtesë kohët e shkuara. Çeti vështrohet përreth dhe vëren të atin, që qëndron mbi një grumbull dheu, si yll kinematografie. Fotografoj pamje të largëta, të afërta, detaje, terren, vegjetacion, panorama, si për dokumentet e një ekspertize gjyqësore.

Këtu, atë natë jehuan të shtënat. Mali shërbeu si kasë harmonike, e mbajti pak përbrenda tingullin e të shtënave, aq sa të mos shuhej tepër shpejt, e kaloi breshërinë edhe një herë mbi shpinat e tyre të errëta, si për të mos e harruar. Dhe trupat rrëzoheshin njëri pranë tjetrit, ndoshta njëri përmbi tjetrin.

Diku djathtas duhet të kishte ndaluar “Mercedesi” i zi i Kadriut. Në qoftë se ish-ministri mundi ta shihte, me siguri e kishte njohur. Dhe ndoshta shpresoi deri në sekondën e fundit se ministri i Brendshëm kishte ardhur deri aty për të sjellë kundër-urdhurin e Enverit. Por, ai erdhi vetë të kontrollonte nëse operacioni po zhvillohej me përpikëri dhe pa pengesa.

Si përfundim, gjendemi në të njëjtën pikë, Çeti mban lart ngritur shiritin dhe ne largohemi nga skena e krimit. Shtegu është pothuajse i padukshëm, tepër i ngushtë, i mbuluar me barëra të egër, që i kanë prurë era e stuhitë. Por, po të vëresh me kujdes, shtegu është gjithnjë aty, rreth dy metra i gjerë, një vijë që mund të rindërtohet me mendje, sepse aty nuk ka shkurre, trungje, shkëmbinj, kaçube të hershme, është një rrip gjarpërues, mbi të cilin nuk rriten manaferrat, as arrat e egra apo shkurret e livandës. Koha i ka fshirë gjurmët e gomave të fuoristradave, të kamionëve,

ka fshirë dhe jehonën e të shtënave. Por, nuk ka zhdukur dot gjithçka.

Zbresim në rresht për një. Shtegu është i mbushur me boçe e hala të thara pishash; nga njëra anë dhe nga tjetra, përtej tufave të fierit dhe të hithrave, njolla pishash të reja paralajmërojnë afrimin e pyllit. Na presin insekte të palëvizshme, që largohen e zhduken në çastin e fundit. Një re mizash zemërake ngrihet nga një qilim mollësh të egra. Të kalbura, kundërmojnë ajrin. Arrijmë te barakat më poshtë, në kthesën e fundit të gjerë, përpara se të futemi në një qafë tejet të ngushtë. Në këmbë të malit, vetëm disa dhjetëra metra larg faqes shkëmbore, është një radhë bunkerësh të nxirë dhe të mbuluar përgjysmë me barëra, mes ferrash e shkurresh me mare. Sipas Qemalit, dikur ajo ishte një kazermë ushtrie dhe barakat ishin fjetoret e ushtarëve, zyrat e oficerëve, mensa, depoja e armëve. Sot ato ndërtesa ngjasojnë si kasolle: disa janë prej druri, mbuluar me kashtë ose eternit, të tjera prej tullash e çati të sheshta, të gjitha të ulëta, mbështetur pas një muri çimentoje dhe me disa shkallare përpara dyerve. Afrohem te dritarja e ndërtesës së parë, më e madhe se të tjerat, ndoshta ka qenë komanda. Kanatet tek e të zhvoshkura janë të hapura, xhamat të thyer ose nuk ekzistojnë më. Dhoma e madhe është një rrëmujë raftesh të lartë deri në tavan. Dhe të gjithë janë të mbushur me dosje të mëdha prej kartoni. Dyshemeja prej çimentoje është plot dosje ende të pahapura dhe fletë të shpërndara ngado. Vij rrotull dhe gjej derën të rrëzuar në mes të korridorit. Ecim bashkë me Çetin përmbi dosjet dhe xhamet e thyera. Ngre nga toka një dosje. Brenda është e rregullt, sikur kurrë të mos e ketë prekur njeri me dorë. Ka tetë fletë të zverdhura e të trasha, vetëm dy, të fundit, janë të formatit që sot e përcaktojmë “A4”, të tjerat kanë masa të ndryshme, të gjitha janë prerë poshtë vulës dhe firmës së zyrtarit. Në Shqipëri letra ka qenë gjithmonë e çmuar, por, në 1985-n, vitin e këtyre dokumenteve, ishte edhe më shumë: në zyrat e shtetit edhe një copë letër e ngushtë, e bardhë bënte punë

për llogaritjet, për të mbajtur shënime, për komunikime të shkurtra dhe punonjësit nuk e harxhonin. Nuk shpinin dëm asgjë, as bojën e stilografëve.

- Për çfarë bën fjalë kjo dosje?

Çeti përpiqet të më shpjegojë:

- Janë rezultatet e planit të prodhimit të muajit të nëntë në disa fabrika... E fabrikës së porcelanit... e qendrës së qumështit... këtu, fabrika e mishit të konservuar...

Pra, këto letra janë një pjesë e mekanizmit gjigand të ekonomisë së planifikuar, një aparat që përmbante gjithçka, prodhonte statistika, përpunonte përqindje, prodhim për prodhim, fabrikë më fabrikë, fshat më fshat, diçka e pamatë edhe për Shqipërinë e vogël. Sado i hollësishëm dhe i stërmadh ishte ky arkiv, sado të shumta dosjet me lidhëse në atë dhomë të madhe, ato qindra mijëra faqe brenda tyre, prapëseprapë përfaqësonin vetëm një pjesë tepër të vogël të morisë së pafundme të përlllogaritjeve dhe raporteve të përvitshme të Planit të Shtetit.

E mbyllim dosjen dhe e lëmë përsëri në tokë, pranë raftit të prishur, prej nga dalin dhjetëra dosje të tjera të ngjashme. Njësoj si ta vëmë në vend. Në mes të barit, nën hijen e një vidhi mbushur me kokrra të bardha, gjendet një karrige e ndryshkur, përpara një tryeze me këmbë druri të ngulura me gozhdë. Dikush ka lënë aty një qese me rigon të freskët. Dhe në atë moment shohim të dalë nga një barakë një burrë i dobët, me fytyrë të mprehtë e hundëshkabë. Qemali e përshëndet, shkëmbejnë dy fjalë. Quhet Dedë, është roja. Është i sjellshëm dhe habitet nga vizita jonë, por nuk dëshiron ta fotografojmë aty, në vendin e punës. Është ushtarak, por nuk është i veshur me uniformë, nuk ia vlente të vishte uniformën sa për të bërë rojë aty, ku nuk ka më armë dhe ku nuk vijnë më inspektimet. Me siguri shteti shqiptar shpreson ta shesë terrenin. Dhe do t'ia dalë mbanë herët a vonë, duke i hapur rrugë betonit ta përpijë edhe këtë pyll. Barakat do të rrafshohen me matrapik, do të prishen kupolat e bunkerëve dhe një pallat i ri do të varrosë përgjithmonë vendin e pushkatimeve.

Por, si do të fshihet gropa e hapur në mal, hyrja e së cilës është mbyllur me një pllakë prej çimentoje, në formë trekëndëshi? Ndoshta nuk do të dalë nevoja, askush nuk do të ngrejë një problem estetik për këtë tunel, që kushedi sa i gjatë është. Do të jetë burim legjendash, fëmijët e lagjes së re do të përfytyrojnë aty përbindësja ose princesha të rrëmbyera dhe do të zhbirilojnë brenda përmes të çarës, si po bëj unë tani. Një zinxhir bllokton pllakën që mbyll hyrjen, edhe ajo derë prej çimentoje. Pranë, një kamare te muri shërbente për kutinë elektrike, prej nga ende varen fije të këputura e me ngjyra. Një brimë e madhe sipër, në ballinë, shërbente për ajrosje. Është kaq e madhe kjo ndërtesë betoni, sa është e pamundur të fshihte vetëm një depo armësh. Ndërsa nga dera mund të dilnin vetëm njerëz, jo artileri apo mjete të automatizuara. Mos vallë ishte një nga ata bunkerët e pathyeshëm rreth kryeqytetit? Apo dalja e një vendkalimi të gjatë, i cili të nxirrte në luginë, në periferi të Tiranës, për t'iu fshehur armikut e pastaj të ngjiteshe në mal; një rrugë shpëtimi për udhëheqësit shqiptarë në rast sulmimi të qytetit? Poshtë *Bllokut*, kur regjimi ra, u zbulua një labirint tunelesh të nëndheshme midis vilave të këtyre drejtuesve, pallatit të Komitetit Qendror dhe atij të qeverisë dhe thuhej se njëri prej tyre të nxirrte jashtë qytetit, në një vend të sigurt në Dajt...

Në një hapësirë të vogël, shtegu ndërpritej përpara një trau, tub i ndryshkur e pak i copëzuar, i mbështetur te dy trekëmbësja të hekurt ngulur në tokë. Shënon fillimin e zonës ushtarake, kufiri i pakalueshëm i caktuar prej Dedës, rojës së të shkuarës, i përqendruar të mblidhte rigon, për ta tharë në diell.

Makina merr drejtimin për Tiranë, duke iu shmangur gropave dhe gungave e duke ngritur re pluhuri të bardhë nga pas, ndërsa mua më rri akoma mendja tek ai mal i shpuar dhe tek ato dyer betoni që i mbulojnë brimat, për t'iu dukur si copa shkëmbi armiqve, të cilët nuk erdhën kurrë.

“Mercedesi” i Qemalit përshkon lagje punëtore të krijuara në vitet gjashtëdhjetë në periferi të qytetit, kalojmë

para “Kinostudios”, *Çineçita*-ja e vogël shqiptare, kalojmë “Varrin e Bamit”, e pastaj rrëshqasim nën hijen e fabrikës së vjetër të Porcelanit.

Ajo pllaka prej çimentoje edhe mund të fshihte ndonjë prej tuneleve misterioze të “teorisë së rrëshqitjes” të ideuar nga Balluku. Nëse ishte kështu, Beqiri, Petriti dhe Hitoja u ekzekutuan pikërisht në vendin ku kishin kryer krimin.

23

Vranisht, 6 dhjetor 1976

Alushi mbajti fjalimin e mirëseardhjes, gjithë emocion. Përsëndeti drejtuesit e ardhur nga kryeqyteti dhe nga Vlora, tregoi sa e mjerë dhe e prapambetur kishte qenë bujqësia dhe jeta e popullit në kohën e bejlerëve dhe të pushtuesve, foli për luftën e lavdishme partizane që ishte zhvilluar në brigjet e Shushicës dhe për vendimin e Partisë për t'ua shpërndarë tokën fshatarëve dhe për t'i organizuar në kooperativa.

- Epoka e Partisë ka sjellë dritën. Në kuptimin material, me elektrifikimin e plotë të luginës, por edhe në kuptimin shpirtëror, e tashmja është e ndritshme dhe e ardhmja e brezave që do të vijnë është e shkëlqyer. I gjithë populli ka besim tek e ardhmja dhe shijon jetën e lumtur të siguruar nga Partia, nën udhëheqjen e shokut Enver Hoxha, - tha Alushi, duke lexuar diskutimin e shkruar një natë më parë dhe të kontrolluar atë mëngjes nga sekretari i komitetit të Partisë të fshatrave të bashkuara dhe nga sekretari i organizatave. Më në fund, andej nga mesdita, Alushi mundi të mbaronte së kopjuari versionin përfundimtar.

Pas tij e morën fjalën sekretarët e Partisë dhe krerët e komiteve ekzekutive, të cilët hodhën dritë mbi punën ideologjike dhe progresin material e kulturor të popullsisë. Në fund foli zëvendësministri.

Ky i fundit ishte një burrë i shkurtër e paksa kurrizo, rreth të shtatëdhjetave. Kur u hap dera e “Ladës” dhe ai

mezi doli përjashta, njerëzia përreth, ndonëse vazhdonte të duartrokiste, mbeti e zhgënjyer: a thua se pritja e kësaj ngjarjeje, me kalimin e javëve dhe me afrimin e datës së caktuar, kishte rritur edhe pritshmërinë e një pamjeje të veçantë fizike të personalitetit të dërguar nga kryeqyteti. Por, na paskësh ardhur vetëm një plakush, me flokë të bardhë e pak të shpupuritur. Zëvendësministri mezi i hodhi hapat e parë dhe Alushi nxitoi ta ndihmonte. Ai e mori veten, hyri në sallën e madhe të Shtëpisë së Kulturës, mes turmës festive të vendosur në të dyja anët e saj.

Mbi derën e ndërtesës dallohej një afishe: “Rroftë marksizëm-leninizmi”. Brenda një tabelë e zbukuruar me gjethe dafine tregonte rezultatet prodhuese të kooperativës, të gjitha te kati i sipërm; nga ana tjetër e mureve vareshin parulla brohoritëse për Partinë e Punës, për bujqësinë socialiste dhe Njeriun e Ri, flamuj të kuq dhe fotografi të udhëheqësit më të lartë të Partisë dhe të Kryeministrit.

- Parti-Enver, jemi gati kurdoherë! Parti-Enver, jemi gati kurdoherë! - thërrisnin të pranishmit mes duartrokitjeve. - Rroftë Partia e Punës! Lavdi shokut Enver Hoxha! - Trupa e Radiotelevizionit filloi menjëherë të kryente punën. Operatori, punonjësi i fonisë me mikrofonin lidhur te një shtizë, tekniku i ndriçimit me një projektor të vogël dhe me kutinë e baterisë me rrip, si dhe një ndihmëse lëviznin pa pushim nga njëra anë në tjetrën të sallorit. Dukeshin sikur ishin ata të zotët e vërtetë të Shtëpisë së Kulturës, të turmës, të organizuesve, të cilëve u kërkonin të flisnin pak më ngadalë, të prisnin ose të nguteshin, të zotët edhe të zëvendësministrit shkurtabiq e plakaruq. Dhe, në fakt, ardhja e tyre shkaktoi më tepër përshtypje sesa ajo e përfaqësuesit thinjosh të Ministrisë së Bujqësisë.

Vetëm “kinezi”, siç e quanin të gjithë Shpëtimin, vendosi të ndihej krejtësisht i lirë kësaj here.

Shpëtimi kishte qenë agronom, përgjegjës për një kohë të gjatë i serrave të kooperativës. Kishte qenë. Sepse më pas iu desh ta linte punën dhe të zhdukej nga qarkullimi për

një periudhë. Thuhej se ndoshta e kishin shtruar në spitalin psikiatrik të Tiranës, por askush nuk e dinte me siguri.

Disa vjet më vonë u shfaq befas në Vranisht, tullac dhe i mbërthyer deri në grykë me një xhakëtë që i rrinte e madhe, se ishte dobësuar shumë dhe me një ngërdheshje të përhershme, të cilën asnjëri nuk e kuptonte në ishte qesëndisëse apo thjesht buzëqeshje.

“Kinezi” kishte rrjedhur nga trutë ditën kur në serrë ia behu Fomi, biologia nga Çengduja, të cilën e kishte sjellë aty miqësia kinoshqiptare. Për arsye të panjohura në fillim Fomin e larguan nga Vranishti dhe pastaj e kthyen në Kinë. U hapën fjalë se i ati, drejtues partie në provincën e Sihuanit, ishte trembur për vdekje nga ideja e vajzës së fejuar me një shqiptar dhe që do të mbetej përgjithmonë në Evropë. Sesi kishte rënë ai në dijeni për shëtitjet e tyre në sheshin e vogël të fshatit dhe për të dielat e kaluara në Vlorë, të kapur për dore në Lungomare; si kishte arritur deri në Kinë lajmi se serra ishte vendtakimi i fshehtë i puthjeve dhe ledhatimeve të tyre, askush nuk mund ta dinte. Por, të gjithë e dinin se kinezët ishin tepër të kontrolluar nga ambasada e tyre në Tiranë, edhe ata të dërguar në zonat më të thella të vendit, ndoshta kryesisht ata. Në kooperativën pranë së cilës ishte caktuar Fomi, kishte mbërritur vetëm një komunikim zyrtar i Ministrisë së Bujqësisë: “...për arsye shëndetësore...” thuhej në telegram. Por, vajza dukej mirë dhe qëkur rrinte me agronomin ishte gjithnjë e gëzuar dhe e qeshur, sa njerëzit nuk u besonin syve. Ai telegram nuk ia mbushi mendjen askujt, pa dyshim, as Alushit, i cili e respektonte si specialist, as Shpëtimin që e dashuronte. Pra, një ditë, papritur, Fomi u zhduk dhe agronomi i kooperativës nisi të sillej në mënyrë të çuditshme.

Kështu, atë mbrëmje, kur zëvendësministri heshti një çast, për të kthyer faqen tjetër të fjalimit të tij, u dëgjua një zë:

- Kur do ta ktheni Fomin? I kam shkruar shtatë letra shokut Enver...

I moshuari ngriti sytë drejt vendit nga iu duk se vinte ajo pyetje e çuditshme. U kthye pastaj dhe i buzëqeshi Alushit, që tundi kokën si për ta zvogëluar çështjen dhe për t'i kërkuar falje për ndërprerjen.

Besniku, të cilit i qe dhënë urdhri të kontrollonte sallën nga muri anësor, u afrua sa më shpejt që mundi, nga frika se Shpëtimi do të vazhdonte e do t'i hapte telashe vetes. Por, dikush ishte kujdesur ta shtynte me ngadalë, me hapa të vegjël drejt daljes, duke i folur e duke i hequr mendjen, pra duke fituar kohë. Ai pohonte me kokë, me atë ngërdheshjen e padeshifrueshme dhe nuk kundërshtonte, por e linte veten qetësisht ta largonin. Kur arriti pranë tij, Besniku i buzëqeshi, i bëri shenjë miratuese me kokë kooperativistit që mundi ta largonte dhe pastaj qëndroi një çast me të, përjashta, përpara Shtëpisë së Kulturës. Polici thithi ajrin e pastër, që e ndjeu sa doli. Salla ishte shumë e mbushur me njerëz dhe, nga i ftohti, askujt nuk i kishte shkuar në mendje të mbante të paktën gjysmë të hapur ndonjërrën prej dritareve. Nxori paketën e cigareve dhe i zgjati një Shpëtimin. Tymosën të dy; polici ndërkohë priste sa të qetësohej tjetri.

Ishte e vetmja ngjarje e paparashikuar e mbrëmjes.

Zëvendësministri përmylli fjalimin mes duartrokitjesh të gjata e parullash të hedhura. Pastaj shtoi:

- Për këtë arsye, të dashur shokë, Partia, që ju qëndron pranë, që ju do e që kujdeset për nevojat tuaja materiale dhe shpirtërore, ka marrë vendimin solemn të dekorojë punën dhe sukseset tuaja, duke e shpallur kooperativën tuaj “kooperativë të nivelit të lartë”. Ju të gjithë, shokë, keni hedhur një hap kuptimplotë përpara drejt horizontit të komunizmit.

Sekretari i tij nxori nga çanta një diplomë kartoni dhe ia dha.

- Kjo është diploma me të cilën Partia dhe qeveria e Republikës Popullore të Shqipërisë e ngrenë në nivelin më të lartë ndërmarrjen tuaj, si model për të gjithë bujqësinë tonë. - Zëvendësministri iu drejtua Alushit, që rrinte

gatitu. Atëherë, sekretari, që qëndronte pas, e preku në shpinë me dorë dhe Alushi lëvizi dhe mori diplomën me seriozitet të madh. Shtrënguan duart, u përqafulan dhe u puthën përpara kamerave, ndërsa operatori i inkuadronte nga poshtë dhe pastaj menjëherë kthehej për të filmuar turmën që duartrokiste dhe i thurte lavde Partisë, Enverit dhe kooperativës.

Sekretari u hodh përpara përsëri, kësaj radhe me një sërë diplomash. I vendosi pranë zëvendësministrit dhe nisi të thërriste tridhjetë punonjësit e dekoruar.

- Agron Dine, kooperativist...

Një e nga një ata ngjiteshin në skenë, i afroreshin të moshuarit, i shtrëngonin dorën, tërhiqnin diplomën, ngrinin grushtin në krye përpara të deleguarit pastaj përpara masës në sallë dhe ktheheshin në vend, ndërkohë që një tjetër ngjiste shkallaren.

- Adem Dromema, kooperativist... - e kështu me radhë. Të gjithë duartrokisnin pambarim dhe tensioni i ditës më në fund po binte. Kur ktheheshin nga turma, punëtorët buzëqeshnin të lumtur, dikush shkelte syrin, dikush tjetër ngrinte të dyja duart në mënyrë teatrale dhe nga poshtë vinte ndonjë fishkëllimë, ndonjë e qeshur, ndonjë shaka, secili kishte tifozyt dhe ngacmuesit e tij. Më në fund, festa po fillonte. Por, jo për të gjithë.

I mbështetur te muri i majtë i sallës, Hamiti nuk ia ndante sytë Alushit, mes autoriteteve aty në skenë. Dhe, teksa koha kalonte dhe njerëzit po bëheshin më të hareshëm, fytyra e tij ngrysej edhe më shumë. “Si ka mundësi, përderisa gjithçka po shkon vaj?”, pyeste veten polici.

U hap dera e sallës dhe, bashkë me një vrundull ajri të freskët, hyri edhe aroma e mishit të pjekur. Ora ishte tetë e mbrëmjes dhe, nga furra e bukës, në anën tjetër të oborrit, filluan të dilnin pjatanca me mish në skarë, brinjë, shishqebape, fileta viçi, lope, dhie, gjokse pule, salsiçe... Turma hapi vend që të kalonin vajzat me tabakatë. Tavolina e vendosur pas murit u mbush menjëherë. Sipas udhëzimit të Alushit, aty nuk guxoi të afrohej njeri.

- Gëzuar, shoku zëvendësministër! - uroi Alushi, duke i dhënë përfaqësuesit të moshuar të qeverisë një gotëz raki dhe duke ngritur lart të tijën. E pinë dhe shkuan drejt tavolinës. I pari filloi të shërbehej zëvendësministri, i cili shijoi sa aty-këtu, pastaj u afruan dhe drejtuesit e tjerë. Në atë moment në skenë grup folklorik i Vranishtit ia mori një kënge:

*Enver Hoxha tungjatjeta!
Sa këto male e këto shkrepa!
Zanin shqipes lart ia ngrite!
Gjithë këtë popull në dritë e qite!*

Vajzat vazhdonin të venin e vinin sa nga furra e sa nga dhoma ngjitur. Vinin me pjata me kukurec që nxirrnin avull, me të brendshme qengji të pjekura në prush, me oriz, me dërrasa mbushur me djathë dhie, me tasa kosi, ullinj e specatë kuq turshi, me kanistra me bukë të sapo dalë nga furra dhe tasa më të mëdhenj me arra e me gështenja.

Sa herë që hapej dera, Besniku brofte. Vajzat hynin njëra pas tjetrës dhe, sapo shfaqej Irma, polici i harronte të gjithë urdhrat dhe rekomandimet e Hamitit. Kështu, ndërkohë që shefi i tij përgjonte nervozizmin e habitshëm të Alushit, Besniku nuk ia shqiste sytë bijës së tij. Vajza i pikasi shpejt shikimet e policit të ri, u skuq e u lumturua së brendshmi, por u mundua të mos i kryqëzonte më sytë me të tjtë. Festa po ziente nga zërat, të qeshurat e nga atmosfera e bukur, por, gjithashtu, mes saj dhe atij zhvillohej dhe një dramë vështrimesh të padukshme: Alushi ngrinte dorën për të parë orën gjithnjë e më shpesh, Hamiti vëzhgonte Alushin, por edhe policin e dashuruar; Besniku nuk i hiqte dot sytë nga Irma, dhe vajza, e vetëdijshme, lozte e qeshte me shoqet e herë pas here i hidhte ndonjë vështrim vjedhurazi policit, pasi sigurohej se i ati dhe e ëma nuk po e vëzhgonin.

Më nëntë e dhjetë minuta zëvendësministri u ngrit nga karrigia, i rrethuar nga përgjegjësit e kooperativës dhe nga pleqtë e fshatit; la mbi tavolinë gotën e rakisë, ndreqi xhaketen dhe nisi të përshëndetej.

Salla heshti. Alushi i mori duart, e falënderoi thellësisht për vizitën dhe për nderin që ju bëri me praninë e tij. E përqafoi mes duartrokitjesh. Zëvendësministri shtrëngoi disa qindra duar dhe përqafoi aq sa mundi. Pastaj të gjithë e shoqëruan jashtë dhe ndenjën e pritën, duke e përshëndetur me dorë, derisa makina u nis.

Njëzet minuta më vonë, trupa e televizionit, pasi kaloi dhe një herë tek tavolina për të shijuar pjatat e fundit, futi kamerën dhe veglat e tjera në fuoristradën e RTSH-së. Përgjegjësi i grupit iu afrua Alushit dhe, me shumë mirësjellje, e falënderoi për mikpritjen. Alushi e quajti historike atë mbrëmje dhe përfitoi nga rasti të shprehej për mungesën e një repetitori televiziv në luginë. Pastaj ia bëri me shenjë Irmës dhe menjëherë disa vajza nxituan të mbushnin qese me copa djathi, copa torte, ëmbëlsira të tjera, kavanoza me mjaltë dhe shishe me vaj. Përgjegjësi i grupit deshi t'i ndalonte, por Alushi, i patundur, shtoi se madje duhet dhe t'i shoqëronte një copë rrugë.

- Shoku Alush, po vij pas me makinën tonë e të kthej këtu pastaj, - i tha Kastrioti, shoferi. Por Alushi, pas një grime pasigurie, iu përgjigj se nuk ishte nevoja, sepse e njihnte mirë rrugën e nuk kishte frikë nga errësira. Ngurtësia e tonit të tij e befasoi pak Kastriotin. Shoferi u hutua dhe, kushedi për çfarë arsye, kur ngriti sytë, ndeshi në ata të Hamitit. Në atë çast shefi i stacionit të policisë ngjante si qen gjahu, por e dinte se duhej të kishte shumë kujdes. E nuhaste se po ndodhte diçka dhe se duhet të ishte një çështje mjaft e fshehtë. E dinte edhe se duhet të tregohej tepër i kujdesshëm. Prandaj dhe iu përgjigj me buzëqeshje shikimit të shoferit dhe i hoqi i pari sytë.

Kur edhe "Xhipi" i RTSH-së u largua, festa shpërtheu. Njerëzit tani u ndien të lirë të lëviznin, të flisnin, të ngrinin zërin, të këndonin e të qeshnin, po dhe të hanin si të donin, ashtu si po prisnin që kur kishte filluar kjo pasdite e paharrueshme. Nga furra mbërrinin pjatanca të tjera me mish të pjekur dhe shishet bosh të birrës e të rakisë zëvendësoheshin me të tjera.

Edhe grupi folklorik ndryshoi temë:

*Balluket e ballit moj,
Mbi sy të kanë rënë,
Si hëna mbas malit moj,
si hënë e pabërë.*

Të gjithë buzëqeshën të kënaqur e të lumtur. Kreu i grupit hodhi një hap përpara dhe vazhdoi:

*Manushaqet lule,
lulet që këpute
Do t'i bëj varëse për gushë
ditën që do bëneç nuse.*

*Lulet e fustanit moj,
ngjajnë si argjendë
kush t'i ka qëndisur moj
vetë apo jot'ëmë.*

I përsëritën refrenet, pastaj, të kapur për dore e të mbështjellë nga të qeshurat e shtuara edhe nga rakia, e përmbyllën:

*Si do ja bësh djalit moj
Kujto ç'i ke thënë
Te burimi i zallit moj
Shtegun ta ka zënë.*

*Zogjtë nëpër fleta moj
ëmbël cicërojnë
Me forcat e veta moj
Foletë i ndërtojnë.*

Sapo mbaronte një këngë të vjetërit kërkonin një tjetër. Vazhduan kështu dhe nuk i vunë re të rinjtë e shpërndarë

NATA E TË MUNDURVE

në qoshen e kundërt të sallës apo në oborr. Edhe Irma ishte jashtë, rrethuar nga shoqet e saj. Nata ishte e errët, por më në fund qielli ishte hapur. Dita e nesërme, një ditë e diel dhjetori, do të ishte e kthjellët dhe e freskët. Besniku po rrinte mbi një mur të ulët, pranë një shatërvani. Vajzat ishin diku jo larg tij.

Na na na

Na nananananananana...

Ishte Irma ajo që filloi e para të këndonte. Besniku, sapo e dalloj melodinë, u tremb. I vinte të kërcente përpjetë nga ai mur e t'ia vinte dorën te goja. Por, nuk e bëri. Vështroi përreth dhe vërejti i lehtësuar se askush nuk e kishte dëgjuar atë këngë të çuditshme.

...nannanannanà! Nannanannanà!

Ne do shkojm', ne do shkojm' në Azotik

Shkojm' në Azotik, shkojm' në Azotik....

Lëvizi dhe vështroi Irmën me sytë e shqyer. Lëvizi dhe ajo, buzagaz. Ndihej e lirë. I ati ishte zhdukur me ata të televizionit. E ëma ishte futur mes grupit folklorik, duke kënduar me sa i hante fyti këngët e rinisë së saj, me gojën pa dhëmbë, duke përplasur duart në prehër.

Shoqet gjetën një shkak dhe u larguan të gjitha. Besniku i shkoi pranë.

- Ku e ke mësuar këtë këngë? - e pyeti me zë të ulët.

- E kam dëgjuar nga vajzat e Tiranës, kur shkuam ekskursion në Fier, të vizitonim fabrikën e superfosfatit.

- Dhe a e di nga vjen kjo këngë?

- Nga Tirana!

Besniku u ngrit në këmbë dhe ia bëri me shenjë ta ndiqte pas. Ecën drejt shtegut të fshatit. Zërat dhe rrëmuja po dobësoheshin dalëngadalë pas tyre.

- *We all live in a yellow submarine, yellow submarine, yellow submarine...* - i këndoi ai, pa e vështuar, gjithnjë duke ecur krah saj, i emocionuar.

- Të pëlqen? - e pyeti.

Irma pohoi me kokë.

- Është këngë angleze. *Obladi oblada, life goes on bra...* Grupi quhet "Bitëlls".

- Ahhh, prandaj qeshnin aq shumë. Sepse donin që ta mësonim dhe ta këndonim. Janë tallur me ne, ato tiranaset. Edhe unë di ca këngë të huaja! Por jo angleze, se nuk më pëlqejnë. Italiane.

- Vërtet? - e pyeti Besniku. Tani ishin larguar mjaft nga oborri. Iu ngjitën kodrinës, përgjatë shtegut të gërryer nga shirat dhe herë pas here ai e mbante kur rrëshqiste për shkak të gurëve.

Irma ndaloi, duke thyer gjunjët e duke varur poshtë krahët dhe filloi:

*Nessuno mi può giudicare, nemmeno tu
Lo so che ho sbagliato una volta e non sbaglio più
Dovresti pensare a me
e stare più attento a te
C'è già tanta gente che
ce l'ha su con me,
chi lo saaaa perché?*

Besniku vështroi përsëri përreth. Pylly ishte i heshtur, vetëm ndonjë shpërthim të qeshure dëgjohej nga larg. E mori për dore dhe u ngjitën me vrap edhe ca, drejt një pishe, në këmbë të së cilës ishte një shtrat me gurë të vegjël dhe të bardhë, të lëmuar sa dukeshin të butë, ku Besniku kishte ëndërruar shumë herë ta sillte.

Nuk folën asnjë fjalë. Të dy nuk kishin nevojë të shpjegonin, të rrëfenin, të pyesnin.

Një uturimë motori u dëgjua deri aty. Besniku ndezi çakmakun dhe pa orën e dorës, ishte dhjetë e gjysmë.

- Më në fund erdhën. Tani do ta mbajnë koncertin? Sikur t'i dalim përballë armikut me këtë farë përpikërie, jemi të humbur...

- Kush janë? - pyeti Irma, duke u ngjeshur pas gjoksit të tij dhe duke e përqaftuar.

- Është Banda Muzikore e Marinës. Duhet të vinin më gjashtë, për të ekzekutuar himnin përpara ardhjes së zëvendësministrit. Dhe shiko kur vijnë... E çfarë kanë ndër mend të bëjnë tani ?

Në buzë të kodrinës, aty ku fillonte shtegu, kishin ndaluar dy kamionë të mëdhenj. Muzikantët zbritën, vërshuan në oborr dhe ia nisën menjëherë melodive popullore dhe valseve. Festa, që po zbutej, u ringjall përsëri. Dhe askujt nuk i ranë në sy dhjetë burrat me kostume civile, që dolën pa u ndier nga karroceritë e po atyre kamionëve dhe u shpërndanë gjithandej.

Nuk i shpëtuan syrit të Hamitit, gjysmë i fshehur pas një kaçubeje majë kodrinës, e cila ishte dhe pika e tij mbikëqyrëse për atë zonë. I kishte dëgjuar këngët dhe fjalët e dashurisë së dy të rinjve, pëshpërimat dhe premtimet e tyre dhe e kuptoi se policin e kishte të humbur përgjithmonë. *I padisiplinuar ishte që më parë... po tani nuk do duket më në zyrë...*, mendoi Hamiti dhe përfytyroi ndëshkimet dhe qortimet e rrepta që ta detyronin të zbatonte detyrat, por nuk arrinte të formulonte frazat, se i davariteshin përnjëherësh... *lum ai...* I pa edhe dritat e kamionëve, në rrugën gjarpëruese në errësirën në fund të luginës. Po e ngjisnin ngadalë. Në fillim nuk e pati të lehtë t'i numëronte, pastaj, me pak më shumë vëmendje, ia doli mbanë, katër kamionë. I pa të ndalonin në udhëkryqin e Bolenës, pastaj rimorën rrugën dhe pa se dy nga kamionët vazhduan rrugën drejt qendrës së fshatit, ndërsa dy të tjerët u kthyen drejt pllajës, në fund të së cilës, buzë përroit, ishte shtëpia e Alushit.

Hamiti pa gjithçka. Dhe u tmerrua nga ajo që pa.

Karvani shfryu dhe ndaloi. Katër kamionët, njëri pas tjetrit, qëndruan përpara bujtinës. Për habi, nata ishte mbushur e gjitha me yje. Shoferët zbritën, pinë pak ujë te çezma e rrugës dhe çmpinë këmbët. Nga një dritare e lokalit dikush lëvizi pak perden dhe pa dy kamionë ushtarakë, një fuoristradë dhe një furgon. Oborri u mbush me ushtarë me tromba e tambure hedhur me rrip supeve. “Po shkojnë në festë”, mendoi personi te dritarja dhe u pendua që nuk kishte shkuar atë natë në Vranisht. Tha me vete se mund ta kishte mbyllur lokalin, aq më tepër që atë mbrëmje nuk kishte shkelur këmbë njeriu e as do të shkelte më pas, as pijanecët e tij të zakonshëm. I vinte ta mbyllte me të shpejtë dhe t’u kërkonte ta shpinin deri atje: në furgon kishte vende bosh. Nisi të bëhej gati instinktivisht, por befas ndali në vend. Një burrë, që sapo zbriti nga furgoni, filloi, me të vetmen dorë që kishte, të jepte e merrte me paketën e cigareve. Përgjegjësi i lokalit e shikoi dhe mbylli menjëherë perden, duke lënë vetëm një të çarë të vogël. Tanimë nuk po vështrohte, tani po përgjonte, pa e kuptuar dhe vetë. Në atë kohë në Shqipëri ishte mprehur nuhatja për disa gjëra, të cilave më mirë t’u rrije larg. Shoferët e fuoristradës dhe të furgonit u bashkuan me njeriun me një dorë. Katër shoferët e kamionëve rrinin mënjanë, me njëri-tjetrin. Ndërsa ushtarët u shpërndanë nëpër oborr, u ulën mbi pragje muresh dhe te stoli përpara lokalit, dikush nisi dhe të bënte prova me trombë, për të ngrohur gishtërinjtë, ndokush tjetër u mbështet te parmaku

i urës për të kundruar vezullimin e lumit teksa rridhte nën krahët e mullirit. Dhjetë burra të tjerë, të zbritur dhe ata nga kamionët, po vinin vërdallë në rrugë.

Befas personi që dukej si i pari i tyre u shkëput nga grupi, hodhi bishtin e cigares në rrëpirë dhe lëshoi një fishkëllimë, duke ecur kokulur drejt furgonit, me dorën e vetme dhe krahun e cinguar rrasur në xhepat e kapotës. Grupet u ndanë, motorët u ndezën përsëri dhe fenerët e makinave ndriçuan oborrin. Kamionët manovruan dhe i pari në radhë hodhi fashën e dritës mbi rrugën e bardhë mes pllajës, e cila ngushtohej dalëngadalë, derisa shndërrohej në një grykë të ngushtë. Përgjegjësi i lokalit e lëshoi perden dhe u largua prej andej. Me siguri po shkonin në Vranisht, por në skenën që sapo u zhvillua para dritares kishte një zyrtësi që të kallte datën. Po shkonin në një festë, por në lëvizjet e tyre nuk kishte asgjë prej feste. Ushtarët ishin lëshuar të lodhur mbi pragjet e mureve dhe mbi stolat, si t'i kishin nisur me zor në atë udhëtim. Dihet, ushtarët e bëjnë çdo gjë pa dëshirë, por përgjegjësi i lokalit nuk dëgjoi zërat e tyre të ngjirur apo shakatë e zakonshme, kur u jepet urdhri: “Qetësohu!” Asgjë. Vetëm koka të ulura, cigare të ndezura dhe ato notat pa shpirt që ngriheshin e uleshin. Pastaj, ai personi, që vëzhgonte paprerë përreth, me gjeste nervoze, i cili u ngjit i fundit në kamion. Dhe, sikur të mos mjaftonte, ai u kthye dhe vështroi disa sekonda lokalin. Përgjegjësi, nga ana tjetër e xhamit, mendoi se u zbulua dhe ai çast iu duk tepër i gjatë. Më në fund edhe ai u fut në furgon e makinat u larguan.

Ushtari i fundit u hodh brenda dhe u ul edhe tenda e dytë. Djemtë e rinj i zbatonin urdhrat pikë për pikë. “Me ushtrinë punohet gjithnjë me kënaqësi”, mendoi Idrizi. U kthye padashur nga ndërtesa e ulët pas shpinës së tij. Nga dritaret nuk dukej asnjë fije dritë. E vështroi vetëm një çast, pastaj kapi dorezën e derës dhe u fut në furgon, ku zuri vend në ndenjësën e pasme. Një ndriçim i lehtë e ndihmoi të shihte akrepat e orës: ishte tetë e mbrëmjes, ishin në orar.

Ndodheshin pesë kilometra larg Mavrovës, pra krejt në fillim të luginës së Shushicës. Si ishte vendosur, shoferët e bënin me turne, duke ngarë edhe dy kamionët e Marinës, ndonëse kishin ngarë më pak se të gjithë. Dy automjetet ishin nisur në të vërtetë nga Akademia e Vlorës dhe kishin pritur pjesën tjetër të kolonës në një shesh në periferi të qytetit. Idrizi i kishte kërkuar dy kamionët e bandës ushtarake, që fuoristrada dhe furgoni të mos binin në sy: muzikantët do të jepnin koncert në Vranisht dhe kështu prania e dy kamionëve të tjerë gjatë të vetmes rrugë të luginës nuk do të viheshin re. Në festë, në sheshin përpara Shtëpisë së Kulturës, do të shfaqeshin vetëm dy kamionë, por, kush do ta kuptonte?

Idrizit rruga iu duk edhe më e keqe nga sa ia kishte përshkruar një mik pak kohë më parë. Pellgjet me ujë, të mbetura nga përmbytja e një nate më parë, fshihnin gropa e kanale të thella dhe kamionët luhateshin sa në njërën anë në tjetrën, ndërsa njerëzit përpiqeshin të mos përplasnin kokat pas shufrave të hekurta të kamionëve. Përfytyroi mallkimet që ushtarakët e bandës muzikore i bënë komandantit të tyre dhe atij vetë, që po i shpinin te një koncert nga më të lodhshmit. Pothuajse u pendua që ia kishte kërkuar këtë gjë Kadriut. Gjithçka që do të ndodhte atë ditë duhet të dukej sa më normale të ishte e mundur, që të harrohej dhe më lehtë. Në këtë çështje, disa prej tyre, shumë të paktë, ishin të detyruar të harronin ose, gjithsesi, të heshtnin, sepse i tillë ishte urdhri; kujtesa e gjithë të tjerëve, aktorë apo figurantë të asaj vënieje në skenë, duhej të boshatisej në mënyrë të natyrshme. Idrizi e kishte organizuar gjithçka me përpjekjen për t'i bërë gjërat të dukeshin të besueshme dhe të rregullta. Por, ndonjë mospërputhje e vogël, ndonjë veprim i çuditshëm në atë që po ndodhte, edhe shfaqej aty-këtu. Dhe ai e dinte se si këto anomali, sado të vogla të ishin, shpesh u mbeteshin në mendje njerëzve. Prandaj duhet të ishin sa më të pakta dhe të parëndësishme, që askush të mos

bënte lidhjen mes tyre. Kështu niveli i riskut mbetej i ulët dhe, megjithëse ato gjëra ishin vënë re, do të harroheshin nga normaliteti i gjithçkaje tjetër. Por, thellë-thellë ishte dhe i bindur, se e gjithë banda muzikore vështirë se do të mund ta harronte këtë udhëtim kaq të çuditshëm, qoftë edhe për orarin jo të zakonshëm kur duhej dhënë koncerti, në një fshat në fund të një lugine, në një natë dhjetori...

Të tilla mospërputhje të vogla e të pashpjegueshme në një çast të dhënë mund ta hidhnin në erë çështjen. Sigurisht, vriste mendjen Idrizi, duke i ngulur sytë zhavorrit pas kurrizit të dy shoferëve, ai që pikaste diçka, do ta mbante për vete. Sa më i dukshëm të ishte dyshimi, aq më e thellë do të ishte heshtja. Heshtja është si stuko, që mund të mbyllë fort çdo të çarë. Informacionet që rrjedhin për shkak të gabimeve në organizim, për një thes të mbyllur keq, për një orar të ndryshuar ose për një vonesë në takim, do të bllokoheshin nga pengesa e natyrshme e heshtjes së ndier brenda vetes tashmë të çdo shqiptar, gati si një rregull moral. Zakoni për të mos folur ishte një sjellje e re, që u shtoej shumë rregullave të tjera të trashëguara nga popullsia. Por, as kjo nuk duhej shpërdoruar, pavarësisht se prodhohej nga një aparat me forcë mbinjerëzore. Idrizi ishte stërvitur të mos përfitonte. Prandaj ai kujdesej për çdo hollësi të mundshme e të përfytyrueshme, kur i ngarkohej të zbatonte një detyrë të fshehtë, sado e thjeshtë të ishte. Të tjerët nuk duhet ta dinin: kjo ishte urdhëresa e tij. Dhe e mbulonte me errësi të çfarëdo që kryente, punonte në një mënyrë tejet të hollësishme për të ulur në minimum dyshimet.

Dhe tani, ndërsa makinat udhëtonin, ai kaloi në mendje pikë për pikë gjithë sa kishte ndodhur që nga çasti i nisjes.

Në orën një, sipas kërkesës së tij, komandanti i regjimentit kishte sjellë dymbëdhjetë shoferët të rreshtuar përpara garazhit. Kur e panë të vinte, morën qëndrim gatitu, në radhë pranë njëri-tjetrit. Idrizi ndaloi e i pa të gjithë në fytyrë, ndonëse vëmendjen kryesore ia kushtoi dyshes së tretë. Nuk donte persona tepër të zgjuar, i urrente ata që u

dukej vetja të mprehtë. Ata të dy nuk kishin sy shumë të gjallë dhe kjo i pëlqeu.

Nën sqetull mbante një dosje me fletë brenda dhe, pasi kapi dorezën e derës së madhe rrëshqitëse, e tërhoqi me gjithë fuqinë. Drita përmbysi garazhin e stërmadh.

- Na duhet të bëjmë disa dorëzime në disa reparte. Municione. Armë. Janë të futura të gjitha në thasë, pas ndenjësive të këtyre automjeteve. Nuk duhet t'i hapni e t'i kontrolloni. Ai që do ta bëjë, do të pendohet keq. Aty ka municione të reja për t'u eksperimentuar. Bëni vetëm atë që ju them unë. Asgjë më shumë. Çojini në destinacion këto fuoristrada dhe ndiqni saktë itinerarin e shënuar në fletë. Qartë? Atëherë, ju të dy do të jeni me "Gazin" e parë, ju aty... do të shkoni këtu. - Dy ushtarakët e parë nxituan e dolën përpara dhe Idrizi u dha fletën e parë. - Nisuni! - dhe ata vrapuan drejt "Xhipit" të treguar. Idrizi vazhdoi të thërriste:

- Treshi dhe katra, te "Gazi" i dytë... - dhe, ndërsa fuoristrada e parë po ecte mbrapsht, e dyta po ndizej. Shoferët, dy e nga dy i dilnin përpara, merrnin fletën me destinacionin e caktuar dhe niseshin.

- Pesa dhe gjashta... - dhe kështu me radhë, deri te çifti i fundit i shoferëve. "Gazet" u dërguan të dorëzonin thasët në gjashtë reparte të ushtrisë, në gjashtë rrethe të ndryshme, në Elbasan, në Lezhë, në Peshkopi, në Burrel dhe në Ndroq. Njëra fuoristradë, e treta, u nis drejt Armatës së Dytë në Durrës. Në çdo fletë, qëllimi dhe itinerari i secilit automjet: Idrizi i kishte caktuar destinacionet dhe rrugët, në mënyrë që secili nga gjashtë "Xhipat" të merrte një drejtim të vetin e të udhëtonte vetëm.

Pasi u nis edhe automjeti i fundit, ai ndezi qetësisht një cigare e i erdhi rrotull oborrit, pastaj shkoi deri te dalja e kazermës, kontrolloi pikën e kontrollit, ku ishte roja dhe eci deri te muri i lartë i jashtëm i bazës. Pas qoshes, përgjatë krahut të kundërt, ishte një furgon i gjelbër. Kur personi që ishte brenda e pa të avitej, e ndezi.

- Për në Durrës, - i tha Idrizi.

Ndoshta e teprova ca, mendoj, teksa autokolona vazhdonte të merrte kthesat e panumërta në llum e baltë, mes gropave e rrëkeve me ujë. Me këtë komedinë e gjashtë "Xhipave" të njëllojta dërguar nëpër Shqipëri... Edhe kjo banda muzikore e plasur në atë fshat dreqi, me rrezikun se, po të shkojë diçka keq, duhet të shoh se si t'ua mbyll gojën dyzet vetave... Por, e bindi veten se kishte vepruar mirë, se nuk ishte pasur tjetër rrugëdalje, sepse dhe ky mision nuk i ngjante asnjë misioni tjetër të kryer prej tij deri tani. Ishte, pa asnjë dyshim, detyra e tij më delikate dhe me përgjegjësinë më të madhe. I kishte ndodhur dhe më parë të nxirrte nga shtëpia, në mes të natës, ministra e anëtarë të Komitetit Qendror dhe të shpinte në burg apo t'i shoqëronte deri në kufi; në të shkuarën i ishte kërkuar të organizonte shpërnguljen e familjeve të tëra në fshatra të largët, por përherë ingranazhet e makinerisë ishin vënë qetësisht në lëvizje, me renditjen e zakonshme të veprimeve, urdhrave, zhvendosjeve, inspektimit, ndjekjes; me pastrimin e zakonshëm të kamionëve dhe të makinave një mbrëmje përpara operacionit, të korridoreve që do të përshkoheshin, të qelive, të zyrave, thuajse si një formë respekti e aparatit ndaj ish-të-fuqishmit. Në fund të fundit, aparati, pra dhomat e tij të sigurisë, dhomat e marrjes në pyetje, hartat e kalimeve gjysmë të errëta, rojat, policët që hynin me forcë në shtëpi, ata që drejtonin automjetet, vetëm në këto raste binin në kontakt me personat ende me aurën e pushtetit. Ishte një mënyrë, ajo e Sigurimit, që nuk i fshihej vetëm popullatës. Ish-ministri dhe ministri ende në detyrë nuk e njihnin aspak dhe e zbulonin vetëm në këto rrethana, ndonëse kishin qenë të rëndësishëm në Parti e në qeveri. Aparati synonte të shfaqej mirë tek ta, të tregonte aftësinë dhe korrektesën e fituar falë kujdesit të Partisë, pra, jo drejtpërdrejt, po edhe drejtpërdrejt, edhe falë meritës së tyre, të vetë këtyre të ftuarve të rinj. Dhe ishin vetë punonjësit e Sigurimit dëshmitarët e këtyre çasteve të veçanta në të cilat,

në një pikë të pandashme, sintetizohej e gjithë historia: sytë e shqyer të shokut drejtor, habia e tij e pamatë, ndjesia e boshllëkut, e fundit, djersa e ftohtë, era e frikës, urina pa komandë, këmbët që nuk mbanin, çoroditja, me pizhame, në shtëpitë, të cilat prej atij çasti nuk ishin më të tyret. Si dhe vetë jeta. Ta ndalje e ta kapje atë çast ishte privilegj i pak ekipeve të aparatit, të elitës. Disa, prej njëfarë turpi ose droje, ulnin sytë, të tjerë nuk humbitnin asgjë nga skena që po shihnin, dikush për cinizëm, dikush sepse e quante të vyer dhe se do ta fyente sikur të mos e shihte, si të bënte një sakrilegj. Të tjerë thjesht shijonin çastin kur drejtori i paprekshëm ndryshonte status dhe fytyrë, për t'u bërë si ata, madje më pak se ata; shikonin fuqinë dhe sigurinë e tij të shkërmoqej përdhe, në sallon, përpara derës së hyrjes ende gjysmë të hapur prej nga dëgjohej zhurma e një motori të ndezur makine.

Në një rast të tillë aparati hynte në shtëpitë e tyre, i përmbyste, hidhte përtokë veshjet intime, shtretërit, bibliotekat, hapte portofolat, mblidhte çorapet e grave. Dhe, ish-të pushtetshmit, nga ana e tyre, hynin në mjediset e aparatit. Të paktën t'i gjenin të pastra, nëse jo mikpritëse.

Pra, një mekanizëm i njohur, i rregullt, i përbërë nga ingranazhe që aktivizoheshin vazhdimisht, që përshkonin rrugën e tyre dhe aktivizonin të tjera, kështu, pa trauma dhe shqetësime, deri në përmbushjen e operacionit.

Por, kësaj radhe shefat e tij kishin treguar nervozizëm dhe shqetësim të tillë, të panjohur deri tani nga Idrizi. Dhe, për herë të parë, ministri i Brendshëm ishte marrë me këtë çështje nga fillimi deri në fund. Kjo mjaftoi që Idrizit t'i ndizej llamba. Ministri nuk donte ndërmjetës dhe i kërkoi që edhe ai të përfshinte sa më pak njerëz. Çështja ishte shumë e mprehtë dhe nuk duheshin lënë gjurmë, ose sa më të pakta. Për këtë arsye, Idrizi, nga ana e tij nuk ia besoi punën një grupi njerëzish, sado të ngushtë e të besuar. Nuk donte të rrezikonte: gjithsesi, do të ishin tre ose katër persona që do t'i njihnin çdo hollësi të misionit dhe ai kishte mësuar të

mos i zinte besë plotësisht askujt. Për këtë arsye, duke parë kërkesat e skajshme të fshehtësisë, vendosi të ndryshonte rrënjësisht metodën: e ndau operacionin në disa segmente, duke futur në çdo fazë një grup të ndryshëm njerëzish. I shmangu kontaktet mes tyre, asnjë pasazh me dëshmitarë; në mes, midis një skuadre dhe një tjetre, do të ishte ai. E studioi mirë e mirë çdo segment, që të vepronin njëkohësisht e të mos dallohej njëri “më interesant” se tjetri, thjesht për t’i hutuar, për të përzier letrat, për të çorientuar ndonjë kokë të rrëmbyer apo ndonjë spiun. Kështu i lindi ideja e gjashtë fuoristradave të njëjta, rresht njëra pas tjetrës.

Pastaj Idrizi filloi të mos i duronte dot më netët nëpër *Blllok*, kur dилte për kontroll, raportet që duhet të përpilonte, patrullimin rreth ambasadave të huaja, vetë patrullat, dhjetëra e dhjetëra denoncimet, gra që denonconin burrat, burra që denonconin gratë me shpresë se do të shpëtonin prej tyre. I urrente ato dosje, por më delikatet prej tyre mbërrinin përherë tek tavolina e tij, sepse lidheshin me zyrtarë, drejtorë fabrikash, shkrimtarë, artistë, njerëz të njohur. Idrizi dëshironte t’i hidhte pas të gjitha ato. Ai dëshironte të bënte karrierë dhe besonte se kishte gjithë të drejtën e botës. Prandaj dhe donte që ky të ishte operacioni i fundit i tij. Por, nuk mjaftonte të ishte kushëri i Mehmetit, Kryeministrit. Sikur të bënte ndonjë gabim, nëse e zhgënjente ose thjesht të mos përmbushte pritshmëritë, Mehmeti nuk do të harxhonte asnjë fjalë për të, përkundrazi, do ta lëshonte. Dhe Kadriu do ta degdiste në ndonjë kazermë në male. Ata kërkonin maksimumin në mbylljen e çështjes së gjeneralëve puçistë. Dhe do të jepte maksimumin.

Gjashtë fuoristradat u shpërndanë nëpër Shqipëri, secila në drejtimin e saj. Ajo me “ngarkesën” u nis drejt Durrësit. Nga të gjitha këto lëvizje shoferi i furgonit të fshehur pas murit të kazermës nuk pa asgjë. Ai ishte transferuar prej pak kohësh në drejtorinë e Operacioneve Speciale të ministrisë dhe donte të bënte figurë sa më të mirë. Për këtë arsye e shkeli gazin sa mundi, duke i rënë borisë për të larguar

njerëzit që ecnin rrugës, me biçikleta, me karroca dhe tufat e bagëtive që ishin jashtë Tiranës endeshin anash tij. Pas disa kilometrash Idrizi e dalloj “Xhipin” në largësi. Edhe dy ushtarët ecnin shpejt, *duan të kthehen sa më herët në shtëpi*, mendoj Idrizi, *ose nuk duan ta kenë gjatë eksplozivin poshtë vetes*. Por furgoni ishte më i shpejtë dhe gati po i arrinte, prandaj Idrizi herë pas here i thoshte të ngadalësonte nga pak.

- Të pickoi grerëza? Ec më ngadalë.

Po aq herë, për të mos humbur nga sytë fuoristradën, i duhej ta nxiste të përshpejtonte.

- Po tani? Të zuri gjumi? Si e ke punën, ose e nis me të katra furgonin, ose ecën sikur ke dalë shëtitje. Jepi!

Shoferi filloi të djersinte. I kishin thënë se Idrizi ishte shef i vështirë, por nuk e kishte marrë me mend që do të ishte një provë kaq e rëndë ta shpinte deri në Durrës. Edhe për Idrizin nuk ishte e lehtë të ndiqte fuoristradën në largësinë e duhur, pa e kuptuar as ushtarët e as shoferi i tij.

“Xhipi” në njëfarë pike u kthye djathtas dhe për Idrizin ai ishte një moment për t’ia lënë dorën e lirë shoferit në timon.

- Forca, jepi, se nuk mundem më! Drejt e në kazermë!

Me bisht të syrit pa se makina tjetër po hynte në një shteg mes fushave.

Itinerari i caktuar për fuoristradën parashikonte një devijim rreth dhjetë kilometra nga qyteti. Në këtë mënyrë ai arrinte përpara në vendmbërritje. E kishte menduar një mijë herë këtë hollësi. Do të thoshte ta humbiste “ngarkesën” nga sytë për dhjetë minuta, jo më shumë, ndoshta dhe më pak, në varësi të shpejtësisë së makinës. Por, ai devijim mbetej zonë e errët, e vetmja gjatë gjithë operacionit, jashtë kontrollit të tij. Dhe kjo e shqetësoi jo pak. Por ata dy ushtarët kishin dhënë provë gjatë gjithë rrugës dhe mund t’u besonte edhe për ato dhjetë kilometra, tha me vete, ndërkohë që i vinte ta fshikullonte me rrip shoferin, që të fluturonte vrik drejt Durrësit.

Arritën në Komandë fiks dhjetë minuta përpara “Xhipit” dhe, sapo ndaluan përpara ndërtesës së oficerëve, Idrizi i dha urdhër shoferit t’i linte çelësat në kuadër, pastaj të nisej më këmbë drejt stacionit e të merrte trenin për Tiranë. Pastaj shkoi te kafeneja, një tavernë në fund të sheshit dhe, siç e kishin lënë, gjeti atje katër persona të Sigurimit, që kishin nja dy orë që prisnin. E priti me ta fuoristradën, me padurim, gati të hidhej në furgon për t’u dalë përpara, sikur ai të mos ishte shfaqur për një çerek ore ose më pak dhe, sapo e pa të kalonte postbllokun, u ngrit nga tryeza dhe hyri në ndërtesë. Nga një dritare vëzhgoi një oficer që i doli përpara “Gazit”, i erdhi rrotull dhe nisi të fliste me dy djemtë. Gjithçka sipas planit, edhe në këtë rast: dy ushtarët e përshëndetën dhe u larguan, do të merrnin autobusin për t’u kthyer në kryeqytet.

Vështroi orën. Ishte tre e pasdites. U kthye në oborr dhe i gjeti personat e Sigurimit brenda në furgon, me motorin e ndezur, ndërsa dy të tjerët në fuoristradë, edhe ajo e ndezur. Kaluan te pika e karburantit, Idrizi përmendi emrin e komandantit të Trupës dhe punonjësi i mbushi serbatorët deri në fund. Pastaj u nisën për në Vlorë.

Idrizi nuk gjeti asnjë cen, asnjë pikë të dobët, e megjithatë nuk arrinte të qetësohej. Nga përfundimi i këtij misioni varej e ardhmja e tij.

Prandaj dhe vazhdonte të ishte i tendosur dhe shihte orën çdo çast. Kolona ecte në errësirë, kalonte shtëpi të shpërndara dhe përshkonte fshatra pa asnjë dritë pas dritareve apo në rrugë. E përgëzoi me mendje organizatën e Partisë, ia kishin dalë mbanë t’i dërgonin të gjithë në Vranisht. Edhe më të zellshëm sesa nevojitej. Po ta kishte ditur, mund të mos e kishte marrë bandën muzikore... por, jo, i duhej dhe ajo, sepse e dinte mirë se si dyshimi dhe frika do ta tensiononin edhe më shumë.

E njihte hartën përmendësh, edhe pak dhe do të arrinte në vendtakim, ora ishte gati dhjetë. E kaluan urën e vogël pas udhëkryqit për në Velçë dhe sapo kaluan Gjormin, kur hasën në një makinë që vinte nga drejtimi i kundërt. Kolona

u shmang anës aq sa munda dhe po ashtu edhe fuoristrada e bardhë që kishin përballë. Kur ajo u ndriçua anash nga fenerët e furgonit, Idrizi lexoi “RTSH”. *Mirë*, e dinte dhe këtë. Kaluan edhe Bratajn. Tani pothuajse po arrinin. Idrizi zgjaste me padurim gjithnjë e më të madh kokën përpara, duke u përpjekur të vështroste rrugën sa më mirë të mundej përmes dritave të makinës. Makinat ecnin ngadalë, duke u luhatur majtas e djathtas për t’iu shmangur gungave dhe gati duke rrëshqitur në të tatëpjetat. Uturima e motorëve përzihej me atë të gurëve të shkelur. Kur shtegu po harkohej në një kthesë, ai mundi të shihte një llambë të ndezur te kabina e kamionit të parë, personi pranë shoferit po shihte hartën ushtarake. Edhe një herë mendoi me vete *ku i solla...*

Furgoni u bllokua disa metra më tej dhe ndaloj edhe fuoristrada, ndërsa dy kamionët vazhduan rrugën dhe pastaj, pas një faqeje shkëmbore u zhdukën. Idrizi nxori elektrikun e dorës nga kapota dhe zbriti. Ndriçoi anën e majtë të rrugës atje ku, në këmbë të një mali, nisej shtegu që ngjitej deri në Bolenë. Takimi ishte caktuar në atë pikë. *Ku është?* Fasha e dritës filloi të dridhej nervoze. Idrizi ecte lart e poshtë, përkulej përpara si për të parë përtej rrezes së dritës së verdhë që hidhte përpara. Asgjë. *Shkoi vaj deri tani, ta marrë dreqi! Gjithçka! Dhe tani, çfarë do të ndodhë?* Po mbytej në zemërim. *Sikur për fajn e këtij maskarai të më degdisin në fund të Shqipërisë, do ta marr me vete, atë dhe gjithë racën e tij!* U përбетua dhe pështyu përtokë pështymën, që iu duk helm. Papritmas nga pylli u dëgjua një fërshëllimë dhe menjëherë më pas një zhurmërimë guriçkash që binin poshtë rrugës. Elektri i dorës nuk brodhi më me tërbim përmbi pemët, shkëmbinjtë, shkurret. Ndriçoi një burrë që po zbriste me nxitim.

- Sa shkova të bëja ujët e hollë. Jam Alush M. Ejani me mua.

25

Vranisht, 14 nëntor 1982. E diel.

Alushi qëndroi i heshtur gjithë ditën, edhe me Besnikun, me të cilin shkoi të punonte në fushë. Ishte i ngrysur. I zbehtë. Si i sëmurë. Kur po hanin drekë dhe Irma e pyeti a ndihej mirë, iu përgjigj thujse me bezdi se nuk kishte gjë. Por, dukej se mendja i rrinte tjetërkund. Nuk i përgëzoi as Irmën me të shopen që e kishin shtruar aq mirë tryezën e madhe, për drekën e së dielës.

Pasi mbaruan së ngrëni, Besniku iu ul pranë, në divanin afër oxhakut. Kishte me vete pakon e letrave dhe filloi t'i përziehte. Alushi ishte lidhur fort me të; në të vërtetë gjithnjë i kishte pëlqyer, edhe më parë se t'i vinte në shtëpi e t'i kërkonte dorën e Irmës.

Atë të diel Alushi nuk lëvizte vendit, po rrinte ulur si i ngurosur. Në fytyrë nuk i ndehej buzëqeshja e zakonshme dhe nuk u përkul për ta afruar tek të dy tryezën e ulët. Besniku vazhdoi të përziehte letrat, pastaj ndaloi dhe e vështroi. Alushi ngriti sytë. Dhëndri nuk foli, por shtrëngoi buzët dhe më shumë, hapi pëllëmbët e duarve ku kishte letrat dhe u tërhoq pak prapa, si të donte të thoshte: “As edhe një lojë?”, dhe duke shprehur shqetësim e gatishmëri për të ndihmuar në çdo rast, çfarëdo që të ndodhte.

Alushi pohoi me kokë dhe mori letrat. Me fytyrën e ngrysur dhe me mendimet që e gërryenin së brendshmi. Dhe, në fund, kur, në perëndim të diellit Irma, Besniku dhe vajzat u larguan ai vendosi. Mori letër e penë, u ul në krye të tryezës dhe shkroi:

I dashur shoku Enver...

Shqetësimi i Alushit kishte filluar një muaj më parë. Askush nuk e kuptonte arsyen, as e gjora grua, e sflitur nga punët e nga lodhja, por as Irma, syrit të së cilës nuk i shpëtonin gjendjet shpirtërore të të atit. I kishte ndodhur papritur, ndërkohë që burrë e grua po drekonin.

- Po hanim, unë po i bëja gati dhe kosin. Dhe çfarë më zënë veshët? Ai kollitet, pastaj e zënë gulçet dhe gati sa nuk mbytet, se i shkoi keq supa, - i tregoi Irmës e ëma.

- I thërrisja: Alush! Alush... Se u bë mavi në fytyrë. Oh, o Zot... Alush! Alush! Dhe e godisja në kurriz. Ai u palos e ra përdhe! E kë të thërrisja unë, prej këndeje, që nuk më dëgjon njeri? Vura duart në kokë! Atëherë, - këtu e moshuara filloi të qeshte, - atëherë e godita dhe më fort në shpinë, po aq fort sa e hodha në tokë. Dhe i kaloi. Mbushi kraharonin me frymë dhe u ul në karrige. E mbytën djersët. Dhe a e di se çfarë bëri, ky kaqoli, yt atë, kur i dola nga përpara, ta shihja si ishte? Më shtyu tutje e doli në kopsht. Prej asaj dite nuk është më ai i pari. Thuamë ti se çfarë ka ndodhur. Do t'i ketë hyrë ndonjë krimb në tru...

Gruaja ishte e dëshpëruar, por në rrëfimin e saj mungonte diçka. Mungonte radioja, që ndizej çdo ditë në orën e drekës. Dhe së cilës ajo nuk i kushtonte kurrë vëmendje.

“Njoftim i Komitetit Qendror të Partisë së Punës së Shqipërisë”, tha radioja në një çast.

Alushi ndaloi dhe vuri veshin.

“Komunistë, kooperativistë, punëtorë, ushtarë, kuadro, burra dhe gra të Shqipërisë socialiste, është zbuluar një komplot i ri kundër atdheut tonë të dashur, komplot që u shkatërrua. Edhe kësaj radhe gjarpri që kishte ngritur folenë në gjirin e që ishte në shërbim të armikut u diktua dhe së shpejti do të ndëshkohet sipas vendimit të drejtësisë së popullit. Me një vendim unanim të Komitetit Qendror, renegatët Kadri Hazbiu dhe Feçor Shehu u përjashtuan nga

Komiteti Qendror dhe nga Partia dhe do të shkarkohen nga çdo detyrë shtetërore. Të dy tradhtarët ishin në shërbim të armiqve të jashtëm dhe grupeve renegate të të arratisurve, të cilët komplotonin për përmbysjen e rendit socialist të vendosur në Shqipëri...”

Alushi nuk kuptoi më asgjë. I ra të fikët. Luga e supës mbetur në gojë i zbriti poshtë keqas dhe gati sa s’e mbyti.

Kështu filloi ndryshimi i Alushit. Kur erdhi në vete, pa e kuptuar nisi të bënte ecejake, me sytë e shqyer, përmbi varr, ashtu si ishte mësuar ta quante me vete atë një metër katror në oborrin e tij. Vështronte tokën, para këmbëve, pastaj pak më tej, pas shkëmbit. Kaloi dorën mbi flokë dhe i pa se ishin qull në djersë. Kullonin. U tremb, iu duk se po çmendej. Përse ishte ngatërruar në këtë histori, ai, një fshatar i thjeshtë, me jetë të panjohur, i humbur në një fshat të mjerë të Shqipërisë? Përse t’i ndodhte pikërisht atij? Pse kishte qenë aq budalla? Ata njerëz kalojnë nga parajsa në ferr dhe tërheqin dhe të tjerët pas vetes.

Mendoj sa e sa herë radioja dhe gazeta kishin sjellë deri në Vranisht lajme të burgosjeve, arrestimeve, shkatërrime të njerëzve shumë të njohur. Deri pak muaj më parë i shihte në fotografi te “Zëri i Popullit”, duke lexuar një fjalim në tribunë a duke i shtrënguar dorën Enver Hoxhës, pastaj asgjë më, por ai nuk u kushtonte rëndësi. Pastaj vinte lajmi nga Komiteti Qendror, “*Aha, ja përse ishte zhdukur...*” Edhe në kooperativën e Vranishtit ishin zhvilluar aktive për të dënuar veprimtarinë armiqësore të grupeve të ndryshme të zbuluara nga Partia. Pastaj, pas debatit dhe fjalimit përfundimtar të sekretarit, të gjithë në shtëpi, për darkë. Të nesërmen, si gjithnjë, përsëri që në agim të punonin në fusha. Gjithçka harrohej. As në thashethemet në bar nuk hapej gojë, për kujdes, por edhe sepse Tirana dhe intrigat e saj ishin larg. Ishin gjëra të tjera, për të tjerë njerëz.

Asgjë nga çfarë ndodhte mes atyre njerëzve nuk pengonte, por prekte sadopak ecurinë e jetës së zakonshme të fshatit. Nuk depërtonte dot as në gjendjen shpirtërore të banorëve të tij për të cilët “lufta e klasave”, si e quanin

në Tiranë, ishte një luftë “mes tyre”. Pastaj, nëse binte një ministër, ngrihej një tjetër, a nuk thoshin kështu edhe në Romë? As drithërima, as shqetësimi e as frika nuk i shoqëronte këto lajme. Ndoshta jo vetëm në Vranisht, por në të gjithë Shqipërinë ishte kështu. Edhe në vetë kryeqytetin: Tirana ishte e huaj për *Bllokun* po aq sa dhe një fshat i humbur e i vogël. Vetëm në vendin e lindjes së drejtuesit të rënë në fatkeqësi mund të vihej re ndonjë pasojë ose ishte ndokush që i trembej. Por, ngado, në pjesën tjetër të vendit spastrimi i një ministri apo i një anëtarit të Byrosë Politike nënkuptonte vetëm një emër të hequr nga organigrami dhe nga lajmet e radios, një i fuqishëm, që nuk kishte ardhur kurrë për vizitë në qark apo në ndonjë fabrikë, pra nuk përmendej më, një fytyrë që nuk shfaqej më në fotografitë e ardhshme dhe i zhdukur edhe nga ato të mëparshmet. Një profil i flakur tutje. Asgjë më shumë.

Kështu kishte qenë gjithnjë për Alushin. Dhe pikërisht kjo e trondiste: tani, ndonjë copëz e autokritikës së Kadriut, e betejës së tij për të shpëtuar veten, e proceseve gjyqësore dhe e hetimeve, mund ta flaknin jashtë bllokut dhe ta përplasnin deri te shtëpia e tij. Ose tek ajo e Irmës.

Jo, madje. Kërcënimi vinte nga nëntoka. Alushi u tmerrua aq shumë, sa u largua nga ai varr, nuk e shkeli më me këmbë, siç kishte bërë natyrshëm gjatë gjithë këtyre viteve; u largua disa metra dhe u mbështet te frëngjia shkëmbore e centralit elektrik. Ajo copë toke ishte krejtësisht e shtruar, por ai ishte në gjendje të gjente pikën e saktë ku ata gërmuan atë natë.

E kishte pritur dorëzimin e “pakos” te kryqëzimi për Bolenë. “Pakoja”... Kështu e kishte quajtur Alushi me veten e tij, me po atë term që përdori Kadriu, kur u takuan në ministri dhe i foli për këtë histori të zezë. “Pakoja”. Alushit i kujtohej fare mirë ajo natë. Edhe tensionet e ditës. Fenerët e makinave që i ngjiteshin rrugës. Frika kur pa të afroreshin dy kamionë të mëdhenj ushtarakë, gjithsej katër makina. “Po çfarë dreqin na qenka kjo pako, bomba atomike?”, kishte thënë me vete. As fshikëza e urinës nuk i bëri dot

ballë asaj pamjeje, sa iu desh të nxitonte për t'u liruar pak më sipër shtegut, pas një shkurreje. E dëgjoi aty për herë të parë zërin e Idrizit tek urdhëronte fuoristradën përpara tyre të priste edhe pesë minuta e pastaj të nisej, që dy kamionët e parë të largoheshin edhe ca më shumë. Pastaj vazhduan akoma disa kilometra, pastaj djathtas, në një gjuhë toke të punuar, e shkelur nga rrotat e makinës së kooperativës. Rrugina kthehej e mbaronte te një pllajë e vogël, thuajse pa një fije bari, ku kishin mbirë aty-këtu barëra të egër e të tharë. Alushi i ndaloi përpara se të arrinin te centrali, nja njëzet metra larg shtëpisë. Zbritën dhe, me këpucët zhytur në tokën e punuar nga traktori, që të mos dallohej gropa, i shpuri te vendi.

- Këtu? - e pyeti Idrizi.

- Po, - u përgjigj ai.

Nxorën nga furgoni dy kazma dhe katër kolona. Dhe filluan punën. Edhe Alushi u bashkua me ta. E, ndërsa zhvendoste dheun e gurët, vërejti mënyrën e çuditshme të shefit, që përpiquej të nxirrte një cigare nga paketa. Por, kur Alushi e kuptoi arsyen e shtrembërimeve të çuditshme të këtij personi, u pushtua nga një ndjesi ankthi e neverie bashkë, që iu mblodhën lëmsh në stomak. Vazhdoi të gërmonte.

Pastaj, njëri nga burrat zbriti në gropë dhe prej andej vazhdoi të gërmonte. E bënë me turne: njëri e gërmonte dheun, pastaj dy të tjerë zbrisnin dhe e nxirrnin atë dhe me lopata nga gropa. Vazhduan kështu deri në mesnatë. Pastaj njëri mori një metër dhe mati vendin. Nga brenda gropës ngriti dy gishta drejt Idrizit dhe ai, i mbështetur te një shtyllë e vogël, e preu ajrin me dorën e vetme dhe ky ishte sinjali se mjaftonte me kaq. Dy veta mbetën brenda. Dy të tjerët shkuan te fuoristrada. Ngritën tendën e pasme, tërhoqën deri në tokë një thes, shumë të rëndë, po ta gjykoje nga stërmundimi që u desh për ta zvarritur deri te gropa. Kur arritën aty e lëshuan brenda, ndërsa njerëzit te gropa u munduan ta zbutnin rënien dhe ta vendosnin në njërën anë. Dy personat shkuan përsëri te fuoristrada dhe përsëritën të

njëjtin veprim. Pastaj edhe një herë të tretë. Kështu e zbuloi Alushi se në të vërtetë “pakoja” përbëhej prej tre thasësh kanavace. U mundua të kuptonte se çfarë kishin brenda nga zhurma e rënies në fund të gropës. Nuk ishte hekur, as dru, as ndonjë material tjetër. Iu kujtua kufoma e dashit që ishte mbytur në lumë në fillim të pranverës, sepse e zuri shkrirja e parë e akullit. E kishin marrë bashkë me një punëtor dhe pastaj e kishin hedhur rrëzë një shkëmbi. Ishte e njëjta zhurmë e mbytur.

E mbuluan gropën. Shtruan me lopata të gjitha anët, që dheu të dukej njësoj e pa gunga, si gjithë pjesa tjetër e tokës aty.

- Mirë, shkojmë, - tha doraci. - Çdo gjë tjetër, e qartë? - e pyeti ai Alushin, duke e vështruar drejt në sy.

- Po, e qartë, - iu përgjigj tjetri.

U futën në makina dhe u larguan. Alushit nuk i shkoi as në mendje t’u thoshte ta shoqëronin të paktën deri poshtë në rrugë. Zbriti më këmbë dhe, gjysmë ore më vonë, duke ecur me hap të shpejtë, mbërriti te Vatra e Kulturës. Aty takoi Besnikun, të shqetësuar për mungesën e tij të gjatë. Besniku do ta kuptonte shumë vjet më vonë arsyen përse Alushi ishte zhdukur nga sheshi i Vatrës së Kulturës, përse, si me magji, banda muzikore kishte pushuar së luajturi dhe s’kishte shkuar te kamionët. Dhe përse përpara muzikantëve në kamion kishin hipur policët.

Por, të gjithë këtë Besniku mundi ta rindërtonte me mendje vetëm shumë kohë më vonë.

I dashur shoku Enver...

I dashur? Alushi nuk ishte i bindur se kjo ishte mënyra më e mirë për t’iu drejtuar shokut Enver. “Është shumë sentimentale”, tha me vete dhe hoqi një vijë me laps. Një formulim më i ftohtë iu duk më i saktë.

Sekretarit të Parë të Komitetit Qendror të partisë së Punës të Shqipërisë,

*Shokut Enver Hoxha
Tiranë*

U ndie më mirë. Pjesa e parë, se si duhet t'i drejtohej, u krye. Tani të përpiquej e t'i shpjegonte shokut Enver se çfarë kishte ndodhur në fshatin e Vranishtit atë natë dhjetori të vitit 1975.

Unë, shoku Alush M. nga Vranishti i Vlorës, ju informoj sa më poshtë:

Pak kohë përpara se armiqtë e popullit Beqir Balluku, Petrit Dume dhe Hito Çako të pushkatoheshin, armiku i popullit Kadri Hazbiu më ka thirrur në Tiranë, në Ministrinë e Brendshme, dhe më ka thënë: "E gjen dot përse të kërkova të vije?" Iu përgjigja me të qeshur: "Nuk arrij dot ta marr me mend, edhe sepse punët operative të njëherë e një kohe kanë mbaruar." Ai menjëherë më pyeti: "Mund të na sigurosh një vend të sigurt në Vranisht për të futur thellë në dhe një pako për njëfarë kohe?" I thashë se shtëpia ime ndodhej në periferi të fshatit, në një vend të qetë e të sigurt. Kur erdhi dita, mbërritën katër makina dhe vetëm me dy prej tyre shkuam të kryenim punën që armiku Kadri Hazbiu më kërkoi të bëja. Hapëm gropën dhe ata hodhën aty tre thasë. Pastaj i mbuluam pa lënë asnjë shenjë.

Alushi nuk vendoste t'i tregonte apo jo të gjithë të vërtetën. Do të bënte mirë ndoshta të mos rrëfente të paktën njërën pjesë, atë më kompromentuesen. Fundja, Kadriu i kishte përmendur vetëm një pako. Dhe kjo ishte e vërtetë. Por, nuk ishte e gjitha.

Alushi ndaloi dhe filloi të mendohej. Ishte gushti i vitit 1978. Rreth tridhjetë kilometra prej andej, te lapidari partizan, po zhvillohej një festë për Brigadën e Pestë Sulmuese. Nga Tirana kishte ardhur Kadriu, si përfaqësues i qeverisë. U mbajtën fjalime, u vendosën kurora në emër të Sekretarit të Parë të Partisë dhe nga Kryeministri, pastaj shkuan në kafene, në Gjorm. Alushi nuk ia ndante sytë

Kadriut, për të gjetur momentin e duhur, për t'iu afruar e për t'ia pëshpëritur në vesh atë gjënë. Pa dyshim, ministrin e rrethonin të gjithë. Por, ai vetë, në njëfarë pike, u shkëput dhe doli te veranda e kafenesë, e gjitha nën hijen e një pjergulle të dendur e të freskët. Ishte rasti i shumëpritur. Alushi i shkoi pranë.

- Shoku Kadri, ndoshta e kam kuptuar se për çfarë bëj rojë tek oborri i shtëpisë sime, - i mërmëriti me një pamje të pasigurt.

- Për çfarë? - e pyeti Kadriu, ndoshta i trullosur paksa nga dielli dhe nga rakia që i ishte dashur të pinte.

- Atje janë varrosur eshtrat e gjeneralëve të pushkatuar, - vazhdoi Alushi.

Kadriu papritmas u zgjua nga trallisja. Vuri instinktivisht dorën te goja dhe u pendua përnjëherësh, e hoqi dhe vështroi përreth.

- Jo..., - por, nuk e mbaroi fjalinë dhe nuk ishte nevoja. Hodhi shikimin përtej parmakut. - Çdokush e meriton një varr, Alush, - tha. Qëndruan edhe pak, duke biseduar gjëra pa rëndësi si miq të vjetër, pastaj ministri i Brendshëm u fut në "Mercedesin" e tij të zi me perdet ngjyrë bezhë dhe u kthye në Tiranë.

Në festën e Brigadës së Pestë erdhi armiku Kadri Hazbiu, i cili më porositi të ruaja natë e ditë varrin me eshtrat e tre gjeneralëve armiq dhe më tha se një ditë do të vinin t'i merrnin. Në fillim të këtij viti, armiku Feçor Shehu, zëvendësministër i Brendshëm erdhi në Vlorë dhe kërkoi të më takonte. U takuam te Komiteti Ekzekutiv dhe më tha: "Kam ardhur të marr eshtrat e armiqve të popullit Beqir Balluku, Petrit Dume dhe Hito Çako." I thashë se në atë moment nuk ishte e mundur, sepse nuk kishte punime në bujqësi dhe nuk mund të gërmonim varrin pa rënë në sy. I thashë se do të ishte më mirë të rikthehej në fillim të pranverës. Ra dakord dhe më porositi përsëri të ruaja sa më mirë eshtrat e të ruaja dhe sekretin.

Shoku Enver!

Nga sa tregova deri këtu, pyes veten: tradhtarët Kadri Hazbiu dhe Feçor Shehu, përse kërkonin që ato eshtra të kalbura të mos zhdukeshin? Përse ishin të interesuar që të ishin sa më të sigurtat? Përse donin të vinin e t'i merrnin? Cilat ishin synimet e tyre?

Deri tani, pas tradhtisë së Kadri Hazbiut dhe Feçor Shehut, sekreti është ruajtur. Për këtë arsye vendosa t'ju drejtohem juve personalisht.

Shoku Enver!

Një javë më parë erdha në Tiranë, në Komitet Qendror, për t'ju takuar dhe për t'ju thënë nga afër këto që po ju shkruaj.

Armiaqtë e Partisë dhe të popullit vazhdimisht i duan të keqen atdheut, popullit dhe Partisë sonë të lavdishme, por kanë përplasur gjithnjë kokën pas kështjellës së socializmit mbi Adriatik, mbi muret e së cilës flamuri i Marksit, Engelsit, Leninit dhe Stalinit shpaloset fitimtar në duart e sigurtat të Partisë sonë heroike, të udhëhequr e të drejtuar prej Jush, shoku Enver.

Nga thellësia e zemrës i uroj Partisë dhe Juve, shoku Enver, të jetoni sa më gjatë, sa malet tona.

Me...

Me? Alushi ishte i lodhur. E dinte përmendësh formulën e armiqve që përplasnin kokën pas mureve të kështjellës dhe për siguri e kontrolloi te një numër i vjetër i “Zërit të Popullit”. Por, u mundua derisa e përfundoi atë letër, po aq sa dhe kur e filloi.

Me? Respekt e dashuri internacionaliste... jo. Respekt dhe? Vigjilencë revolucionare... e tepërt. Nder. Madje...

Me shumë nderim e respekt,

Alush M.

Të nesërmen u nis herët për ta shpënë në Vlorë, ku ia dorëzoi punonjësit të postës. Prej atij çasti Alush M. priti

ditë për ditë ardhjen e ndokujt nga Tirana, për të gërmuar, për ta arrestuar apo për ta falënderuar; për ta nxjerrë përpara shokut Enver ose zëvendësit të tij shokut Ramiz, ose para prokurorit.

Në pranverë të vitit 1991 kështjella ra. Dhe, më në fund, ai pushoi së prituri e së dridhuri nga çdo uturimë motori që i afrohej shtëpisë. Befas një ditë dikush erdhi nga Tirana. Por, do të ndodhte shumë vjet më vonë.

26

Tiranë, 18 gusht 2010

- Po ti, si shpëtove?

- Më shpëtoi ai. Kur e kuptova se gjërat po shkonin keq... dhe, kur ndodhte kështu, përfundonin keq edhe ata, si unë... atëherë shkova ta takoja.

- Si e kuptove që gjërat po shkonin keq? Për shkak të asaj makinës së Sigurimit që filloi t'ju ndiqte?

- Për shkak të asaj, por jo vetëm. Për shembull, në periudhën e fundit, kur akoma punoja si shofer, pra rreth mesit të gushtit 1974, shkuam në Durrës. Ministri duhet të merrte pjesë në një takim të madh me të gjithë oficerët tek ish-Pallati Mbretëror. Oborri ishte plot me makina dhe me shoferë. Të gjithë më shmangeshin, më largoheshin, si të kisha leprën. E pata të qartë se çfarë nënkuptonte kjo. E kuptova çfarë po ndodhte. Kështu, disa ditë më vonë shkova dhe takova Idrizin. E njihja. Nuk ishim miq, por njiheshim, shiheshim pothuajse çdo ditë. Ishte njeri korrekt. Mund të thonë çfarë të duan për të, por unë mendoj se ishte njeri korrekt. Ishte i zoti si ushtarak: thuhej se kishte shenjë të pagabueshme kur shtinte me revole apo me mitraloz, dinte të qëllonte me bazukë, të ngiste një tank dhe të gjuante me të, edhe pse kishte vetëm një dorë. Ishte një lloj legjende në mjedisin tonë, kurrë nuk kuptohej nëse gjithë sa tregohej për të ishte e vërtetë apo teprim. Idrizi ishte oficer, ai zbatonte urdhrat. Por, nuk fuste kurrë pjesë nga vetja. Në rastin tim, më ndihmoi. Arrita dhe e takova në një vend veçmas dhe iu luta: “Po unë ç’hyj këtu... çfarë lidhje kam unë?”, i thashë.

Dhe, kur erdhi puna e arrestimeve, ai u tha të vetëve: “Jo Redianin”. E kështu, unë vazhdova të punoj si shofer në ministri. Nuk desha më kurrë të lidhesha pas njerëzve që shoqëroja me makinë. Kurrë më.

- Si u gjetën kufomat, dhjetë vjet më parë?

- Gjithnjë falë tij. Ja si ndodhi... - Rediani nuk shikon më rreth e rrotull, zëri i tij është normal dhe jo më si pëshpërimë.

- Shiko, Idrizi më shpëtoi mua, por nuk e shpëtoi dot veten, - vazhdoi Rediani. - Siç të thashë, ai ishte kushëri i Mehmet Shehut, Kryeministrit. Në fund të vitit 1981 Shehu vrau veten... ose e vranë, duke e fshehur si vetëvrasje, kushedi... i gjetën një pretekst për ta akuzuar, sepse njëri djalë iu fejua me një vajzë të një familjeje ku kishte pasur armiq të popullit, si thuhej atëherë. Një shkak... Pastaj, më 1982, pushkatuan Kadri Hazbiun, që ishte bërë ndërkohë ministër i Mbrojtjes. Qëruan edhe disa ministra të tjerë dhe zëvendësministra. Dhe “grupet e tyre”, që nuk ishin vetëm të fuqishmit, por edhe familjet, kryerorjat, shoferët, sekretarët. E rrasën brenda edhe Idrizin. Bëri nëntë vjet. Doli, si të gjithë, në fillim të vitit 1991, në ditët e fundit të komunizmit. I dhashë mbështetje, me aq sa mundesha. Ai e kishte paguar fajn e tij. Faji i tij... Për vite me radhë e urdhëronin t’i bënte ai punët e pista, ky ishte faji i tij. Por, ndiente një si njollë përsipër, thuajse pikërisht tek ai të përqendroheshin fajet e të gjithë regjimit dhe donte vetëm të zhdukej. Po të mundte, do të bëhej i padukshëm. Shtëpinë e tij ua kishin dhënë njerëzve të tjerë. Por, kjo u kishte ndodhur të gjithë të burgosurve politikë. Ndërsa gjithë të tjerët dëgjuan edhe një fjalë të mirë e një mbështetje sado të paktë nga qeveria e re, Idrizi dhe ata si ai u desh të fshiheshin, për ta nuk kishte asgjë. Dhe ndoshta ishte dhe e rrezikshme t’i kërkoje diçka këtij pushtetit të ri. Gjete një barakë, në një nga lagjet e reja të qytetit... atëherë Tirana në pak kohë kaloi nga dyqindepesëdhjetë mijë banorë në gjashtë a shtatëqind mijë. Rrinte gjithnjë i mbyllur brenda, dilte vetëm nëse nuk kishte si t’ia bënte. Megjithatë, e gjetën.

- Kush e gjeti?

- Atëkohë të gjithë familjarët e viktimave të regjimit kërkonin eshtrat e njerëzve të tyre. Në vitet e para të demokracisë eshtrat e Kadri Hazbiut, për shembull, u gjetën këtu pranë, në Selitë. Disa vjet më vonë, djemtë e Shehut i gjetën ato të të atit të tyre të varrosura në anë të një lumi në Ndroq, një fshat njëzet kilometra nga Tirana. Edhe bijtë e ministrit i kërkonin eshtrat e babait të tyre. Vendet e varrosjeve ishin tepër të fshehta, në arkiva nuk ekzistonin dokumente. Kështu kerkuan dikë që kishte marrë pjesë në operacion. Dhe më në fund ia dolën të mbërrinin deri tek Idrizi. Ai u trondit. Deshi të mbrohej e të thoshte se nuk dinte asgjë, se nuk ishte marrë ai me atë punë... shpresonte ta linin të qetë dhe ta harronin. “Unë e kam paguar borxhin tim ndaj komunizmit, mos duhet t’ia paguaj edhe demokracisë?”, thoshte. Trembej se mos gjykatësit e pushtetit të ri mund të hapnin hetime për të. Dhe më shumë se çdo gjë kishte frikë për djemtë e tij... Vetëm një herë kishte përjetuar një frikë të tillë, kur kolegët e arrestuan, më 1982. Një ditë i shkova për vizitë... herë pas here i shpija diçka për të ngrënë, rroba... E gjeta tek dridhej. “Më kanë zbuluar”, përsëriste. Nuk dinte çfarë të bënte. Mendoj edhe të arratisesh, të gjente një kasolle diku në një vend tjetër, por vetëm ideja se duhet të dilte e tmerronte. E qetësova, i thashë “nuk e kanë me ty, ata duan vetëm trupin e të atit”, si e drejtë e tyre që ishte. Donin ta varrosnin, t’i bënin funeralin që nuk ishte bërë. Ishte e drejtë. Dhe e këshillova t’i ndihmonte. Ai pranoi. I shpuri deri te varri, në Vranisht, në qarkun e Vlorës, e u tha se aty brenda nuk ishin vetëm kockat e ministrit, por edhe ato të dy gjeneralëve të tjerë të pushkatuar. U tregoi vendin dhe u kërkoi ta kthenin menjëherë në Tiranë: nuk deshi të merrte pjesë në gjermim, ata trupa nuk i takonin atij, ai kapitull i historisë nuk ishte i tiji, nuk donte të ndante asgjë me askënd tjetër. Në ditën e mëpasshme lexuam së bashku në gazetë për rigjetjen e kufomave. Ishte një çlirim edhe për të. Vdiq disa kohë më pas, më në fund në paqe. Dhe, për të

vdekur në paqe edhe unë, kur buja mbaroi dhe Vranishti u qetësua, shkova atje bashkë me njërin nga djemtë e mi.

- Shkove të shikoje vendin ku ishte varrosur ministri?

- Pikërisht. Ndieja nevojën. Më kujtohej një shok i vjetër, që e kisha njohur në shkollën e policisë, i cili kishte shërbyer në atë fshat... pastaj jeta na ndau. Pas kursit e takova vetëm një herë, me rastin e një manifestimi të madh masash në Tiranë, në fillim të viteve gjashtëdhjetë, kur Hoxha shpalli prishjen e miqësisë me Bashkimin Sovjetik. Në kryeqytet u thërritën shumë policë të besuar nga i gjithë vendi, në atë periudhë kishte shumë tension... Kështu, arritëm në Vranisht dhe, në shesh, pranë një çezme, pyeta për të e më treguan ku banonte. U takuam e u përqaftuam si dy miq të vjetër, ndonëse kishim qenë vetëm një vit në një kurs, për shtatë a tetë muaj, shumë vjet më parë. Por, koha e ka dhe këtë pasojë. Shkova me të te gropa, te varri i fshehtë i tre gjeneralëve, deri pak ditë më parë. Gropa ishte akoma aty. Qëndrova pa lëvizur buzë saj dhe më erdhi natyrshëm të shtyja poshtë dheun e grumbulluar anash. Në fillim me këpucë e pastaj me duar. Edhe Hamiti u ul dhe bëri të njëjtën gjë. Të tre trupat ishin gjetur më në fund e i kishin rregulluar secilin; bijtë e tyre ua bënë varrimin që donin. Tani ajo gropë mund të mbyllet përgjithmonë. Edhe për ne pati një fund. Dhe, edhe ne të dy ramë në paqe. U ulëm te shkallarja e kabinës elektrike dhe Hamiti më rrëfeu çdo gjë, fije e për pe, që ditën kur Kadriu i telefonoi Alushit nga Tirana e deri në ditën kur mbërritën familjarët që kërkonin trupat, kur qindra njerëz u mblodhën në atë pllajë si të ishte festë, ndërsa pak më tej gërmonin...

Vranisht, 18 korrik 2000. E martë.

Plaku ishte ulur pas tryezës, kur dy burrat trokitën te dera prej xhami e dhomës në katin e parë, e shtynë dhe hynë brenda.

Para se ata të dy të hapnin gojën, i moshuari ngriti sytë drejt tyre dhe tha menjëherë:

- Po ju prisja.

- Çfarë? - ndërhyri e shoqja, e mbështjellë me një shall, me gjithë nxehtësinë e atyre ditëve. Përshkoi dhomën, duke ecur e duke u përkulur gati më dysh, me dorën e djathtë pas shpinës së shtrembëruar nga artriti. Erdhi deri tek tryeza dhe ngriti pak kokën anash, për t'i parë më mirë ata të dy.

- Mjaft, tani na bëj kafënë, - e përzuri i shoqi.

Dhe nuk tha asnjë fjalë tjetër.

Kur mbaruan së piri kafënë, ai u ngrit pak me vështirësi nga karrigia, mori bastunin e mbështetur tek tryeza, u tërhoq zvarrë deri te dera, veshi këpucët dhe doli, i ndjekur pas nga dy të panjohurit.

Alushi nuk u tregoi prej sa kohësh po i priste. Nuk saktësoi nëse e kishte fjalën te pritja e filluar tetëmbëdhjetë vjet më parë, që pastaj iu fashit, apo nëse e kishte fjalën tek ai moment që i nxirrte gjumin natën, kur në Shqipëri filluan gjërmimet. Vendi ngjante si të ishte shndërruar në një zonë të pamatë arkeologjike, ku ekipe shkencëtarësh, me harta në duar, matnin, numëronin hapa, fotografonin dhe pastaj gjërmnin. Me duar, me kazma mbi tokën e fortë, me lopata mbi argjilën e rrëshqitshme ose dhe me buldozer. Kërkonin

dëshmitë e varrosura të epokës së sapo kaluar. Nga arkivat dilnin verbalet e proceseve, vendimet e dënimeve, prokurorët e rinj merrnin në pyetje ata të dikurshmit, zyrtarët e rinj të policisë bombardonin me pyetje policët e kohës së mëparshme, duke i nxitur të kujtoheshin për vendndodhjet e ekzekutimeve, emrat e viktimave, datat e pushkatimeve. Shpesh, familjarët e të ekzekutuarve, nga mosbesimi i kësaj epoke të re, pyesnin lart e poshtë dhe ngjiteshin maleve për të gërmuar, në kërkim të eshtrave. Shkruhej në gazeta, si një herë, disa vjet më parë, se në Linzë, në sheshin e kazermës së braktisur u gjet një varr me nëntëmbëdhjetë trupa. Të gjitha kanalet televizive, që u ngritën në të gjithë vendin gjatë kësaj kohe, dërguan gazetarë e kameramanë dhe në të gjithë Shqipërinë u panë ekskavatorët automatikë të hapnin dheun, dhe befas njerëzit buzë asaj zone të rrethuar me shirit të verdhë e të zi, fillonin të ulërinin si të çmendur dhe të ngrinin duart, pastaj të vraponin drejt ekskavatorit që ndalonte dhe shuante motorin. Kocka këmbësh, krahësh, ijësh. Dhe kafkash, disa me një vrimë në mes, të tjera pas veshit, në fund të kockës oksipetale, të cilat renditeshin dhe fotografoheshin.

Apo, ndoshta, i moshuari e kishte fjalën për një pritje më të afërt, në të cilën kulmonin ato dy të parat ? Kjo e fundit i filloi vetëm një ditë më parë, kur në të gjithë luginën u përhap fjala se nga Tirana po vinin njerëz për të gërmuar.

- Në Vranisht?

- Kur të them se do të vijnë në Vranisht...!

Lokali ziente nga rrëmuja. Ishte e hënë mëngjes, por të gjithë ishin aty. Tryezat ishin të zëna, si ato brenda, që freskoheshin nga ventilatorët, si ato përjashta. Me të ardhur demokracia, tetë a nëntë vjet më parë, përgjegjësi i lokalit u shpall pronar absolut i asaj kafeneje, pra pronar në fakt e “pa letra”, shkoi në Puljia, ku bleu nja dhjetë videolojëra të përdorura. Ato zinin njërën faqe muri. Me vite gëlltisnin

para e herë pas here aty shpërndahej tingulli joshës i rënies së monedhave. Bari ishte plot edhe me të rinj. Më pas ata u larguan. Nga bari dhe nga lugina. Të gjithë në Tiranë. Ose më tej, në Itali, në Greqi, në Gjermani.

Makinat e vogla heshtnin, nuk vinte më askush t'i vinte në veprim, të shtypte butona, t'i thyente. Gjithnjë e më shumë të mbuluara me pluhur dhe të ndotura prej kohës. Askush nuk i vinte më re. Ishin si një tapiceri e ardhur bashkë me demokracinë.

Vinin vetëm klientët e vjetër dhe ata të moshës së mesme. Uleshin e flisnin për politikë, për qeverinë socialiste, për Ilir Metën dhe rivalitetin që, herët a vonë, ata ishin të bindur, do të shpërthente me Fatos Nanon. Në fund binin në një mendje, të rinj e të vjetër, socialistë a demokratë, Nanoja apo Berisha, ishin të gjithë njësoj. Dhe ndryshonin bisedë.

- Çfarë thotë gazeta, ka gjetur ndonjë këmbëshkathët Flamurtari?

Flamurtari ishte skuadra e Vlorës. Dhe Vlora, kryeqendra e qarkut, ishte një qytet gati legjendar për të gjithë ata. Shtrihej në breg të detit, pamja i lejonte të zgjeroheshin sa të donin; në netët më të kthjellëta thuhej se pikaseshin dritat e farit të San Kataldos tek vinin deri në Sazan e te maja e Karaburunit. Vlora ishte vetëm njëzet e pesë kilometra larg nga fshati. Por, mes tyre dhe qytetit ishin majat e larta të maleve deri dy mijë metra të larta të vargmalit të Lungarës. Dhe kështu, Vlora, për pleqtë e ulur në kafenenë e Gjormit mbetej një ëndërr, një ide, një fantazi. Dhe Flamurtari ishte pasioni i vetëm që i bënte të ndiheshin vlonjatë, tek u jehonte në veshë tifozeria e një stadiumi, të cilin kurrë nuk e kishin parë, dhe në hundë era e detit. Trofeu i fundit i skuadrës ishte fituar dhjetë vjet më parë, në kampionatin e vitit 1990, kur sapo ra komunizmi. Thuajse futbolli në ato anë nuk u përshtatej kohëve të reja. Prej aso kohe titullin e kampionit të Shqipërisë e merrte gjithnjë skuadra e Tiranës ose lart, në Veri, skuadra e Shkodrës. Një

herë të vetme, për shkak të një gabimi, në Durrës... Prej dhjetë vjetësh Partizani, Tirana, Klubi i Futbollit Tirana, Vllaznia Shkodër i fitonin të gjitha.

- Faji i trajnerit, atij torollakut!

- E ç'të bëjë ai me ata lojtarë që ka? Ku dinë ata të sulmojnë? Po mbrojtja? Mbrojtje është ajo?! Përse presidenti nuk hedh para e të formojë një skuadër për të qenë...?

- Po! Tani do sjellë Del Pieron... Gatuzon... Idiotësira!

- As ata nuk janë gjë. Ndonjë afrikan, apo jo? Një këmbëshpejtë nga ... Senegali apo nga Tanzania edhe mund të gjendet...

- Uhhh, po vazhduam kështu, tanët do të shkojnë në Afrikë... Shqipëria... Shqipëria...

Dhe ndërronin pastaj bisedë.

- Dje, Fatmiri im mori në telefon nga Modena, tha se këtë vit nuk do vijë për pushime. Hera e parë që nuk e shoh as në verë... ah!

Duke folur për fëmijët e tyre, tani burra të martuar e prindër në Evropë, e vunë re se kafeneja po zhurmonte si njëherë e një kohë.

- Je i sigurt? Do vijnë të gërmojnë këtu, në Vranisht? - pyeti edhe një herë Hamiti. Agimi hapi krahët dhe u mbështet mirë e mirë në shpinore, pa ia ndarë sytë ish-kolegut. Qeveria e parë e djathtë, që solli demokracia më 1992, e pushoi nga puna Hamitin. Në stacionin e Bratajt kishte ardhur një polic i ri, një djalë njëzetvjeçar, që nuk kishte bërë shkollë, por vetëm një kurs dyjavor në ministri, në Tiranë. Pastaj, kur socialistët u rikthyen në pushtet, djaloshi u pushua dhe u thirr përsëri Hamiti. Por, ai nuk pranoi më të vishte uniformën. Ishte në moshën e pensionit, edhe pse pensioni ishte shumë i ulët. Kështu, aty dërguan Agimin. Shkolla e policisë ishte rihapur dhe kishte pasur mundësi të studionte. "Eh, - kishte psherëtirë Hamiti, - nuk ka lidhje me rreptësinë e dikurshme." U njohën e u miqësuan. Agimi i bënte shumë pyetje, dëshmonte se donte të mësonte e të përmirësohej. Dhe ishte çelësi për të fituar

simpatinë dhe miqësinë e ish-policit. Dalëngadalë Hamiti i zbuloi të gjitha të fshehtat e profesionit, i shpjegoi thujtse të gjithë hartën e plotë të lidhjeve familjare, të punëve të pleksura, të miqësive e armiqësive të të gjithë luginës, të cilën mbulonte detyra e pikës së policisë së Bratajt.

Tani Hamitin e kishte kapur alarmi. Lajmi se do të vinin nga Tirana për të gërmuar i shtinte dridhmat. Dhe e dinte se ku do të shkonin, herët a vonë. E pikërisht kjo e shqetësonte. Lopatat e kazmat nuk do të zhvendosnin vetëm dheun e ngjeshur nga njëzet e pesë vjet shira, nga shkeljet e ngjeshjet e traktorëve dhe nga vetë historia. Do të ringjallnin edhe kujtime e do të tronditnin qetësinë e një plakut, i cili asokohe nuk kishte asnjë rrugëdalje. Në Shqipërinë e re përfundojë nëpër gazeta me emër, mbiemër dhe fotografi. Dhe një plak në pension rrezikonte të gjendej me shpatulla për muri, i përvijuar si xhelati i regjimit të shkuar. Ose si rojtari i varreve të tyre.

Nuk deshi t'i jepte përshtypjen Agimit se diçka e shqetësonte dhe u hoq si skeptik.

- Hamit, telefonuan nga ministria dje. Do të dërgojnë mjekun ligjor dhe një njeri nga antitrimi. Nuk po e shpik unë nga mendja.

- Nuk them se po e shpik ti... vetëm se më duket kaq e çuditshme... Dhe çfarë kërkojnë?

- Kocka.

- Kocka? E të kujt?

- Të dikujt nga Ministria e Mbrojtjes gjatë komunizmit.

Hamiti mbështeti bërrylin te krahu i karriges prej plastike dhe me njërin gisht rrethoi buzët, duke shikuar për tokë. E kujtonte fare qartë atë skenë, e kishte riparë me sytë e mendjes kushedi sa herë gjatë gjithë këtyre viteve, nën dritën e verdheme të elektrikëve të dorës, që së largu vërtitej mbi terren, mbi fytyrat, mbi lopatat dhe mbi ata tre thasët. Ministri, tre thasë... pra gjeneralët puçistë.

I hipi nguti ta ndërpriste aty bisedën me mikun e tij, Agimin. Porositi edhe një raki për të dhe një *Coca-Cola* për

tjetrin, i cili nuk pinte alkool gjatë shërbimit... “E vetmja gjë e mirë që u kanë mësuar në shkollë, - mendonte Hamiti, - se do të kenë ardhur instruktorë nga Evropa...” Zbrazën gotat, u përshëndetën dhe, ndërsa polici mbeti në kafene për t’u treguar klientëve të tjerë se çfarë do të ndodhte të nesërmen në Vranisht, ai ngau biçikletën e tij të vjetër dhe shkoi me të deri në fshat, duke menduar fjalët që do t’i thoshte të moshuarit dhe si do ta qetësonte.

Kur Alushi e pa, deshi të ikte nga sytë këmbët. Por, ku? Dhe si? Thoshin se ajo kohë kishte mbaruar njëherë e përgjithmonë, se duhet të shihnin përpara, kishin thyer e rrëzuar statuja e buste, kishin ndryshuar Kushtetutën dhe fjalët e Himnit, thoshin se Amerika, Evropa, NATO-ja, thoshin...

- Vetëm për mua nuk paska mbaruar, Hamit? Tani që jam plak dhe nuk kam më fuqi?

Përfytyroi gazetarët, telekamerat, pyetjet, blicet, këmbënguljen e tyre. Do të donte të varrosej aty thellë, me trupat e gjeneralëve. U ngrit, doli në kopsht, pikërisht atje ku do të donte të fundosej e të zhdukej përgjithmonë. Hamiti e vëzhgonte pa i thënë asgjë më tepër nga sa i tha, në pritje që t’i fashitej dëshpërimi.

Më në fund Alushi ndaloi dhe e vështroi Hamitin në sy. U ulën të dy te shkallarja e kabinës elektrike, një hap larg vendit të varrit dhe përroit përtej murit të ulët. Hamiti i foli gjatë e më në fund e qetësoi dhe e bindi. Plaku hyri në shtëpi dhe priti të nesërmen. Ish-polici i hipi përsëri biçikletës dhe u largua.

Në Vranisht ethet filluan kur u përhap fjala se te pllaja nga ana tjetër e kodrës kishte ardhur policia. Nga Tirana. Gojë më gojë lajmi ishte zmadhuar, disa flisnin për skuadra speciale e të tjerë përbetoheshin se mbi majat e pemëve kishin parë një helikopter amerikan.

Nuk kaloi shumë dhe pllaja u mbush me njerëz. Përveç të sëmurëve rëndë dhe të paralizuarve, i gjithë fshati u gjend

atje. Kishin ardhur dhe nga Tërbaçi, Kallarati, Bolena, Brataj, madje dhe nga Gjormi. Dhe të gjithë tani e dinin kush e përse kishte ardhur që nga kryeqyteti.

- Këtu nuk do të gjeni gjë. E pamundur! Duhej të kalonin nga shtëpia ime për të bërë këtë turp... se asokohe bënin shumë të tilla. Por, do t'i kishim parë, - tha një burrë që banonte aty pranë.

Të gjithë përreth tij pohonin me kokë. Askujt nuk i dukej e besueshme përzgjedhja e atij fshati të harruar nga Hoxha e nga vetë Perëndia, për të fshehur trupat e gjeneralëve. Me aq shumë vende të tjera, edhe rreth Tiranës. Nuk mungonin malet as pranë kryeqytetit të Shqipërisë. Dhe nuk mungonin as varkat për t'i hedhur në det, në mes të Adriatikut.

- Mund të kesh të drejtë. Por, ne do ta bëjmë një përpjekje. Po nuk gjetëm gjë, do të ikim, - u përgjigj njëri nga familjarët.

Buzë pllajës, në të djathtë të një kabinë elektrike, dy punëtorë nisën të ngulnin kazmat në dhe.

Ndërkohë turma shtoej. Dhe, meqenëse të gjithë ishin të bindur se këto kërkime do të zgjasnin shumë, gjithë ditën ose dhe disa ditë, pati dhe nga ata që menduan të fitonin ndonjë lek. Kështu, nën hijen e një kaçubeje të madhe u ndez një zjarr dhe shumë shpejt mbi prush u vendos një skarë, ku piqeshin shishqebape dhe salsiçe. Aty afër, një djalosh i furnizuar një ditë më parë te kafeneja e Gjormit, vuri dy kova me ujë të ftohtë, ku futi kanoçe me *Coca-Cola* dhe birra. Pas pak interesi për germimin e dy punëtorëve u zbeh dhe vëmendja kaloi rreth skarës e njerëzia ia nisën bisedave për punët e tyre, si në një festë. Askush nuk u largua. Madje, njerëz të tjerë, pasi mbaronin punët e ditës, vinin dhe bashkoheshin me grupet që flisnin e qeshnin pa pushim. Nga shtëpia aty pranë dilnin paprerë poçe me kafe, pjeshkë zhytur në verë dhe ujë i ftohtë.

Punëtorët ndryshonin vend shpeshherë, sepse ngecnin në dhé të fortë ose në një gropë të madhe gëlqerore. Të gjithë ishin të bindur se në fund, të afërmit e gjeneralëve, mjeku ligjor, zyrtari i policisë kriminale dhe punëtorët do

të ktheheshin në Tiranë duarbosh. E megjithatë, askush nuk donte që ajo festë e ajo pritje të mbaronte. Por, edhe të gërmohej papushim ishte e pamundur. Të paktën të kishin pasur mjete të mekanizuara.

Të afërmit, të mbledhur kokë më kokë pranë kabinës elektrike, vendosën të shkonin e të merrnin plakun, të zotin e shtëpisë së braktisur, rrënojë gurësh e trarësh nga njëzet metra më tej. Ajo kishte qenë shtëpia e kryetarit të kooperativës bujqësore të Vranishtit, u kishte thënë dikush, tani banon në fshat, pas sheshit, kishte shtuar.

Besniku sikur hëngri një grusht në stomak, sikur ia dërmuan brinjët me shkop. Papritur.

Kishte shkuar tek Alushi dhe kishte gjetur vjehrrën të tronditur e të hutuar, nga sa i kishin thënë dy burrat që kishin ardhur dhe kishin marrë të shoqin.

- E ku e çuan?

- Nuk e di, nuk thanë asgjë. Ai u ngrit e shkoi me ta, - u ankua gruaja, gjysmë e përthyer.

Besniku pati një parandjenjë. Shtëpia e braktisur. Edhe atij i kishte rënë në vesh ardhja e njerëzve nga Tirana për të gërmuar diku, në pjesën e sipërme të kodrinës. Të tilla lajme tani dëgjoheshin nëpër të gjithë Shqipërinë. Besniku nuk duronte më. I dukej se në vendin e tij nuk bëhej gjë tjetër veçse gërmohej. Sikur shqiptarëve befas u kishte hipur në kokë të gërmonin nëndheun e Shqipërisë, pa vrarë mendjen për atë që ishte në sipërfaqe, shtëpi, kopshte, parqe, brigje, agrume, monumente, çdo gjë, deri dhe veten e tyre.

Tani Besniku ecte me hap të shpejtë. Me duart në xhepa dhe kokën ulur, ecte mespërmes rrugës, drejt vendit ku kishte dëgjuar se kërkonin dikë nën dhë.

Atë çast pësoi dhe atë goditjen në stomak.

Me vite e kishte pasur si gërryeje krimbi në kokë, pastaj kishte harruar gjithçka. Natën e festës Alushi u zhduk. Duhet të shoqëronte trupën e televizionit deri te kreu i rrugës së luginës dhe të kthehej. Gjysmë ore gjithsej do t'i shkonte. Por, u kthye tri orë më vonë. I mbytur në

djersë, me kostumin e ri ndotur gjithandej me duart me dhë e pluhur, me këpucët llangosur me baltë. Çfarë i kishte ndodhur? Nuk e pyeti kurrë. Dhe, çfarë kishte ndodhur atë natë në Vranisht?

Atë natë Irma u shqetësua për të atin. Po vonohej shumë dhe s'e zinte vendi.

- Rri e qetë, po shkoj ta kërkoj. Pritmë këtu, - i tha Besniku. Ajo u qetësua. Por, sa doli në qendër të fshatit dhe iu fut shtegut që e shpinte drejt rrugës së luginës, në errësirë ndjeu ta kapte fort për krahu një dorë e fortë.

- Ku po shkon? - e pyeti një zë.

- Te rruga. Po ti, çfarë do? - Besniku u bë gati të nxirrte revolen nga këllëfi, kur ajo dora e shtrëngoi edhe më fort. - Jam polic, - shtoi.

- Mirë. Por, ktheu mbrapsht. Është urdhër, - iu përgjigj zëri i njeriut që nuk dilte nga errësira.

Besniku u tërhoq, por shtrëngimi u forcua edhe më, si një morsë. Dhe padashur preku me dorë diçka në dorën e këtij njeriu. Një distinktiv. E njohu. Ishte ai i Sigurimit. Besniku ngriu e shtangu në vend. Kur tjetri e lëshoi ai u kthye dhe shkoi drejt e te sheshi përpara Vatrës së Kulturës.

- E gjete? - e pyeti Irma, duke i dalë me nxitim përpara.

- Po. Gjithçka në rregull, - iu përgjigj ai, i çoroditur.

Tani e kuptonte. Sigurimi i Shtetit rreth fshatit. Alushi i gjithi me baltë. Dhe kishin ardhur të gërmonin tek ajo pllaja, ku dikur banonte Alushi.

Ecte me atë hapin e shpejtë dhe më në fund mbërriti në kohë.

Të gjithë aty te pllaja befas heshtën dhe kthyen kokat. Fuoristrada po vinte përsëri. Lëkundej, anohej majtas e djathtas teksa ngjitej lart.

Kush ishte ulur prapa?

Makina ndali përpara kabinës elektrike. Zbritën dy personat që ishin përpara, pastaj u hap dera e pasme. Prej makinës zbriti ngadalë një burrë.

Kur personi u afrua paksa u dëgjua një “uuu...”

- Alush M.? - pëshpëritën disa veta. Emri i plakut kaloi gojë më gojë. Dhe shumë shpejt, të gjithë, edhe ata të ardhur nga larg e ata më të rinj, e morën vesh kush ishte dhe çfarë kishte qenë dikur. Turma u nguros. Të afërmit e gjeneralëve i dolën Alushit përpara. Plaku kishte sy të gjallë e të rreptë.

- Kush janë njerëzit e afërt? - pyeti Alushi.

- Ne jemi.

- Ejani me mua.

Alushi ecte i mbështetur te një bastun prej hekuri. Kaluan kabinën elektrike dhe ndaluan përpara përroit.

- Keni ardhur deri këtu... - tha Alushi dhe tundi kokën. - Nga ju kërkoj vetëm të më premtoni diçka. Të mos shkruani asnjë gjë për mua. Më jepni fjalën.

Nga larg, turma pa familjarët t'i jepnin dorën plakut dhe ai t'ua shtrëngonte me radhë.

- Ashtu ishin ato kohë. Unë nuk kisha lidhje, të më besoni. Më thanë ta bëja për Partinë dhe e bëra. E si të mos pranoja? “Do të të sjellim një pako, - më thanë, - por mos hap gojën me njeri”. Kështu më urdhëruan e ashtu bëra. Deri më sot. Ishte detyra ime. Jua përsëris: vetëm mos shkruani, jam plak, dua të jetoj i qetë për aq sa më ka mbetur...

E siguruan edhe një herë.

- Mirë. Do t'ju ndihmoj.

Alushi vështroi përreth. Vështroi kabinën elektrike, pastaj shtëpinë e tij të vjetër, pa edhe një herë tokën afër tyre, duke llogaritur me mendje, hodhi një hap pas, mati largësinë midis kabinës, shtyllës elektrike dhe përroit. Pastaj eci përpara pesë a gjashtë metra, ngriti bastunin dhe e nguli në një pikë.

- Këtu.

Gaboi vetëm gjysmë metri. Punëtorët nisën të gërmonin pothuajse ngjitur me murin mbajtës. Pikërisht aty toka kishte një harkim të lehtë. Njëra nga kazmat ra në boshllëk. Mjeku ligjor i ndali punëtorët dhe filloi punën. Hyri në gropë me

një lopatë të vogël dhe me një furçë dhe nisi të hiqte dheun me shumë kujdes.

Në pllajë ra heshtje e thellë. Njerëzit u afruan pak te gropa, për të parë më mirë se çfarë do të dilte prej andej. Por, kur panë të vinte Alushi, të gjithë e kuptuan se shpejt prej andej vërtet do të nxirrej diçka.

Dhe nga gropa filluan të dalin eshtra. Mjeku dora-dorës krijonte grupe me eshtra të të njëjtit lloj.

Në atë heshtje befas u dëgjua një klithmë. Të gjithë kthyen kokat nga maja e kodrës. Një plakë, e thyer më dysh, po përpiquej të zbriste pa rrëshqitur mes gurëve. Ishte e shoqja e Alushit.

- Po ta kisha ditur, po ta kisha ditur... - ulërinte si e çmendur dhe përplaste duart në këmbë e në kokë. Besniku, i dhëndri, hapi rrugën mes turmës dhe shkoi ta ndihmonte, por ajo e shtyu dhe nuk e la as ta prekte.

Shkoi te gropa e varrit dhe u ul në gjunjë pranë doktorit. Merrte çdo kockë që mjeku kishte nxjerrë dhe e pastronte, duke hequr me shaminë e saj edhe kokrrizën e fundit të dheut. Veproi kështu me të gjitha eshtrat e nxjerra nga varri. I merrte një e nga një nga grumbulli ku i vendoste mjeku ligjor, i pastronte dhe i vinte në vend, të shndritshme e të bardha. E ndërkohë mërmëriste me vete lutje, përgjërime, ankohej për shpirtin e të vdekurve, kërkonte paqe për ta dhe mallkim “për ata atje”. Deri në fund, deri tek eshtra e fundit, kur mjeku vërtetoi se nuk mungonte më asnjë kockë në të tria skeletet.

Përroi rrjedh me gjallëri. Në pjesët ku shkëmbinjtë apo shtigjet e ngushta mes maleve e detyrojnë të devijojë, është tepër i vrullshëm, ndërsa atje ku gjen hapësirë, rrjedha e ujit rrëshqet e qetë dhe shtrati i saj gjarpërues e i kaltër ndan lëndina me tërfil, sanëz, gjembaç dhe qumështor. Një kalë i bardhë kullot i lirë në faqen e një kodrine. Dielli është në kupë të qiellit, por vapa është e thatë dhe nuk ta merr frymën.

Rediani kishte të drejtë:

- Nuk është asfare e lehtë ta gjesh atë vend.

Dhe kështu vazhdojmë të shkojmë lart e poshtë, në një pjesë të caktuar të rrugës, duke pasur në mendje udhëzimet e tij, të qarta e të prera: “Nuk do të arrini në fshat. Më parë gjeni shtegun që kalon kodrën dhe arrin deri te pllaja”.

Por, midis Bratajt dhe kryqëzimit për në Vranisht hapen dhe ngjiten drejt perëndimit një numër i madh shtigjesh. U futëm në disa syresh, por na u desh gjithnjë të kthehemi mbrapsht. Dhe, gjithnjë rikthehemi te kryqëzimi i Vranishtit. E dimë tanimë se jemi diku pranë dhe kjo na bën të na rritet ankthi, por vazhdojmë të ngjitemi e të zbresim në këtë copë rrugë, duke kaluar për të kushedisatën herë mbi një urë të vjetër e të vogël prej betoni të zhvoshkur.

Më në fund, në rrugë takojmë një djalë të ri, tek ecën në këmbë.

- Ndalo, Çet, ta pyesim.

Çeti e ndalon taksinë dhe ul xhamin e dritares.

- Thuaji se po kërkojmë rrugën që të çon te kabina elektrike, ku ka dhe një shtëpi të braktisur, para kryqëzimit për në Vranisht.

Çeti përkthen. Djali duket i turbulluar. Bën disa pyetje.

- Thotë se këndeje pari ka disa kabina elektrike.

Djaloshi flet akoma dhe Çeti përkthen.

- Po pyet nëse kërkojmë stacionin elektrik të pompave të ujit.

- Jo, nuk kërkojmë atë, - përgjigjem, - le të vijë me ne në makinë. Pastaj unë nxjerr telefonin dhe i bie numrit.

- Redian...

- Ku je? E gjete? - pyet ai nga Tirana.

- Jo, por jemi afër, jam i bindur. Mirëpo ngjitemi e zbresim, nga ura prej betoni deri te kryqëzimi për Vranisht dhe nuk po kuptojmë dot ku duhet të marrim djathtas...

- Pas asaj urës, bëni një kilometër, edhe më pak...

- Redian, Redian, prit. Në makinë kemi një djalë nga këndeje. Po ia kaloj telefonin. Fol me të.

- Mirë, - përgjigjet me zë pak më të ftohtë, duke menduar ndoshta se çfarë duhet të thotë, cilën pikë referimi t'i japë.

Djali e merr telefonin dhe nuk e ngjesh pas veshit. Flet në mikrofon, në fillim me ndrojtje pastaj më i sigurt dhe me zë të lartë. Dëgjon dhe përgjigjet, disi i emocionuar. Duket sikur po grinden.

Papritmas, tek hesht dhe dëgjon, djaloshi fillon të tundë kokën majtas e djathtas. Vras mendjen një çast, por pastaj e kuptoj! Kjo është mënyra shqiptare e pohimit. Dhe, në fakt, pas disa sekondash, ndërsa ai vazhdon të tundë kokën, thotë një fjalë mrekullibërëse: "Po... po... po...". Pra, "po".

Më kthen telefonin dhe përkulet përpara drejt Çetit e i flet duke tundur njërin dorë midis sediljeve dhe tregon diçka përpara nesh. Çeti fut marshin e parë dhe "Mercedesi" nis. Djaloshi vëzhgon rrugën, zgjatet duke vërejtur faqen e malit dhe në fund thërret: "Këtu, këtu!"

Më në fund, Çeti merr kthesën. Gomat e taksisë së Qemalit shkasnin mbi zhavorr, por makina ngjitet e merr një

shteg, që hapet befas mes një pllaje, që kufizohet majtas nga një kodrinë dhe djathtas nga tufa pemësh, trungjet e të cilave i kanë hedhur rrënjët thellë e poshtë, në buzë të pjerrësisë së pllajës. Përdhe, pluhur i bardhë, vija të formuara nga ndonjë makinë e rrallë dhe kaçube të thara. Vazhdojmë dhe në largësi shohim të na vijë një furgon përballë. E dimë se jemi në rrugën e duhur dhe se pas asaj kodrine ndodhet ajo që po kërkojmë, prandaj nuk kemi nevojë të ndalojmë e pyesim përsëri. Por, ndalojnë ata.

Një burrë në moshë të mesme, shumë i dobët, me kanotiere, buzëqesh hareshëm dhe ul xhamin e dritarezës. Nuk i duket reale kjo taksi e verdhë aty, në atë rrugë. Shkëmben ndonjë fjalë me Çetin, që ndoshta nuk dëshiron ta sqarojë. Por, djaloshi vendas i njeh, zgjatet e u shpjegon.

Njeriu i furgonit përkulet, më fikson dhe, me një gjysmë buzëqeshje merr pamjen e atij që ka kuptuar gjithçka, edhe atë që duhet mbajtur e fshehtë.

- Ahhhha! Agjentura... - thotë me një pamje dinake, pak a shumë si të thotë “punë shërbimesh sekrete”. Pastaj djaloshi i shtrëngon dorën Qemalit, i bie në sup Çetit dhe zbret me shpejtësi. Vrapon dhe futet në furgon, ku burri i dobët ngre xhamin dhe, pa m’i shqitur sytë, shtyp gazin dhe niset me gulçima.

Çeti nuk flet, më shikon dhe shkëputet nga faqja e kodrës. Më në fund, në largësi ja ku shfaqet kulla e vogël, e hirtë dhe e ulët. Dhe, pas pak, pothuajse në këmbë të malit, shtëpia e braktisur dhe e rrënuar, pa çati, me muret e çara nga shirat, nga akulli e nga vrundujt e erës. Çeti ndalon taksinë rreth pesëdhjetë metra para saj. Largësia e nevojshme. Zbresim të tre dhe afrohemi. Kërkoj pikën.

Dhe ajo pikë është e dukshme. Është një harkim i lehtë përpara kabinës elektrike, gjysmë metri larg buzës së pllajës dhe pranë shtyllës së drunjtë të telave, që vijnë nga fundi i përroit. I vijmë rrotull përvijimit të varrit. Askush nga ne nuk shkel dheun e ta ngjeshë.

Pak më tej, shtëpia e Alushit. Në këmbë ka mbetur vetëm një mur qendror, i trashë. Pjesa e përparme është

plotësisht e rrëzuar, përveç një kolone me tulla mbi barin që ka përmytur dyshemetë. Nga pas ka rezistuar hambari, me çatinë e ulët e të pjerrët. I vijmë rrotull shtëpisë. Në fund nxjerrim dhe disa fotografi. Njërën për Qemalin, që del me krenari përpara taksisë së tij të mbuluar me pluhur.

Ikim. Përshkojmë përsëri rrugën e luginës. Po Vranishti, fshati? Ndoshta do ta lëmë për një herë tjetër. Po të nisemi tani, do të arrijmë në Tiranë në perëndim të diellit.

Duhet dhe të drekojmë rrugës. Sot paradite ndalua mbi pinim një kafe në një lokal para Mavrovës, në fillim të luginës. Lumi përplasej brigjeve të tij dhe shkumëzonte mes trarëve të një mulliri të vjetër. Qëndruam mbi urë dhe vështruam poshtë. Prapa, karriget tek tavolinat prej druri të rëndë ishin zbukuruar në shpinore me mbulesa të bardha e kurora me lule. Në mbrëmje, na tha kamerieri, aty do të bëhej një dasmë.

- Shkojmë atje, se do të kenë përgatitur gjëra të mira për të ngrënë... e do të dalë dhe për ne..., - thashë.

Qemali pranon propozimin tim. Ai është më praktik:

- Kur ka dasmë ka dhe mish të freskët. Atje të shkojmë.

Lokali është i freskët, se ka mure të gjera e ndoshta edhe nga rrjedha e Shushicës, gurgullima e së cilës duket sikur përpin tryezën tonë. Na sjellin mish qengji të pjekur dhe të tre i përlyejmë duart. Çeti e thyen heshtjen me brinjën e qengjit ngritur lart:

- Më vjen mirë që interesohesh për historinë e vendit tim. Jam i lumtur që të kam shoqëruar.

Janë fjalë që më shkojnë drejt në zemër, sepse kështu, më në fund, ky udhëtim ka një arsyë.

*Trageti “Arbëria” në udhëtim nga Durrësi në Trieste,
22 gusht 2010. E diel mbrëma.*

- Po stacioni i policisë ku ishte?

- Komisariati ishte në Berat. Një stacion i vogël, me dy policë. Dy për të gjithë luginën, e merr me mend? Jo si sot... Kohë të tjera. Por, edhe në Itali karabinierët nuk janë kurrë aq sa nevojitet. Te ne në Spilimbergo edhe më keq, por...

Yzeirin e njoha në molin e shtruar me beton, në portin e Durrësit. Anija për në Trieste nuk kishte ardhur akoma. Edhe kësaj radhe duhet të prisnim shumë përtej orarit të caktuar, derisa të niseshim. Yzeiri po bisedonte në shqip me dy kushërinj të tij, një i moshuar rreth të tetëdhjetave dhe tjetri në moshë të mesme. Një grua mjaft e re në pamje kujdesej për dy fëmijët, një vajzë pesëmbëdhjetë vjeçe dhe një djalë më i vogël. Ishte dhe një djalosh rreth të njëzetave. Të gjithë po ktheheshin në Itali, por, ky i fundit, një nip i Yzeirit, e kishte për herë të parë dhe herë pas here shihte lejen e përkohshme të qëndrimit që mbante në duar.

Nuk më kujtohet si nisëm të flisnim. Por, erdhi një çast e u prezantuam.

- Unë jam Isaia dhe ky është kushëriri im Gaetano.

- Nuk jeni shqiptarë?

- Po, shqiptarë jemi.

- Dhe quheni Isaia dhe Gaetano?

- Oh, jo, por për kolegët atje është më e lehtë. E kanë të zorshme të ma mësojnë emrin, Yzeir. Kurse ky e ka Kajtaz.

Yzeiri dhe Kajtazi jetonin në Spilimbergo; njëri ishte murator, tjetri punëtor.

Anija ndaloi në mol. Udhëtimi i kthimit më në fund filloi. Aty brenda jemi shtatëqind a tetëqind veta. Shqiptarët janë shpërndarë të gjithë në Italinë e Veriut, por edhe në Gjermani e në Holandë. Yzeiri, kur më pikas mes kokave të pasagjerëve, më buzëqesh e më përshëndet me dorë. Gjatë orës së parë mbretëron rrëmuja, me vajtje-ardhjet e njerëzve që heqin zvarrë valixhet ose i mbajnë sipër kokës, nëna që shkojnë lart e poshtë me fëmijët e vegjël varur në qafë, të tjerë që dalin tek urat ose që humbasin në kërkim të kabinës së tyre brenda kësaj anijeje të madhe. Pastaj secili e gjen vendin e tij për këtë natë udhëtimi dhe gjithçka bie në qetësi. Dhe Yzeiri, kureshtar të mësojë qëllimin e vizitës sime në Shqipëri, më afrohet bashkë me kushëririn dhe fillojmë të bisedojmë. Kur përmend emrin e Beqir Ballukut, ata dridhen.

-Ohhh, ai, po... E vranë. Thanë se ishte tradhtar. Edhe gjeneralët e tjerë... si quheshin...?

- Petrit Dume dhe Hito Çako, - ndërhyu Kajtazi. - Por, ti ke interes për çështjet ushtarake në Shqipëri?

- Po, edhe për ato. Pse? - e pyes.

- Sepse unë kam qenë në marinë. Në mirëmbajtjen e motorëve të nëndetëseve me silurë. Në qoftë se dëshiron, të shoqëroj në Pasha Liman, në bazën tonë të madhe... eh... e madhe në atë kohë...

- Mirë. Ndoshta vitin që vjen mund të organizohemi e të më shpiesh të shoh Pasha Limanin.

- Atëkohë isha në ushtri, në xhenio, - shtoi dhe Yzeiri. - Më dërguan në Karaburun, tek ai bishti i tokës...

Gadishulli i Karaburunit, plot me ndërtesa të ulëta për ushtrinë, bunkerë dhe pozicione artilerie drejt Adriatikut, një mbrojtje shkëmbore në mes të detit, kishte qenë për Vlorën, për portin e saj dhe për të gjithë bregdetin e Shqipërisë një mbrojtje natyrore. Tirana e kishte si pikën më të rëndësishme të mbrojtjes: prej andej mendohej të bllokoni me topa kalimin në kanalin e Otrantos.

- ...duhet të ndërtonim bunkerë, - shtoi.

- Dhe si vepronit? Si e sillnit betonin deri në majë të atyre shkëmbinjve?

- Jo, bunkerët ishin parafabrikate. Vinin me pjesë të gatshme. Dhe, secila pjesë, e trashë rreth pesëmbëdhjetë centimetra, ja kaq, - dhe bëri me duar shenjën e trashësisë, - i ngarkonim në krahë e i transportonim deri lart te shkëmbinjtë... As mushkat nuk arrinin dot atje. Ishte një mundim çnjerëzor. I tmerrshëm! Pastaj i montonim në vend dhe i mbulonim me një shtresë tjetër betoni.

- Edhe në Karaburun mund të shkojmë, po të duash. Kam miq në flotë edhe tani, njoh dikë që nuk na hap probleme... Po të interesoi... - Kajtazi ka shumë dëshirë të ma organizojë këtë vizitë. Dhe, kushedi, ndoshta një ditë do të shkojmë vërtet.

- E nga shkove në Shqipëri? - më pyeti pastaj Yzeiri.

- Kësaj radhe vetëm në Tiranë dhe në një fshat të Jugut, në Vranisht.

- Në Vranisht?

- E di ku është?

- Po, sigurisht! Ne jemi nga fshati Vajzë, që është pak më përpara...

Nxori një hartë, i shtyjme tutje kanoçet e birrës në tavolinë, afrohemi dhe e shtrojmë me gjashtë duar.

- Ja dhe Vajza! Dhe këtu, njëzet... njëzet e pesë kilometra më tej, ndodhet Vranishti. Në të njëjtën luginë, - thotë Yzeiri dhe buzëqesh. - Po përse në Vranisht?

Në Shqipëri ishte folur shumë për gjetjen e eshtrave të Ballukut, Dumes dhe Çakos, ashtu si edhe të drejtuesve të tjerë, që ranë në këtë fatkeqësi dhe u ekzekutuan, por Yzeiri dhe Kajtazi kishin shumë vjet në Itali dhe nuk dinin asgjë. Shqiptarët e Shqipërisë i kishin ndjekur me vëmendje këto ngjarje, por jo shqiptarët e emigruar. Në Spilimbergo, si ngado, mendimet kishin drejtim tjetër dhe jo vetëm e shkuara, por edhe e tashmja e Shqipërisë tanimë për ta ishin shumë të largëta.

- Si ishte jeta juaj në ato vite në luginë?

- E qetë, një jetë e qetë, punonim... Por, duhet të kishe mendjen e të mos thoshe disa lloj gjërash, vetëm këtë. Të shikoje punën tënde, të mos ngatërroheshe me politikë, gjëra të tilla, - u përgjigj Yzeiri.

- Por, çfarë ju mungonte? Ushqimi, mishi, qumështi...?

- Ne i kishim të gjitha. Te ne në fshat në atë kohë jetohej më mirë sesa në qytet, jetohej. Jo si sot, që ikën të gjithë. Jashtë dilnin shumë pak veta, vetëm ata që studionin... Ose ata që punonin me ndërtime. Si daja im Isai, - dhe e tregoi.

Isa është shtatëdhjetë e nëntë vjeç dhe flet pak; dëgjoi ta përmendnin, afrohet me drojë, me një italishte të bukur, të një kohe tjetër.

- E mësova gjatë luftës. Lufta për ushtarakët italianë ishte shumë e përgjakshme në luginën tonë, lugina e lumit të Shushicës. Ushtria italiane u shkatërrua: grekët pushtuan majat e maleve dhe i qëllonin italianët prej andej.

Pas luftës, tregon, hyri në një ndërmarrje shtetërore, që ndërtonte rrugë dhe ura në të gjithë Shqipërinë.

- Po, ndërtonim, por në të vërtetë shumë shpesh zgjeronim dhe përmirësonim ato rrugë që na kishin hapur italianët, përforconim urat e dëmtuara nga bombardimet. Në fillim punuam të ringrinim në këmbë rrugët dhe urat e shkatërruara, pra të rifillonim komunikimin nëpër vend. Me ne punonin edhe specialistë italianë. Pastaj, disa vjet pas lufte, ata u kthyen të gjithë në atdheun e tyre... Pothuajse të gjithë...

Isai e ka fjalën për “italianët e Shqipërisë”, të mbetur atje, si të harruar nga Italia, deri në vitin 1991. Largohet, duke më lënë përsëri vetëm me Yzeirin.

- Sa kooperativa ishin në luginë?

- Kishte disa... një në çdo tri ose katër fshatra. Më e madhja ishte në Vranisht.

Dhe kështu, Yzeiri më rrëfen se çfarë prodhonin, sa hektarë me grurë, me misër, sa bagëti mbanin. Mësoj si ndaheshin kooperativistët në brigada, se stacioni i makinave dhe traktorëve ndodhej në Mavrovë dhe se kooperativa

kishte edhe dhjetë punonjës e një makinë-veturë “një *katër x katër* kineze, e quanin “BC”...”

- Dhe stacioni i policisë?

Marr shënim dhe ndoshta Yzeirit kjo gjë, me të drejtë, i duket shumë e çuditshme. Por, nuk ma kërkon arsyen. Ai është zhytur në kujtimet e rinisë së tij, ka dëshirë të shpjegojë dhe të tregojë çdo gjë. Herë pas here i kërkon ndihmë të bijës, Fabiolës, që t’i përkthejë një fjalë të caktuar. Dhe ajo, në vitin e tretë të Institutit Gjuhësor, e gjen menjëherë dhe Yzeiri vazhdon.

Në një moment, Shqiponja, e shoqja, i thotë diçka në vesh.

- Ka ardhur ora e darkës, - thotë ai dhe fërkon duart.

Mbyll dosjen dhe ngrihem, por ai më ndal.

- Ti je këtu, me ne.

Pak veta vihen në radhë me pjatancat për të marrë ushqime nga kuzhina e anijes. Cilësia e këtij ushqimi të përgatitur nga kuzhinierë filipinas lë për të dëshiruar, por çantat e mëdha shqiptare janë të mbushura me ushqim të përgatitur në shtëpi posaçërisht për udhëtimin. Ndërkohë që tragei i ngjitet ngadalë Adriatikut, salloni i madh mbushet me grupe familjare të grumbulluara rreth dy-tri tavolinave, në varësi të numrit të familjarëve e kushërinjve, ose dhe të ulur përtokë, këmbëkryq rreth mbulesash ku vendosen pjata të vogla me copa djathi. Personeli i anijes heq dorë e nuk kalon më mespërmes sallës-restorant.

Në rrethin e familjes së Yzeirit, përveç tij dhe Fabiolës, ka dhe një karrige për mua. Pastaj vijnë kushëri Kajtazi, djali Aleksandër, dajë Isai, gruaja Shqiponja, Endri që lundron për herë të parë drejt Italisë dhe, para Yzeirit, një vajzë që e kanë njohur, njësoj si unë, tek prisnin anijen.

Ato që nxirren nga çantat mbushin plot e përplot të dyja tavolinat dhe sekush shërbehet sipas oreksit e shijes së vet. Flitet për lloj-lloj gjërash, Shqiponja më thotë se punon në një fabrikë tekstile dhe shpreson të mos hasë probleme në fabrikë, tani që kthehet.

- ...se po përgatiten të përballojnë krizën. Eh, sipas meje, shumë të tjerë do të përfitojnë nga jo krizë, e thonë dhe sindikatat.

Pastaj ndërron bisedë, i thotë Aleksandrit të hajë edhe pak dhe, në fund, kur tanimë mendimet rikthehen përfundimisht në Spilimbergo, i kujton detyrat që ka për të bërë, sepse në Shqipëri nuk ka kapur libër e fletore me dorë.

- Shqipëria është si Napoli... - Isai plak ndoshta as nuk e vë re se ka filluar të flasë. Deri në atë çast rrinte me kokën ulur në vendin e tij, duke u përtypur ngadalë, duke thyer me dorë bukën dhe duke copëtuar djathin e deles para se ta hajë. Habitemi padashur, kur i dëgjojmë zërin. Ndoshta dhe ai vetë. Pastaj, ajo frazë duket krejt pa kuptim. Ngre kokën, vështron Yzeirin, Kajtazin dhe mua. Tund kokën, si për të na shpjeguar, si për të kapur fillin e arsyetimit me të cilin po merrej deri në atë kohë.

- A e ke parë shfaqjen “*Napoli milionaria*”? Komedinë e Eduardo de Filipos... ne ishim vend i mbyllur, por disa gjëra vinin dhe deri te ne. Një kompani aktorësh erdhi nga Tirana për ta shfaqur në kantierin tonë... Ishim disa qindra punëtorë, ndërtonim një rrugë të madhe. Në atë vepër flitej për mjerimin e Napolit pas luftës. Dhe për ata që pasuroheshin në tregun e zi. Kur Xhenarinoja u kthye nga lufta... Italia ishte e shkatërruar, e mundur, qyteti bombardohej natë e ditë... por familjen e tij e gjeti të pasuruar. Kishin fituar miliona. “Me gjithë këto miliona, prapë nuk keni kuptuar asgjë”, i tha të shoqes. E bija e kishte humbur moralin e saj të mirë me ushtarët amerikanë. I biri ishte bërë hajdut... dhe askush nuk donte t’i dëgjonte më historitë e luftës, betejat, vuajtjet. “Don Xhenarino, ju lutemi, tani jemi mirë...” Dhe ai përgjigjej: “Jo, nuk ka mbaruar...” Në Shqipëri ndodhi po kështu. Njësoj. Përpara lufte babai dhe nëna dilnin, shkonin në punë, bënë pazarin, bijtë shkonin në shkollë, pastaj të gjithë mblidheshim në tryezë. Pas luftës... se për ne ishte si luftë... nuk kuptuam më asgjë. Dhe nuk deshë më askush të flitej për të shkuarën. “E shkuara është e shkuar”. Ndërsa

në Shqipëri e shkuara nuk është e shkuar. Prandaj sot, edhe në këtë anije, nëse unë dua të flas keq për Kryeministrin e vendit, e ul zërin, sepse kam frikë. Dhe, po të isha punonjës shteti, nuk do të flisja fare.

Isai pushon së foluri, zgjat përsëri duart mbi tryezë dhe, tek vazhdojmë ta vështrojmë, ai ndan në copa të vogla djathin. Qëndrojmë një çast në heshtje, e presim të rifillojë të flasë, por ai nuk hap më gojë. Në fakt, nuk ka përse.

Drejtuesit e Partisë sipas radhës: Beqir Balluku është i djathti majtas, ngjitur me Enver Hoxhën.

Hoxha dhe Balluku në një fotografi të viteve pesëdhjetë.

Vendi ku u pushkatuan Beqir Balluku, Petrit Dume dhe Hito Çako.

Në Vranisht kufomat u varrosën pranë një kabine elektrike, e cila edhe sot ndodhet në të njëjtin vend.

Mbi disa personazhe të romanit

Ramiz Alia, përgjegjës për sektorin e kulturës dhe të propagandës së Partisë Komuniste, u zgjodh kryetar i Presidiumit të Kuvendit Popullor (homolog me kreun e shtetit në sistemet komuniste) më 22 nëntor 1982. Në fund të regjimit qëndroi si president i Republikës deri më 3 prill të vitit 1992. Pas vdekjes së Enver Hoxhës, më 13 prill 1985 u emërua Sekretar i Parë i Partisë së Punës, post që e mbajti deri më 14 maj 1991, rreth një muaj para se Partia të ndryshonte emër e të quhej Partia Socialiste.

Taibe Balluku ishte me origjinë nga Berati. Në dokumentet e Arkivit zbulohet se gjatë internimit e detyruan të kërkonte divorcin nga Beqir Balluku; gjykata e Vlorës ia dha me arsyetimin: “Për fajet e rënda të bashkëshortit, përgjegjës për akte armiqësore kundër Partisë dhe pushtetit popullor”, më 12 qershor 1975, gjashtë muaj përpara ekzekutimit të ish-ministrit.

Sadik Bekteshi, gjeneralmajor, ishte zëvendësministër i Mbrojtjes. Ra nga fuqia në vitin 1974 dhe u internua në një fshat të Shqipërisë qendrore. Në vitin 1982 u gjykua përsëri dhe u dënua me njëzet e pesë vjet burg. Doli nga burgu në mars të vitit 1991.

Liri Belishova, një nga anëtarët e para të Partisë Komuniste shqiptare dhe, gjithashtu, një nga drejtueset e saj. Në vitin 1960 u akuzua për filosovjetike dhe u internua.

Hito Çako, komandant i njësive partizane, në pjesën e parë të viteve pesëdhjetë u dërgua në Bashkimin Sovjetik në disa akademi ushtarake. Në Leningrad ndoqi akademinë detare. Në vitin 1960, me gradën e kundëradmiralit, u

emërua komandant i flotës, pas eliminimit të Teme Sejkos. Pas gradës së gjeneralit në vitin 1962, mori në dorë drejtimin e Drejtorisë Politike të Ushtrisë. Pas mënjanimit të Beqir Ballukut, ishte për pak kohë zëvendësministër i Mbrojtjes, pastaj mes vjeshtës dhe dimrit të vitit 1974, edhe ai u shpall “armik i popullit” dhe u arrestua në sallën e Komitetit Qendror, më 17 dhjetor, e më pas u ekzekutua.

Adil Çarçani, zëvendësministër i Bujqësisë nga viti 1965, më 18 dhjetor 1981, datë në të cilën vdes Mehmet Shehu, merr përsipër detyrën e Kryetarit të Këshillit të Ministrave. Qëndroi si Kryeministër deri më 22 shkurt 1991. Teknokrat pa aftësi të veçanta; ndonëse qëndroi me dekada në nivelet më të larta të hierarkisë shqiptare, pesha dhe ndikimi i tij ishin gjithnjë modeste.

Pirro Dodbiba, ministër i Bujqësisë, në prill të vitit 1975 u shkarkua nga detyra dhe më 1977 e hoqën nga Byroja Politike, ku ishte anëtar zëvendësues, por edhe nga Komiteti Qendror dhe e humbi karrigen e deputetit në Kuvendin Popullor. Në kuadër të spastrimit që goditi sektorin e ekonomisë ai u quajt përgjegjës për mosrealizimin e planeve në bujqësi.

Petrit Dume, komandant partizan gjatë Luftës Nacionalçlirimtare, hyri në ushtrinë e re shqiptare duke ngjitur të gjithë shkallën hierarkike deri në vitin 1964, kur u emërua kryetar i Shtabit të Përgjithshëm. Pati ndjekur kurse specializimi në Bashkimin Sovjetik. Ishte zëvendësministër i Mbrojtjes. Në vitin 1974 ishte njeri nga akuzuesit e Ballukut, por në fund të atij viti edhe ai vetë u akuzua dhe u arrestua në sallën e Komitetit Qendror më 17 dhjetor. U ekzekutua me pushkatim.

Kadri Hazbiu, partizan, emërohet zëvendësministër i Brendshëm më 1950 dhe më 1954 e merr ai drejtimin e

kësaj ministrie. E mban këtë detyrë deri në vitin 1980, kur emërohet ministër i Mbrojtjes. U lirua nga posti më 10 tetor 1982. Tri ditë më vonë Komiteti Qendror e përjashtoi nga Partia dhe më 15 tetor u arrestua. U pushkatua më 10 shtator 1983.

Enver Hoxha, antifashist, komandant i forcave të armatosura partizane shqiptare, themelues i Partisë Komuniste shqiptare, në krye të së cilës qëndroi deri në vdekje, 11 prill 1985. Ishte padroni i vendit të tij.

Ernest Jakova, gjeneralmajor, drejtonte Akademinë Ushtarake të Tiranës.

Tuk Jakova, një nga themeluesit e Partisë Komuniste shqiptare, midis viteve 1951 dhe 1955 e larguan fillimisht nga Byroja Politike, pastaj nga Komiteti Qendror; në vitin 1958 u dënua me njëzet vjet burg, ku vdiq një vit më vonë nga apendiciti.

Hysni Kapo, pasi mori pjesë në luftën partizane, pati menjëherë role drejtuese në Partinë Komuniste, pranë Hoxhës dhe Shehut. Anëtar i Byrosë Politike prej vitit 1948, nga viti 1956 e derisa vdiq ishte Sekretar i Komitetit Qendror. Ambasador në Beograd nga viti 1945 deri në vitin 1947, mbajti detyra të ndryshme në qeveri deri në mes të viteve pesëdhjetë. Vdiq në një spital në Paris më 23 shtator 1979.

Abdyl Këllezi, partizan, ministër i Financave nga viti 1948 deri në vitin 1958, zëvendëskryeministër nga viti 1958 deri në vitin 1966, kryetar i Komisionit Shtetëror të Planifikimit nga viti 1968 deri në vitin 1975 dhe anëtar i Byrosë Politike nga viti 1971 deri në vitin 1975. Në vitin

1975, bashkë me ministrin e Industrisë dhe të Minierave Koço Theodhosi dhe me ministrin e Tregtisë Kiço Ngjela, ra viktimë e të ashtuquajturit “spastrim në ekonomi”, u arrestua dhe u pushkatua. Theodhosi u pushkatua në vitin 1977. Ngjela doli nga burgu në shkurt të vitit 1991.

Pandi Kristo, i arrestuar dhe i dënuar në vitin 1938 për veprimtari komuniste, ishte pjesë e grupit drejtues gjatë Luftës Nacionalçlirimtare. Pas luftës hyri në Byronë Politike të Partisë Komuniste dhe u emërua kryetar i Shërbimit Sekret Shqiptar. Zëvendëskryetar i Komisionit të Kontrollit gjatë viteve 1946 dhe 1947 dhe ministër pa portofol në vitin 1948, u akuzua për antisovjetizëm dhe veprimtari filojugosllave e u arrestua në Komitet Qendror më 28 nëntor 1948. U dënua me njëzet vjet burg; doli nga burgu në vitin 1963 dhe u internua në Lushnjë, ku punoi si këpucar. U zgjodh deputet në parlamentin e vitit 1991, në legjislaturën e parë demokratike.

Jozsa Csanad Kun është një emër i shpikur, si edhe historia e rrëfyer në kapitullin e tetë. Por, nuk është fantazi analiza e përgatitur për *Radio Free Europe* të Munihut, e cila riprodhohet në libër besnikërisht. Ajo ishte e firmosur nga J.C. Kun, pra e analistit politik për *Radio Free Europe*, Joseph C. Kun, studiues i çështjeve të kampit komunist.

Todi Lubonja ishte drejtor i Radio-televizionit Shqiptar; u shkarkua dhe u internua në vitin 1973. Bashkë me Fadil Paçramin u akuzuan se organizuan një festival të këngës shqiptare (edicioni i njëmbëdhjetë, dhjetor 1973) me përmbajtje borgjeze dhe përëndimore.

Fadil Paçrami, ministër i Kulturës, u shkarkua dhe u internua në vitin 1971.

Rahman Perllaku, lindur në vitin 1919, ishte gjeneral-major dhe zëvendëskomandant i Shtabit të Përgjithshëm të ushtrisë. Kishte kryer një kurs për Shtabin e Përgjithshëm në akademinë sovjetike “Voroshilov”. U zgjodh deputet në Kuvendin Popullor nga viti 1944 deri në vitin 1971. U arrestua në dhjetor të vitit 1974 si pjesëtar i “grupit Beqir Balluku”, u dënua me njëzet e pesë vjet burg. U lirua më 17 mars 1991.

Lin Piao ose **Lin Biao**, drejtues politik dhe ushtarak kinez, pjesëmarrës në Marshimin e Gjatë, bashkëpunëtor i ngushtë i Mao Ce Dunit, derisa mori rolin e numrit dy, përgjegjës i sektorit ushtarak dhe zëvendësues i mundshëm i Timonierit të Madh. Hyri në konflikt me udhëheqësin në vitin 1970 dhe u akuzua për tentativë grushti shteti. Ra viktimë e një aksidenti ajror, më 13 shtator 1971, teksa arratisesh nga Kina bashkë me familjen. Sipas hetimeve të ekspertëve perëndimorë, përpara aksidentit avioni kishte ndryshuar itinerar dhe po kthehej drejt kufirit kinez.

Panajot Plaku, anëtar i Komitetit Qendror dhe gjeneral, i akuzuar si agent në shërbim të Beogradit. Në vitin 1957 mundi të arratisesh në Jugosllavi (nëpërmjet liqenit të Ohrit) duke i shpëtuar arrestimit për një fije.

Idriz Seiti, pas luftës partizane, ku u dallua për aftësi dhe besnikëri, ishte më pas pjesë e “Grupit special” të organizuar nga Mehmet Shehu dhe Kadri Hazbiu për të luftuar kundër të infiltroarve dhe armiqve të brendshëm. E thërrisnin “profesor” për shkak të aftësisë së tij. Kushëri dhe mik i afërt e besnik i Mehmet Shehut, me gradën kolonel, ai ishte kryetar seksioni në Ministrinë e Brendshme. Në vitin 1982, me eliminimin edhe të Kadri Hazbiut, u arrestua dhe u dënua për tradhti me njëzet e shtatë vjet burg. Në spastrimin që pasoi rënia e Shehut dhe Hazbiut, përveç të pushkatuarve, atij iu dha dënimi më i rëndë.

Teme Sejko, kundëradmiral, ishte komandant i bazës ushtarake shqiptare kur, më 28 korrik 1960, u shkarkua dhe u arrestua. U pushkatua më 31 maj 1961.

Andon Sheti, kolonel, ishte drejtor i sektorit të dytë të Shërbimit të Informacioneve Ushtarake, që ishte dhe inteligjenca e Ministrisë së Mbrojtjes.

Mehmet Shehu në rini kishte studiuar në shkollën ushtarake “Nunziatella” të Napolit, më pas mori pjesë në Luftën e Spanjës. Drejtues i partizanëve në Luftën Nacionalçlirimtare, në vitet 1954-1981 ishte Kryeministër dhe krah i djathtë i Enver Hoxhës. I goditur dhe ai, u gjykua nga Byroja Politike dhe pas një dite akuzash vrau veten në natën midis 17 dhe 18 dhjetorit 1981.

Koço Tashko, patriot dhe antifashist, pas studimeve në Bejrut, në SHBA dhe në Moskë, drejtoi seksionin angloamerikan të Kominternit; ishte ambasador në Moskë dhe në Sofje. Kryetar i komisionit të kontrollit të Partisë, në vitin 1960 u akuzua nga Hoxha se ishte agjent sovjetik. U internua dhe u burgos deri në vitin 1980.

Koçi Xoxe, një nga themeluesit e Partisë Komuniste shqiptare, anëtar i Shtabit të Përgjithshëm gjatë Luftës Nacionalçlirimtare. Pas luftës u emërua Kryeministër dhe ministër i Brendshëm. I konsideruar si njeri i besuar i jugosllavëve, u arrestua më 28 nëntor 1948 me akuzën e agjentit të Beogradit. U pushkatua më 12 qershor 1949.

Bibliografi e shkurtër

Dritëro Agolli, *Shkëlqimi dhe rënia e shokut Zylo*, ARGO, Lecc 1993.

Fatos Kongoli, *I humburi*, Argo, Lecce, 1994.

Fatos Lubonja, *Intervistë mbi Shqipërinë. Nga Burgjet e Enver Hoxhës te liberizmi i egër*, Il Ponte, Bolonjë, 2004.

Fatos Lubonja, *Në vitin e shtatëmbëdhjetë*, Marco, Lungro, (CS) 1994.

His Chi-yen, *Një dimër shumë i ftohtë në Pekin*, Bompiani, Milano, 1978.

Ismail Kadare, *Kush e solli Doruntinën?* Longanezi, Milano, 1989.

Ismail Kadare, *Pallati i ëndrrave*, Longanesi, Milano, 1991.

Ismail Kadare, *Pasardhësi*, Longanesi, Milano, 2008.

Joyce Lussu, *Poezia e shqiptarëve*, RAI Eri, Torino 1977.

Yao Ming-le, *Komploti dhe vdekja e Lin Biaos*, Garzanti, Milano, 1984.

Falënderime

Dëshiroj të falënderoj ata që më kanë nxitur ta shkruaj këtë histori dhe të kapërcej (apo të përball) pengesat e papritura; miqtë që pranuan ta lexojnë dhe ta korrigjojnë tekstin: Paola Agati, Lidia Braico, Graziella de' Comelli Tretjak, Alice Parmeggiani, Andrea Ravasini, Donatella Tretjak; Tina Gjergon, e cila më ofroi pjesë nga kujtimet e saj shqiptare. Po ashtu, mikun Cristiano Caracci, që i ka parë bocat e librit shumë herë.

I jam mirënjohës Odeta Dinoshit për bashkëpunimin në përkthimin e disa artikujve të botuar në shtypin shqiptar. I jam mirënjohës edhe administratës së Arkivit të Shtetit të Tiranës, për bashkëpunimin: është për t'u admiruar kujdesi dhe pasioni me të cilin aty ruhen dokumente të vyera. I detyrohem shumë Suela Çuçit për përkushtimin, dashamirësinë dhe durimin e saj.

Në fund falënderoj Manfred Bushin, jo vetëm për këshillat dhe sqarimet rreth Shqipërisë së asaj kohe, por, mbi të gjitha, për nxitjen për ta mbaruar deri në fund këtë histori. Nëse nuk do të kishte këmbëngulur, ndoshta do të kisha hequr dorë.

Falënderime për botimin shqip

Botimi shqip i romanit “Nata e të mundurve”, del dhjetë vjet pas atij italian. Kështu e solli jeta, dhe jeta ka përparësi ndaj librave. Por, shfletimi i librit në gjuhën e vendit ku kanë ndodhur faktet, në gjuhën e personazheve, atyre reale, atyre të trilluara dhe atyre gjysmë reale e gjysmë të imagjinuara, më emocionon e më jep lumturi.

I falënderoj ata që e bënë të mundur. Regjisori Kujtim Çashku, themelues kurajoz i Shkollës së Filmit dhe Multimedias “Marubi”, shpirti i Festivalit Ndërkombëtar të Filmit mbi të Drejtat e Njeriut (IHRFFA), disa vjet më parë e lexoi romanin në italisht, i pëlqeu dhe, ndoshta duke menduar dhe për më tej, ia sugjeroi shkrimtares, përkthyeses dhe skenaristes Diana Çuli. Gjuha e librit që lexuesi ka në duar është imja, por, natyrisht, edhe e Dianës, të cilën e falënderoj për përpikërinë dhe për ndjeshmërinë që ka përçuar në këto faqe.

Edhe kolegu gazetar Artur Nura, korrespondent nga Shqipëria i Radio Radicale-s, e ka lexuar në italisht dhe, përmes artikujve të tij, ka nxitur versionin në shqip, i cili, më në fund, mbërriti.

E më pas, në Tiranë, në një kafene pikërisht përballë një librarie, u takuam me Irena dhe Fatmir Toçin, të shtëpisë botuese “Toena”, të cilët kanë meritën që donin ta sillnin këtë libër në shqip.

I falënderoj të gjithë! Dikush prej tyre ishte mik i vjetër, të tjerë u bënë falë këtij rrëfimi.

CIP Katalogimi në botim BK Tiranë

Caiazza, Antonio

Nata e të mundurve : roman / Antonio Caiazza ; përkth. nga
ital. Diana Çuli ; red. Eris Rusi. - Tiranë : Toena, 2025.

332 f. ; 15x23 cm.

Tit. origj.: La notte dei vinti.

ISBN 9789928960085

1.Letërsia italiane 2.Romane

821.131.1 -31

ANTONIO CAIAZZA
NATA E TË MUNDURVE

Formati: 15 x 23 cm
BOTIMET TOENA
Tel.: +355 67 70 70 884
Tiranë, 2025